

**TÜRKİYE'DE VE BOSNA-HERSEK'TE
YAŞAYAN BOŞNAK HALKININ
KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Saliha SARGIN

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Ocak, 2025

Afyonkarahisar

T.C

AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE VE BOSNA-HERSEK'TE YAŞAYAN
BOŞNAK HALKININ KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI

Hazırlayan

Saliha SARGIN

(Siyasi Coğrafya tematik alanında 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri)

Danışman

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te Yaşayan Boşnak Halkının Kültürel Kimliklerinin Karşılaştırılması” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi durumun tespiti halinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

30/01/2025

İmza

Saliha SARGIN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

T.C.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Saliha
	Numarası	SARGIN
	Anabilim Dalı	SOSYOLOJİ
	Programı	SOSYOLOJİ
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		TÜRKİYE'DE VE BOSNA-HERSEK'TE YAŞAYAN BOŞNAK HALKININ KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
Tez Savunma Sınav Tarihi		30.01.2025
Tez Savunma Sınav Saati		10:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

TÜRKİYE'DE VE BOSNA-HERSEK'TE YAŞAYAN BOŞNAK HALKININ KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Saliha SARGIN

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Ocak, 2025

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Bu tez, Boşnakların kültürel ve etnik kimliklerinin, Bosna-Hersek ve Türkiye'deki tarihsel süreçler ve göç dinamikleri çerçevesinde nasıl şekillendiğini ve korunduğunu ele alır. Araştırma, Boşnak topluluklarının kültürel kimliklerinin gelişimi ve diğer milletlerle etkileşimleri üzerine odaklanmakta olup, Bosna-Hersek'teki ve Türkiye'deki Boşnakların karşılaştığı zorlukları ve kimlik koruma stratejilerini derinlemesine incelemektedir. Tezin ana amacı, Boşnakların kültürel kimliklerinin korunması ve gelişiminde etkili olan faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin sosyo-kültürel bağlamdaki etkilerini analiz etmektir. Tezde "Kimlik, Kültür ve Göç" konuları ele alınarak, kimlik kavramının çeşitli boyutları ve bu boyutların sosyo-kültürel çerçevedeki önemleri irdelenmiştir. Ayrıca, kültürel süreçler, entegrasyon, asimilasyon ve kültürlenme gibi konular detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Boşnakların tarihsel arka planı, Boşnak kültürü ve kültürlerinin sürdürülebilirliği konuları üzerinde durulmuştur. Boşnakların diğer kültürlerle olan etkileşimleri, zaman ve mekan algısı çerçevesinde analiz edilmiş ve bu süreçlerin kültürel kimlikler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Saha çalışması kapsamında her iki coğrafyada Boşnaklarla kültürel çalışmalar yürütülmüş ve karma yöntem aracılığıyla bulgular analiz edilmiştir. Bu tez çalışması, Boşnakların farklı coğrafyalarda yaşama süreçlerinin kültürel kimlikleri üzerindeki etkilerine dair önemli bilgiler ve öneriler sunarak akademik literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Boşnak, Bosna-Hersek, Kimlik, Kültür, Göç, Türkiye, Avrupa.

ABSTRACT

COMPARISON OF CULTURAL IDENTITIES OF BOSNIAN PEOPLE LIVING IN TURKEY AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Saliha SARGIN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMEN OF SOCIOLOGY**

Ocak, 2025

Advisor: Prof. Dr. Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

This thesis examines how the cultural and ethnic identities of Bosniaks have been shaped and preserved within the historical processes and migration dynamics in Bosnia-Herzegovina and Turkey. The research focuses on the development of the cultural identities of Bosniak communities and their interactions with other nations, thoroughly analyzing the challenges faced by Bosniaks in both Bosnia-Herzegovina and Turkey and their identity preservation strategies. The main objective of this thesis is to identify the factors that influence the preservation and development of Bosniaks' cultural identities and to analyze the socio-cultural impacts of these factors. In the thesis, topics such as "Identity, Culture, and Migration" are addressed, examining various dimensions of the identity concept and their importance within a socio-cultural framework. Additionally, cultural processes such as integration, assimilation, and acculturation are discussed in detail. The historical background of Bosniaks, Bosniak culture, and the sustainability of their cultures have been emphasized. The interactions of Bosniaks with other cultures are analyzed within the framework of time and space perception, and the impacts of these processes on their cultural identities are explored. A field study involving cultural work with Bosniaks in both geographies has been conducted, and findings have been analyzed using mixed methods. This thesis aims to contribute significant insights and recommendations on the effects of living in different geographies on the cultural identities of Bosniaks to the academic literature.

Key Words: Bosnian, Bosnia-Herzegovina, Identity, Culture, Migration, Türkiye, Europe.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
RESİMLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
ÖN SÖZ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KİMLİK, KÜLTÜR VE GÖÇ

1.KİMLİK	6
1.1.BİREYSEL VE KOLEKTİF KİMLİK	9
1.2.KÜLTÜREL KİMLİK	11
1.3.MİLLİ KİMLİK (ULUSAL KİMLİK)	13
1.4.ETNİK KİMLİK	16
1.5.KİMLİK SORUNU	19
2.KÜLTÜR.....	21
2.1.KÜLTÜR VE SÜREÇLERİ	25
2.1.1.Kültürlenme	25
2.1.2.Alt Kültür- Üst (Egemen) Kültür.....	27
2.1.3.Kültür Şoku.....	28
2.1.4.Asimilasyon	30
2.1.5.Entegrasyon	32
3.GÖÇ	34
3.1.GÖÇÜN NEDENLERİ	36
3.2. GÖÇ, KÜLTÜR VE KİMLİK İLİŞKİSİ	40
3.2.1.Göç ve Kültür	40
3.2.2.Göç ve kimlik	41

İKİNCİ BÖLÜM BOŞNAKLAR VE BOŞNAK KÜLTÜRÜ

1. BOSNA-HERSEK	44
2.BOŞNAKLAR KİMDİR?	46
2.1.BOSNA-HERSEK VE BOŞNAK İSİMLERİNİN KÖKENİ.....	48

3. BOŞNAKLARIN TARİHİ.....	49
3.1.OSMANLI ÖNCESİ BOSNA-HERSEK VE BOŞNAKLAR	50
3.2. OSMANLI DÖNEMİ BOSNA-HERSEK VE BOŞNAKLAR.....	51
3.3.OSMANLI DEVLETİ SONRASI BOSNA-HERSEK VE BOŞNAKLAR	54
4.BOSNA SAVAŞI.....	58
5. BOŞNAKLARIN İSKAN EDİLME SÜREÇLERİ	61
5.1. BOŞNAKLARIN ANADOLU'YA İSKAN EDİLMELERİ VE YERLEŞİM SÜREÇLERİ	63
6.BOSNA-HERSEK'TE KALAN BOŞNAKLARIN YAŞADIĞI SÜREÇLER.....	65
7.BOSNA-HERSEK'TE KÜLTÜR VE MİLLET YAPISI	66
8.BOŞNAK KÜLTÜRÜ	67
9.BOSNA İLE TÜRKİYE İLİŞKİSİ	69
9.1.TÜRKİYE'DEKİ BOŞNAK DERNEKLERİ.....	71
10.BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL DENEYİMİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ.....	73
11.BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL DENEYİMİNDE AVRUPA KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ, BULGULARI VE YORUMLANMASI

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	88
1.1.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	88
1.2.ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE SORULARI	89
1.3.ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	90
1.4.ARAŞTIRMACININ KONUMU VE ETİK	92
1.5.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	94
1.5.1.Araştırmanın Deseni	95
1.5.2.Çalışma Grubunun (Örneklemin) Belirlenmesi.....	95
1.5.3.Veriler Toplama Araçları ve Süreci.....	96
2. TÜRKİYEDE VE BOSNA-HERSEKTE YAŞAYAN BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL KİMLİKLERİ HAKKINDA BULGULAR VE VERİLERİN ANALİZİ	99
3.2.1.Katılımcıların Yaş Kategorisi	100
3.2.2.Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı	101
3.2.3.Katılımcıların Eğitim Düzeyleri	103
3.2.4. Katılımcıların Medeni Durumu ve Çocuk sahibi olma Durumu	104
3.2.5. Katılımcıların Doğum Yerleri ve İkametleri	104
3.2.6. Araştırma Verilerinin Dağılımına Yönelik Bulgular.....	106
3.3.1.Kimlik Tanımlamaları	106
3.3.2. Yerel Dil kullanımı ve Boşnakçanın Sürdürülebilirliği.....	110
3.3.3.Dini Ritüeller ve Etkileri	115
3.3.4. Boşnakların Diğer Etnik Kimliklerle Evlilik Düşünceleri	120
3.3.5. Boşnakların Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumları.....	123
3.3.6. Güven Konusu ve Boşnakların Diğer Etnik Kimliklere Karşı Tutumları	126

3.3.7.Boşnakların Kültür Özellikleri ve Kültürün Sürdürülebilirliği	127
3.3.8.Boşnakların Kültürel Asimilasyonu	131
3.3.9. Boşnakların Geleneksel Kutlamaları	132
3.3.10.Boşnaklarda Mutfak ve Yemek Kültürü.....	135
3.3.11.Boşnak Kültüründe Dizi ve Filmlerin yeri	137
3.3.12.Boşnakların Müzik Tercihleri.....	140
3.3.13. BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASINA YÖNELİK BULGULAR.....	142
3.3.13.1. Türkiye ve Bosna-Hersek'te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması	142
3.3.13.2. Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular	146
TARTIŞMA VE SONUÇ	151
KAYNAKÇA.....	163
EKLER DİZİNİ.....	180

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Kültürlenme Çeşitliliği	26
Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri	100
Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri	101
Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı	102
Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı	102
Tablo 6. Türkiye’deki ve Bosna-Hersek’teki Boşnakların Eğitim Durumları.....	103
Tablo 7. Katılımcıların medeni durumları	104
Tablo 8. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olma Durumları.....	104
Tablo 9. Katılımcıların Doğum Yerleri ve İkametleri	104
Tablo 10. Katılımcıların Meslekleri.....	105
Tablo 11. Boşnakların Çocuklarına Dil aktarımı	113
Tablo 12. Dini ritüeller	116
Tablo 13. Ölçme Aracında Yer Alan Dini Ritüellerin Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması.....	116
Tablo 14. Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Cinsiyete	116
Tablo 15. Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması (Dini Etki) Bosna-Hersek	117
Tablo 16. Boşnakların Diğer Kimliklerle Evlilik Düşünceleri	120
Tablo 17. Boşnakların Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumları.....	124
Tablo 18. Kültür Özellikleri.....	128
Tablo 19. Batı Kültüründen Farklılık.....	129
Tablo 20. Osmanlı kültürü ve Slav kültürü.....	129
Tablo 21. Kültür Özelliklerinin Yaş Grupları (Türkiye)	130
Tablo 22. Kültür Özelliklerinin Yaş Grupları (Bosna-Hersek)	130
Tablo 23. Asimilasyon	131
Tablo 24. Yemek Tercihleri.....	136
Tablo 25. Dizi Tercihleri.....	137
Tablo 26. Ölçme Aracında Yer Alan Maddelerin Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması.....	143
Tablo 27. Ölçme Aracında Yer Alan Boyutların Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması.....	145
Tablo 28. Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması.....	147
Tablo 29. Türkiye ve Bosna Hersek’te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Yaş Grubuna Göre Karşılaştırılması.....	148

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Türkiye’deki Katılımcıların Kimlik Tanımları	108
Şekil 2: Bosna-Hersek’teki Katılımcıların Kimlik Tanımları	108
Şekil 3: Güven Grafiği	126
Şekil 4: Müzik Tercihleri	141

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1: Bosna-Hersek Siyasi Haritası	44
Resim 2: Başçarçı, Saraybosna	45
Resim 3: Bosna Eyaletinin Beylerbeyi	53

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

%: Yüzde: Ortalama

>: Büyüktür

<: Küçüktür

AB: Avrupa Birliği

ANOVA: Analysis of Variance (ANOVA)

bj: Regresyon Katsayısı

Bkz.: Bakınız

BOA: Bosna Osmanlı Arşivi

Çev: Çeviren

ÇYK: Çalışma Yaşam Kalitesi

Der: Derleyen

Ed: Editör

Eds.: Editors

f: Frekans

F: Varyans analizine (ANOVA) ilişkin parametre

Haz: Hazırlayan

N: Evren büyüklüğü

n: Örneklem büyüklüğü

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı

p.: pace

p: Anlamlılık (önemlilik) testine ilişkin olasılık değeri

r: Korelasyon katsayısı.

S(bj): Regresyon Katsayısının Standart Hatası

s.: sayfa

s.s: Standart Sapma

t: t değeri

TDK: Türk Dil Kurumu

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

vb.: Ve benzeri

X: Aritmetik Ortalama

ÖN SÖZ

“Eğer bir tez yazıyorsanız, danışman her şeydir” sözü, bu sürecin zorluklarını aşmada danışmanın rolünü en iyi şekilde özetlemektedir. Bu süreçte, yoğun programına rağmen her seferinde bana zaman ayırarak detaylı yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Mehmet Karakaş’ın danışmanlığından faydalanmış olmayı büyük bir şans olarak görüyorum. Akademik bilgisiyle her tereddüdümde bana rehberlik eden, yol gösteren ve teşvikiyle bu süreci başarıyla tamamlamamda önemli katkılar sağlayan hocama en içten şükranlarımı sunuyor ve teşekkür ediyorum.

Tez izleme jürimde yer alan Doç. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu ve Doç. Dr. Mustafa Köse’ye, kıymetli görüşleri ve yapıcı eleştirileriyle çalışmama sağladıkları katkılar için teşekkür ederim. Tez savunma jürimde yer alan Doç. Dr. Zafer Sağıroğlu ve Prof. Dr. Ahmet Koyuncu hocalarıma, değerli yorumları ve değerlendirmeleriyle çalışmamın gelişimine sundukları katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Bu süreci benimle birlikte yaşayan, akademik yolculuğumda bana eşlik eden Dr. Elveda Özdilek başta olmak üzere tüm değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim. Araştırmamın geliştirilmesinde sunduğu değerli katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Onur Kafadar’a ve kıymetli eşi Gül Kafadar’a ayrıca teşekkür ederim.

Ve son olarak, bu süreç boyunca bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme en derin teşekkürlerimi sunarım. Sevgili babam İbrahim Sargın, hayatım boyunca bana verdiği emek, sabır, cesaret ve özveriyle her zaman en büyük güç kaynaklarımdan biri olmuştur. Annem Canan Sargın, karşılıksız sevgisi, sabrı, duaları ve bitmek bilmeyen desteğiyle bana güç veren en önemli hayat rehberimdir; tıpkı bir Google Asistanı gibi, ne zaman danışsam en doğru cevabı veren ve her daim yanımda olan eşsiz bir destek kaynağıdır. Sevgili kız kardeşim Zeynep Sargın, her ne kadar ablası olsam da çoğu durumda o bana ablalık etmiş, yol göstermiş ve her zaman yanımda olmuştur.

Sonsuz minnettarlık ve sevgilerimle...

Saliha SARGIN
2025, Afyonkarahisar

GİRİŞ

“Srebrenitsa, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından "güvenli bölge" ilan edilmiş, Bosnalı Müslümanların şiddetten korunmak için sığındıkları bir yer haline gelmişti. Ancak, BM barış güçlerinin bu bölgeyi koruma konusundaki yetersizlikleri ve ihmalleri nedeniyle büyük bir trajedinin yaşanmasına engel olamadılar. 11 Temmuz 1995'te, Ratko Mladić komutasındaki Sırp birlikleri Srebrenitsa'ya girerek, kısa süre içerisinde çoğu erkek ve erkek çocuklardan oluşan 8 binden fazla Boşnak'ı katlettiler. Kadınlar ve çocuklar ise zorla yerinden edilerek travmatik bir geleceğe mahkûm edildiler. Avrupa'nın gelmiş geçmiş en büyük katliamı olarak kabul edilen Srebrenitsa Katliamı Boşnak halkına büyük bir yıkım yaşatmıştır. Katliam, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı, en büyük toplu insan kıyımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu katliam, sadece Srebrenitsa'da yaşayan masum insanların hayatına mal olmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası toplumun, insani değerleri ve sorumluluklarını yerine getirme konusundaki yetersizliğini de gözler önüne sermiştir. 2004 yılında Uluslararası Adalet Divanı, Srebrenitsa'da yaşananları resmen "soykırım" olarak tanımlamıştır.”

Bir Balkan ülkesi olan Bosna-Hersek'te Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar bir arada yaşamaktadır. Boşnaklar için sahip oldukları dini kimlik, devletlerinin, kültürel haklarının ve var olma mücadelelerinin önemli göstergesidir. Günümüzde de geçerliliğini koruyan bu durum, Boşnakların Bogomil inancıyla olan bağlarından bu yana devam eden tarihsel süreci kapsamaktadır. Boşnak nüfusuna karşı, dönem dönem sistematik saldırı ve cinayetler söz konusu olmuştur. Yaşananlar Boşnakların kendilerini “öteki” olma algısı ile karşı karşıya bırakmıştır. Milletlerin tarihi, siyasi ve sosyal gerçekleri onları “öteki etnik-dinsel gruplardan ve uluslardan kimliksel olarak farklılaşma” durumuna iter. (Sancaktar, 2015: 25). Boşnakların öteki olma durumları, çeşitli nedenlerle baskılara maruz kalmalarına neden olmuştur. Baskıların şiddete dönüşmesiyle birlikte Bosna-Hersek'ten diğer ülkelere farklı zamanlarda göç dalgaları yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu göç dalgaları Boşnakların büyük oranda Türkiye olmak üzere pek çok ülkeye yönelmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Yakın dönemde yaşanan Bosna Savaşı da bu durumun en şiddetli ve son örneği olarak, mağduriyet yaşayan Boşnak halkını göç gerçeğiyle tekrar yüzleştirmiştir.

Boşnaklar, diğer Balkan milletleri arasında toprak bütünlüğü ve kimlik sorununu en fazla yaşayan ve bunun için mücadele veren bir millet olmuştur. Boşnak halkına

uygulanen katliamlar ve baskılar tarih sayfalarında yerini almıştır. Boşnaklar, kimlik ve toprak mücadelelerine tarihin farklı dönemlerinde tanıklık etmiş ve sonuçlarına bağlı olarak hayatlarını farklı şekillerde sürdürmüşlerdir; bazıları anavatanlarında farklı milletlerle bir arada yaşayarak, bazıları da göç ettikleri yerdeki farklı milletlerle bir arada yaşayarak. Boşnaklar sürekli olarak topraklarını ve kültürlerini paylaşmak zorunda kalmışlar, kendilerine ait toprak bütünlükleri ve devlet otoriteleri hiçbir zaman olmamıştır. Yalnızca kimlikleri ve onlara verilen isimleri ile varlıklarını günümüze kadar getirmişlerdir. Boşnaklar, Bosnalı Müslümanlar ve daha da eski isimleriyle Bogomiller olarak bazen gizli bazen açık bir şekilde kendi kimliklerini korumuşlardır. “1948 nüfus sayımında Bosna halkına üç şekilde kaydolma imkânı verilmiştir: Müslüman Sırp, Müslüman Hırvat ya da milletini açıklamak istemeyen Müslüman. Bu sayımda Boşnakların yüzde doksanı üçüncü grupta yani milletini açıklamak istemeyen Müslüman adıyla kaydolmak istemiştir.” (Imamovic, 1998:563-568)

Boşnaklar, tarih boyunca soykırımlar, iskân politikaları, ötekileştirme ve baskı gibi çeşitli zorluklara maruz kalmalarına rağmen, kimliklerini koruma konusunda önemli bir direnç göstermişlerdir. Bu mücadele, belirli dönemlerde toplumsal ve kültürel açıdan önemli etkiler yaratmıştır. Günümüzde ise Boşnak kimliğinin ve kültürel varlığının mevcut durumu merak konusudur. Bu doğrultuda, modern dünyada Boşnak kimliğinin ve kültürel mirasının iki farklı coğrafyada nasıl şekillendiği ve ilerlediği, bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Küreselleşme ve modernleşmenin hız kazandığı günümüz dünyasında, Boşnak halkının etnik kimliklerini ne ölçüde koruyabildiği, geçmişte karşılaştıkları büyük siyasi ve toplumsal krizlerin kimlikleri üzerindeki etkilerinin günümüzde nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve farklı coğrafyalarda farklı milletlerle bir arada yaşamının kimlik inşası üzerindeki yansımaları, bu çalışmanın temel sorunsallarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Bosna-Hersek ve Türkiye’de yaşayan Boşnak topluluklarının kültürel unsurları ve kimlik yapılarına ilişkin kapsamlı bir karşılaştırma yapılacaktır. Çalışmada, Bosna-Hersek’teki Boşnakların Avrupa kültürü içerisinde kimlik ve kültürel varlıklarını nasıl muhafaza ettikleri, Türkiye’deki Boşnakların ise Türk toplumu ile etkileşimleri doğrultusunda kimliklerini nasıl şekillendirdikleri ele alınacaktır. Araştırma, nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma desen çerçevesinde tasarlanmıştır. Bu kapsamda, veri toplama ve analiz süreçlerinde çeşitli yöntemlerden yararlanılarak Boşnak kimliğinin dönüşümü ve korunmasına ilişkin çok boyutlu bir değerlendirme sunulması hedeflenmektedir.

Bu tez, üç ana bölümden oluşmakta olup, her bir bölümde çalışmanın temel konuları derinlemesine ele alınmaktadır. Kültür, kimlik ve göç bağlamında oluşturulan kavramsal çerçeve doğrultusunda, iki farklı coğrafyada yaşayan Boşnakların içinde bulundukları toplumlarla kurdukları kültürel temaslar, kimlik aktarım süreçleri ve sosyal ilişkileri analiz edilmiştir. Çalışma, Boşnak kimliği ve kültürü üzerine yapılan araştırmalar ekseninde yaşanan dönüşümlere odaklanarak geniş kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Bosna-Hersek ve Türkiye’de yaşayan Boşnakların göç edenler ve yerinde kalanlar çerçevesinde deneyimledikleri süreçler eş zamanlı olarak ele alınmış; mekânsal faktörlerin kültürel kimlik üzerindeki etkileri detaylı bir biçimde incelenmiştir. Her iki coğrafyada yaşamlarını sürdüren Boşnak topluluklarının kültürel öğeleri ve kimlik yapıları karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Bosna-Hersek’te kalan Boşnakların diğer Slav topluluklarıyla etkileşimleri neticesinde kültürel kimliklerini nasıl şekillendirdikleri analiz edilirken, Türkiye’ye göç eden Boşnakların Türk toplumu içinde kimliklerini ne ölçüde koruyabildikleri araştırılmıştır.

İlk bölümde, "Kimlik, Kültür ve Göç" başlığı altında, kimlik kavramının farklı yönleri derinlemesine incelenmiştir. Bireysel ve kolektif kimlikler, kültürel, milli, etnik kimliklerin çeşitliliği, bu kimliklerin sosyo-kültürel çerçevedeki önemi ve kimlik sorunları kapsamlı bir tartışma konusu olarak ele alınmıştır. Bu inceleme, kimlikle ilgili mevcut sorunlara teorik bir çerçeve sunmak amacı taşımaktadır. Kültür kavramı da benzer şekilde, kültürel süreçler, entegrasyon, asimilasyon ve kültürlenme gibi temel konular üzerinden detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Bu bölümdeki tartışmaların genişletilmesinin amacı, kültürün ve kimliğin dinamiklerini anlamak ve bu dinamiklerin bireyler ve topluluklar üzerindeki etkilerini çözümlemektir. Ayrıca, Boşnak göçmenlerin göç süreçlerini anlayabilmek için, göç olgusu bu çerçevede ele alınmış ve göçmenlerin göç etmelerinin nedenleri ile kimlik ve kültür dönüşümleri üzerine yoğun bir inceleme yapılmıştır. Bu ele alış, göçmenlerin yaşadığı toplumsal ve kültürel değişimleri kavramsal olarak açıklamakta ve bu süreçlerin bireysel kimlik üzerindeki etkilerini detaylandırmaktadır. Bu bölümün amacı, göç ve kimlik arasındaki ilişkileri anlamak ve bu ilişkileri teorik bir perspektifle ele alarak akademik literatüre katkıda bulunmaktır.

İkinci bölümde, "Boşnaklar ve Boşnak Kültürü" başlığı altında Boşnak topluluklarının tarihi, kültürel yapısı ve göç süreçleri incelenmiştir. Boşnakları tanımak ve temel problemi ele alabilmek adına Boşnakların kökenleri, Bosna-Hersek, Boşnakların

yaşadığı tarihsel süreçler ele alınmış ve Boşnakların Türkiye yolculuğuna ışık tutulmuştur. Bu bölümde Boşnakların Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi ve Osmanlı sonrası dönemlerdeki tarihleri ele alınmış, Bosna-Hersek'te ve Türkiye'de yaşayan Boşnakların tarihsel ve sosyokültürel süreçleri araştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek topraklarından geri çekilmesi sonucunda meydana gelen durumlardan bölgelerin nasıl etkilendiği hakkında bilgiler verilmiştir. Bosna-Hersek'te ve Türkiye'de yaşayan Boşnakların tarihsel ve sosyokültürel süreçleri tartışılmıştır. Boşnak halkının göç süreçleri ve bu süreçlerin Bosna-Hersek ve Türkiye'deki etkileri detaylandırılmış, Bosna-Hersek'te kalan ve Türkiye'ye göç eden Boşnak topluluklarının yaşadığı toplumsal ve kültürel değişimler analiz edilmiştir. Boşnakların kültürel gelişimlerine katkı sağlayan Türk kültürüne ve Avrupa kültürüne değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise “Araştırmanın Metodolojisi, Bulguları ve Yorumlanması” başlığı altında, araştırmada kullanılan yöntemler ve bu yöntemlerin uygulanmasıyla elde edilen bulgular sunularak yorumlanmıştır. Bu bölümde, araştırmanın metodolojisi, kapsamı, sınırlılıkları ve veri analiz teknikleri detaylandırılmış; Bulguların ışığında gerçekleştirilen anket sonuçlarına ve derinlemesine mülakatların analizlerine yer verilerek kimlik aidiyetlerine, kültürel etkileşimlere, kültür özelliklerine, dini ritüellerin etkilerine, asimilasyon ve entegrasyon süreçlerine ait değerlendirmelere yer verilmiştir. Boşnak topluluklarının kültürel kimliklerine ilişkin elde edilen bulgular ve bu bulguların yorumlanması ayrıntılı olarak sunulmuştur. Sonuç ve öneriler kısmında ise, araştırmadan elde edilen bulgular tartışılmış ve tartışmaların üzerine öneriler sunularak çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın özgünlüğü, Boşnak kimliğini ve kültürel dönüşüm süreçlerini hem Bosna-Hersek'te hem de Türkiye'de yaşayan Boşnak toplulukları bağlamında eş zamanlı olarak ele almasıdır. Mevcut literatürde genellikle Boşnak kimliği ve kültürü üzerine yapılan araştırmalar ya Bosna-Hersek'teki durumları ya da göç sürecine odaklanmaktadır. Ancak bu çalışma, göç edenler ve yerinde kalanlar arasındaki kültürel aktarım, kimlik muhafazası ve değişim süreçlerini karşılaştırmalı olarak ele almakta, mekânsal farklılıkların kimlik üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Ayrıca, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılmasıyla, Boşnakların kültürel kimliklerini nasıl sürdürdüklerine ve dönüştürdüklerine dair çok boyutlu bir perspektif sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, sadece Boşnak kimliği üzerine değil, göç, kimlik ve kültürel etkileşim süreçleri üzerine yapılan akademik tartışmalara da önemli katkılar sunmaktadır. Elde

edilen bulgular, hem kültürel koruma hem de asimilasyon ve entegrasyon süreçlerine dair güncel veriler sağlayarak, farklı disiplinlerden araştırmacılar için kapsamlı bir kaynak niteliği taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİMLİK, KÜLTÜR VE GÖÇ

1.KİMLİK

Kimlik konusu, modernleşme sürecinin meydana getirdiği değişimlerle birlikte anlamlandırılmaya çalışılan önemli bir sorunsal olarak gündeme gelmiştir. Kimlik, bireylerin ve toplulukların kendilerine yöneltilen “Kimsiniz? Kimlersiniz? sorusuna verdikleri cevaplardan oluşur (Güvenç, 1993: 3). Bireylerin üyesi olduğu grubu ya da milleti niteleyen isimler onların aidiyetlerini temsil etmektedir. Kimlik, Türkçede "kim" soru kökünden türemiş olup, bir kişinin kim olduğu, hangi gruba ait olduğu veya bireysel mensubiyetini ifade eder (Kılıçbay, 2003: 155). Etimolojik olarak, Latince "idem" kökünden gelen "identity" teriminden gelmektedir ve bireyin sürekliliğini ve aynı olma durumunu vurgular (Aydoğdu, 2004: 117). Anlam bakımından “Ben (I), benlik-kendilik (ego-self), kişilik (personality), kimlik (identity)” kavramları genellikle eş anlamlı şekilde kullanılmaktadır (Güleç, 1992: 11). Kimliğe ilk defa kavramsal tanımlama ile yaklaşan John Locke’a (1632–1704) göre kimlik; “idrak etme, hatırlama ve şuura sahip olmak demektir.” (Öztürk, 2007: 5).

Kimlik, yalnızca kolektif aidiyetler çerçevesinde ele alınan bir kavram değildir; bireyin arzuları, hayalleri, kendilik tasavvuru, hayattaki konumu ve dünyayla kurduğu ilişkiler gibi birçok boyutu kapsar (Bostancı, 1998: 39). Kimlik arayışı, yalnızca kendimizi ve başkalarını tanımakla sınırlı değildir; aynı zamanda bireyin benliğini anlamlandırma, mücadelelere karşı duruş sergileme ve aidiyet geliştirme sürecini de içerir. Bu bağlamda bireyler, kendilerini ait hissettikleri toplumsal çevrenin değerlerini ve ideallerini özümseyerek onlarla bütünleşir (Calhoun, 1994: 10). Kimlik, bireyin kendini ve çevresini anlamlandırma sürecinde merkezi bir rol oynar. İnsanlar, yaşamları boyunca hem kendi davranışlarını hem de çevrelerindeki bireylerin tutumlarını belirli kalıplara oturtma eğilimindedir. Bu yönelim, belirsizlikten kaçınma ve kendini bir anlam çerçevesinde konumlandırma isteğinden kaynaklanır ve büyük ölçüde kimlik aracılığıyla gerçekleşir (Bauman, 2001: 112). Dolayısıyla kimlik, bireysel bir oluşumdan ziyade, toplumsal süreçler içerisinde şekillenen dinamik bir yapıya sahiptir. Karakaş’a (2013: 5) göre, “Kimlik inşası, siyasal ve kültürel toplumsallaşma süreçlerinde önemli işlevler üstlenen kimi kurgusalılıklar ve gerçekliklere dayanır.” Bu süreç, bireyin toplumsal aidiyetlerini, benlik algısını ve yaşam içerisindeki konumunu belirlemede önemli bir rol

oynar. Her birey, içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altında, edindiği bilgi ve deneyimler doğrultusunda kendi kimlik şemasını oluşturur. Böylece kimlik, bireyin kendini ve dünyayı anlamlandırma sürecinde hem bireysel hem de kolektif bir unsur olarak şekillenir.

Pierre Bourdieu'ya (2010) göre kimlikler, “habitus” kavramı çerçevesinde şekillenir. Habitus, bireylerin toplumsal yapılar tarafından biçimlenen düşünce, algı ve eylem kalıplarını ifade eder. Sosyal hayat içerisinde edinilen farklı deneyimler ve kazanımlar, habitusu doğrudan etkileyerek bireyin kimlik inşa sürecini yönlendirir. Kişinin yaşadığı ülke, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal ortam, aile ilişkileri ve çevresel faktörler gibi pek çok değişken, kimlik oluşum sürecinde belirleyici rol oynar. Dolayısıyla kimlik durağan bir olgu değil, süreç içerisinde değişiklikler gösterebilen bir olgudur ve insanın yaşadığı değişimlere göre kimliklerin algılanma biçimi de değişmektedir (Karakas, 2013: 3).

Modern birey, sürekli değişen dünyada kendini ve kimliğini yeniden yapılandırmak zorunda kalır (Giddens, 2010). Bu dönüşüm sürecinde çevresel faktörler belirleyici bir rol oynar; birey hem kişisel hem de toplumsal özellikleri çevresiyle etkileşim içinde kalır. Kimlik, yalnızca bireyin kendini nasıl tanımladığıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda, başkalarıyla kurduğu ilişkiler, içinde bulunduğu sosyal yapılar ve sahip olduğu statüler aracılığıyla da şekillenir. Kimlik gelişimi, bireyin yaşamının erken evrelerinde başlayıp hayat boyu devam eden bir süreçtir. Özellikle çocukluk döneminde aile içi etkileşimlerle şekillenmeye başlayan kimlik, bireyin öz güven ve öz saygı kazanımına bağlı olarak olumlu ya da olumsuz yönde gelişebilir (Sevim, 2014: 5). Bireyin kimliğini inşa etme süreci, geçmişi, kültürel kökenleri, cinsiyeti, inançları, tutumları, davranışları ve fiziksel görünümü gibi birçok faktör tarafından yönlendirilir. Ancak bu süreç, durağan kalmaz ve birey, yaşamının farklı evrelerinde çeşitli kimlik krizleri yaşatabilir. Bu tür krizler, kişinin kendini daha iyi tanımasını ve kimlik oluşum sürecinde bilinçli tercihler yapmasını sağlar. Erikson’a (1963) göre, kimlik gelişiminde özellikle ergenlik dönemi kritik bir aşamadır. Bu dönemde bireyler, kimlik arayışına girerek farklı roller ve hedefler arasında seçim yaparlar. Bu seçimler, onların gelecekteki kimliklerini şekillendirmelerine yardımcı olur ve bireyin toplum içindeki konumunu belirlemesinde önemli bir rol oynar.

Kimlik gereksinimi, kimi zaman başkalarına benzemeyi, kimi zaman ise onlardan ayrılmayı gerektirir; her iki durumda da "öteki"nin inşası kaçınılmazdır (Gözübüyük,

2014: 85). Bu bağlamda kişiler, özellikle farklılık hususundan dolayı ötekileştirmiş olduğu kimselerden ayrı olarak kimlik kazanma çabası güder (Sarıbay, 1997: 239). Goffman'ın önemle vurguladığı gibi, 'kimlik' diğerlerinden ayırt edici işaretlerden, kişinin hayat hikâyesi ile kişisel özelliklerinin bilgilerinden oluşur ve ötekilerin rolü büyüktür; çünkü her kimlik, ötekilerle kurulan ilişkiler evreninde açık ve dinamik süreci içerir (Vatandaş, 2020: 549-550). Sosyal kimlik kuramına göre, bireyler ait oldukları gruplarla özdeşleşme eğilimi taşır ve bu aidiyetin kimlik oluşumunda belirleyici olduğu öne sürülür. Bu gruplar; etnik, dini, ırksal, kültürel ya da benzeri sosyal kategorileri kapsayabilir. Bu doğrultuda, bireyin kendisini tanımlarken referans aldığı sosyal bağlam ve grup üyelikleri, kimlik inşasında merkezi bir rol üstlenir. Göçmen toplulukları ise, doğup büyüdüğü ve kendilerini ait hissettikleri ülkeden farklı bir coğrafyaya göç eden bireylerden oluşur. Göç süreci, bu bireylerin yeni sosyal yapılar ve gruplarla karşılaşmasına neden olduğundan, kimlik oluşumu daha karmaşık ve çok katmanlı bir hâle gelebilir (Mete, 2023: 475).

Sosyal bilimlerde kimlik çalışmalarının önemi, bireylerin ve grupların toplumsal gerçekliklerini daha derinlemesine anlamaya katkıda bulunmasıyla belirginleşmektedir. Özellikle sosyoloji literatüründe sosyal kimlik, bireysel kimlik, milli kimlik, göçmen kimliği gibi kavramlar üzerinde çokça durulan ifadelerdir. Sosyolojide kimlik, bireyin kendisini tanımlaması, aidiyet duygusunu geliştirmesi ve toplumdaki konumunu belirlemesi sürecini ifade etmektedir. Sosyologlar, bireylerin ve grupların toplumdaki yerlerini, rollerini ve toplumdaki diğer bireylerle ilişkilerini nasıl algılayıp tanımladıklarını incelerler. Sosyoloji literatürünün günümüzde en yakın anlamda kullandığı kimlik tanımı, sembolik etkileşimciler tarafından geliştirilmiştir. Mead'e göre (1964), kimlik, diğer insanlarla etkileşimlerde anlam oluşturur ve bireylerin kendilerini tanımlama, kimliklerini oluşturma sürecinde önemli bir rol oynar. Herbert Mead ve Charles Cooley 'benlik' terimini kullanmış olsalar da Erving Goffman ile birlikte sembolik etkileşimciler 'kimlik' terimini benimsemişlerdir (Vatandaş, 2020:549). Goffman'ın temel olguları olan gerçek kimlik, sanal sosyal kimlik ve kişisel kimlik, sosyal kimliği bireyin mensubu olduğu sosyal kategoriler bağlamında anlamlandıran ve tanımlayan unsurları içerir. Ona göre kimlik bir sahne oyunudur ve burada bireyler çeşitli rolleri oynarlar (Goffman, 1959). Bu bağlamda, ortaya koyulan yaklaşımlar, bireylerin kimliklerini anlamak ve bu kimliklerin toplumsal yapıdaki yerini analiz etmek için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Bu çerçevede kimlik, yalnızca bireysel bir oluşum değil, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal süreçler içinde şekillenen dinamik bir yapıdır. Farklı tarihsel deneyimlere sahip topluluklar, kimliklerini bu geçmişin izleriyle inşa eder. Boşnak kimliği de tarihsel olarak çok katmanlı bir yapı sergilemekte, Osmanlı döneminden başlayarak Yugoslavya'nın dağılmasına ve bağımsız Bosna-Hersek'in oluşumuna kadar geniş bir süreç içerisinde şekillenmektedir. Etnik, dini ve kültürel unsurların iç içe geçtiği Boşnak kimliği, tarihsel kırılma noktalarıyla yeniden biçimlenmiş ve kolektif belleğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Kimlik inşası ve kimlik süreçleri, Boşnakların aidiyet duygusunu pekiştirme, tarihsel hafızalarını koruma ve kültürel miraslarını gelecek kuşaklara aktarma çabalarıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, kimliğin toplumsal ve tarihsel dinamikler içindeki rolünü anlamak, Boşnak kimliğinin şekillenme sürecini daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

1.1.BİREYSEL VE KOLEKTİF KİMLİK

Kimliğin oluşmasında birey-toplum ilişkisinin önemi büyüktür ve genellikle birbirleriyle ilişkilendirilerek açıklanan olgulardır. Bireylerin "varolmama ihtimali karşısında varolma mücadelesi" bireysel kimliklerini ve kolektif kimliklerini sorgulamalarına neden olur (Giddens, 2010: 78-79). Bireylerin devam eden görevleri ve hayatın içinde yer alabilmelerinin “varoluşsal çıkış noktaları” kimlik oluşturmayı zorunlu kılar. Birey kendi kimliğini edinirken, toplumsal yaşamda oluşturulan algılar ile bağlantı kurarak kendisini tanımlama imkânı bulabilmektedir.

Geleneksel kültürlerde "birey" yoktur ve “bireysellik-bireyci” düşünce önem arz etmez. Modern toplumların doğuşuyla birlikte iş bölümündeki ayrışmalar bireye önem kazandırmıştır. Bireycilik, bireyin kendine özgü bir konum edinmesini sağlayarak farklılığını öne çıkarmasına ve diğerlerinden ayrışmasına vurgu yapar. Bu çerçevede bireysel kimlik, toplumdaki iş bölümünün yalnızca karşıtlıklarından değil, aynı zamanda bütünleşmelerinden beslenir ve bireyin farklı alanlardaki eksikliklerini gidermesine yardımcı olarak işlevsel bir rol üstlenir (Özdil, 2017: 391).

Bireysel kimlik, kişinin kendi seçimleri ve deneyimlerinin yanı sıra, dışsal etkenlerle de biçimlenir. İnançlar, değerler, kültürel geçmiş, cinsiyet, etnik köken, eğitim ve yaşam deneyimleri gibi çeşitli unsurlar, bireysel kimliğin oluşumunda belirleyici rol oynar. Farklı sosyal, ailesel ve bireysel dinamiklerle ilişki içinde olan bireysel kimlik, statik bir yapıdan ziyade değişken ve çok katmanlı bir süreçte yer alır. Bireyler, sosyal

çevreleriyle etkileşim hâlinde kimliklerini inşa etmeye devam ederken, sürekli dönüşüm geçirmektedir. Bu aynı zamanda bireylerin kime yakın olduğunu, kime uzak olduğunu, ne istediğini ve neden kaçındığını da belirler (Vatandaş, 2020: 552). Dolayısıyla bireysel kimlikler, kişilik bütünlüğünü koruyarak bireyin kendisine uygun normlar kazanmasını ve bu normlara göre hareket etmesini sağlar.

Bireysel kimlik; kişinin karakterini, benliğini, hedeflerini, inançlarını ve yaşam deneyimlerini şekillendirirken, sosyal çevresine bağlı olarak zamanla kendisi hakkında tercihlerini ifade etmesine olanak tanır. Aynı zamanda bireylerin yeni deneyimler kazanması ve kişisel gelişimlerini sürdürmesiyle zaman içinde değişip gelişebilir. İnsanlar, cinsel kimlikleri, aile içindeki rolleri, sosyal statüleri ve diğer faktörlere bağlı olarak birden fazla kimliğe sahip olsalar da genellikle tek bir “resmi kimlik” taşırlar. Ancak bireysel kimlik ile sosyal kimlik arasında bir çatışma yaşandığında, bu durum bireyin toplumsal aidiyetini ve kimlik algısını da doğrudan etkileyebilir. Bu süreçte bireyler, topluluk içinde kendilerini anlamlandırmaya ve konumlandırmaya çalışırken kolektif kimliğin bir üyesi olurlar, onu hem etkiler hem de ondan etkilenirler (Kırbaç, 2012b).

Bireysel kimliklerin oluşması kişiler arasındaki ilişkilerle gerçekleşirken kolektif kimliklerin oluşturulması da topluluklar arasındaki ilişkilerle gerçekleşir (Bilgin, 1999: 59). Dolayısıyla kolektif kimlik bir durumun değil sürecin ifadesidir ve bu nedenle dinamikdir; diğer topluluklarla ilişki içinde sürekli olarak yenilenme ve değişimi içerir. Toplumsal ya da kolektif kimlik, bireysel mikro kimliklerin ötesinde, tüm ulusu veya geniş bir toplumu kapsayan kültürel ve ortak bir kimlik olarak tanımlanır (Dalbay, 2018: 169). Bilgin, (1999: 59) kolektif kimliği belirli bir coğrafyada kök salmış etnik toplulukların, kendilerini diğer gruplardan ayırt etme ve vurgulama talebi olarak ifade eder. Ona göre kolektif kimlik, sabit bir durumdan ziyade, sürekli değişim ve yenilenme içeren dinamik bir süreçtir. Nasıl ki bireysel kimlikler kişiler arası etkileşimlerle şekilleniyorsa, kolektif kimlikler de topluluklar arasındaki ilişkiler aracılığıyla oluşur ve gelişir.

Kolektif kimlik, tarihi süreçler, gündelik pratikler ve kültürel öğeler üzerine inşa edilen, geniş topluluklar tarafından paylaşılan bir kimlik biçimidir. Bu kimlik türü, belirli bir coğrafi bölge, etnik grup, ulusal topluluk veya dini grup gibi unsurlar temelinde şekillenerek, bireyler arasındaki ortak deneyimleri ve değerleri yansıtır. Özdemir’e göre kolektif kimlik: “bireyin ait olduğu toplumsal çevrenin değerlerine, normlarına, akıl

yürütmesine, sanatına, diline, dinine, gelenek ve göreneklerine ve diğer kurumlarına karşı geliştirdiği biraidiyet bilincini ifade eder (2001: 108).

Toplumsal kimlik teorisine göre, etnik aidiyet ve milli kimlik, bireyin tanımlayıcı özelliklerini oluşturur ve bu iki yapı, bireyin toplumsal kimliğini belirleyerek, onun sosyal bağlamda nasıl hareket edeceğini düzenler. Sosyal bir varlık olan insan, toplumla özdeşleşme eğilimindedir ve kendini ortak hissettiği unsurlar çerçevesinde kolektif bir kimlik geliştirir (Yardımcı, 1999:2). Kolektif kimlikler, bireyin kişisel kimliğini konumlandığı bir alan sunarak, toplum içindeki bireyler arasında benzer pozisyonların ve ortak deneyimlerin paylaşılmasını sağlar (Yapıcı, 2004: 55). Kolektif kimlikler aynı zamanda sosyal hayatın daha açık ve çeşitli hale gelmesiyle birlikte kimlik bilincinin güçlenmesine ve bireylerin günlük yaşamında önemli bir rol oynamasına katkıda bulunur (Giddens, 2010: 16). Bireyleri toplum içinde farklı kılan en temel unsur ise sahip oldukları sosyal konumdur. Sosyal alanda edinilen kimlik, bireyin ait olduğu grubun özgün özelliklerini fark etmesine yardımcı olurken, aynı zamanda diğer gruplarla kıyaslama yapmasına da olanak tanır (Tajfel, 1978).

Bireysel ve kolektif kimlik, sosyal çevrede birbirleriyle etkileşim halinde olan iki temel olgudur. Bireysel kimliklerin inşasında kişiler arası ilişkiler önemliyken kolektif kimliklerin inşasında da komünöterler arası ilişkiler etkilidir (Bilgin, 1999:33). Bireysel kimlik toplumu şekillendirirken, kolektif kimlik de bireyin iç dünyasında oluşarak kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Bu nedenle, bireysel ve kolektif kimlikler birbirini tamamlayan ve birlikte var olan dinamik süreçlerdir. Bununla birlikte bireyleri toplum içinde farklı kılan en temel unsur, sahip oldukları sosyal konumdur. Sosyal alanda edinilen kimlik, bireyin ait olduğu grubun benzersiz özelliklerinin farkına varmasını sağlarken, diğer gruplarla kıyaslama yapmasına da olanak tanır (Tajfel, 1978). Kişinin sosyal çevredeki kimliğini ve benliğini şekillendiren iki farklı kimlik olgusu olan bireysel ve kolektif kimlikler dönüşümlerini birbirleri üzerinden gerçekleştirmek durumundalardır. Bireysel kimlik toplumu etkilerken, kolektif kimlik de bireyin iç dünyasında şekillenir ve kimliğinin bir parçası haline gelir. Dolayısıyla, kolektif kimlik ve bireysel kimlik birbirini tamamlayan ve bir arada var olan olgulardır.

1.2.KÜLTÜREL KİMLİK

Kültürel kimlik, belirli bir topluluğun üyelerinin aynı dili konuşma, aynı tarihi paylaşma ve aynı kültürel sembolleri benimsemeleri yoluyla bağlılık hissetmelerini ifade

eder (Anderson, 1993). Kültürel kimlik tanımında  n şart; isteklerin, düşüncelerin, tercihlerin ve eğilimlerin tek başına var olamayacağı gerçeğidir; bu unsurların kültür ortamında oluşması gereklidir (Akdemir, 2010: 44). Hall'a göre kültürel kimlik, iki düşünce yöntemi ile ifade edilir; birincisi tek, ortak ve paylaşılan olarak ifade edilen 'tek gerçek benlik' aynı zamanda ataların yüklenmiş olduğu tarih ve salt değerleri anlamına gelir. İkincisi ise; gerçekte kim olduğumuzu, tarihin içerisinde neyi ifade ettiğimizi bize gösterir (Hall, 1998). Kültürel kimlikler, bireylerin bir topluluk içinde aidiyet duygusu geliştirmesine ve bu toplulukla ortak bir kimlik paydasında bulu masına yardımcı olur.

Kültür, toplumu oluşturan bireyler ve gruplar arasındaki kurumla mı  ilişkiler bütünü olduğundan her türlü toplumsal olgu kültür potasında eriyerek kimliklere içerik ve işlerlik kazandırır (Artun, 2006: 7). Başta aile olmak üzere, i  hayatı, eğitim hayatı, sosyal hayat, kimliklerin kültürel etkilerini oluşturmaktadır. Kültür   eleri, kişilik mekanizmaları yoluyla çevreye yansır ve aktarılır. Kültür, toplumun bilgisini, ilgisini, alışkanlıklarını, değer  l   tlerini görüş, zihniyet ve davranışlarını kapsamaktadır. Bu kavramlar, "cemiyet mensuplarının ekserisinde m   terek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder (Turhan, 1994: 45). Dolayısıyla kültürün kolektif ve ayırt edici bir  zellikli ini olduğunu görebiliriz. Toplumsal yaşamın içerisinde kültür aktarımı ve yenilenen kimliklerin bu kültür içerisinde ne kadar taşıyıcı oldukları da önemlidir. Kişisel ve kaynak kurumlarla beslenerek toplumda oluşturulan kültürel kimliklerin, ait oldukları kültüre has özellikleri vardır.

Modern toplumlar için kültürel kimlik sürekli bir süreçtir ve bireyler yaşam deneyimlerini, tercihlerini, toplumsal etkileşimlerle yenilerler. Cemil Meriç, modern toplumların geleneksel insanların sonsuz farklılıklarını ve yerelliklerini geçersiz kıldığını, onların kimliğini, kültüre ba lamanın modern toplum için önemli bir temel olduğunu belirtmektedir (1995: 69-75). Geleneksel toplumlarda ise kültürel kimlik modern toplumlardaki gelişiminden daha farklı bir halde  killenir. Geleneksel toplumlar, daha çok küçük homojen gruplardan oluşur ve genellikle aynı etnik kökene sahip bireyler vardır. Ortak mitler ve duygu bütünlüğüne sahip bu toplumlar mekanik dayanışma ile ilerler (Durkheim, 2023). Bu nedenle ilkel toplumlardaki kültürel kimlik, genel kültürel yapıya daha sıkı bir şekilde bağlıdır ve bireyler arasındaki etkileşim daha kuvvetlidir.

Kültürel kimlik, dil, din, etnik köken, milliyet gibi faktörlerin yanı sıra g  , küreselleşme, medya ve diğer toplumsal süreçlerden de etkilenecek  killenir ve de i ir. Bu nedenle, kültürel kimlik bir sabite değil, dinamik ve evrimle en bir olgudur. Günümüz

dünyasının toplumsal yapıları dönüşüme uğratmış olmasıyla birlikte homojen bir kültür ortaya çıkmıştır. Bireyler kimliklerinde kendi kültürünün izlerini taşırlarken farklı kültürler ile bir araya geldiklerinde de kendi kültürlerini aktararak, homojen kültüre katkıda bulunurlar (Aktı: 2012: 149-150). Ayrıca kültürel kimliğin oluşumunda, dünyadaki öngörülemez nüfus artışı, ortak tarih ve kültür paylaşma bilincine sahip toplulukların dayanışması da etkili olmaktadır (Nar, 2019: 73). Bu bağlamda, küreselleşme sürecinin hızlanması, kültürel kimliklerin yerel ve küresel düzeyde yeniden tanımlanmasına yol açmıştır; bireyler artık hem yerel kimliklerine hem de küresel vatandaşlıklarına atıf yaparak kendilerini ifade etmektedirler.

Küreselleşmenin etkisiyle, kültürler de kitleleşme eğilimine girerler. Alma verme dengesi üzerinden hareket ettiği söylenen, fakat güçlü olanın değişime etki küreselleşme, Dünya’da tek tipleşme eğilimindedir (Öcal, 2001: 6). Burada bireyler duygular yerine fiili olguları, amaçlar yerine araçları tercih ederler. Siyasi ve kültürel katılımdan yabancılaşmaya geçiş vardır, çünkü bireyler güç odaklarının yönlendirmeleriyle birlikte hazlara, tüketime, eğlencelere yönelmektedirler (Akdemir, 2010: 46). Kültürel yapıların değişimi, sosyal yapıyı ve kültürel kimlikleri de değiştirmektedir. Bireylerin geleneksel kültürel bağlarından koparak küresel bir tüketim kültürüne entegre olmaları, yerel kimliklerin zayıflamasına ve kültürel çeşitliliğin azalmasına yol açmaktadır (Alan, 2022: 135). Küreselleşme sürecinde hem yerel hem de küresel kimlikler arasında bir gerilim ortaya çıkmakta, bireyler kendi kültürel kökenleri ile küresel dünyaya entegrasyon arasında bir denge kurmaya çalışmaktadırlar.

1.3.MİLLİ KİMLİK (ULUSAL KİMLİK)

Ulus kavramının etimolojik kökeni çok eski zamanlara uzanmaktadır fakat “duygusal-reaksiyoner bir güç ve ideolojik bir olgu” olarak ele alınması 18. Yüzyılın son çeyreğine tekabül etmektedir (Karakaş, 2007: 20). İnsanların aidiyet kalıplarının yakınlık, akrabalık ve duygusal oluşumlar üzerinden şekillenmesi durumu yeterli gelmediğinden alternatif aidiyet arayışları meydana gelmiştir. Milli kimliğin diğer bir adıyla ulusal kimliğin gelişimi bu anlamda bireylere yeni bir örgütlenme şekli sunmuştur. Ulus devletler, ortak inanç ve ortak geçmiş unsurları eksik kalan yapılanmaları dolduracak niteliktedir.

Ulus, “tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitleyi, bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri bölüşen bir insan

topluluğunun adı"dır (Smith, 2004: 32). Uluslar, aidiyetlik boşluğuna sahip her birey için önemli bir meşrutiye kazandırır. Ulusları bir araya getiren insanların gelişiminde, milli kimlik aidiyetliklerinin oluşumunda önemli bir roldedir. Fertlere ailelerinin ötesinde daha geniş kapsamlı bir gruba üye olmaya ve özdeşlik kurmaya gerekli kıldırın bir psikolojik etkiye sahiptir (Özkırımlı, 2010: 63-65). Ulus devlet olmak devletin her ne şekilde olursa olsun, siyasal davranış sergilemesi gerektiğinin göstergesidir.

Milli kimlik, bireylere tarihsel, kültürel ve sosyal bir aidiyet sunarak, bireylerin kendilerini bir ulusun parçası olarak tanımlamalarını sağlar. Bu aidiyet, sadece bireysel kimliği şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumun bir arada kalmasını sağlayan güçlü bir bağ oluşturur. Milli kimlikler, bireylerin kişisel geçmişlerinden öte, ulusal tarihe, değerlere ve ortak geleceğe dair bir aidiyet duygusu hissetmelerine olanak tanır. Böylece, bireyler ulusal kimliklerini güçlendiren ve toplumsal dayanışmayı artıran bir bilinç geliştirmektedirler (Anderson, 1993).

Bauman (2017), kimliğin genel kapsamda, milli kimliğin de özel kapsamda hayatın bir gerçeği olduğunu ve doğal bir şekilde oluştuğunu belirtmektedir. Milli kimlikler, bireylerin kendilerini tanımlarken hem sosyal çevrelerinden hem de tarihsel süreçlerden etkilenerek şekillenir ve sadece ifade biçimi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamda bir aidiyet mekanizmasıdır. Ulusal kimlikler, bireylerin toplulukla ilişkilerini tanımlarken kültürel, tarihsel ve coğrafi unsurların da bir araya gelerek toplumsal bir gerçeklik oluşturduğunu gösterir.

Anthony Smith'e göre bugüne kadar kolektif kimlikler arasında en kapsamlı ve temeli kimlik, milli kimliktir (2004: 221). Milli kimliği oluşturan temel özellikleri şu şekilde sıralar: "1. Tarihi bir toprak, ülke, ya da yurt, 2. Ortak mitler ve tarihi bellek, 3. Ortak bir kitlesel kamu kültürü, 4. Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler, 5. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi" (2004: 32). Karakaş ise ulusal kimliğin oluşumunu dört ayrı unsurla ele almıştır; (2006, 88-90). Birincisi ulusal ülke, (territory-toprak parçası), ulus içerisinde bulunan üyelere yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan bir mülk olma özelliğine sahip toprak mirasıdır. Bu miras üyelerine ortak bir geçmiş, şimdi ve geçmiş ile arada bağ kurma yetkisi ve ortak bir kadere sahip olma imkânı verir. İkincisi, vatan (patria)dır. Vatan demek ortak siyasi duyarlılıkların bir çatı altında toplanması ile kurumsallaşmayı, kamu kültürünü, ortak bir ekonomik varlığı, kutsalları, mitleri ve tarihsel belleğe sahip olmayı gerektirir. Üçüncü olarak ulusal dildir. Ortak bir dil kullanımı birçok yaygın

kültürel ögede bu dilin paylaşılmasını sağlar. Ulusal kimliği belirleyen son unsur ise politik hak ilkesidir. En yalın haliyle ulusal kimlikler, “Türk, Arnavut, Arap, Alman ya da Fransız gibi aidiyet ifadesine sahip olmak kişinin ne ve kim olduğuna dair bir tanımlamadır” (Karakaş, 2006, 88).

Milli kimlik, diğer kimlik çeşitlerinin içerisinde güçlü bir olgu konumundadır. Ulusal kimlik, kültürel kimlikten beslenir fakat aynı değildir. Kişinin milli kimliği değişmezken kültürel kimlikler zaman içerisinde değişime uğrayabilmektedir. Modern toplum, kültürel homojenlikle milli kimliğini tesis etmiş olur (Gellner, 2008: 23). Milli kimlikler her ulusun kendine ait kültürel şemasında şekillenir. Kültüre ait olan maddi manevi unsurların aktarımı ve yaşatılması kolektif bir düzende gerçekleşir. Kimliklerin devamlılığı da kültürün aktarılmasıyla sağlanır. Modern ulus devletlerin yaşatmaya çalıştığı ulusal kimlik, yer aldığı toplumun kültür kaynaklarından birkaçının seçimi ile meydana gelmiştir, fakat bütün kültür öğelerini içermez. Bu bağlamda kültürün bir bölümünün dini öğelerden beslendiğini düşünürsek, din önemli bir rolde olmasına rağmen çoğunlukla modern ulusal kimliklerde geri planda bırakılmıştır, böylece çoğu seküler anlayışla şekillenen ulusal kimlikleri anlamlandırmak mümkün olmuştur (Şimşek ve Ilgaz, 2010: 195). Yani aynı milliyete sahip olan kişiler farklı dinlere mensup olabilirler. Örneğin, Lübnan aynı milliyete sahip ancak farklı dinlere mensup insanların yaşadığı bir ülkedir. Lübnan’ın milliyeti büyük ölçüde Arap olmasına rağmen, Müslümanlar (Sünni, Şii), Hristiyanlar (Maronitler, Rum, Ortodoks, Katolik, Protestan ve diğer küçük Hristiyan gruplar ve Dürziler gibi çeşitli dini gruplar bulunmaktadır (Andırırbu, 2020).

Ziya Gökalp ulusal kimliği derin bir şekilde ele almıştır; bireysel ve toplumsal planda milli kültürün bir parçası olan milli kimlik aynı zamanda bireyi ve toplumu diğerlerinden farklılaştıran bir özelliktir. Bu farklılıklar kendine kişiye ve topluma özgü oluşumlardır. Dolayısıyla, ulus-devletleşme sürecinin aracı olan “ulusal kimlik” oluşumu, modern çağın ürünü olarak karşımıza çıkar. Daha doğru bir ifadeyle, bu süreçte devletin kimliği ile devleti oluşturan yurttaşların varsayımsal kimliği örtüşmüştür (Aydın, 1999: 22). Ulusal kimlik, insanların kendilerini aynı millete ait hissetmeleri ve bu milletin bir parçası olmaktan gurur duymaları ile şekillenir.

Ulus kimliği genel olarak belirli bir coğrafyada yaşayan, ortak, kültür, tarih, gelenekler ve değerleri paylaşan insanlardan oluşan bir topluluk olarak tanımlanır. Ortak tarih, mitler, kültür öğeleri, gibi unsurlar milli kimliği güçlendiren temel unsurlardır.

Smith'e göre (2004), milli kimlik, ulusların tarih boyunca bir arada kalmasını sağlayan temel faktörlerden biridir. Milli kimlikler, bireyleri sadece belirli bir toprak parçasına değil, aynı zamanda ortak mitler ve kolektif bellek yoluyla geçmişe ve geleceğe bağlar. Ancak ulusal kimlik değişen tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullarla birlikte sürekli dönüşebilmekte ve farklı yorumlara maruz kalabilmektedir. Ulusal kimlik bazı durumlarda birliği sağlamak amacıyla kullanılabildiği gibi bazı durumlarda da bölünmeye veya çatışmaya yol açabilmektedir. Ulus kimliği, uluslararası ilişkilerde ve siyasette önemli bir rol oynamakta ve devletlerin iç ve dış politikalarını şekillendirmektedir.

1.4.ETNİK KİMLİK

Etnik kimlik kavramı “etnisite” olgusundan yola çıkarak boyutlandırılır. Etnisite “bir toplumsal grubu diğerlerinden ayıran kültürel değerler ve normlar bütünü” (Kirman, 2011) olarak tanımlanmaktadır. Etnik kimlik ise doğuştan bize kodlanan, yaşamsal ve kültürel kodların bir karışımı olan ortak tarihi miras, gelenek ve uygulamalar kapsamında değerlendirilmektedir (Dadak, 2018). Etnik kimlik toplumsal bir ürün olarak ortaya çıkar ve yine toplumsal bağlamda sürdürülür. Bu toplumsal özelliği nedeniyle etnik kimlik değişimlere ve dinamizme açıktır. Etnik kimlikler bireyin doğumundan itibaren dayandırıldığı soy ve soydan türeyen kodların yaşam içerisinde toplumsal olarak şekillendirilmesiyle oluşan çeşitli özellikler taşımaktadır. Kişinin kendisini “ben Türküm” ben Yahudiyim”, “ben Yörüngüm” şeklinde tanımlaması, diğerlerinden farkını veya benzer özelliklerini gösterir. Kültür, dil, din, gelenek, meslek grubu, norm ve değerlerin yansımaları onları diğer etnik kimliklerden ayırtıran ve bir topluma ait olmalarını sağlayan özelliklerdir.

Etnik kimlikler kendi içlerinde de çeşitli ayrımlar yaşamaktadır. Özellikle çok uluslu ve çok dinli ülkelerde karşılaşılan bir duruma örnek vermek gerekirse: kendisini Hintli olarak tanımlayan bir bireyin Hindistan'da Hintli Müslüman, Hindu, ya da alt tabakadan, üst tabakadan gibi çeşitli gruplara mensup olarak ifade edilmesi söz konusudur fakat farklı bir etnik kimlikteki kişi onu yalnızca Hintli olarak tanımlayabilir (Marshall, 2003). Ayrıca Avrupa'da pek çok millet bir arada yaşamaktadır fakat Avrupa'nın kimlik politikalarında batılı olmayan toplumlar, etnik millet veya etnik kimlikler olarak görülmektedir (Smith, 2004). Her ülkenin etnik kimliklere karşı farklı yaklaşımları ve politikaları vardır. Etnik kimliklere karşı hazırlanan ayrıştırıcı politikalar çatışmalara neden olurken eşit yaklaşımlar ve uyum politikaları ülke içerisinde huzuru sağlamaktadır.

Etnik kimliğin oluşmasında temel etkenlerden biri göç olgusudur. Mevcut sosyal düzenin çökmesi ve yeni bir sosyal düzen içerisinde göç eden kişilerin kendilerine yer bulma süreci, etnik bilincin artmasına katkı sağlar. Göç sürecinde yeni düzenin inşası ve değişim sürecinde bireylerin kişisel tutum ve davranışlarında iki farklı türde değişim gözlemlenmiştir. Birincisi, karşılaşılan yeni düzenin kültürel kodlarını benimsemeyi içerir, ikincisi ise geleneksel yapının devamlılığını sağlamak amacıyla bir araya gelerek etnik bir yapı oluşturmayı içerir (Kırbaç, 2012a). Göç ettikleri ülkelerde kendi kültürel değerlerini koruma ve aktarma amacıyla göçmenlerin, etnik kimliğine daha fazla vurgu yapmaları da söz konusudur. Diğer taraftan, göç edilen ülkenin kültürel yapısına yönelik asimilasyon, adaptasyon, entegrasyon veya marjinalleşme gibi farklı tutumlar; etnik kimlik etrafında sıkça yer alır. Özellikle göç edilen ülkenin kültürel değerlerine tamamen asimile olmanın reddedilmesi, göçmenlerin etnik kimliklerinde marjinalleşme veya içe kapanma sürecine girmelerine neden olabilir (Howard, 2000). Dışa dönük göçmenler ise daha çok adapte olarak yeni çevreleri ile uyum sürecine girmektedirler.

Aidiyet ve üyelik çerçevesinde kimlik oluşumları dikkate alındığında bireysel kişiliğin kolektif bir yapıya kavuşması, bireyden ayrı kolektif bir yapının varsayılması da etnik oluşumun farklı bir bakış açısıyla yorumlanması olarak sınıflandırılabilir (Dadak, 2018). Ritzer, etnik kimliğin sadece varoluşsallıkla değil, aynı zamanda üyesi olduğu kolektiviteler açısından da anlam yüklendiğini ifade eder. Bu durum bireylerin kendi kimliklerine benzer kimliklere sahip diğer insanlarla bir araya gelerek oluşturulan bu etnik gruplara ait hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Etnik kimlikler toplumsal bağların merkezinde yer almaktadır, çünkü bu kimlikler bireyleri bir araya getirir ve toplumsal bir birliktelik oluşturur (Ritzer, 2011: 458). Etnik kimliğin temelindeki ortak soyun, etnik bağlılığın oluşmasında önemli bir rol oynadığı kabul edilebilir, fakat bu ortak soy her daim somut delilleri içermemektedir (Barth, 2001). Yani birey kendisini belli bir kimlikle tanımlasa dahi kendisini bahsettiği topluma mensup hissetmiyorsa eğer, o kimliğe ilişkin bir aidiyetten bahsedilemez (Kırbaç, 2012a). Smith bu konuya ilişkin; etnik grupların ortak soy temeline dayandırılmasındaki önemli hususun temelinde paylaşılan “ecdat miti’nin” tarihi anılar ve kültürel özelliklerle birleşen bir etnik grubun köken inancı olduğunu söylemektedir (Smith, 2002: 42-45). Etnik kimlikle asıl vurgulanmak istenen aynı soydan ya da aynı ırktan gelmekten ziyade aynı kültürel birikime ve geçmişe sahip olma durumudur.

Etnik kimlik, kişinin kendine özgü bir yönünü ifade eder ve bu benlik saygısı ile ilişkilidir. Sosyal kimlik teorisine göre bireylerin benlik algısı belirli bir sosyal gruba üye olmakla temellenir (Tajfel, 1981). Bu kuram, kimliğin grup üyeliği duygusuyla ve bu duyguyla ilişkili duygusal bileşenle geliştiğini öne sürer. Araştırmalar, etnik kimlik gelişimini çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde keşif ve bağlılık düzeylerine göre açıklamaktadır. Phinney'nin (1989) etnik kimlik modeli etnik kimliğin keşfiyle başlar; bu aşamada, bireyler kendi etnik kimliklerine dair bilgi edinme ve bu kimliği keşfetme sürecine girerler. Keşif aşamasının ardından bireyler, etnik kimliklerine karşı daha güçlü bir bağlılık geliştirmeye başlarlar. Bu aşama, bireyin etnik grubuna dair pozitif duygular hissetmesi ve bu kimlikle kendini daha net bir şekilde tanımlamasıyla karakterize edilir. Son aşamada bireyler, etnik kimliklerini kişisel kimlikleriyle birleştirirler ve etnik kimlik, bireyin genel benlik algısının bir parçası haline gelir. Bu süreç, bireylerin etnik kimlikleriyle barışık olmalarını ve kendilerini sosyal çevrelerinde bu kimlikle tanımlamalarını sağlar (Phinney, 1989). Phinney, etnik kimliği geliştiren bireylerin, yüksek düzeyde benlik saygısına sahip olduklarını ve sosyal çevreleriyle daha uyumlu ilişkiler kurduklarını vurgular (Phinney, 1989; Umaña-Taylor ve ark., 2004). Etnik kimliğin sağlamlaştırılması, bireylerin kimliklerine yönelik daha yüksek düzeyde bir bağlılık ve anlam oluşturma sürecine katkıda bulunur.

Etnik kimlikler bireylerin yaşadığı toplumdaki genel kültür unsurlarından ayrılan ve kendi özgün kültürel sisteminin özelliklerini barındıran bir kimlik türüdür aynı zamanda. Bazen milli kimliğe olan bağı azaldıkça insanlar farklı kimlik arayışlarına yönelir ve etnik kimlikler önem kazanır. Etnik özellikler, kültürel entegrasyonun sağlanamadığı dönemlerde toplum içerisinde bölünmelere yol açar ve bireyler bu bölünmelerle konumlandırılır. Bu toplumsal yapı, çeşitli türlerde sosyal tabakalaşmaya veya farklı niteliklere sahip alt grupları oluşturur. Bireylerin toplumda hiyerarşik bir şekilde sıralandığı bir sistem olan toplumsal tabakalaşma (Macionis, 2008: 252) etnik kimliklerin de ayrışmalarında bir sınıfsal sistemi temsil eder. Bu bağlamda, etnik kimliklerin öne çıkması hem bireylerin kendilerini tanımlama süreçlerinde hem de toplumların içindeki sosyal dinamiklerde farklı kimlik arayışlarını ve ayrışmaları tetikleyebilir.

Farklı milletlerle etkileşimlerde çeşitli etnik kimlikler bir araya gelir ve bu durumla birlikte yeni oluşumlar gerçekleşir. Tüm sosyal gruplarda, ortak sosyal değerler, amaçlar ve bir geçmiş vardır. Bu temel unsurlardan uzaklaşıldıkça, etnik farklılıklar

belirginleşir ve toplumsal bütünlük zayıflar. Sonuç olarak, toplumsal yapının karmaşıklığı içinde etnik kimliklerin rolü, bireylerin ve grupların aidiyet hislerini şekillendiren, sosyal yapıda hem birleştirici hem de ayrıştırıcı unsurlar olarak ortaya çıkar.

1.5.KİMLİK SORUNU

Modernizmin ve postmodernizmin yeni dünya yaklaşımlarının oluşturduğu değişimlerin etkileri, günümüzün kimlik sorunlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Aydoğdu, 2004: 129). Modern dönemde yaşanan ekonomik ve kültürel gelişmeler, geleneksel yapıların ve ilişki biçimlerinin farklılık göstermesi, kimliklerin anlamlarında da değişimler meydana getirmiştir. Charles Taylor' a göre (1994) “Kimlik, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir projedir. Kişiler kendi kimliklerini, sosyal dünyadaki kabul görme ve saygı çerçevesinde tanımlarlar.” Bu bağlamda, kimlik sorunları hem bireylerin kendi kimliklerini koruma çabalarını hem de bu kimliğin toplum tarafından tanınma gereksinimi üzerine kurulu karmaşık bir yapıya sahiptir.

Geleneksel toplumlarda, bireylerin toplumsal rolleri ve kimlikleri, doğdukları aile veya yaşadıkları yer gibi belirli çevresel faktörler tarafından şekillenirken, modernleşme, sanayileşme ve şehirleşme süreçleriyle birlikte bireylerin toplumsal bağları zayıflamış ve kimlik arayışları daha belirgin hale gelmiştir (Giddens, 1991: 32-34). Kimlik sorunları hem benzerliklerin hem de farklılıkların aynı anda yaşandığı karmaşık bir ortamda oluşmuş ve bu durum, kültürel çatışma temelinde gelişen kimlik siyasetini tetiklemiştir. Özellikle mikro milliyetçilik gibi yeni kimlik arayışları gündeme gelmiş ve kimlik sorunlarını daha da derinleştirmiştir (Appadurai, 1996: 37-39). Modernleşme ve küreselleşme süreçleri, bireylerin kendilerini ifade etme biçimlerini ve toplumsal kimliklerini yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçler, kimliklerin sabit olmadığını, aksine değişen dünya düzenine göre sürekli olarak dönüşüme uğradığı gerçeğini göstermektedir.

Kimliklerin gelişiminde modern dönemdeki kimliklerle günümüz postmodern dönem kimlikleri arasında şekil ve içerik açısından belirgin değişiklikler gerçekleşmiştir (Bauman, 2005: 182). Postmodern dönemde kimlik tercihleri yapılabilir ve değiştirilebilir olmuştur (Dalbay ve Avcı: 2018:21-23). Postmodern dönemdeki kimlik sorunları küreselleşme ve dijitalleşme süreçlerinde daha da karışık hale gelmiş, küresel göç hareketleri, çokkültürlülük ve kimlik siyaseti gibi olgular, kimlik sorunlarını yeniden şekillendirmiştir. Postmodern düşünce, kimliklerin sabit ve tekil olmadığını, aksine

sürekli olarak değişim gösteren ve birbiriyle etkileşim halinde olan dinamikler olduğunu savunur. Bu bağlamda, modern ve postmodern dönemlerde kimlik sorunlarının ele alınışı, bireylerin ve toplumların kimliklerini nasıl tanımladıkları ve ifade ettikleri üzerine önemli ipuçları sunmaktadır. Postmodern tüketim kültüründe, bireyin kimliğini şekillendiren ve cemaat ile birey arasında köprü görevi gören “hayat tarzı”, önemli bir belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır (Sarıbay, 1998: 65). Bir diğer ifadeyle “yaşam biçimleri”, günlük hayatın içindeki kimlik oluşum süreçleri ve bireyler arası ilişkiler açısından daha karmaşık ve çok katmanlı anlamlar barındırmaktadır (Chaney, 1999: 22).

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı zaman-mekân sıkışması, sınırların zayıflaması, küresel kimlik politikalarının artış göstermesi, toplumların ve bireylerin geleceklerinin netlik kazanmaması, güvensizlik ve risk algısının yükselmesi gibi konular küresel çapta kimlik sorunun temellerini oluşturur (Eremekçi, 2022: 4226). Geniş insan hareketliliği ile birlikte ve küreselleşmenin oluşturduğu ekonomik ve sosyal yenilikler küresel düzeyde kimlik sorunlarını artırmıştır. Küreselleşme ve göçler ile artan kültürel etkileşimler sonucunda egemen kültürün baskısı veya ötekinin özgürleşme isteği toplumsal gerilimi de yükseltmektedir. Devletlerin birden çok etnik kimliği bünyesinde barındırması, çeşitli grup çatışmalarına ve siyasi krizlere yol açmıştır. Örneğin Avrupa'da yükselen popülizm ve aşırı sağ hareketler, ulusal kimliklerin korunması adına çokkültürlülüğe karşı çıkmış ve bu da kimlik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Ancak, bu süreç aynı zamanda ulusal kimliklerin korunması ve yerel kimliklerin yeniden tanımlanması gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Geçmişte göçmenler kimliklerini "din" ve "milliyetçilik" temelinde tanımlarken, zamanla yaşanan olaylar ve genişleyen perspektifler sayesinde, farklı kimlik özelliklerini de tanımlarına dahil etmeye başlamışlardır (Yayak, 2018: 786). Farklı yaşam tarzlarına sahip insanların bir araya gelmesiyle kimlik problemleri çeşitlenmiştir. Chaney (1999), yaşam tarzlarının kültürel yapılarla bağlantılı olduğunu belirtirken, her yaşam tarzının belirli bir grubun öğelerini, mekanlarını ve zamanlarını kullanma biçimi ve tutumunu oluşturduğunu ifade eder. Yaşam tarzlarının mekanla uyumu ve diğer kültürlerle etkileşimi, kimlik sorunlarını belirleyici bir faktör olmuştur.

Kimlik tanımları ve sorunları her geçen gün değişmekte ve kendisini yenilemektedir. Bu nedenle her dönemin kendine özgü çözüm süreçleri geliştirmesi gerekir. Tarihsel sürece baktığımızda kimlikler, her dönem farklı şekillerde sorunlar meydana getirmiş ve ayrı talepleri olmuştur. Ancak genel olarak görünürlük isteği ve

tanınma arzusu değişmemiştir. Örneğin, Türkiye'deki kimlik sorunlarına baktığımızda: Alevilerin ve Sünnilerin, aşırı solcuların ve aşırı sağcılarının, baş örtülülerin ve mini eteklilerin, Kürtler ile Arapların, sanayicilerin ve çiftçilerin sorunlarının birbirlerinden farklı olmadığını görürüz. Bu durum yalnızca Türkiye'ye özgü değildir; dünyada da kimlik sorunları benzer taleplerle ortaya çıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde etnik gruplar arasındaki eşitsizlikler, Fransa'da Müslümanların toplumsal kabul görme mücadelesi ya da Avrupa'da göçmenlerin entegrasyon problemleri, küresel boyutta kimlik sorunlarının bir yansımasıdır (Gedikoğlu, 2018: 138). Bosna savaşında gördüğümüz acımasız ayrımcılık ve soykırım girişimleri de kimlik sorununun bir örneğidir.

Kimlik sorunu, dünya genelinde farklı biçimlerde ifade edilebilir ve genellikle sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkar. Bu süreçler, kimlik çatışmalarını ve kimlik siyasetini gündeme getirerek bireylerin ve toplulukların kimlik arayışlarını etkilemiştir. Küreselleşme süreci, geniş insan hareketliliği ve ekonomik yenilikler, küresel düzeyde kimlik çatışmalarını artırmış olsa da bu sorunların çözümü için kültürel çeşitlilik ve hoşgörü temelinde diyalog ve uzlaşma önem taşımaktadır (Özalp, 2024). Kimlik sorunları, toplumsal grupların birbirinden farklı taleplerine rağmen, temelinde her zaman tanınma ve görünür olma arzusu barındırır. Bu bağlamda, farklı kimliklerin kendilerini ifade etme özgürlüğü ve haklarının tanınması, toplumsal barış ve huzurun sağlanması açısından önemli bir gereklilik haline gelmektedir. Modern toplumların karşı karşıya kaldığı kimlik çatışmaları, yalnızca belirli grupların taleplerini değil, aynı zamanda toplumsal uzlaşma ve birlikte yaşama kültürünün güçlendirilmesini de zorunlu kılmaktadır (Karaduman, 2010: 2891). Modern ve postmodern zamanlarda görülen kimlik sorununun aşılması için evrensel çözüm öneren ideolojiler, kültürel rölativizm perspektifi, çokkültürlülük söylemi gibi çözüm önerileri de geliştirilmiştir.

2.KÜLTÜR

Kültür kavramı, tarih boyunca farklı düşünürler tarafından çeşitli şekillerde ele alınmış ve tanımlanmıştır. Kültüre dair pek çok tanım mevcuttur ve kapsamı oldukça geniştir. "UNESCO'nun Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde belirtilen tanıma göre kültür, “en geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini,

insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgu”dur (UNESCO: 1982). Mejuyev'e (1987) göre, kültürün çok anlamlılığı, kavramın kapsadığı olgunun çok yönlü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çeşitliliğin zorluk yaratmadığını belirten W. Humboldt, önemli olanın her kültürün kendi dünya görüşü ve numuneleri üzerinden ifade edilebileceğini vurgular (Tanrıkulu, 2015: 475). Williams (1981-1993), kültür teriminin kullanımındaki farklılıkların ve terime yönelik fikir birliği sağlanmasındaki zorluğun, erken dönemlerdeki çeşitli ilgi ve arayışların sonucu olduğunu söyler. Kültür, toplumun kültürel faaliyetlerinde beliren yaşam tarzının temel ruhuna odaklanır ve diğer toplumsal etkinliklerin oluşturduğu toplumsal düzenin doğrudan veya dolaylı bir sonucu olarak kabul edilir (Williams, 1981-1993: 10).

Kültür, kavram olarak ilk kez Edward Tylor tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Tylor'a göre (1891) kültür, “insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf vb. kabiliyetleri kapsayan karmaşık bir bütündür.” Tylor, etnosentrik ve evrimci bakış açısıyla; tekil bir fenomen olarak gördüğü kültürü, toplumları tekil kültüre doğru iten evrim sürecine dahil etmiştir. Küreselleşme süreci, kültürlerin özgünlüğüne, statüsüne ve hiyerarşik yapılarına yönelik yeni sorgulayıcı yaklaşımların yanı sıra kültürlerin artmasına ve çeşitlenmesine de yol açmaktadır. Bu süreç, tüm kültürlerin yerelliğini öne çıkararak kişi-ulusal kimlik ilişkisini belirsizleştirmekte ve ulus devletlerin kültürel yapılarının sorgulanmasını gündeme getirmektedir.

Kültür olgusunu Türk tarihinde sistematik bir şekilde inceleyen Ziya Gökalp kültür ifadesi yerine hars kelimesini kullanmıştır. Ona göre; “İnsan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar hars (kültür) kurumlarıdır ve bu kurumların tamamı o cemiyetin harsını oluşturur.” (Gökalp, 1999: 30). Hars “yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni yaşamının ahenkli bir bütünüdür” (1999: 30). Mümtaz Turhan'a göre bir cemiyetin maddi ve manevi değerlerin bir araya geldiği bir bütündür; içerisinde barındırdığı bilgiyi, ilgiyi, eğilimi, değer ölçütlerini, genel tutumları, görüş ve zihniyeti, aynı zamanda çeşitli davranış şekillerini kapsar. Tüm bu unsurların bir araya gelmesiyle topluluğun çoğunluğunda ortak olan ve onu diğer topluluklardan ayıran özel bir yaşam tarzı sağlar (Turhan, 1994).

Kültür bireysel kaynaklardan faydalanarak toplumsal anlamda, kültürel çeşitlilik oluşturur. Cemil Meriç, tıpkı diğer kavramlar gibi kültürün de toplumdan topluma

değiştiğini, her medeniyette farklı anlamlar ifade ettiğini söyler (1995). Ona göre kültür kelimesi özünde iki anlam taşır; biri kütüphane, bilgi demektir diğeri ise antropolojik, folkloriktir ve insanların topluluklarının meydana getirdiği her şeydir (2003). Kùltürlerin kişilikler ve kimlikler üzerinde etkisi vardır. Bireysellikten toplumsallığa uzanan maddi ve manevi etkilere sahiptir.

Kùltür konusu çok geniş kapsamlı olduğundan tek bir fikir birliği sağlanmasa da bazı temel unsurlar bakımında genel geçer bir fikir ortaklığı bulunmaktadır. Kùltürün temel özellikleri Güvenç'e göre (2002: 101-104) şu şekilde ifade edilir;

- Öğrenilebilir bilgi, davranış ve alışkanlıkları kapsar.
- Dil atacılığıyla nesiller boyu kùltürün toplumsal sürekliliği sağlanır.
- Her toplumun kendine özgü alışkanlıkları ve davranışları kendi kùltür öğelerini oluşturur ve sürekliliği de topluma bağlıdır.
- Kùltür yaşam ve toplum gereksinimlerini karşılayan fonksiyonlara sahiptir, toplumları hem birleştiren hem de ayırıştıran bir güce sahiptir; çelişkiler çözümlere, uyum ise bütünleşmeye yol açar.
- Kùltür gerçeğin bir soyutlamasıdır.

Kùltür, günlük yaşamı etkileyen maddi ve manevi unsurların bir araya gelmesiyle oluşur ve dil, sanat, gelenek, ritüeller, giyim tarzları veya emek alışkanlıkları gibi unsurlar kùltürün çeşitli yönlerini oluşturur. Bireylerin gruplar ile olan kurumsal ilişkileri kapsamında, toplumsal olgu, kùltür dağarcığında özümşenerek içerik ve işlevsellik elde eder (Tanrıkulu, 2015: 475). Toplumsal yapılar, kùltürlerin etkileşime geçerek birbirlerine zıt ya da tamamlayıcı unsurlar oluşturduğu bir ortam sunar. Bu durum, kùltürlerin bir arada var olma yeteneğini ve dayanıklılığını artırır.

Toplumlar aynı zamanda ulus kùltürünü oluşturur (Tanrıkulu, 2015: 475). Çünkü kùltürler milletler tarafından oluşturulur ve bireylerin her biri kùltür taşıyıcısı haline gelir. Toplumsallık olmadan bir kùltür varlığından söz edilemez. Kùltür, bireylerin kimliklerinin oluşmasında ve toplumsal ilişkilerinin şekillenmesinde de etkilidir. Toplumun karakteristik yapısını meydana getiren düşünce, bilgi birikimi, inanç ve davranış kalıpları kùltür sayesinde edinilir ve aktarılır. Hatta Durkheim'e göre oldukça bireysel gibi görünen davranışların bile belirli bir ölçüde daha geniş toplumsal dinamiklerle bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Usborne ve Sablonniere, 2014).

Kültür toplumların yaşadığı ve yeni gelen nesle aktarıldığı zaman-mekan düzleminde oluşur. Coğrafi konum, jeopolitik konum, siyasi gelişmeler ve toplumsal oluşumlar kültürün şekillenmesinde etkilidir. Çevrenin fiziksel dokusu, o bölgede yaşayan insanların etkisiyle şekillenmektedir. Bu şekillenme, yalnızca farklı kentler arasında değil, aynı kent içerisinde de farklı geleneklere göre oluşturulan bölgelerde kendini kültürel bir mozaik şeklinde göstermektedir (Aygen, 1996: 43, 58). Kent mekanına yönelik çeşitli kuramsal seçenekler mevcuttur; zira kent mekânı hem kültürel taşıyıcıları hem de sosyal etkileşimlerin işleyişini üstlenmektedir. Bu bağlamda, mekanların sosyal süreçleri içerisinde sürekli bir iletişim ve iletişim halinde olduğu vurgulanmaktadır (Karakaş, 2019: 16-18). Farklı insan topluluklarının ve dolayısıyla çeşitli yaşam tarzlarının bir arada bulunmasından ötürü, kültür çeşitliliği mekanlara tesir eder. Kültür üzerine yapılan araştırmalar, kültürel değerlerin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır (Yeşil, 2013: 53). Benzer yaşam formları birebir aynı kültür öğelerine sahip olmayı gerektirmez; Afrika kabile kültürü ile Kızılderili kabile kültürü arasında farklılıklar olduğu gibi birbirine komşu ülke toplulukları arasında da kültürel farklılıklar mevcuttur. Bu bağlamda, Sağiroğlu'na göre kültür olgusu, etnisite ile ırk arasındaki farkları belirginleştirmede merkezi bir öneme sahiptir çünkü etnisite kültürel aktarımlarla ilgiliyken, ırk daha çok biyolojik özelliklerle ilişkilendirilir. Dolayısıyla kültür, etnik kimliklerin biyolojik olmayan yönlerini tanımlamada ve şekillendirmede temel bir faktör olarak öne çıkar (Sağiroğlu, 2014: 39-40).

Kültür olgusu kimlik olgusuyla iç içedir. Kültür, kimliği etkiler ve toplum içerisinde bağ kurmasını sağlar, toplum içerisindeki iletişimi, etkileşimi ve toplumsal yapının oluşumunu şekillendirir. Dünyanın giderek entegre bir yapıya bürünmesi, toplulukların varlığını sürdürmesinde kültür kavramının önemini daha da artırmaktadır (Sağır, 2017). Kültür, bireyler ve toplumlar için bir merkezi konumdur ve bu nedenle kültürün korunması ve kapsamlılığı, toplumların barış içinde bir arada yaşaması adına kritik bir role sahiptir.

Kültür, toplumların tarihsel süreç içinde geliştirdiği değerler, normlar, gelenekler ve yaşam biçimlerini kapsayan dinamik bir yapıdır. Her toplum, kendi tarihsel ve coğrafi bağlamı içinde kültürel unsurlarını şekillendirirken, bu unsurlar topluluğun kimliğini, sosyal ilişkilerini ve toplumsal yapılarını belirleyici bir rol oynar. Bu çalışmada kültür kavramı ele alınırken, Boşnak toplumu özelinde kültürel dinamikler de incelenecektir. Boşnaklar, tarih boyunca farklı kültürel etkileşimlere maruz kalmış ve bu etkileşimler

onların günlük yaşam pratiklerinden sanatsal ifadelerine kadar geniş bir yelpazede kültürel yapılarını biçimlendirmiştir. Dolayısıyla, kültür kavramını ve süreçlerini daha somut bir çerçevede ele alabilmek için, ikinci bölümde Boşnak kültürüne odaklanılarak, geleneksel ve modern unsurların bir arada nasıl var olduğu ve değişen dünya koşullarında kültürel sürekliliğin nasıl sağlandığı tartışılacaktır.

2.1.KÜLTÜR VE SÜREÇLERİ

2.1.1.Kültürlenme

Dünya üzerindeki insanlar, toplumlar ve gruplar çeşitli nedenlerle sürekli bir hareket halindedir. Bu sürekli hareketlilik, farklı kültürlerin bir araya gelmesini ve böylece kültürel alışveriş ile etkileşimlerin meydana gelmesini sağlar (Bilgin, 2003). Kültürlenme olayı bu esnada gerçekleşir. Yani bir kültürün ya da bireylerin başka bir kültürle bir araya gelerek etkileşime girmesi sonucunda, o kültürden belirleyici unsurların benimsenmesi ve kendi kültürüyle harmanlayarak bir değişim süreci yaşamasıdır. Kültürlenme, farklı kültürlerle ait bireylerin yeni gruplarına entegre olmalarını, bu grupların iç dinamiklerinin değişimlerle şekillenmesini ve bireylerin psikolojisini etkileyen süreçleri kapsar (Berry, 1998). Bireyler, kültürel semboller, ritüeller ve anlatılar aracılığıyla toplumlarının yapısını oluşturur ve böylece kültürlerini içselleştirirler. Yeni kültürel ortamlara giren bireyler, bilişsel, davranışsal ve duygusal gelişimler yaşarlar (Kim vd., 2001; Sam, 1992). Bu süreç, genellikle bireylerin gerçekleştirecek davranışlarında, değerlerinde, normlarında ve kimliklerinde değişimlere yol açar.

Kültürlenme, yer değiştirme, isteklilik ve süreklilik gibi üç temel faktöre bağlı olarak çok boyutlu ve karmaşık bir yapıda gerçekleşir (Berry ve Sam, 1997). Toplumlar arasında birden fazla kültürel grubun varlığı, kültürlenme süreçlerinin çeşitliliğini artırır. Bu süreçte kişilerin yeni ortamlarındaki deneyimleri, bu deneyimlerin faydalı gelişimlere yol açıp açmadığı ve baskın gruplar tarafından kabul görüp görülmediği önemli hususlardır. Özellikle bazı toplumlarda çok fazla kültürel grup olmasından kaynaklanan kültürlenme çeşitliliği yaşanır. Birden fazla kültürü barındıran toplumlarda gruplar arasında kültürlenme ve çeşitlenme olgusunu açıklamak için Berry ve Sam (1997) üç temel faktörü vurgulamaktadır; yer değiştirme, isteklilik ve süreklilik. Kültürlenmeleri bir kategoriye göre sınıflandırmışlardır.

Tablo 1. Kültürlenme Çeşitliliği
Kaynak: (Berry ve Sam, 1997: 295).

Hareketlilik	İlişkide Bulunma Gönüllüğü	
Yerleşik Olanlar	Gönüllü	Gönüllü olmayan
	Etnik Kültürel Gruplar	Yerli Halk
Göçmenler Sürekli Geçici	Göçmen Misafirler	Mülteciler Sığınmacılar (Barınma ihtiyacı olanlar)

Tabloya göre göçmenler ve etnik kültürel gruplar yeni yerleştikleri yerdeki diğer gruplar ile etkileşime girmeye isteklidir. Mülteciler ve yerli halk ise farklı bir kültürle etkileşim kurmak için istekli değildirler. Kültür alışverişi süreci, bazı grupların göç kararı ile başlarken yerli halk ve mülteci gruplar için kültürlenme bir zorunluluktur (Berry ve Sam, 1997). Ortak mekanlar ve sosyal alanlar etkileşimi zorunlu hale getirmektedir. Bu kültürlenme süreci geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır ve geçiş evresi üç aşamadan oluşur; ilk aşama, ayrılma evresi; birey sosyal rolleri ve statüleri ile olan ilişkisini keser ve ardından, yeni rollere uyum sağlamak için adapte olup değişim gösterir. Son aşamada ise birleşme evresidir burada birey kendini yeni roller ve statülerle bütünleştirir (Montreuil ve Bourhis, 2001). Bireylerin hangi ülkeden ve nasıl bir kültürden geldiği de kültürlenmeyi etkilemektedir. Yerleşim için gelineen ülkenin ve göç eden bireylerin sosyo-kültürel yapısı birbirinden çok farklıysa bu durumda kültürlenme sürecinde aksaklıklar meydana gelir (Aliyev ve Öğülmüş, 2016: 91). Kültürel değerler ve sosyal alışkanlıklar uyuma göstermediğinde toplumda mesafe oluşur ya da uyum sorunları meydana gelir. Kültürlenme eylemi, uyum konusunda olumlu etkiler olması durumunda gelişme gösterir. Uyumun gerçekleşmediği durumlarda kültürlenme eylemi de gerçekleşmez ve toplumsal kopukluk ortaya çıkar.

Kültürlenme, toplumların kültürel kimliklerini ve sosyal ayrıntılarını içeren karmaşık bir yapı sunar. Farklı kültürler arasındaki bu iletişim hem kültürel zenginliği artırabilir hem de kimlik çatışmalarına yol açabilir. Kültürlenmenin hangi biçimlerde gerçekleşeceği toplumun içinde bulunduğu döneme, toplumsal yapıya ve kültürel öğelere göre şekillenir.

2.1.2.Alt Kültür-  st (Egemen) Kültür

Alt kültür ve üst kültür kavramları sosyal bilimlerde özellikle sosyolojide önemle ele alınan olgulardır. Toplumsal grupların, kültürel pratiklerini ve değerlerini ifade etmek için kullanılan bu kavramlar, toplumsal yapının çeşitliliğini ve bütünlüğünü yansıtır. Alt kültürler toplumsal farklılıkları temsil ederken, üst kültürler daha çok toplumsal birliği ve hakimiyeti simgeler. Alt kültür toplumun belirli bir kesimi veya alt grubu arasında paylaşılan ve genelde ana akım kültürden farklılaşan kültürel faktörleri oluşturur. Alt kültürler ana akım kültürden farklılaşan yönleriyle zaman zaman muhalif bir çizgi çizebilir ve alternatif duruşu temsil eder. En yalın ifadeyle alt kültür ‐aynı kültür içerisindeki farklılıklardır‐ (Tezcan, 2011: 89). Üst kültür ise, genellikle toplumda hakim olan, geniş bir kesim tarafından benimsenen ve kabul gören kültürel normlar, değerler ve pratiklerdir. ‐Toplum içinde özel bir yaşam biçimi, zevkleri ve alışkanlıkları olan küçük bir elit grubun sahip olduğu kültüre denilir‐ (K rel ve Sungur, 2015: 72). Toplumun ana akım kültürü olarak kabul edilir ve eğitim, sanat, medya, politika gibi kurumsal alanlarda yer alır. Genellikle daha fazla sosyal ve ekonomik güce sahip olan gruplar tarafından oluşturulur ve yönlendirilirler.

Alt kültür, bir toplumda amaçları, beklentileri, duyguları, düşünce ve kuralları ana akımdan farklı olan, bu nedenle diğer topluluklardan farklı davranış ve eylemler sergileyen bir grup ya da toplumsal kesim tarafından benimsenen kültürel yapıdır. (Arslantaş, 2008: 107). Aynı zamanda, bir toplum içindeki belirli bir grubun, azınlık grupların ve alt grupların genel kültüründen farklılaşan kültürel özelliklere sahip olması durumunu ifade eder. ‐Bir çeşit kültür grupları olup değer ve normları baskın kültürden farklı olan kültürlerdir‐ (K rel ve Sungur, 2015: 71). Bu gruplar, belirli bir bölgesel, etnik, sosyal veya diğer belirgin özelliklere sahip olabilir. Alt kültürler, kendi normlarına, değer yargılarına ve geleneklerine sahip olan küçük gruplardır. Örneğin; gençlik alt kültürü, müzik, giyim tarzı, dil ve davranış biçimleri gibi genel kültürden farklı özelliklere sahip olabilen gruplar, alt kültürü temsil etmektedir. Güvenç, (2002: 110) kültürün, coğrafi sınırlarla  er velenemeyeceğini ve birçok alt kültürü barındırabileceğini belirtir.

Alt kültürler, sınıf farklılığı veya etnik özellik gibi belirgin farklılıkların yoğun olduğu ve bilimsel olarak tespit edilebilen ülkelerde ortaya çıkar (Erkal, 1998:144). Birey iki kültürü birleştirme çabasıyla kendi kültürünü koruma eğiliminden uzaklaşarak yeni bir alt kültür oluşturma yönünde ilerlemektedir (Mendoza ve Martinez, 1981). Alt kültürlerin amacı hâkim olan kültüre karşı gelmek ve bir direniş sergilemek değil, kendi

kültürlerini yaşatmaya çalışmak ve kendilerinin kültürel kodlarını ifade etmektir. Üst kültür ise, bir toplumun içinde belirli bir dönemde baskın olan, genellikle ekonomik, siyasi ve sosyal güç merkezlerinden kaynaklanan, yaygın olarak göre ve toplumun diğer kültürel unsurlarını etkileyen kültürel değerler, normlar ve pratiklerdir. Üst egemen kültür, toplumun diğer kültürel grupları üzerinde baskın bir etkiye sahip olabilir ve toplumun genel yaşam tarzını, değerlerini ve inançlarını şekillendirir. Üst kültür, genellikle geniş bir toplumu veya ulusu etkileyen ve geniş bir kabul gören kültürel unsurları temsil eder (Gans, 2014). Genel kabul görmüş normlar, değerler ve davranış biçimleri üst kültürün aidiyetindedir. Bu geniş bir toplumda yaygın olarak paylaşılan genel olarak kabul gören kültürel unsurları içerir. Örneğin genelde geçerli olan resmi dili hukuk, normlar veya genel kültürde önemli olan sanat eserleri üst kültürün bir parçasıdır.

Bir kültürde üst kültür olarak değerlendirilen yerel olarak işleyen kültür, alt parçalarına bölündüğünde o kültürde çözülme gerçekleşir (Gans, 2014). Egemen bir kültür tarafından üretilen ve sunulan bilgiler, ulusal bir süzgeçten geçirilme zorunluluğuna tabidir. Bir bilgi, onu şekillendiren kültürel, sosyal, ekonomik ve politik özellikleri yansıtan bir üründür, dolayısıyla, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan tarafsızlık yoktur (Pennycook, 1989; Phillopson, 1993, Alptekin, 1996). Bireyin kültürü mensubu olduğu bir sınıftan veya gruptan ayrı düşünülemez aynı zamanda sınıfın ve grubun kültürü de toplumun kültüründen ayrı değerlendirilemez (Arslantaş, 2008: 107).

Üst kültür ile alt kültür arasındaki ilişki dinamik ve karşılıklı bir etkileşim içerir. Üst kültür değişirken alt kültürü de beraberinde değiştirmektedir. Alt kültürler, ana akım kültürden farklılaşarak toplumsal çeşitliliği beslerken, üst kültür toplumun genel normlarını ve değerlerini belirleyerek birleştirici bir rol oynar. Toplum içinde bu iki kültürel yapının dengesi, toplumsal gelişme ve sosyal yapıların çeşitliliği açısından büyük önem taşır.

2.1.3.Kültür Şoku

Kültür şoku, bireylerin yeni bir olgu veya ortamla karşılaştıklarında yaşadıkları korku, heyecan ve şok durumudur (Eğinli, 2011: 116). Bireylerin bir kültürden diğerine geçişte yaşadıkları zorluklar, sıkıntılar ve tepkiler genellikle kültür şoku ile ifade edilir (Karataş vd. 2018:25). Hall, kültür şokunu, insanların farklı kültürlerde zaman algısı, mesafe kavramı, kişisel alan ve jest- göz teması gibi kültürel normlardaki değişikliklerle başa çıkmaya çalışırken yaşadıkları zorluklar olarak tanımlar. Aynı zamanda "yabancı bir

kültüre geçişte yaşanan stres" olarak da ifade etmiştir. Kültür şoku, insanın kendisini tanıdığı ve alışkın olduğu kültürel ortamdan farklı bir ortama girerek karşılaştığı duygusal ve bilişsel çatışmalardan kaynaklanır (Hall, 2005a).

Kültürel şok teorisinde, yabancı bir ülkede veya çevrede yaşamının bireylerin psikolojik sağlığı üzerindeki etkilerine değinilmektedir. Göç eden bireylerin, göç öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşadıkları travmatik olaylar, yeni bir kültüre uyum sürecinde hem psikolojik hem de sosyokültürel sorunlara yol açabilmektedir (Karataş, 2019: 971). İnsanlar alıştıkları yaşamı sürdürürken farklı bir çevrede yaşamak zorunda kaldıklarında, bu değişimlere verdikleri psikolojik tepkiler geçici olabilmekte veya bireysel faktörlere ve toplumsal dinamiklere bağlı olarak değişebilmektedir (Boğazlıyanoğlu, 2021). Aynı zamanda bireyin geçmiş deneyimleri, sosyo-kültürel birikimi ve çevresel destek mekanizmaları da bu sürecin yoğunluğunu ve süresini etkileyebilmektedir. Berry'ye (1997) göre kültür şoku, bireyin göç sonrası kültürleşme sürecinde yaşadığı olumsuz deneyimlerden ve kültürlerarası iletişim sorunlarından kaynaklanmaktadır. Farklılıkların, idrakına varmak ve uyum sağlayabilmek kişinin kültür şokunun aşılmasına yardımcı olur (Hall, 2005a). Kültürel şokun yanı sıra kimlik bunalımı, asimilasyon, psikolojik, sosyokültürel ve ekonomik uyum sorunlarıyla karşılaşan göçmenlerin deneyimleri daha da derinleşebilmektedir. Bu nedenle, bu tür travmatik deneyimlerin tetiklenmesini önlemek ve bireylerin uyum sürecini kolaylaştırmak için, kültürel şokun aşılması büyük önem taşımaktadır (Karataş, 2019: 968).

Kültür şokunun etkilerini anlamak için sıkça başvurulanan kaynaklardan biri, antropolog Kalervo Oberg'in 1960'larda ortaya attığı dört aşamalı modeldir. Bu model, bireyin bir kültürel geçiş sürecinde yaşadığı aşamaları açıklar. Oberg'e göre (1960), kültür şoku dört temel aşamadan oluşur: hayranlık, reddetme, anlama ve uyum sağlama. İlk aşamada bireyler, yeni bir kültürle tanıştıklarında farklılıklara karşı hayranlık ve merak duygusu hissederler. Ancak zamanla, bu merak yerini reddetme ve uyum zorluklarına bırakabilir. Reddetme aşamasında birey, yeni kültüre karşı huzursuzluk yaşayabilir ve alışık olduğu kültürel normları özlem duyabilir. Üçüncü aşamada ise birey, yeni kültürü anlamaya ve kabullenmeye başlar. Son olarak, uyum sağlama aşamasında birey, yeni kültürle kendi kültürel kimliğini harmanlayarak bir denge kurar. Bu aşamada, kişinin kültürel kimliği zenginleşir ve hem kendi kültüründen hem de yeni kültürden

unsurları benimsemeye başlar. Bu süreç, bireylerin kendilerini daha bütünleşmiş ve daha açık bir perspektifle hissettikleri bir dönemi temsil eder.

Ward ve Kennedy'nin (1999) araştırmaları, kültür şokunu aşmada sosyal destek sistemlerinin ve psikolojik esnekliğin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Kültür şokunun aşılmasında etkili olan unsurlar arasında, yerel dilin öğrenilmesi, sosyal destek sistemlerinin oluşturulması ve bireyin psikolojik esnekliği önemli bir yer tutar. Yerel dili öğrenmek, bireylerin iletişim becerilerini geliştirmelerine ve sosyal çevrelerini genişletmelerine olanak tanır (Ward & Kennedy, 1999). Ayrıca, aile, arkadaşlar veya yerel topluluklarla kurulan sosyal bağlar, bireyin kendini daha güvende ve desteklenmiş hissetmesini sağlar (Berry, 1997). Psikolojik esneklik ise, bireylerin yeni kültürel normlara uyum sağlarken kendi değerlerini koruyabilmelerini destekler (Smith & Khawaja, 2011). Bunun yanında, bireylerin yeni kültüre dair bilgi edinmesi ve kültürel farklılıkları bir tehdit yerine bir öğrenme fırsatı olarak görmesi, uyum sürecini hızlandırabilir (Oberg, 1960).

2.1.4.Asimilasyon

Asimilasyon, latince benzetmek, benzeştirmek anlamına gelen “assimilare” kelimesinden türetilmiştir (Etimolojik Sözlük, 2021). Fransızca ve İngilizcede yaygın olarak kullanılan bir kelimedir ve sözlüklerde "kendine benzeyen veya değişen, başka bir şeye benzeyen" anlamına gelmektedir (Öztürk, 2012). “Sosyolojik olarak asimilasyon içinde doğup büyüdüğü toplumun dışında yaşayan vatandaş veya etnik mensubu olan, egemen toplum ile geliştirilen ürünlerin sonuçları, tamamen baskılanan ülkeye benzemesi, kültürel birikimlerinin eriyip gitmesi ve özgün kültürel işlemleri kaybetmesi olarak yapılabilir.” (Adıgüzel, 2016: 185).

Asimilasyon olgusu; yıkım, erime, benzetme, özümleme ve adaptasyon gibi kavramlarla açıklanır. Jean Piaget (1970), asimilasyonu bireyin çevreyle etkileşim içinde bilgiyi mevcut bilişsel yapısına entegre etme süreci olarak ifade ederken, Park ise asimilasyonun yalnızca farklı kültürler arasındaki etkileşimde mümkün olduğunu vurgular (Kızılcı, 1994: 289). Bazı durumlarda her iki grupta birbirine uyum sağlayabilirken, asimilasyonda etkin grup diğerini eriterek kendine uyumlu hale getirir.

Birlikte yaşayan iki toplumun birbirinden etkilenmesi, hâkim olan topluluğun diğer toplumu kendine benzetmesi kaçınılmazdır. Bireylerin kendi kültürel kimliklerini sürdürmek istemedikleri ve diğer kültürlerle günlük etkileşimlerini artırmayı tercih

ettikleri durumlarda, asimilasyon süreci devreye girmektedir (Berry ve Sam, 1997: 296). Asimilasyonun zorlayıcı bir etkisinin olduğunu da söylemek mümkündür, çünkü bütünü parçalama ve ortadan kaldırma kararlılığına sahiptir. Asimilasyon genellikle etnik, dinsel veya kültürel farklılıklar gösteren toplumların, çoğunluk gruplarıyla benzerleşerek, öğrenilen kültürü benimsemesi ve kendi kültür öğelerini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç önce temas ile başlar ve göç, iş, eğitim, evlilik gibi sebeplerle devam eder. Asimilasyonun gerçekleşmesi aşamasında bireylerin kendi kültürlerinden uzaklaşmasıyla birlikte dil, giyim tarzı, geleneksel davranış biçimleri ve diğer kültürel unsurların benimsenerek uygulanması söz konusudur. Asimilasyonun tamamlanması için azınlık grupların baskın gruplara adapte olması gerekir. Orijinal kültürden vazgeçerek yeni kültürü olumlu yönde benimsenir (Palumbo ve Teich, 2004).

Kültürleşme sürecinde, göçmenler ve ev sahibi toplumsal gruplar başlangıçta birbirine benzemek istemez. Fakat ev sahibi toplumun yöneticileri, hâkim kültürü koruma ve göçmen kültürlerini zamanla ortadan kaldırmaya yönelik politikalar uygulayabilir (Adıgüzel, 2016: 185). Kendi kültürel yapısının homojen kalmasını savunan bu toplumlar, göçmenlerin kendi norm ve değerlerine uyum sağlamasını bir hak olarak görebilir (Adıgüzel, 2016: 185). Ev sahibi tarafın asimile ettiği durumlarda, baskın grup bu uyum sürecini kendi avantajı olarak görmektedir. Ancak bu durum, her zaman barışçıl bir şekilde gerçekleşmez ve zamanla çatışmalara yol açabilir. Asimilasyona uğrayan taraf ile baskın taraf için farklı sonuçlar söz konusu olduğundan, bu süreç her iki taraf için de derin etkiler yaratabilir.

Asimilasyonun en büyük olumsuz yönü, kültürel çeşitliliğin yitirilmesi ve kimliklerin kaybolmasıdır. Bu süreç, "liberal bireyciliğe" dayalıdır ve politik anlamda çokkültürlülüğü reddeder (Sözen, 2011: 157). Mülteci ve iltica gruplarının bu şekillerde etkin topluma evrilmesi söz konusudur. "Göçmenin ev sahibi topluma uyum sağlama sürecinde asimilasyonun sahip olduğu negatif anlam, göçmenin kendi kültürüne diline geleneklerine olan yakınlığın yok edilerek homojenleştirilme arzusundan kaynaklanmaktadır." (Aykaç ve Karakaş, 2022: 43). Bu hem bireyler hem de toplumsal gruplar üzerinde derin etkiler yaratarak kimlik kaybına ve kültürel çeşitliliğin azalmasına yol açabilmektedir. Bu süreç doğal bir şekilde gerçekleşebildiği gibi devlet eliyle zorlayıcı bir şekilde de olabilmektedir. Devlet politikaları gereği bazı ülkelerde ve toplumlarda göçmenlerin uyum süreçlerine müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Örneğin Avrupa ülkeleri Asimilasyon politikalarını daha masum bir entegrasyon olgusuna dahil

ederek entegrasyon ve asimilasyon arasındaki farkın anlaşılmasını zorlaştırmışlardır; Avrupa'da Türkler dahil yabancılara karşı uygulanan göç politikaları genel olarak entegrasyon söylemi içerisinde şekillenmektedir (Acar, 2020: 342). Başkan Roosevelt, Amerika'nın gücünü oluşturan göçmenlerin, Amerika'ya tam anlamıyla bağlı olduklarını ve köken ülkeleriyle olan ilişkilerini Amerika'ya olan bağlılıklarından üstün tutmamalarını teşvik etmeyi uygun bulmasıyla başka bir örnek niteliğindedir (Glazer, 2004: 65). Ev sahibi toplumun ileriye dönük tedbirleri ve kendi halkının varlığını tehdit eden unsurları ortadan kaldırması gibi durumlarda zorlayıcı bir şekilde asimilasyonlar gerçekleştirilmektedir. Asimilasyon süreci, göçmenlerin veya azınlık gruplarının hâkim toplumun normlarına tamamen uyum sağlamasını amaçlarken, aynı zamanda kültürel öğelerin kaybına ve çatışmalara neden olabilen zorlayıcı bir süreçtir.

2.1.5. Entegrasyon

Entegrasyon, göç deneyimleriyle birlikte şekillenen bir kavramdır. Genellikle göç sürecinde göç edenlerin içinde bulunduğu durumlardan biri olarak ele alınmaktadır. Entegrasyon ile ilgili yapılan araştırmalarda varsayımlar, kavram ve tanım etrafında temellenir; bütün bunlar birbiriyle zıt düşebilir, katmanlaşabilir ve karmaşık bir yapı haline gelebilir (Castles vd. 2002: 112). Bu terim genellikle toplum bilimlerinde ve sosyolojide kullanılır ve geniş bir anlamda birlikte yaşama, uyum sağlama ve toplumsal bütünleşme sürecini ifade eder. Asimilasyonda olduğu gibi entegrasyon olgusuna yönelik eleştirel ve negatif bakışlar da vardır.

Ager&Strang (2008) tarafından yayınlanan “Entegrasyonu Anlamak: Kavramsal Bir Çerçeve” başlıklı çalışmada başarılı entegrasyona ulaşmak için gerekli olan dört madde sıralanmıştır: göstergeler ve araçlar (eğitim, iş olanakları, barınma, sağlık), toplumsal bağların oluşumu (sosyal bağlar ve sosyal bağlantılar), kolaylaştırıcılar (güvenlik, kültürel bilgi ve istikrar, dil), kurumsal (haklar ve vatandaşlık) olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede entegrasyonun çok boyutlu ve iletişime dayalı olduğu vurgulanarak başarılı bir birleşmenin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkili politikalarla gerçekleşeceği üzerinde durulmuştur. “Entegrasyon” süreci farklı unsurların birleştirilmesi, bir araya getirilmesi veya bir bütün içinde uyumlu bir şekilde çalıştırılmasını kapsar. Bireylerin diğer gruplarla gündelik yaşamda etkileşim kurması ve aynı zamanda kendi kültürel değerlerini sürdürme çabası gerekir (Berry, 2005: 705). Bu süreçte göçmenler, yeni topluma uyum sağlamaya çalışırken, ev sahibi toplumun da bu

sürece aktif bir şekilde destek vermesi entegrasyonun sağlıklı bir şekilde ilerlemesine katkı sağlar (Ager & Strang, 2008)

Toplumdaki entegrasyon, farklı kültürel kimliklerin, etnik dini veya sosyo-ekonomik grupların bir arada yaşaması ve etkileşimde bulunmaları sürecini ifade ettiğinden çok kültürlü toplumlarda ortak değer ve çıkarların dayanışması amacıyla önemlidir. Entegrasyon hem göç edenlerin hem de göç alan toplumların yeni sürece uyum sağlamalarını gerektirir. Bu sayede kültürel yayılma gerçekleşir ve toplum değer ve normları kabul görür. Ancak, “Bu sahibi toplumun göçmene bakış açısı göçmene verilen statü ile de ilişkilidir. Bu nedenle entegrasyon süreci, ‘içeriye’ ve ‘dışarıya’ ve kimin içeride, kimin dışarıda olacağını, kimin hakları, kimlerin ise sadece yükümlülüklerinin olacağını belirleneceği bir sürece dönüşebilir.” (Aykaç ve Karakaş, 2022: 422).

Çoğunlukta olan topluma uyum sağlamaya çalışan azınlık toplumun yanı sıra kültürel normları ve davranış kalıplarını tanımaya ve anlamaya çalışan çoğunluk toplum da sürecin diğer aktif tarafıdır (Aslan, 2019: 78). Çoğunluk toplumun azınlıkları kabul etmesi ve azınlıkların da gittikleri ülkenin değer ve normlarına uyum sağlamaları entegrasyonun gerçekleşmesinin en önemli faktörüdür. Adalet, özgürlük, demokrasi, hak ve hukuk talepleri noktasında ortak bilinçte olmak ve azınlıkların hem kendi aralarında hem de yaşadıkları ülke genelinde bütünleştirici olmaları gerekir.

Entegrasyonla birlikte bir bütünün parçalarının birbirine uyumlu bir şekilde iş birliği yaparak daha büyük bir amaca hizmet etmesi de mümkündür. Örneğin, ekonomik entegrasyon, farklı ülkelerin ekonomik sistemlerinin birleştirilmesini veya bir araya getirilmesini ifade eder. Süreç boyunca her iki taraf da kültürel ve sosyal farklılıkları kabul etmeli ve bu farklılıklara saygı göstermelidir. Bu sayede toplum içerisinde kültürel çoğulculuk sağlanabilir (Castles & Miller, 2003). Entegrasyon, genellikle toplumsal uyum, çeşitlilik yönetimi ve kültürel etkileşim gibi konularla ilişkilendirilir ve toplumun bütünlüğünü ve uyumunu sağlamak için önemli bir rol oynar. Bir taraftan farklı gruplarla günlük etkileşimlerde bulunurken bir taraftan da kişinin orijinal kültürünü sürdürmeye ilgisi olduğunda, entegrasyon seçenektir; burada bir dereceye kadar kültürel bütünlük korunurken, aynı zamanda birey, çok kültürlü bir toplumun daha geniş sosyal ağına ayrılmaz bir parçası olarak katılmaya çalışır (Berry ve Sam, 1997: 296).

3.GÖÇ

Göç olgusu anlam bakımından zengin bir kavramdır bu yüzden göç üzerinden birçok araştırma gerçekleştirilmektedir. Tanım olarak göç, Uluslararası Göç örgütüne göre (IOM, 2013: 31) asıl olarak bir kişi ya da bir grubun yaşamakta olduğu coğrafi birim sınırlarını aşarak, daha iyi yaşam koşulları, uygun çevre veya uzaktaki aile üyeleri ve arkadaşlarının yanına ulaşma amacıyla, binlerce yıldır süregelen yer değiştirme hareketi olarak ifade edilir. Adıgüzel'e göre (2016: 13) ise göçler bireylerin siyasi, sosyal, ekonomik veya doğal nedenlerden dolayı uluslararası veya yurt içi coğrafi konumunu değiştirmesi durumunda meydana gelir.

Göç, genel bir kavram olarak; insanların bulundukları yerden ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sebeplerden ötürü başka bir yere taşınmalarını ifade eder. Bu olgu, insanlık tarihinin derinliklerinden günümüze uzanan ve gelecekte de varlığının sürdürüleceği öngörülen bir eylemdir. Göç olarak adlandırılan bu taşınma eylemi insanlar ve mekanlar üzerinde çok yönlü etkiler doğurmaktadır. Her göç, terkedilen ve yerleşilen yer ile göç edenler ve göç edilen yerdekiler arasında nitel- nicel özelliklere sahip olurken göç nedeni, kapsamı ve işleyiş sürecindeki çeşitlilikler ile birbirinden ayrılmaktadır (Yılmaz, 2014: 1692). Tarihsel süreç boyunca siyasi, ekonomik, psikolojik sosyal ve kültürel boyutları olan göç olgusu, birçok toplum tarafından farklı şekillerde deneyimlenmiştir. Bu göç deneyimleri zaman zaman yaşam tarzına bağlı olarak şekillenen istekler doğrultusunda olabilirken zaman zaman da kişisel tercihlerin dışında kalan toplumsal zorunluluklar nedeniyle gerçekleşmektedir. Çok yönlü ve aktif olarak gerçekleşen göç olayı tek bir yere özgü değildir ve dünyanın her yerinde farklı sebeplere bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Göç kavramı kısaca “yerinden edilme hareketi” olarak tanımlansa da toplumların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal temelleriyle de derin bir ilişki içindedir. Göç eden bireyler, yeni yerleşim yerlerine yalnızca fiziki varlıklarını değil, aynı zamanda değerlerini, alışkanlıklarını ve problemlerini de taşırlar. Bu göç süreci, göç edenler ile ev sahibi toplumlar arasında karşılıklı bir etkileşim başlatır. Göç insan hareketliliğinin yanı sıra kültürel alışverişi de içerir bu nedenle göç, yerleşik grupların yani yeni gelenlerle karşılaşmasıdır (Faist, 2018: 6).

Kültürel coğrafya perspektifinden bakıldığında, göç olgusu, topluluklar arası mekânsal yapıların ve kültürel dönüşümlerin anlaşılması için önemli bir araçtır (Atkinson

vd., 2005). Bu karşılıklı etkileşim, göçmenlerin kendilerini yeni toplumların hem zenginleşmesine hem de çeşitli göçmenlerin kendilerini yeni topluma entegre ederken kendi kültürel miraslarını da koruma çabalarını beraberinde getirir. Göçler, sadece bireysel hareketler değil, aynı zamanda demografik değişimler, iş gücü dinamikleri ve ekonomik etkiler gibi daha geniş çaplı sosyal ve ekonomik sonuçlara da yol açar. Göçmenler, iş gücü piyasasında farklı roller üstlenirken, ev sahibi toplumlar da bu değişimlerden etkilenir; yeni kültürel değerler ve beceriler toplumda yer edinir. Bununla birlikte, bu süreç bazen sosyal gerilimlere, kimlik sorunlarına ve asimilasyon süreçlerine de yol açabilir.

Göç, sonuçları itibariyle hem göç eden toplulukların hem de ev sahibi toplumların sosyal dokularını yeniden şekillendirir, bu da kültürel ve ekonomik bir alışverişin kaçınılmaz bir parçası olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, toplumların hem zenginleşmesine hem de çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olan çok yönlü bir süreçtir. Göç olgusu, insanlık tarihinde ve günümüz dünyasında önemli bir konu olarak kalmaya devam etmektedir, çünkü insanlar daha iyi bir yaşam arayışında sürekli olarak yer değiştirmektedirler. Bu nedenle, göçü anlamak ve yönetmek, küresel düzeyde sosyal, ekonomik ve politik bir öneme sahiptir. Ancak göçler, genellikle birçok ülkede sadece sosyal politika bağlamında ele alınan bir olgu olarak görülmektedir (Borjas, 1994:1714). Oysa göç oldukça karmaşık sonuçları olan çok boyutlu bir olgudur.

Göç, bireylerin veya toplulukların ekonomik, sosyal, politik ya da çevresel nedenlerle yaşadıkları yerleri kalıcı ya da geçici olarak terk etmeleri sürecidir. Tarih boyunca pek çok toplum gibi Boşnaklar da çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalmış ve bu süreç onların kültürel yapıları, toplumsal aidiyetleri ve kimlik oluşumları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Osmanlı döneminde, Avusturya-Macaristan yönetimi altında, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ve son olarak Bosna Savaşı sırasında Boşnakların farklı bölgelere göç ettikleri bilinmektedir. Türkiye, Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika gibi farklı coğrafyalara dağılan Boşnak göçmenler, bir yandan yeni yaşam alanlarına uyum sağlarken diğer yandan kendi kültürel miraslarını koruma ve sürdürme çabası içinde olmuşlardır. Bu bağlamda, göç olgusu sadece bir yer değişikliği değil, aynı zamanda Boşnak toplumu için kültürel kimliğin yeniden inşa edilmesi ve korunması sürecini de içeren çok boyutlu bir deneyimdir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Boşnak göçleri tarihsel süreçleriyle ele alınarak, bu hareketliliğin toplumsal, kültürel ve kimliksel yansımaları detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.1.GÖÇÜN NEDENLERİ

Geçmiş dönemlerdeki göç eylemlerine bakıldığında büyük oranda coğrafi şartlara, iklim şartlarına, yaşamsal ihtiyaçlara göre bir gerçekleştiği görülmektedir. Doğal kaynaklar ve doğal afetler döngüsü de yeni göç rotaları üzerinde yüzyıllar boyunca etkili olmuştur. Zaman ve mekan kapsamında göç eylemleri, sebepleri bakımından değişiklik göstermektedir. Dünya'nın gelişim sürecinde bir taraftan bazı kesimlerde temel ihtiyaçlar ve can güvenliği nedenleri göç eylemlerinde söz konusu olurken, diğer taraftan gelişim ihtiyacı ve sosyo-ekonomik nedenler ile göçler gerçekleştirilmektedir.

Göç olgusunu kategorize ederken iç göç, dış göç, zorunlu göç ve gönüllü göç gibi başlıklar altında incelemek mümkündür (Ekici ve Tuncel, 2015: 13). İç göç, insanların ülke sınırları içerisinde, bir bölgeden başka bir bölgeye yer değiştirmesidir. Bu göç türü, genellikle ekonomik fırsatlar, doğal afetler, eğitim veya sağlık hizmetlerine erişim gibi nedenlerle gerçekleşir. İç göç, kırsal alanlardan şehirlere yönelme şeklinde en yaygın olarak gözlemlenir ve bu göç dalgası, şehirlerin büyümesine ve kentleşmenin artmasına neden olabilir. Dış göç, insanların bir ülkenin sınırlarını aşarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere göç etmesini ifade eder. Bu göç, ekonomik nedenler, savaş, doğal afetler, siyasi baskılar gibi çeşitli nedenlerle olabilir. Dış göç, göçmenlerin hem gönderen hem de kabul eden ülke üzerindeki demografik ve sosyoekonomik etkilerini kapsar. Zorunlu göç, genellikle savaşlar, doğal afetler, siyasal baskılar gibi nedenlerle meydana gelirken, gönüllü göç bireylerin iş, eğitim veya daha iyi yaşam koşulları gibi sebeplerle kendi iradeleriyle yer değiştirmelerini ifade eder.

Farklı bilimsel disiplinler, göç konularını çeşitli açılardan ele almaktadır. Örneğin, ekonomi, sosyoloji, demografi, coğrafya, tarih, psikoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi gibi disiplinler, göçün nedenleri, süreçleri ve sonuçlarını kendi perspektiflerine göre incelemektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249). Göçlerin ayırt edicilikleri ise göçmenlerin göç etme durumlarının yasal izinlere tabi olup olmamasına ve nedenlerine bağlı olarak da şekillenmektedir. Göçlerin gerçekleştirilmesindeki nedenlerde; zorunluluk- gönüllülük, hedeflerinde; çalışma- sığınma ve gidiş yöntemi olarak kullanılan yasal-yasadışı kriterlerini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, göçün yasal-yasadışı göç şeklinde sınıflandırılması da önemlidir; yasal göç, resmi izinler ve belgelerle yapılırken, yasadışı göç genellikle insan kaçakçılığı, mülteci krizleri veya ekonomik fırsatların eksikliği nedeniyle gerçekleşir. Bunların yanı sıra göç edilen yerde kalınan süre ile süreklilik ya da geçicilik belirlenmiş olur. (IOM, 2003: 9).

Ayrıca, göçün sosyo-kültürel boyutlarına bakıldığında, göçmenlerin geldikleri toplum ile ev sahibi toplum arasında kültürel alışverişin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Bu süreç, hem göçmenlerin adaptasyonunu hem de ev sahibi toplumun kültürel yapısında meydana gelen değişiklikleri etkiler. Özellikle büyük şehirlerde, çok kültürlü yapının gelişmesine ve farklı etnik grupların bir arada yaşamasına tanıklık edilebilir (Massey et al., 1993). Bu, sosyal uyum ve entegrasyon sorunlarını da beraberinde getirirken, dil, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi alanlarda göçmenlerin karşılaştıkları engellerin aşılması da kritik öneme sahip olur (Castles & Miller, 2009).

Günümüzde göçlerin en önemli sebeplerinden biri ekonomik boyutludur. Ülkedeki ekonomik sıkıntılar, işsizlik sorunları, gelir dağılımı eşitsizlikleri insanların göç etme kararında etkili olmaktadır. İnsanlar gelirlerini elde etmenin yolunu farklı ülkelerde arayabilmektedir. Göç alan ülkelerde ülke sermayesi iş gücünden fazla olduğu zaman işgücü ihtiyacı artacağından dolayı ücretlerde de artış olur ve daha fazla göçmen bu ülkeyi tercih eder ancak ilerleyen dönemde sermaye ve işgücü arasındaki açık kapanacağından ücretlerde düşme yaşanır (Gezer ve Emsen, 2024: 255). Göçmenler aynı zamanda yeni iş fırsatları meydana getirebilir, girişimcilik faaliyetlerini artırabilir ve ekonomik büyümeye katkıda bulunabilirler (Dustmann & Frattini, 2014). Ayrıca işsizlik sıkıntısı nedeniyle göç veren ülkelerde de işsizlik oranlarında azalma yaşanacaktır. Göçmenler, göç ettikleri ülkelerde birçok mal ve hizmet satın almaya başladığında toplam talep canlanır ve yeni fırsatlar ortaya çıkar (Konuk ve Engin, 2023: 293). İşsizliğin azalması ile yeni yatırımların gerçekleşmesi ve ekonominin canlanması beklenir. Zor iş alanlarında ve sektörlerde çalışmak istemeyen yerli halkın yerine göç edenlerin mevcut işçi eksikliğini karşılaması söz konusudur (Seydioğlu, 1996). Mültecilerin, genellikle göç alan ülkedeki bireylerin çalışmayı tercih etmediği tarım ve inşaat alanlarında faaliyet göstermeleri söz konusudur (Orhan ve Gündoğar, 2015: 18). Bu sayede işgücü açığı azalmış olur ve aynı zamanda yerel halkın mevcut mesleklerini devam ettirmeleri ve emek piyasasına katkı sağlayabilmeleri için diğer güç gerektiren işlerin de birileri tarafından yerine getirilmesi ile ihtiyaçlar giderilmiş olur. Kalifiye gerektiren ve kalifiye gerektirmeyen işlerin birbirine bağlı olması, insan emeğine ve insan gücüne olan ihtiyacı göstermektedir. Gerekli iş gücü ihtiyacının tedariği ise uluslararası göç hareketleriyle şekil değiştirmekte, ülke ekonomilerini ve sosyo kültürel yaşamı farklı şekillerde etkilemektedir.

Gelişmiş ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin nüfusları ile iş imkanları arasında ters bir orantı vardır. Az gelişmiş ülkelerde doğum oranları fazladır ve ülkede işsizlik

sorunları kaynakların yetersizliği gibi pek çok sorun vardır. Gelişmiş ülkelerde ise doğum oranları düşüktür ve iş gücündeki sınırlılık ve dolayısıyla yüksek maaşlar söz konusudur. Gelişmiş ülkeler ve ülkedeki firmalar iş gücü için kendi ülkelerine göç talebinde bulunmaktadır (Kaya, 2003). Özellikle beyin göçü ve işçi göçü gelişmiş ülkeler için önemli fırsatlardır. Ayrıca göç eden kişiler için ekonomik anlamda fayda sağlayıcıdır. Göçlerin sosyal nedenleri arasında eğitim, sağlık, güvenlik, etnik farklılık, din ayrımları ve kültürel yapı vardır. Sağlık imkânlarının yetersiz olmasından kaynaklı olarak bireyler sağlık imkânlarının iyi olduğu yerlere veya ülkelere göç etme eğilimi göstermektedirler. Bu açıdan göç nedenleri arasında sağlık ve sosyal fayda önemli bir faktördür.

Daha iyi şartlarda eğitim almak isteyen bireyler daha verimli olabilecekleri yerlere göç etmektedirler. Bireylerin çalıştıkları bilim dalının imkanları, kamusal alana fayda sağlama, kişisel gelişimleri ve eğitim alt yapı durumları genellikle onların göç hareketliliğine sürükler (Cohen, 2008). Öğrenci hareketlilikleri bireysel olarak gerçekleştirilmelerinin yanı sıra uluslararası öğrenci hareketliliği kapsamında da yapılmaktadır. Uluslararası öğrencilik hareketinde, göç veren ve göç alan ülkeler ya da karşılıklı göç transferi yapan ülkeler açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Karşılıklı öğrenci transferi yapan ülkelerde öğrenci değişim programlarına özel politika ve uygulamalar yapılmaktadır. Söz konusu ülkeler aynı zamanda üniversitelerin bulundukları şehirlerin de kalkınmasında büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle öğrencilerin şehir algısıyla tercihlerini yapabilecekleri düşünülürse, şehrin cazibesi bu anlamda büyük bir ol oynamaktadır. (Karakaş, vd. 2023: 49). Uygulamalarda değişim ülkelerinin imkanları ve eşitlik durumları ayrı bir tartışma konusudur ve şehirlerinin koşullara göre öğrenci katkı payları da farklılık göstermektedir. Öğrenci hareketliliğinde öğrenciler, gittikleri ülkelerde ekonomik anlamda önemli ölçülerde katkı sağlarlar ve bilgi- teknoloji transferine imkan tanıyarak gelişmekte olan ülkeler için de önemli bir kaynak oluştururlar. Bu nedenle uluslararası öğrenciler artık birçok ülke tarafından politika alanında önemli bir konu olarak görülmektedirler (Koyuncu, 2019: 9).

Dini kimlikleri nedeniyle göç etmek zorunda kalan bireyler ve topluluklar, tarih boyunca birçok farklı coğrafyada ve kültürde karşılaştığımız bir olgudur. Özellikle dinî azınlıklar, farklı inançlara sahip çoğunluk tarafından baskı, dışlanma ve asimilasyon politikaları ile karşı karşıya kalmışlardır. Dini inançlarına ve kimliklerine bağlı olarak insanlar, yaşadıkları yerlerde baskı gördüklerinde, inanç özgürlüğünü yaşayabilecekleri veya hayatta kalabilecekleri yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır (Cohen, 2008). Dinî

çatışmaların sonucu olarak insanlar, dinî hoşgörüye sahip bölgelere sığınarak inançlarını özgürce yaşama arayışına girmişlerdir (Lewis, 1995). Bu göçler, genellikle baskı, zulüm, ayrımcılık ve bazen de soykırım gibi tehditler nedeniyle zorunlu hale gelmiştir. Dini nedenlere bağlı gerçekleşen göçler aynı zamanda tarihte en fazla iz bırakan göçlerdir: İspanyol Engizisyonu ve Yahudi Göçü, Hicret, Huguenot Göçü, Rohingya Müslümanları Göçü, Hindu Göçü gibi örnekleri yer almaktadır. Bu göçler dünya tarihini ve siyasetini etkileyen önemli göçlerdir.

Göçe neden olan bir diğer neden ise, politik oluşumlara bağlı olarak meydana gelen göçlerdir. Ülkelerin siyasi reformları ve yönetim tarzı insanların göç etmelerine neden olur. İnsanları göçe iten siyasi baskı, çatışmalar, terör, askeri darbe, savaş, gibi durumlar da siyasi nedenli göçlerdir (Hammond, 2008). .Siyasi nedenlere bağlı olarak oluşan iç savaşlarda insanlar göç etmek durumunda kalmaktadır. Örneğin; 2011 yılında Suriye’de gerçekleşen savaşla birlikte milyonlarca insan can güvenliklerini sağlamak amacıyla başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır (Sargın, 2018). Bunların yanı sıra ülkeden zorla iltica ettirilenler de vardır. Çeşitli siyasi ve etnik nedenlerden dolayı insanlar yüzyıllardır sürgüne ve ilticaya zorlanmışlar ve göç etmişlerdir. Günümüzde de yoğun bir şekilde siyasi nedenlere bağlı olarak göçler gerçekleşmeye devam etmektedir.

Göçe neden olan faktörler arasında çevresel etkiler, doğal afetler ve ekosistem hareketleri de vardır. Sel, toprak kayması, deprem, kontrol edilemeyen yangınlar, volkanik patlamalar gibi güçlü nedenler arasındadır (Black vd.,2011). Yaşam koşullarının doğa olayları ve coğrafi nedenlerle tehdit oluşturması, insanların can güvenliğinin tehdidi, göç eylemlerinde oldukça etkili bir göç nedenidir. Sosyal faktörlerde etkili diğer faktörler ise aile, evlilik ve miras bölünmesi gibi kültürel konulardır. Bireyler içinde bulundukları sosyal konumları nedeniyle yer değiştirmeye ihtiyaç duyarlar. Sosyal etkenler nüfusun yoğunluğu ile doğru gidilen yer ile ters orantılıdır (Black vd., 2011).

Uluslararası göç hareketlilikleri, nedenleriyle birlikte ülkelerin sosyo-kültürel yapısını ve ekonomisini etkileyen bir durumdur. Göç eden ülkelerin ve göç alan ülkelerin toplumsal yapılarını da etkilemesinden dolayı, çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesi gereken bir olgudur (Erdil, 2020: 82). Göç alan ve göç veren ülkelerin sosyo-ekonomik planlamalar ile doğru neticeler elde edebilmesi önemlidir. Göç değerlendirmeleri yapılırken beklenmedik sonuçların göz ardı edilmesiyle de üstesinden gelinmesi zor sorunlara yol açabilecek bir potansiyele sahiptir.

Çeşitli nedenlerle daha iyi şartların bulunduğu inanılan hedef ülkelere göç edilmekte ve edilmeye de devam etmektedir. “Türkiye’de uluslararası düzeyde gerçekleşen kitlesel göç alanlarına yöneldiği hem transit hem de hedef ülke konumundadır. Kitlesel nitelikte olmasa da kaynak ülke niteliği de taşımaktadır.” (Çalışır vd. 2024: 126).

3.2. GÖÇ, KÜLTÜR ve KİMLİK İLİŞKİSİ

İnsanlar göç ettiklerinde, köken kültürlerini terk edip yeni bir kültüre adapte olma süreciyle karşı karşıya kalırlar. Bu süreç, göçmenlerin kimliklerini, değerlerini ve kültürel pratiklerini yeniden tanımlamalarına ve dönüştürmelerine neden olabilir. Göç eylemleri gerçekleştiğinde ortaya çıkan yeni etkileşim süreçleri kültürle ve kimliklere etki etmektedir. Yüzyıllardır insanlar göçler sayesinde yeni kültürel etkileşimlere girerek kişisel ve toplumsal gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Göç eden kişiler ne şekilde göç etmiş olursa olsunlar gittikleri yerde yaşayanlardan farklı oldukları için, yeni bir oluşum meydana getirirler. Bu kültürel farklılıklar ırk, dil, din, cinsiyet, yaş, fiziksel farklılıklar, etnik köken, mezhep farklılığı, ekonomik durum, meslek gibi alanlarda benzer olmayan kültürlerle etkileşim içinde bulunan göçmen grupları tarafından öğrenilen ve paylaşılan değerler, inançlar ve davranışlar olarak tanımlanabilir (Kırımlı, 2022). Farklılıklar gündelik hayatı, yaşam tarzlarını, kimlik gelişimlerini ve genel kültürü etkilemektedir. Bu nedenle, göçü anlamak ve yönetmek, küresel düzeyde sosyal, ekonomik ve politik bir öneme sahiptir.

3.2.1. Göç ve Kültür

Göç ve kültür arasındaki ilişki, insanlık tarihinin temel dinamiklerinden biridir. Göç eylemi, terkedilen ve göç alan yerdeki toplumları etkilerken kültürel boyutlarda hareketlilikler gerçekleştirmektedir. Castles ve Miller’e göre (2022), göçler yalnızca fiziksel hareketlilik olarak değil aynı zamanda kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal bir süreç olarak kabul edilir. Bütün bunlar kültürel değişim, kültürel etkileşim ve kültürel alışverişler yoluyla meydana gelir. Göç eden bireyler ve topluluklar, yeni yerleşim yerlerine kendi kültürel değerlerini, inançlarını ve geleneklerini taşırlar. Özellikle demografik yapıyı, kültürel dinamikleri ve ekonomik gelişmeleri etkilemektedirler. Ayrıca göç eden kişiler, yerleşim yerlerinde demografik yapı, kültürel dinamikler ve ekonomik yapı üzerinde önemli değişikliklere yol açarlar. Yeni yerleşim yerlerinde ise ev sahibi toplumun kültürüne maruz kalırlar. Bu karşılıklı etkileşim ve birbirine uyum

süreci, göçmen toplulukların ve ev sahibi toplulukların kültürel kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Göçmen topluluklar, bazen orijinal kültür özelliklerini muhafaza etme konusunda güçlü dururlarken, bazen de dışa açılma yoluyla büyük değişimlere uğrarlar. Bu değişimlere direnmek ve etkileşimden kaçınmak zaman içerisinde aşılması zorunlu durumlardır.

Bauman, kültürlerin göçle birlikte "melezleştğini" belirtir. Farklı kültürler bir araya geldiğinde, bu kültürel etkileşim, kimliklerin ve kültürel normların değişikliklerine neden olur. Bu süreçte göçmenler hem kendi kültürel geçmişlerini kaydeder hem de yeni toplumların kültürlerine adapte olmaya çalışır. Bu da kültürel hibritlik (melezlik) adı verilen bir olguya yol açar (Bauman, 2000). Göçmenler, yeni toplumlara entegre olmaya çalışırken hem fırsatlar hem de zorluklarla karşılaşır. Var olan kültüre yeni bir kültür eklenmesiyle iki kültür arasındaki farklar ve benzerlikler gündeme gelir. Toplum iki kültürün etkileşimiyle yeni bir boyuta erişir.

Göç sonucunda oluşan mekan farklılıkları kişilerin kültürel değerlerinde ve aidiyetliğinde de değişimi meydana getirir (Aşkın, 2014). Özellikle göç alan ülkenin kültürüne yabancı bir kültür geldiğinde ve genel itibarıyla toplumu olumsuz yönde etkileyecek kültürel çatışma durumlarında, gerekli politikaların devreye girmesi beklenir. Göç alan ülkelerin göçler gerçekleşmeden önce gerekli olan politikaları ve düzenlemeleri oluşturması sonrasında yaşanabilecek krizler için fayda sağlayacaktır.

Castles ve Miller göçmenlerin ve ev sahibi toplumların karşılıklı etkileşim ve adaptasyon sürecinin karmaşıklığını vurgular. Onlara göre, göçmenler, yeni kültürel ortamlara uyum sağlamak için kendi kültürel kimliklerini korurken, aynı zamanda yeni kültürel unsurları da benimseyebilirler. Modern dünyanın göç hareketliliğinde göçmenlik ilişkileri kültürler üzerinde oldukça önem arz etmektedir (Castles ve Miller, 2022). Bu süregelen ve devam etmekte olan göçler de yeni kültürel gelişmelerin de habercisidir.

3.2.2.Göç ve kimlik

Anthony Richmond'a göre göç ve kimlik ilişkisi karmaşık bir yapıya sahiptir ve göç edenler birden fazla kimliği kendilerinde barındırabilirler. Göçmenler kökenlerini ülkelerinden getirdikleri kültürel miraslarıyla birlikte, yerleştikleri toplumun değerlerini sentezlerler. Richmond'a göre (1994) göçmenler bu farklı kimlik boyutlarını dengelemeye çalışırken kendi kimliklerini de yeniden inşa ederler. Göçmenler için etnik azınlıklar, kendi köken kültürlerine ve bu kültüre mensup bireylere olan bağlılıklarını

uzun süre sürdürmeyi tercih edebilmekte ve güçlü bir etnik kimlik oluşturmaının onların özgüvenini arttırdığı görülmektedir (Phinney vd., 1997). Aynı şekilde kültürleşme sürecinde etnik kimlik ile psikolojik uyum arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma, etnik kimliğin yeni kültüre uyum açısından avantaj sağladığını ortaya koymuştur (Chae ve Foley, 2010; Dimitrova, Bender, Chasiotis ve van de Vijver) , 2013; Umaña-Taylor, 2004).

Waters'a göre (2014), göçmenlerin kimlikleri karmaşık ve dinamiktir aynı zamanda göçmenlerin kimlikleri çoklu ve esnek olabilmektedir. Göçmenlerin yeni toplumlarında karşılaştıkları problemleri kendi kültürlerine ait kodlarla çözmeye çalışmaları yetersiz kalabilmektedir. Böyle bir durumda iki seçenek söz konusudur, ilki göçmenlerin içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini dikkate alarak kendileri için yeniden kurgulamaları diğeri ise egemen toplumun kültürel değerlerini özümsemeleridir (Adıgüzel, 2016: 162). Böylece göçmenlerin uyumu gerçekleşir ve değer algıları yeniden şekillenir.

Göçler, bireylerin kimliklerini ve aidiyet duygularını etkiler. Göçmenler, yeni topluma uyum sağlarken hem köken kültürlerinden hem de hedef kültürden unsurları kendi kimliklerine entegre etmeye çalışırlar. Bu süreç, göçmenlerin kimliklerini yeniden inşa etmeleriyle sonuçlanabilir. Göçler aynı zamanda farklı kültürler arasında etkileşimi de teşvik eder. Göçmenler, yeni toplumun değerlerini, normlarını ve geleneklerini öğrenirken, kendi kültürlerini de paylaşabilirler. Bu süreç, göçmenlerin ve yerli halkın birbirlerini daha iyi anlamalarını ve birlikte yaşama becerilerini geliştirmelerini sağlar.

Göçler, olumsuz yönde çatışma ve kimlik krizlerine de yol açabilir. Göçmenler, kendi kültürleriyle hedef kültür arasında çatışma yaşayabilirler. Ayrıca, göç edenlerin köken kültürleriyle ve kimlikleriyle bağlarını koparmaları, kimlik bunalımına neden olabilir (Prinz, 2019). Göçmenler, yeni toplumda kabul görmeyebilir ve ayrımcılığa maruz kalabilirler. Bu durum, göçmenlerin kimliklerini ve kültürel pratiklerini korumak ve savunmak için mücadele etmelerine neden olabilir.

Dünya üzerinde gerçekleşen göçler neticesinde dil, kültür, yaşam tarzı, geleneksel alışkanlıklar göç edilen yerde etkileşime uğrayarak her iki topluluğu da uyum sağlama ve emek yönüyle etkilemektedir. Göç eylemini gerçekleştiren kişilerin göç ettikleri yerde kalıcı ya da geçici olarak barınmaları da etkileşim oranlarını değiştirmektedir. Savaş esnasında ülkelerine daha sonra dönmek amacıyla başka bir ülkeye sığınan kimseler

“misafir”, “mülteci”, “sığınmacı” ve” geçici koruma altındakiler” şeklinde tanımlanırlar (Topal, 2015: 7). Ülkesine geri dönme amacını koruyan kişilerin misafirlik statüsünde kültürel etkileşimleri ile kalıcı olarak gelen göçmenlerin zaman sürecindeki sosyal uyumu farklı olabilir. Sosyal uyum içerisinde göç eden bireylerin gündelik yaşama adapte olabilmeleri adına fayda sağlayıcı düzenlemeler mevcutken diğer yandan geri dönecekleri için kalıcı olmadıklarını belirten bir içeriğe de sahiptir (Güler, 2020: 265). Bu husus özellikle dil ve eğitim ve sürekli işçilik konularını etkileyen bir durumdur. Geçici statüdekiler dil öğrenme ve yaşam tarzına uyum ve kültürel etkileşim ile ilgili hususlara mesafeli yaklaşabilirler.

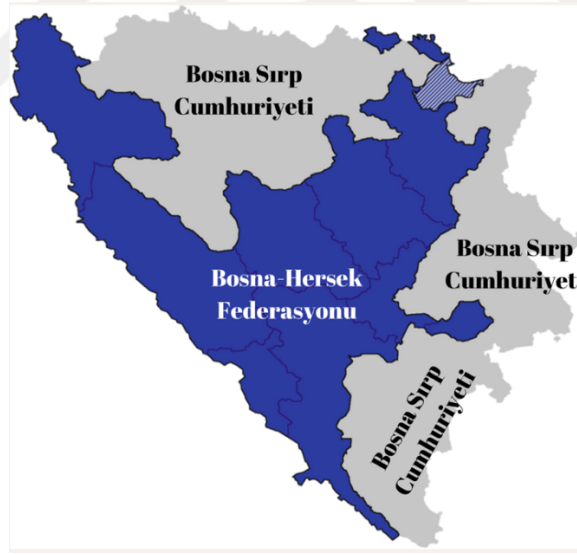
Göç ve kimlik, Boşnakların tarih boyunca yaşadığı göç deneyimlerinde derin bir şekilde etki eden iki olgudur. Siyasi ve etnik gerilimler Boşnakları kitlesel göçlere zorlamış bu süreçte kimliklerini koruma ve yeniden inşa etme çabaları meydana gelmiştir. Göç, Boşnaklar için sadece bir coğrafi değişiklik değil, aynı zamanda kültürel değerlerin, dilin ve inançların doğal olarak yeniden yapılandırılmasını sağlayan bir etkidir. Geleneklerini ve dini değerlerini koruma çabası göç edilen yerlerde Boşnakları hem geçmişle hem de yeni toplumsal bağlarla birleştirmiştir. Bu nedenle göç ve kimlik olgusu Boşnakların kültürel ve kolektif kimliklerini şekillendiren önemli dinamiklerden olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

BOŞNAKLAR VE BOŞNAK KÜLTÜRÜ

1. BOSNA-HERSEK

Yüzyıllar boyunca farklı etnik yapıya ve farklı dini inançlara sahip toplulukların bir arada yaşadığı Balkan coğrafyasında etnik ve dinsel çeşitlilik, tarih boyunca birbirleriyle bir arada yaşayan etnik grupların mücadelesinde temel etken olmuştur. Bosna-Hersek, Balkan’lar ve Avrupa’nın belli bir kısmında yer alması ve iklim açısından geçiş bölgesinde olması ve birçok farklı millete ev sahipliği yapmasından dolayı oldukça gözde ve kültür çeşitliliği yoğun bir yerleşim yeridir. Coğrafi konum olarak Avrupa’nın güneybatısında ve Balkan Yarımadası’nın kuzeybatısında yer alır. Bosna-Hersek, kuzeyinde ve batısında Hırvatistan, doğusunda ise Sırbistan ve Karadağ ile çevrilidir. Hırvatistan ile 932 km, Sırbistan ile 302 km ve Karadağ ile 225 km kara sınırı bulunan (Poriç, 2012:3) Bosna- Hersek’in toplam yüzölçümü 51,129 km’dir (Sobutay ve Akgün, 2015).

Resim 1: Bosna-Hersek Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.savunmatr.com/nato-genel-sekreteri-stoltenberg-bosna-ve-kosovada/>

Bosna-Hersek’te yaşadığı bilinen ilk kavim ‘İliryalılardır’. Boşnakların kökenleri, günümüz Bosna-Hersek topraklarının en eski yerleşimcileri olarak kabul edilen bir Hint-Avrupa halkı olan İliryalılardan gelmektedir (Poyraz Tacoğlu vd. 2012: 1942). Bunun temeli M.Ö. 2000 yıllarında Balkanlarda Saraybosna yakınlarında Butmir denilen, çeşitli Avrupa kavimlerinin yaşadığı yere dayanmaktadır (Tekin, 2012: 2). Hırvat tarihçi Nada

Klaiç'e göre Orta Çağ'dayken Bosna Devleti, Sırp ve Hırvat komşularından çok daha eski kökenlidir (Klaic, 2000: 51).

Bosna-Hersek bölgesine, yüzyıllar boyunca devam eden göçlerle birlikte sırasıyla Gotlar, Hunlar ve Alanlar gelmiş, 600'lü yıllarda ise Avarlar ve Slavlar yerleşmişlerdir (Dedeic-Kırbaç, 2012). Bosna- Hersek sonraki dönemde Romalıların işgaline uğramıştır ve 7. Yüzyılda bölgeye Slavlar akın etmişlerdir. Slavlar Bosna'ya ve çevresine Boşnaklardan sonra yerleşmişlerdir, Sırlar ve Hırvatlar ise Slavların göç etmeye başlamalarından sonra gelmişlerdir (Tekin, 2012: 2). Bosna-Hersek'te genellikle etnik grupların Slav kökenli olmalarına rağmen din, mezhep ve kültürel farklılıklarından dolayı Ortodoks Sırlar, Katolik Hırvatlar ve Müslüman Boşnaklar şeklinde üç gruba ayrılmışlardır (Yıldırım, 2019: 10). Günümüzde Bosna-Hersekliilerin % 44'ü Boşnak, %31'i Sırp ve % 17 si de Hırvat vatandaşlardan meydana gelmektedir (Semercioğlu, 2017: 1340).

Resim 2: Başçarçı, Saraybosna

Kaynak: <https://mfatihgezer.wordpress.com/2018/10/08/kostantiniye-fatihinin-adalet-ruyasi/>

Bölge, Osmanlının fethine kadar Macar hakimiyetinde kalmış, 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Bosna fethiyle Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve uzunca bir dönem Osmanlı hakimiyetinde yer almıştır. 19. yüzyılda Fransız Devrimi ile başlayan milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle halihazırda bu toprakları isteyen milletler için büyük bir fırsat doğmuştur. Bosna'nın güneybatısında yer alan ve 1875 yılında Bosna'nın sancağı haline gelen Hersek Bölgesi hem komşu ülkelerin hem de Rusya'nın Slav propagandası için uygun bir konum seçeneği olarak gözükmüştür. Bu esnada etnik nüfusa bakıldığında, Bosna-Hersek'in toplam nüfusu yaklaşık 1.200.000 kişiden oluşmakta ve mezhep bakımından Müslüman, Ortodoks ve Katolik olarak ayrılmış durumdalardır. Hristiyanlar sayıca çoğunlukta olmasına rağmen Müslümanlar ekonomik ve sosyal açıdan üstün durumda olmuşlardır (Şahin ve Şahin, 2014: 134). 1876 yılında Sırların ayaklanmaları ile Osmanlı Rus savaşı gerçekleşmiş ve bölge Osmanlı hakimiyetinden koparak Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna dahil olmuştur. I. Dünya savaşı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çökünce Bosna-Hersek de Sırp-Hırvat-Sloven krallığının bir parçası olarak Sırbistan ile birleşmiştir (BOA 1992, IX). II. Dünya savaşı esnasında yapılan Zagreb ve Roma anlaşmaları gereğince Bosna-Hersek'in bir bölümü yeni kurulan Hırvatistan Devletine dahil olurken bir bölümü de Almanların işgalinde kalmıştır. Savaşın sonucunda Almanya'nın yenilgisiyle işgal kalkmıştır ve Bosna-Hersek Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti'ne katılarak altı cumhuriyetten biri sayılmıştır. 1992 Mart'ında Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir. (BOA 1992, 24-25). Bağımsızlıkları yok sayılan Boşnaklar 1992 ve 1995 yılları arasında geniş çaplı bir etnik soykırıma maruz bırakılmışlardır.

Balkanların kalbi diyebileceğimiz Bosna-Hersek coğrafi anlamda önemli bir konumdadır ve birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Tarihi ve zengin kültürel varlığı ile Avrupa ile bağ kuran bir yapıya sahiptir. Bu toprakların paylaşılabilmesi noktasında pek çok savaşa, karışıklıklara maruz kalmıştır ve dünya tarihini oldukça etkileyen gelişmelere şahit olmuştur (Emgili, 2012:57). Osmanlı İmparatorluğundan koptuktan sonra Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya zaman zaman göç dalgaları yaşanmıştır.

2.BOŞNAKLAR KİMDİR?

Boşnaklar kimlik konusunda çokça tartışmalara konu olan bir toplum olmuştur. Günümüz tarihçilerine göre İliryalılar, Avrupa'nın Balkan yarımadasında yaşamış en eski milletlerinden biridir (Paqariz, 2011: 70) ve köken olarak Slaven toplumunun çeşitli bölgelerinden olduklarına dair çeşitli görüşler vardır. Zenica Üniversitesi Pedagoji

Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Refik Catic'a göre Boşnaklar, vatanları Bosna-Hersek ve Sancak bölgesinde yaşayan Doğu-Slaven Kökenli bir toplumdur (2009: 413). Tarihçi Mustafa İmamoviç ise Boşnakları etnik açıdan Güney Slav kökenli iken dini ve kültürel açıdan Güney Slavlarından farklı olarak tanımlamaktadır. Günümüzde Boşnakların Güney Slavları olduğuna dair savlar daha belirgin hale gelmiştir ve çoğu kaynakta bu şekilde yer almaktadır. Boşnaklar kendi aralarında dahi kimlikleri konusunda tartışmalar yaşarlar. Bazıları “Boşnak” bazıları “Goran” bazıları da “Torbeş’iz” der (Cufta, 2010: 15). Genelde Slav dilini konuşan Müslümanlar olarak anılırlar (Bahadır 2002, 111). Boşnakların tarihî geçmişleri, etnik ve demografik yapılarının merkezi, bugünkü Bosna-Hersek toprakları ile Karadağ ve Sırbistan arasında bölünen Sancak bölgesidir. Bütün bu bölgelerde Boşnaklar, Sırlar, Hırvat, Karadağlı, Makedon ve etnik Arnavutlarla karışmış durumdadırlar (Alparslan, akt. Sızan, 2016:6).

Boşnaklar Orta çağda “Boşnyani” olarak adlandırılmışlardır. Sosyo-kültürel anlamda hem Avrupalı hem de İslam toplumu olarak yer alırlar (Catic, 2009: 413). Boşnaklar genel itibari ile Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ gibi Balkan ülkelerinde yaşamakta, özellikle Osmanlı Devleti’nin bu toprakları fethiyle beraber Müslümanlığı benimsemiş grupların bütünleştirici ve birleştirici bir kimliği olarak varlığını sürdürmektedir.

Günümüz Boşnakları, Osmanlı öncesi dönemde “Bogomilizm” isminde farklı bir Hristiyan mezhebine mensuptular. Bu mezhep Bulgar kökenli bir rahip tarafından kurulan Katolik ve Ortodoks öğretilerinden ayrı bir inancı temsil etmekteydi. Bu inançta Hz. İsa’nın çarmıha gerilmediğini, haça itibar edilmemesi gerektiği, vaftiz ve ekmek-şarap ayinlerinin de yanlış olduğu düşüncesi vardı (Solovyev, 1949). Bu düşünceleri heretik bulunduğu için Bogomiller, Katolik ve Ortodokslardan tarafından baskı görmüşlerdir. Sapkın olarak görülen Bogomiller misyonerlik faaliyetlerine dahil edilmiş, şiddete uğratılmış ve hatta canlı canlı yakılmışlar (Serdar ve Hanar, 2021: 22). Papanın teşvikiyle de 1235 yılında Bogomillere Haçlı seferi gerçekleştirilmiştir (İmamoğlu, 2020: 202). Bu dönemde İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte Bogomil mezhebinde olan ve Hristiyanlardan eziyet gören halktan birçok köylü ve soylu kimseler gönüllü olarak İslam’ı kabul etmişlerdir. Böylece Bosna-Hersek’te Boşnaklar ismi verilen Slav kökenli yeni bir topluluk ortaya çıkmıştır. Çünkü Osmanlı’nın hakimiyet altına aldığı yerlerdeki toplumları asimile etmeye çalışmadan kendi değerlerini yaşatmalarına izin vermiş ve özgür bir yönetim anlayışını benimsemiştir (Karpas, 2003: 313). Bu nedenle Boşnaklar

Slav kökenli ve Sırp-Hırvat diliyle konuşmalarına rağmen kendilerini Osmanlılar ile özdeşleştirmeyi tercih etmişlerdir. Osmanlı'dan önce Bogomil mezhebinde olan Boşnaklar, Katolik ve Ortodoks olan diğer yerleşimcilerden türlü eziyetler görmüşlerdir ve Osmanlı hakimiyeti onlar için en rahat yaşayabildikleri dönem olmuştur.

Bosna-Hersek, Osmanlının hakimiyetini kaybetmeye başladığı 1878 yılından Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği zamana kadar bütün varlıkları yok sayılarak ulusal kimliği reddedilmiş bir devlet olmuştur. 1971'de Boşnaklar'a Yugoslavya'da tanınma hakkı verilmiş ve Müslüman kelimesi büyük M harfi ile yazıldığında Boşnak etnik kimliğini, küçük m harfi ile yazıldığında da dini mensubiyeti ifade etmiştir (Kırbaç, 2013: 7). Boşnaklar, kimlikleri yüzünden ağır baskılar gördükleri için çoğu zaman kimliklerini gizlemeye ihtiyacı duymuşlardır. Üstelik Yugoslavya'nın dağılışıdan sonra ise büyük bir soykırıma maruz kalmışlardır. Savaştan sonra Boşnakların bir kısmı diğer ülkelere göç etmişler kalanlar ise feodal bir devlet sistemine bağlı olarak Bosna-Hersek topraklarında yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

2.1.BOSNA-HERSEK VE BOŞNAK İSİMLERİNİN KÖKENİ

Bosna-Hersek ve Boşnak isimlerinin kökeni tarihsel ve kültürel olarak oldukça zengin bir geçmişe dayanmaktadır. Bu isimlerin kökenine dair farklı teoriler ve tarihi veriler bulunmaktadır. “Bosna” ismini Sava nehrinin önemli bir kolu olan Eski Çağ'da Basante olarak bilinen Bosna nehrinden almış “Hersek” ismi ise Bosna'nın güneydoğu bölgesini meydana getiren ve Ortaçağ'da kurulan Hersek Dukalığından gelmektedir (Görgülü vd. 1992: 1). Bosnalı kavramı kökleri geçmişe uzanan etnik ve siyasi bir kimliği ifade etmektedir.

Boşnak ismi ise, Bosna bölgesinde yaşayan halkın etnik kimliğini ifade eden bir terimdir. Boşnak kelimesi, tarihsel olarak Osmanlı döneminde Bosna bölgesinde yaşayan Müslüman nüfusu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, Osmanlı yönetimi altında yaşayan Müslüman Boşnakların, Sırp ve Hırvat kimliklerinden farklı olarak, dini ve kültürel bir kimlik oluşturmasıyla yaygınlaşmıştır (Donia & Fine, 1994). Boşnakların etnik dayanakları olan İliryalıların tarihi geçmişlerine bakıldığında kökenleri, ırkları, dinleri, dilleri ve gündelik hayatlarına dair bir takım arkeolojik kalıntılar dışında kabul edilmiş yeterli düzeyde bir bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar İlirya ismini eski Yunan mitolojisine dayandırırken, Çiro ve Truhelka gibi bazı tarihçiler ise Arnavutçada "özgür" anlamına gelen "ilire" kelimesine dayandırmışlardır (Stipçević, 2002: 16). Bir diğer

kaynakta ise Bosna ismi tarihte ilk kez Bizans İmparatorluğunda VII. Constantine tarafından “iyi insanların bölgesi” anlamında kullanılmıştır (Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, 2013)

Ortaçağ'da ‘Boşnyani’ ismi verilen Boşnaklar, Boşnakça konuşurlar ve Kiril alfabesi ile Latin alfabesi kullanırlar. Boşnaklar, isimlerini diğer bazı ülkeler gibi kendi ülkelerinden almışlardır. Boşnak isminin kökeni en çok bilinen haliyle Bosna nehrinden gelmektedir, ayrıca orijinal hali de Bosona’dır ve bu isim de İlirler’den gelmektedir (Catic, 2009: 413). Tarihçi Enver İmamoviç, “Boşnak” kelimesinin 2000 yıldan fazla bir süredir var olduğunu ileri sürer ve antik çağda Bosna da ‘Boseni olarak isimlendirilen İlir kavminden aldığını ve aynı zamanda Bosna’nın Roma imparatorluğu zamanında ‘Bassania’ ismiyle yer aldığını daha sonra 6. ve 7. yüzyıllarda Slavların Balkanlara göçüyle ‘Bosona’ ve ‘Bosna’ halini aldığını savunmaktadır. Orta Çağ'da ise ‘Boşnayni’ adının da ‘Boşnyak’ olarak türediği belirtilir (Babuna, 2020: 9).

Osmanlı döneminde, Bosna halkı dini ve etnik farklılıklarına göre sınıflandırılmıştır. Boşnak terimi, özellikle İslam dinine mensup olanları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu durum, Boşnak kimliğinin oluşumunda dini unsurların büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Boşnakların kimliği Osmanlı yönetimi altında Müslüman olarak belirginleşmiş ve bu kimlik, Sırlar ve Hırvatlardan farklı bir toplumsal grup olarak kabul edilmiştir.

3. BOŞNAKLARIN TARİHİ

Dünyadaki birçok toplum kadim toplumlarla özdeşleşme ve tarihi geçmişi olan bir millet oluşturma çabasına girmiştir (Topçu, 2022: 17). Bosna-Hersek bölgesinin etnik yapısı ve tarihsel etkileşimleri çok yönlü olduğundan, Boşnak milletinin köken ayrımı ve toplum birleşimleri sıkça araştırılan bir konu olmuştur. Günümüzde, Boşnaklar ülkenin karmaşık etnik yapısının bir parçası olarak Bosna-Hersek'in en büyük etnik grubunu oluşturur ve tarihsel deneyimleriyle şekillenen zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Boşnaklar etnik özellikleri ile ön plana çıkan Sırp, Sloven ve Makedon toplumlarından farklı olarak dini unsurları ile ayırt edicilik kazanmışlardır ve Slav ırkı Müslümanları olarak tanınmışlardır (Topçu, 2022: 18). İmamoviç’e (2018, 2) göre Boşnakların tarihi üç büyük döneme ayrılır; Bosna Feodal Dönemi, Osmanlı yönetimi dönemi ve Avusturya-Macaristan işgali ile başlayıp bugüne kadar devam eden Modern dönem. Bu çalışmada ise dönemler Osmanlı ekseninde ele alınmıştır.

3.1.OSMANLI ÖNCESİ BOSNA-HERSEK VE BOŞNAKLAR

Osmanlı öncesi Bosna, Orta Çağ'da Balkanlar'ın önemli bölgelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu dönem, genellikle 14. yüzyılın ortalarına kadar uzanmakta olup, bölge Slav kabileleri başta olmak üzere çeşitli medeniyetlerin etkisiyle şekillenmiştir. Bosna bölgesi, antik dönemlerden itibaren çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmış ve farklı etnik gruplar tarafından yönetilmiştir. Balkanlar'da bilinen ilk yerleşim sahipleri İlirlerdir (İliryalılar) (Babuna, 2020: 13). İliryalılardan sonra Roma İmparatorluğu zorlu mücadeleler sonucu bölgeyi elde etmiştir. Yaklaşık dört asır boyunca Roma hakimiyetinde kalmış ve Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesiyle birlikte Doğu Roma İmparatorluğunun hakimiyetine girmiştir. (İslam Ansiklopedisi 1944, akt, R.Temel 24). Avarlar ve Slovenler VII. Yüzyılda Roma hakimiyetine son vererek bölgeyi nüfusuna katmıştır. (BOA, 1992, 6). Bosna bölgesinde Bizans İmparatorluğunun etkisinin azalmasıyla beraber oluşan boşluğu Macarlar doldurmuştur. XII. Yüzyılın başlarında Macar kralı Koloman'ın toprakları işgal etmesiyle başlayan süreç Bosnalı Ban Kulin'in yöneticiliği ile devam etmiştir. Bu dönem Bosna Balkanlarda güçlü bir siyasi rol oynamıştır ve ilim merkezi haline gelmiştir (Temel, 26). Ban Kulin'in Dubrovnik ile yaptığı ticari anlaşmalarla birlikte ekonomik atılımlar gerçekleştirmiştir. Bu anlaşma ile feodal bir devlet yapısının hakim olduğu görülmektedir (Imamoviç, 2018: 32).

Ortaçağ'da bölge genellikle Bizans İmparatorluğu ve Orta Çağ Slav devletleri arasında değişen bir dizi etnik, kültürel ve dini etkileşime sahne olmuştur (Babuna, 2020). Boşnaklar, Batı'da Roma Katolikleri, Doğu'da Greek Ortodoks ve sonra Türk-İslam uygarlıkları ile çatışmaları, rekabetleri, dini etkileşimleri ve bunların bir sonucu olarak da kültürel alışverişler gerçekleştirmişlerdir. Bosna bölgesi Slav kavimleri tarafından yerleşim yeri olarak benimsenmiştir. Hırvatlar, Sırp lar ve Boşnaklar bölgeyi paylaşmış ve etkileşimler meydana getirmişlerdir. Bu dönemde Bosna, bağımsız prensliklerin ve krallıkların egemenliği altında kalmıştır. Bosna'nın jeopolitik konumu, Bizans ve Macaristan Krallığı gibi komşu güçlerin bölge üzerindeki etkisini artırmış ve Bosna'da yaşayan etnik gruplar arasında çeşitli kültürel ve dini etkileşimler meydana getirmiştir. 14. yüzyılın ortalarına kadar bu bölge, çeşitli Slav kabilelerinin ve medeniyetlerin etkisi altında gelişmiştir.

3.2. OSMANLI DÖNEMİ BOSNA-HERSEK VE BOŞNAKLAR

XV. yüzyılın ortalarında Saraybosna ve Doğu Bosna'da Osmanlı birlikleri görülmeye başlamış ve Sırp yöneticilerin elinde olan son toprakları da Osmanlı Devleti ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti daha sonra Bosna'ya yönelerek bu bölgeyi de 1461 yılında elde etmiştir (Babuna, 2020: 17). Osmanlı devletinin fethinden sonra Mostar civarında bağımsızlığını koruyan Hersek Dukalığı da 1467 yılında Veziri Azam Mahmud Paşa tarafından alınmıştır (BOA, 1992, 8).

Osmanlı Devleti'nin Bosna'ya ilk gelişi 1386 yılında olmuştur. Birçok kuşatma gerçekleştirilmiş ve 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından nihayete erdirilmiştir (BOA: 1992: 26). 15. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları fethetmesiyle birlikte Boşnaklar, Osmanlı egemenliği altında yaşamaya başlamışlardır. Fatih Sultan Mehmet'e bağlılıklarını göstermek isteyen 30.000 Bogomil, Jajce eteklerine toplanarak burada hep birlikte İslam'ı kabul etmiş ve Müslüman olmuştur. Bu olayın ardından askerliğe uygun olan bu Boşnaklar, sultanın önünde yeniçeri olarak yemin ederek onun bayrağı altında hizmet etmeye başlamıştır (İmamovic, 2018: 163).

Osmanlıların Bosna'ya geldiğinde üç farklı etnik yapı ile karşılaşmışlardır. Bunlar Ortodoks Slavlar (Sırp), Katolik Slavlar (Hırvatlar), ve Hristiyan Slavlar'dır (Bogomil mezhebine sahip Hristiyanlar). Bu çeşitlilik Osmanlı döneminde de devam etmiş ancak İslam'ın yayılmasıyla birlikte yeni bir dini katman eklenmiştir (Malcolm, 1996: 34). Fetihle birlikte Bosna eyaletinde birçok nedene bağlı olarak yoğun bir şekilde İslam'a geçiş süreci başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, devlet politikaları gereği bu bölgede dini serbestlik uygulamıştır (BOA: 1992: 37). Osmanlı gelmeden önce Ortodoks Slavların ve Katolik Hırvatların baskıları altında kalan Bogomil inancındaki Hristiyan Slavlar (Boşnaklar) İslam'a geçmekte tereddüt etmemişlerdir. Ayrıca İslam dininin tasavvufi yönüyle Bosna Kilisesinin Bogomil inanç prensipleri benzerlikler gösterdiğinden Bosna halkı Müslümanlığı daha kolay kabul etmişlerdir (Malcolm, 1996: 109).

Bogomil inancındakiler, Hristiyan inancında var olan Adem ile Havva'nın günahlarının kuşaktan kuşağa geçtiği ve her bebeğin doğduğunda günahlarıyla doğduğu inancı reddetmiş ve kilisenin ayinlerine katılmamışlardır. Onlara göre inzivaya çekilerek Tanrıya yalvarmak ibadetlerinin en yüksek derecesidir. Tanrının bir olduğu ve Hz. İsa'nın ve Kutsal Ruh'u onun yansıması olarak kabul edilir ve Tanrı'nın varlığı keşif ve ilham yoluyla veya kalbe aksettirilen ve akli bilgidenden daha üstün olan irfan ile anlaşılabilir

(Çetin ve Çağ, 2011: 22). Ayrıca Bogomiller, vaftiz edilmeyi, Meryem Ana ile azizler kültürünü, kutsal resimleri ve haçı reddetmelerinin yanı sıra papaz sınıfını da tanımadıkları için İslamiyet'e geçmeleri daha kolay olmuştur (BOA, 1992, 6). Bu temel inançların ve duyguların benzerliği fetih sonrasında Bogomillerin Osmanlı tasavvufunun kendileriyle bir yakınlık kurmalarında da büyük rol oynamıştır. Daha önce Hristiyan olarak yaşayan Boşnak toplumunun zorlama olmadan Müslüman olmaları Osmanlı'yı bir biçimde kurtarıcı rolünde görmeleriyle de ilişkilendirilirken mevcut kültürlerini ve etnik kimliklerini koruyabilecek olmaları İslam tercihlerinde önemli bir faktör olmuştur (Doğru 2013: 303). Babuna'ya göre nedenleri ne olursa olsun Boşnaklar, İslamiyet'i seçerek Osmanlıda ve İslam milletleri içerisinde bir statü elde etmişler ve onun bir parçası olmuşlardır (2012: 14).

Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'i fethettikten sonra bölgeyi vilayet olarak örgütleyerek, Osmanlı idari sistemi bölgenin idaresini kolaylaştırmış ve merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Osmanlı, bu dönemde yerel beyleri ve ileri gelenleri idari sisteme dahil ederek yerel halkla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir (Imber, 2002: 95). Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'te ekonomik hayatı canlandırmak amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde tarım, hayvancılık ve ticaret büyük gelişme göstermiş, Osmanlıların yaptırdığı kervansaraylar ticaret yollarını güvenli hale getirerek ticaret hacmini artırmıştır. Üstelik Bosna'da kurulan pazarlar hem yerel hem de uluslararası ticaretin merkezi haline gelmiştir (Redžić, 1983: 67). Osmanlı'nın ekonomik anlamda Bosna-Hersek'e katkıları bölgeyi daha cazip bir hale getirmiştir.

Resim 3: Bosna Eyaletinin Beylerbeyi

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Beylerbeyi>

Osmanlı yönetimi Bosna-Hersek'te şariat hukukunun yanı sıra örf ve adet hukukunu da uygulamıştır. Bu ikili hukuk sistemi ile hem Müslüman hem de gayrimüslim toplumların ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Osmanlı yönetimi sosyal adalet ve düzeni sağlamak amacıyla da vakıf sistemini kullanmıştır. Vakıflar eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında önemli katkılarda bulunmuşlardır (İnalcık, 2018: 51). Bosna-Hersek'te çok sayıda medrese, cami, tekke ve kütüphane inşa edilmiştir. Bu dönemde Bosna'da yetişen bilim adamları ve sanatçılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel mirasına önemli katkılarda bulunmuşlardır (Kreševljaković, 1952: 22).

Boşnaklar Osmanlı yönetiminde önemli görev almışlar, Osmanlının bekası için katkıda bulunmuşlar ve yönetimde aktif bir rol oynamışlardır. Bu dönemde Boşnaklar, İslam'ın etkisi altında kalarak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısında önemli bir yer edinerek Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli askeri, siyasi ve kültürel alanlarında önemli katkılarda bulunmuşlar, hatta hazinedar, amiral ve sadrazam olmuşlardır (BOA, 1992, 10). Gazi Hüsrev Bey, Bosna Sancağı'nda görev yapmış önemli bir Osmanlı valisidir, Mehmed Paşa Sokolović (Sokullu Mehmed Paşa), Osmanlı İmparatorluğu'nun en etkili sadrazamlarından biridir, Boşnak kökenli olan Sokolović, devşirme sistemiyle Osmanlı hizmetine girmiş ve kısa sürede yükselmiştir. 1565-1579 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır ve bu dönemde imparatorluğun en güçlü

dönemlerinden birine tanıklık etmiştir. Hersekzade Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli vezirlerinden biri olup, aynı zamanda Bosna kökenlidir, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında Osmanlı'da birkaç kez sadrazamlık yapmıştır, Ahmed Paşa, Bosna-Hersek bölgesindeki Osmanlı varlığını pekiştirmek için önemli çalışmalar yapmıştır, Sokullu Ferhad Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli bir askeri ve devlet adamıdır. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın yeğeni olan Ferhad Paşa, Bosna Beylerbeyliği de yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu dönemi Bosna-Hersek'in sosyo-kültürel yapısında önemli değişikliklere ve gelişmelere yol açmıştır. İslam'ın yayılması, eğitim ve kültür hayatının zenginleşmesi, ekonomik refahın artması ve toplumsal düzenin sağlanması Osmanlı yönetiminin Bosna-Hersek'teki kalıcı etkilerinden bazıları olmuştur. Bu dönem, Bosna-Hersek tarihinde önemli bir kültürel ve sosyal dönüşüm sürecini temsil etmektedir. 18. Yüzyılın başlarından itibaren milliyetçilik hareketlerinin başlamasıyla diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı'da da milliyetçilik akımları ortaya çıkmış ve başlangıç noktası da Balkanlar olmuştur. Bu andan itibaren Sırp isyanı ve Hersek isyanları ile Avusturya-Macaristan'ın ilhakına kadar süren bir süreç meydana gelmiştir (BOA, 11-13). Boşnaklar, Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları dönemde kendilerini din temelli ulusal bir Osmanlı Müslüman toplumu yapısının bir parçası olarak görürken, Anadolu ve Rumeli'de ise Müslüman Türk kimlik yapısını benimsemişlerdir (Emgilli, 2012). Bosna-Hersek Osmanlı döneminde tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel anlamda geliştirilmiştir. Avrupa sınırında yer alan bir eyalet olmasından kaynaklı olarak bölgeye özel bir değer verilmiş ve Osmanlı yöneticileri tarafından dikkatli davranılmıştır (F. Kaya, 136).

3.3.OSMANLI DEVLETİ SONRASI BOSNA-HERSEK VE BOŞNAKLAR

Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkanlarda Osmanlı ilk Müslüman nüfuslu toprağını, Bosna-Hersek'i kaybetmiştir (Çakmak, 2003: 19). Osmanlıdan ayrılan devletler toprak edinme yarışına girmişlerdir. Böylece Romanya ve Sırbistan bağımsız olmuş ve Bosna-Hersek'te geçici olarak Osmanlı idaresinde devam ederken yönetimi ise Avusturya-Macaristan yönetimine geçmiştir (Aydın, 2020). Osmanlı idaresinde ve Avusturya-Macaristan yönetiminde idaresi yürütülen Bosna-Hersek, iki imparatorluğun da ortak vilayeti haline gelmiştir. Avusturya-Macaristan yönetimi Bosna-Hersek'te bir dizi siyasi, idari ve kültürel değişiklik yaparak ülkeyi kendi yönetim anlayışına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Yeni düzenle birlikte, yaşanan siyasi krizler ve uygulanan politikalar üç etnik grubu da

etkilenmiş ancak en fazla Müslümanlar bu etkilerin altında kalmıştır (Babuna, 2000, 26-27).

Bosna-Hersek'in idaresini Avusturya-Macaristan'a bırakması, özellikle Boşnaklar için büyük bir endişeye neden olmuştur. Avusturya-Macaristan Devleti, Boşnak halkına büyük baskılar uygulayarak onları göçe zorlamıştır. İngiltere'nin Viyana büyükelçisi Elliot'un raporuna göre (1879) Avusturya yönetimi askerleri, Müslümanları göçe zorlamak amacıyla; camilerini, evlerini yıkmış ve bu alanları depo haline getirerek barınacakları yerlere el koymuştur. Ayrıca Avusturya-Macaristan yönetimi Berlin Antlaşmasını gerekçe göstererek, Bosna-Hersek'i işgale başlamış ve Boşnakları ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar düzenlemiştir (Gündüz, 2017). Böylece Boşnaklar, yaşam alanlarının işgal edilmesi ve türlü baskılarla birlikte göç etmek zorunda bırakılmışlardır.

Boşnakların göç kararını etkileyen en önemli faktörler dini ve siyasi temelli olmuştur. Çünkü Boşnaklar tıpkı diğer yurttaşları gibi Slav kökenlidir. Fakat onlar gibi Hristiyan değil Müslümandırlar. Müslüman olmalarından ve Osmanlı devleti ile bütünlüklerinin olmasından kaynaklanan bir ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Avusturya-Macaristan hükümeti diğer etnik topluluklardan ayrı olarak Müslüman Boşnaklar üzerinden baskı siyasetine başlamıştır. Böylelikle Katolik bir devlet idaresi altında yaşamak, sadece siyasi bir durum olmanın ötesinde, Boşnakların ulusal kimlik oluşumu üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmiştir (Aydın, 2020). Bu dönemden sonra Boşnakların ulusal kimlik inşası büyük ölçüde din üzerinden şekillenmiş ve etnik, kültürel, tarihi, sosyal ve sınıfsal farklılıkların tek belirleyicisi Müslüman olmaları gerçeği olmuştur.

Osmanlı dönemi boyunca, Boşnaklar, Müslümanlıkla birleştirdikleri kimliklerini benimsemişler ve toplum içerisinde hukuki ve siyasi düzenin bir parçası olmuşlardır. Osmanlı yönetiminin gayrimüslim ve Müslümanlara karşı tutumu devlet içerisinde huzuru sağlamaya yönelik bir çizgide olduğundan herhangi bir topluluğa yönelik göç zorunluluğu ve ötekileştirilme yaşanmamıştır. Fakat Avusturya-Macaristan yönetiminin gelmesiyle Bosna-Hersek'te idari yapı ve toplumsal düzende yapılan önemli değişiklikler, farklı etnik gruplar arasındaki çatışma ve gerginlikleri de artırmıştır. Boşnaklar Osmanlı döneminde özerkliklerini kaybetmenin yanı sıra Avusturya-Macaristan yönetiminin etkisi altında da yaşamaya başladıkları için onlar için bu dönem, tarihlerinde önemli bir dönüm noktası sayılmış ve ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir.

Babuna, Boşnakların ulusal gelişimlerinin en kritik döneminin bu dönem olduğunu belirtir (2008: 41).

Avusturya-Macaristan döneminde Bosna-Hersek'teki Ortodoks, Katolik ve Müslüman toplumlar arasında gerginlik ve çatışma ortamı oluşturan Avusturya yönetimi, Müslüman toplum üzerinde istediği otoriteyi kuramadığı için baskı ve asimilasyon faaliyetlerine başvurmuştur. 450 yıllık bir zaman diliminden sonra düzenlerinin değişiklik göstermesi ve siyasi gelişmelere göre şekillenmesi söz konusu olmuştur (Emgili, 2012). Bu dönemde atanan yerel yöneticiler, halka ağır vergiler getirerek mallarına el koymuş ve Müslümanları göçe zorlamak için cinayetlere başlamışlardır. Bazı bölgelerde camilere şarap ve domuz eti doldurarak Müslümanların ibadet özgürlüğünü kısıtlamışlar, ayrıca, Saraybosna ve diğer şehirlerdeki okullarda eğitim dili olarak Almanca seçilerek ve Katolik mezhebini öne çıkaran bir programla din eğitimi düzenlenerek Müslüman öğrencilerin Hristiyanlaştırılması amaçlanmıştır. Adalet sisteminde Müslümanlara karşı keyfi para cezaları, sürgünler ve hapis cezaları gibi uygulamalar da yaygınlaştırılmıştır. Bu politikalar, Bosna-Hersek'teki etnik ve dini çeşitliliği zayıflatma ve Avusturya-Macaristan'ın egemenliğini güçlendirme amacını taşımaktadır (BOA, 1992, 27).

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Avusturya yönetimi bu gelişmeden tedirgin olmuştur. Bu tedirginliğin nedeni, Bosna-Hersek'ten Meclis-i Mebusan için milletvekili seçilebilecek olması ve Bosna-Hersek ile Osmanlı Devleti arasındaki bağların bu sayede sıkı tutulmaya çalışılacak olmasıdır (Çakmak, 2003: 19). Hemen ardından Avusturya-Macaristan diğer Avrupa devletlerinin de destekleriyle Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirmiştir. Babıali bu duruma karşı çıksa da Osmanlının yalnız kalmasıyla karar kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti ile Bosna-Hersek arasındaki son bağlantı da kopmuştur.

Bosna, 7 Ekim 1908'de resmi olarak Avusturya-Macaristan toprağı ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin hakları ise 1878'de Avusturya-Macaristan idaresine devredilmiş ve 1908'deki kesin ilhakına kadar sürmüştür (Imamovic, 1998:361-397). Boşnak halkı, sadece basit silahlarla Avusturya-Macaristan ordusuna karşı büyük bir mücadele vermiştir. Direniş hareketleri özellikle Jajce, Doboj ve Maglaj şehirlerinde yoğunlaşmıştır, ancak sadece iki ay sürmüştür. Bu süreçte Bosna-Hersek'ten büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. 1918'e kadar yaklaşık 300.000 Boşnak, özellikle Türkiye ve Arnavutluk başta olmak üzere bazı Arap ülkelerine göç etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda çok etkili olması ve Bosna-Hersek'teki hakimiyeti Sırp ve Hırvatları ilerleyen dönemde rahatsız etmiş ve Osmanlı bölgeden çıktığından bu yana Osmanlı'nın bu topraklardaki tarihi varlığı yok sayılmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Balkanlar'da milliyetçilik hareketleri yükseldiğinde ve bu dönemde farklı siyasi ve kültürel akımlar ortaya çıkmıştır. Boşnaklar da bu dönemde milliyetçi hareketlerin etkisi altında kalmışlardır.

1908 yılında Bosna-Hersek'i işgal eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hırvatların nüfusunun artmasına zemin hazırlamıştır. 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı başlar. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra 1918 tarihinde Slovenler, Hırvatlar ve Sırların bir araya gelmesiyle I.Yugoslavya kurulur. Kuruluşu takip eden günlerde Bosna-Hersek de Yugoslavya'ya katılır. Sırların hâkimiyetindeki I.Yugoslavya'nın ömrü fazla uzun sürmez. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya saldırılarına dayanamayarak 1941 yılında teslim olur ve tekrar parçalanır. Bu dönemde bölgeye anarşi hâkim olur. Almanların desteği ile bağımsız bir Hırvat devleti kurulur. Bugünkü Hırvatistan ve Bosna-Hersek bu devletin sınırları içindedir. Bu devletin ömrü II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar sürer. 1945 yılında yıkılır. (Bojic 2001:171)

Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya savaşı başlamış ve savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla 1918 tarihinde Slovenler, Hırvatlar ve Sırların birliğiyle Yugoslavya kurulmuştur. Kuruluşu takip eden günlerde Bosna-Hersek de Yugoslavya'ya katılır. Sırların hâkimiyetindeki I.Yugoslavya'nın ömrü fazla uzun sürmez. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya saldırılarına dayanamayarak 1941 yılında teslim olur ve tekrar parçalanır. Mloseviç'in politikaları, Sırp milliyetçiliğini ve Sırbistanın egemenliğini vurgulayan bir yöne gitmiş ve Sırbistan'ın diğer federal birimlere karşı giderek artan bir baskı ve kontrol uygulaması, bu birimlerin bağımsızlık arzularını daha da körüklemiştir. Sırbistan'ın Yugoslavya'daki artan baskınlığı ve diğer federal birimler üzerindeki baskısı, ülkedeki etnik çatışmaların derinleşmesine ve sonunda Yugoslavya'nın dağılmasına yol açmıştır.

Bu dönemde bölgeye anarşi hâkim olur. Almanların desteği ile bağımsız bir Hırvat devleti kurulur. Bugünkü Hırvatistan ve Bosna-Hersek bu devletin sınırları içindedir. Bu

devletin ömrü II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar sürer. 1945 yılında yıkılır. (Bojic 2001:171)

20. yüzyılın başlarında, Boşnaklar, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı gibi büyük olaylarda önemli roller üstlenmişler ve II. Dünya Savaşı sırasında, Yugoslavya Krallığı'nın parçalanması sırasında bağımsız bir devletin parçası olarak birleşik Yugoslavya'da yaşamaya başlamışlardır. Fakat siyasi akımların devam etmesi ve milliyetçilik hareketleri Yugoslavya'nın da sonunu getirmiştir.

Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya savaşı başlamış ve savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla 1928 tarihinde Slovenler, Hırvatlar ve Sırların birliğiyle Yugoslavya kurulmuştur.

Bosna-Hersek, 1878-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun mirası altında kalmıştır. Bu dönemde Bosna-Hersek'te önemli toplumsal ve ekonomik değişimler yaşanmıştır. Laiklik, Bosna toplumunda önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Ekonomik açıdan ilişkiler, Avusturya-Macaristan yönetimi, Bosna-Hersek'te büyük sanayileşme çabaları gösterilmiştir. Demiryolları ve karayollarının inşaatı, ormancılık, kömür madenciliği, tarım politikaları ve fabrikaların kurulması gibi yatırımlar, Bosna'nın ekonomik kalkınmasına katkı sağlamıştır (Poriç, 2012: 27).

4.BOSNA SAVAŞI

*Ve her şey bittiğinde, hatırlayacağımız şey;
düşmanlarımızın sözleri değil,
dostlarımızın sessizliği olacaktır.*

Aliyya İzzetbegović

1990 yılının başlarında, Yugoslav Komünistler Birliği'nin etkisi azaldı ve çok partili dönem başladı. 18 Kasım 1990'da seçimler yapıldı ve bu seçimlere Demokratik Eylem Partisi (Stranka demokratske akcije) ve Müslüman Boşnak Organizasyonu (Muslimanska bošnjačka organizacija) olmak üzere iki Müslüman Boşnak partisi katılmıştır (Babuna, 2000: 203). Bu seçimlerde Aliya İzzetbegović'in lideri olduğu Demokratik Eylem Partisi, Bosna-Hersek Parlamentosunda 240 sandalyenin 86'sını, Sırların temsil ettiği Sırp Demokrat Partisi 72'sini, Bosna-Hersek Hırvatları Demokratik Birliği ise 44'ünü kazanmıştır. Yani oylamanın %41'ini Boşnaklar, %35'ini Sırlar ve %20'sini de Hırvatlar ve geriye kalan %4 lük dilimi de diğer partiler almışlardır

(Malcom, 1999). Bu seçim le birlikte Müslüman, Sırp ve Hırvatları temsil eden 3 parti koalisyonu kurulmuştur. Aynı zamanda seçimlerde en fazla oyu alan Aliya İzzetbegović tarihinde Cumhurbaşkanı olmuştur (Yürür, 2007: 61).

1991 yılında Yugoslavya'da bağımsızlığını ilan edenlerle birlikte Bosna-Hersek'te bağımsızlığını ilan etme fikri ile kararsızlıklar yaşıyordu. Müslümanlar bu konuya sıcak baksalar da, bağımsızlıkla birlikte Büyük Sırbistan hayallerine veda edecek olan Sırlar farklı tutumlar sergiliyorlardı (Haqıqat ve Keskin, 2020). Bu nedenle referandum yapılmasına karar verilmiş ve referandumda halkın %63,31'i katılarak %99,44'ü bağımsızlığa evet demişti (Mulaosmanović, 2017: 122-127). Bosna-Hersek, referandumdan sonra Mart 1992'de Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bosna-Hersek 22 Mayıs 1992 tarihinde de BM üyeliğine alınmıştır. Bu süreçte, Bosnalı Sırlar sürekli etnik gerilimler çıkarmışlar ve "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti" kurduklarını ilan etmişlerdir. Sırp nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerde ayrı bir varlık oluşturmayı amaçlamışlardır (Calic, 1996). Slobodan Miloseviç'in Büyük Sırbistan hayalleri ile Sırbistan'ın Yugoslavya'daki artan baskınlığı ve diğer federal birimler üzerindeki baskısı, ülkedeki etnik çatışmaların derinleşmesine neden olmuştur (Adaş, ve Konuralp, 2020: 130-133).

Bosna Savaşı (1992-1995), Saraybosna'nın kuşatılmasıyla birlikte Nisan 1992'de başlamış ve Boşnak nüfusuna karşı öncelikli olarak Bosnalı Sırp kuvvetleri tarafından yürütülen geniş çaplı bir etnik temizlik amacı ile gerçekleştirilmiştir (Delić, 2004: 6). Müslümanlar ve Sırlar şehrin iki ayrı bölgesine çekilmiş ve ülkenin kuzeyinde her gün Müslümanlara katliamlar yapılmıştır. Çatışma, tecavüz, toplama kampları ve kitlesel cinayetler gibi sistematik şiddetle tarihte yerini almıştır. Sırların amacı arzu ettikleri topraklardan gayri-Sırp nüfusunu zorla çıkartmak ve terörize etmek olmuştur (Silber & Little, 1996). Devlet başkanı Aliyya İzzetbegovic, bütün yetkileri üzerine alarak savaş sürecini yönetmeye çalışmıştır.

Bosna Savaşının en korkunç olaylarından biri, Temmuz 1995'te General Ratko Mladic'in komutasındaki Bosnalı Sırp kuvvetlerin yaklaşık 8000 Boşnak ve erkek çocuğun öldürüldüğü Srebrenitsa katliamıdır. Katliam boyunca uluslararası toplum yalnızca sessiz kalmış ve katliamdan sonra barış girişimleri başlamıştır. Srebrenitsa Katliamı, Bosna Savaşı'nda barış sürecini hızlandırmasıyla önemli bir dönemeç kabul edilir (Dikici, 2016: 183). Bu katliam daha sonra Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi tarafından bir soykırım olarak ilan edilmiştir. Bu soykırım, BM tarafından güvenli bir

bölge olarak ilan edilen bir yerde gerçekleşmiştir ve uluslararası toplumun sivilleri koruyamadığı gerçeğini gözler önüne sermiştir (Rohde, 1997: 364-365). Srebrenitsa katliamı dışında, Bosna'nın doğu bölgesinde, Zvornik, Visegrad, Foca ve Gorazde şehirlerinde de Boşnaklar katledilmişlerdir (Dedeiç Kırbaç, 2013: 7). Sırp katliamlarının yanı sıra, Hırvatlar da Bosna-Hersek'in orta ve güney bölgelerinde devlet kurduklarını ve başkent olarak Mostar'ı seçtiklerini ilan ederek sivil halkı katletmeye başlamışlardır (Dedeiç Kırbaç, 2013: 7).

Bosna'da sadece genocide (soykırım, jenosit) değil, ethnocide (etnik kıyımı), elitocide (seçkin kıyımı), gendercide (cins kıyımı) ve femicide (kadın kıyımı) gerçekleştirilmiştir (Sells, 1996: 22) 1995 yılına kadar katliamlar devam etmiş ve bu katliamlarda 350.000 kişi ölmüş 65.000 kadına tecavüz edilmiştir (Dedeiç Kırbaç, 2013: 7). Camiler, köprüler ve pek çok tarihî eser yok edilmiştir (Durakovic, 1998: 265-297). Savaşın yönünü değiştiren durum 1994'te Boşnak ve Hırvatların ABD ve Türkiye'nin girişimleriyle Federasyon kurmaları olmuştur. Belgrad yönetimin de Bosnalı Sırlara ekonomik ambargolar yüzünden anlaşmazlık yaşadıkları için desteği kesmesiyle birlikte Sırlar gerilemeye başlamışlardır. 1995'te imzalanan Dayton anlaşmasıyla savaş sona erdirilmiştir (Dalan, 2008: 92).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gerçekleştirilen ikinci soykırım olan Boşnak soykırımının amacı Bosna-Hersek topraklarından Boşnakları temizlemek ve Boşnaklardan arındırılmış bölgeler oluşturmaktır. (Poriç, 2012: 65-87). Bosna katliamı ilk olarak Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek isteyen Slobodan Miloşević başta olmak üzere Sırbistan'nın elitleri tarafından ve ikinci etkiye sahip büyük Hırvatistan hayali olan Franjo Tucman'ın yöneticileri ve elitler tarafından gerçekleştirilmiştir (Semelin, 2011: 245).

Bosna savaşı esnasında Avrupa'nın gelmiş geçmiş en büyük katliamı olarak kabul edilen Srebrenitsa Katliamı, Boşnak halkına büyük bir yıkım yaşatmıştır. Savaş süresince ve Srebrenitsa katliamı ile 11 Temmuz 1995 tarihinde yüzbinlerce Boşnak sivil katledilmiştir (Alp, 2017: 153-157). Bu trajik olayın ardından, Bosna-Hersek'ten kaçan binlerce Boşnak, çevre ülkelere ve diğer Avrupa ülkelerine sığınmıştır. Göç edenler ve geride kalanlar farklı zorluklarla karşılaşmışlardır. Türkiye de Srebrenitsa Katliamı'nın ardından Bosna'dan gelen sığınmacılara kapılarını açan ülkelerden biri olmuştur (Özlem Kader, 2016). Türkiye'nin başta Bosna-Hersek olmak üzere Balkanlardaki savaşlardan

etkilenen insanlara sığınma imkânı sunması Türkiye'nin insani yardım ve barınma politikalarının bir parçasıdır (Çalış, 2001).

Savaş sırasında Bosna'nın farklı yerlerinde, özellikle Srebrenica'da binlerce Boşnak sivil katledilmiş ve yüz binlercesi de yerlerinden edilerek mülteci durumuna düşürülmüştür. Geride kalanların savaş sonrası yeniden yapılanma süreci birçok zorluğa rağmen devam etmiştir. Bosna'da yaşayan Boşnaklar tarihsel olarak çeşitli zorluklarla ve çatışmalarla karşı karşıya kalmışlardır.

5. BOŞNAKLARIN İSKAN EDİLME SÜREÇLERİ

Boşnaklar diğer Balkan milletleri arasında toprak bütünlüğü ve kimlik sorununu en fazla yaşayan ve bunun için mücadele veren bir millet olmuştur. Bu sorunlar neticesinde Boşnak toplumunun diğer bölgelere iskân edilme süreçleri başlamıştır. Boşnakların Türk topraklarına iskân edilmeleri farklı dönemlerde gerçekleşmiştir. Türkiye ile Bosna arasındaki ilişkilerin tarihi, önemli olaylar ve beraberinde gelen göç dalgaları ile ilerlemiştir. Bosna-Hersek'ten günümüz Türkiye'sine olan bu göç dalgaları, geniş bir çerçevede 1860-1970 yılları arasında yaşanmıştır. Osmanlı döneminde gerçekleşen göçleri inceleyen Dervisevic çalışmasında göç dalgalarına şu şekilde yer vermiştir; ilk büyük göç dalgası 1878'de Avusturya-Macaristan'ın işgali sonrasında gerçekleşmiştir, ikinci göç dalgası 1882'de Avusturya'nın Boşnaklara getirdiği askerlik zorunluluğu ve sonrasında yaşanan isyanlar sonucunda gerçekleşmiştir, üçüncü göç dalgası, 1900'de "Dzabic Hareketi" ile birlikte gerçekleşmiştir, dördüncüsü, 1908'de Avusturya-Macaristan'ın resmen Bosna'yı egemenliği altına alması ile gerçekleşmiştir, beşinci dalga ise 1918'deki toprak reformları ve yaşanan katliamların etkisiyle sonuçlanmıştır (Dervisevic 2006:325). Bunların dışında Sırbistan ve Karadağ'dan (Sancak bölgesi) 1970'li yıllara kadar göçler devam etmiştir (Kırbaç, 2013: 8). Daha sonraları Bosna Savaşının başlamasıyla birlikte 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye önemli bir göç dalgası daha yaşanmıştır. 1878 tarihinde başlayan Bosnalıların Türkiye'ye göçü, Osmanlı ile Rusya ve Avusturya savaşları ve iç çatışmalar yaşandıkça devam etmiştir (Demirel, 2008: 285).

Boşnakların Türk topraklarına ilk kitlesel göç hareketinin Berlin Kongresi'nin kararları sonrasında Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan yönetimine bırakılmasıyla başladığı görülmektedir. İlhak kararı 7 Ekim'de Saraybosna'da açıklanmış ve sonra Avusturya-Macaristan Kralı, Bosna-Hersek'te siyasi hayatın gelişeceğini yönetim ve

anayasanın güçlendirileceğini söylemiştir. Barışın sağlanması ülkenin ekonomisinin iyileştirilmesi dillerin korunması sözleri verilmiş ve ilhak kararı ile gayrimüslimler arasında büyük sevinç yaşatmıştır. Ardından tam tersi bir politika izlenmesi ile bölgesel ve genel anlamda Balkanlar'daki siyasi ve etnik gerilimler artmış ve dengeler değişmiştir. Bosnalı Müslümanların zamanla yeniden Hristiyanlaştırılması düşüncesi ile halkın endişeleri yükselmiş ve Boşnaklara yönelik baskılar başlamıştır.

Özellikle 1878 Belin kongresinden sonra Türkiye'ye yönelik Boşnak göçünün sebeplerini Avusturya-Macaristan'ın Boşnaklara karşı izlediği baskı siyaseti ve asimilasyon çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Boşnakların Osmanlı topraklarına göç etme istekleri ilk olarak 27 Nisan 1879'da Meclisi Vükela'da gündeme gelmiş ve 400.000 Bosna Müslümanının topluca Osmanlı topraklarına göç etmesinin birçok sorunu da beraberinde getireceği belirlenmiştir (Demirel, 2008). Osmanlı Devleti, toplu göçlerin yapılmasına karşı çıktığı bölgelerden olan Bosna-Hersek'i, Müslüman nüfusun varlığı ile elinde tutmaya çalışmıştır. Bu bölgedeki halkın Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine göç etmesi, burada Müslüman nüfusun azalmasına yol açacağından, bölgedeki nüfusun yerinde kalması istenmiştir (Taşbaş, 2017: 81). Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimindeki Boşnakları siyasi bir güç olarak görmekle birlikte, öncelikli olarak Bosnalı Müslümanların can güvenliğini sağlamak adına önemli adımlar atmıştır. Boşnakların güvenliğini koruma amacıyla onları belirli bölgelere iskan etme süreçlerini başlatmış, bu süreçlerde Boşnakların huzurlu ve güvenli bir yaşam sürmeleri için destek sağlamıştır. Göçmenlerin masraflarının devlet tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı tespit edilince ve Boşnakların verimli çiftlik arazilerini terk etmelerinin stratejik olarak olumsuz sonuçlanacağı göz önünde bulundurulduğundan, göç eylemlerinin önlenmesi kararlaştırılmıştır. Fakat yine de böyle bir durumda göç etmek isteyenler Boşnakların Selanik'ten askeri nakil vapurları ile Anadolu topraklarına geçmeleri sağlanarak iskanlar gerçekleştirilmiş, Boşnaklar kitleler halinde göç etmişlerdir (Demirel, 2008). Bu, Osmanlı Devleti'nin Bosnalı Müslümanlar ile kurduğu güçlü bağların ve Boşnak halkını koruma sorumluluğunu üstlendiğinin bir göstergesi olmuştur.

Göç eden Boşnaklar, çoğunluk olarak Anadolu'ya daha sonra Arnavutluk, Makedonya, Filistin, Tunus, Cezayir topraklarına gitmişlerdir (Aydın, 2020: 31). Balkanlardan gelen yoğun göçler neticesinde Boşnaklar da bazı belgelerde Rumeli göçmenleri olarak kaydedildikleri için tam olarak göçmen sayıları hakkında net bir bilgi

verilememektedir. Fakat 1860'lı yıllardan Avusturya-Macaristan ilhakına kadar geçen süre zarfında 20.000'e yakın Bosnalı göçmen kaydı yapılmıştır (Taşbaş, 2017: 89).

Türkiye, Yugoslavya Krallığı ile yaptığı 1934 yılı anlaşması kapsamında, beş yıl içinde 200.000 Boşnak'ın Yugoslavya'dan Türkiye'ye gönderilmesini öngören bir proje başlatmıştır. Bu proje ile Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerle Müslüman nüfus sorununun çözüleceğini düşünmüşlerdir.

5.1. BOŞNAKLARIN ANADOLU'YA İSKAN EDİLMELERİ VE YERLEŞİM SÜREÇLERİ

Özellikle 19. yüzyılın sonlarındaki Balkanlar'da yaşanan etnik ve dini çatışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları, Boşnakların Anadolu'ya yönelmesinde etkili olmuştur. Osmanlı döneminde Müslüman nüfusun güvenliği için oluşturulan yerleşim bölgeleri ile Boşnakların güvenliğini sağlanmış ve daha sonra Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşim politikaları uygulanmıştır. Bu yerleşimlerin ardında, tarihsel, siyasi ve sosyo-ekonomik dinamiklerin etkisi büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan topraklarda yerel yönetimi güçlendirme çabaları kapsamında, farklı etnik gruplardan insanlar farklı bölgelere yerleştirilmiştir. Her dönemin kendi siyasi ve sosyal dinamikleri, Boşnakların da yerleşim yerlerini ve göç biçimlerini şekillendirmiştir.

Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı önemli bir siyasi güç olarak gördüğü Boşnakların göçüne temelde karşı olmasına rağmen, onların can güvenliklerinin tehlikede olmasından dolayı buradaki Müslüman nüfusa sahip çıkılması gerektiği inancıyla hareket etmiş ve eldeki imkânlar ölçüsünde göçmenlere nakil ve iskân konusunda yardım etmiştir.

Boşnak göçmenler ilk olarak Balkanlardaki Osmanlı topraklarına yerleşmişler daha sonra da Selanik üzerinden İstanbul'a gelmişlerdir. Bosna göçmenleri, geldikleri yerlere olan yakınlık, iklim ve yaşam koşullarının benzerliği nedeniyle öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarına yerleşmek istemişlerdir (BOA, İ.DH, 71407.) Hükümet de bu isteği destekleyerek gerekli kolaylıkları sağlamıştır. 1883 yılında İstanbul'da yoğun bir göçmen nüfusu birikmiştir. Sultan II. Abdülhamid, Bosna göçmenlerine özel bir özen göstererek, onların geldikleri bölgenin özelliklerine uygun sahil bölgelerine yerleştirilmeleri konusunda 24 Ekim 1883 (22 Zilhicce 1300) tarihinde Hükümete talimat vermiştir (BOA, İ.DH, 71407.) sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerine, dağılmışlardır. Kurtişoğlu'nun (2008:4) ifade ettiği üzere, Boşnaklar Kırklareli, Edirne,

Tekirdağ, İstanbul, İzmir, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Adana, Ankara, Amasya, Sivas ve daha birçok bölgede yerleşim gerçekleştirmişlerdir.

Bu göçlerde, göçmenlerin meslekleri ve yaptıkları işlere göre bir dağılım olmuş ve masraflar hükümet tarafından Muhacir İskân Komisyonu aracılığıyla karşılanmıştır. (Demirel, 2008:285). Boşnakların Türkiye'deki dağılımları karma yapıdadır fakat genel olarak Boşnak nüfusu Türkiye'nin batı bölgelerinde daha yoğun olarak bulunmaktadır. Bunun nedeni özellikle, Batı Anadolu'ya yönlendirmeler olmasından kaynaklıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1940'lar ve 1950'lerde, Yugoslavya'da yaşanan politik baskılar ve etnik çatışmalar sonucu Türkiye'ye yeni bir Boşnak göç dalgası başlamıştır. Bu dönemdeki göçmenler, genellikle Trakya ve İstanbul başta olmak üzere Marmara Bölgesi'ne yoğunlaşmışlardır. Ayrıca, Adapazarı ve Bilecik gibi Anadolu şehirlerine de Boşnaklar yerleştirilmiştir. Devlet, 1923-1960 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenlere konut ve iş imkânı sağlamış, çoğunluğu çiftçilerden oluşan göçmenler kırsal alanlara yerleştirilmişti (Doğanay, 1996). Göçmenlerin toplumsal entegrasyonları için il, ilçe ve köylere dağıtılması uygun görülmüştür. Çiftçi ailelere toprak ve kredi sağlanırken, zanaatkar ailelere konut ve sermaye desteği sağlanmıştır (Kırbaç, 2013: 14). Bu dönemde gelen Boşnaklar, önceki göç dalgalarından farklı olarak, çoğunlukla büyük şehirlere yerleşmişlerdir. İstanbul, Ankara ve İzmir, Boşnak sığınmacıların en yoğun olduğu şehirler arasında yer almaktadır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin sosyal ve ekonomik destek sağladığı sığınmacı kampları da kurulmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 1998).

1934 yılında Türkiye ile Yugoslavya Krallığının yaptığı anlaşma kapsamında, beş yıl içinde Yugoslavya'dan 200.000 Boşnak'ın Türkiye'ye gönderilmesi planlanmıştır. Başlangıçta bu muhacirlerin Türkiye'nin İran ve Irak sınırlarına yerleştirilmesi düşünüldükçe bu proje tam anlamıyla uygulanamamış ve gelen Boşnak muhacirler Elazığ ve Erzincan bölgelerine yerleştirilmiştir (Dedeic Kırbaç, 2012: 699).

Türkiye'nin çeşitli bölgelerine gruplar halinde gelen Boşnaklar, bulundukları bölgelerde kendi kültürlerini korumuşlardır. Bu nedenle, yaşadıkları alanlar genellikle "Boşnak mahallesi" veya "Boşnak köyü" olarak anılmıştır (Küçükdürüm, 2019: 144). Boşnaklar bu yerleşim yerlerinde kendi aralarında evlenmiş ve Boşnakça konuşmaya devam etmişlerdir (Dedeic Kırbaç, 2012: 699). Bu göçler, Türkiye'nin demografik

yapısını ve kültürel çeşitliliğini zenginleştirirken, aynı zamanda Boşnak kültürünün Türkiye'de korunmasına ve devam ettirilmesine de katkı sağlamıştır.

6.BOSNA-HERSEK'TE KALAN BOŞNAKLARIN YAŞADIĞI SÜREÇLER

1995 yılında imzalanan Dayton Anlaşmasıyla barış imzalanmış ve ülke Bosna-Hersek Federasyonu ile Boşnaklar ve Hırvatların yaşadığı bölge ve Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) Sırpların çoğunlukta olduğu bölge olarak iki kısma bölünmüştür. Savaş sırasında yaklaşık 2 milyon kişi yerinden edilmiş savaş sonrası mültecilerin geri dönüşü ise çok yavaş ilerlemiştir, çünkü birçok yerleşim yeri tamamen tahrip olmuş ve geri dönüşler için gerekli ekonomik kaynaklar yetersiz kalmıştır (Malcom, 1996). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), geri dönüş programları uygulamış olsa da etnik gerilimler ve yerleşim sorunları bu süreci engellemiştir (Burg & Shoup, 1999).

Ülke içinde entegrasyon, ekonomik gelişme, siyasi istikrar gibi konularda çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Savaş sonrası Bosna-Hersek ekonomisi ciddi anlamda kayıplar vermiştir. Fabrikalar ve altyapı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Uluslararası toplumun yardımlarıyla yeniden yapılanma süreci başlamış ancak siyasi istikrarsızlık ve bürokratik engeller ekonomik kalkınmayı yavaşlatmıştır. İşsizlik oranı yükselmiş ve özellikle gençler arasında Batı Avrupa'ya göçler başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Bosna-Hersek'in ekonomik sürdürülebilirliğini tehdit etmiştir (Bieber, 2006). Ancak Bosna'da barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik çabalar uluslararası toplumun desteğiyle devam etmektedir.

Bosna Savaşı sırasında yaşanan göçlerin ardından geride kalan insanlar çeşitli zorluklarla ve ırkçı çatışmalarla karşı karşıya kalmışlardır. Eğitim sisteminde bile "iki okul tek çatı altında" uygulaması, etnik grupların birbirinden ayrı bir şekilde eğitim almasını teşvik eden bir yapı kurulmuştur (Kordić, 2024). Bu çatı altında öğrenciler kendi kökenlerindeki öğretmenlerden eğitim almışlar ve kendi etnik kimliğine göre eğitim müfredatına uymuşlardır. Bu sistem daha sonra UNICEF tarafından kaldırılmaya çalışılmıştır.

Bosna Savaşı'nda büyük kayıplar yaşamalarının ardından aynı bölgede kalmaya devam eden Boşnaklar çeşitli psikolojik etkilerle de savaşmak zorunda kalmışlardır. Bosna Savaşı'nın ardından hayatta kalan birçok kişi, savaşın getirdiği korkunç olaylarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Savaş sırasında Boşnaklar etnik temizlik, toplu katliam,

zorla yerinden edilme, tecavüz gibi insan hakları ihlallerine maruz kalmaları ilerleyen süreçte Travma Sonrası Stres Bozukluğuna (TSSB) neden olmuştur. TSSB genellikle savaşın ardından yaygın olarak görülen psikolojik bir durumdur. Savaş sırasında şiddete maruz kalan ya da şiddete tanık olan bireylerde bu bozukluğun belirtileri oldukça yaygın şekilde gözlemlenmiştir (Bećirbašić, 2006). Psikolojik destek hizmetlerinin yetersizliği ve savaşın meydana getirdiği travmalarla başa çıkma konusunda etkili mekanizmaların bulunmaması, bu durumu daha da zorlaştırmıştır. Ayrıca, savaş sonrasında Bosna-Hersek'te kalıcı barışın tam anlamıyla sağlanamaması ve etnik gerilimlerin devam etmesi, bireylerin ruh sağlığını olumsuz etkilemeye devam etmiştir (Baker, 2013). Özellikle savaş sırasında evlerini kaybeden insanlar, mülteci kamplarında ya da geçici konutlarda yaşamaya mecbur kalmışlardır. Bu durum, yerinden edilmiş insanlar için sürekli bir güvensizlik hissi oluşturmuş ve psikolojik olarak da ciddi bir zorlanmaya neden olmuştur (Mesić & Bagarić, 2011). Sosyal hayata karışma ve diğer etnik kimliklerle bir arada yaşamak ilk başlarda zorlayıcı olsa da Boşnaklar en eski yerleşimciler olarak burada varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Günümüzde yaşananlara baktığımızda zaman zaman diğer etnik kimliklerle krizler yaşanmakta ve devlet yönetiminde bu gerginlikler tartışma konusu olmaktadır. Bugün Bosna-Hersek'te farklı etnik gruplardan insanlar bir arada yaşamaya devam etmektedirler. Ülkede farklı etnik grupların temsil edildiği siyasi yapılar mevcut olup, anayasal olarak belirlenmiş bir etnik bölünme söz konusudur. Ancak toplumun bir arada yaşama ve uzlaşma kültürüne olan ihtiyacı devam etmektedir. Birlikte yaşama idealine ulaşmak için çeşitli sosyal ve politik çalışmalar sürdürülmektedir.

7.BOSNA-HERSEK'TE KÜLTÜR VE MİLLET YAPISI

Bosna-Hersek, çok etnili ve çok kültürlü bir ülkedir. Boşnak, Sırp ve Hırvat etnik kökenli bireylerin oluşturduğu bir nüfus yapısı vardır. Bu üç etnik grup farklı bölgelerde yoğunlaşmış ve kendi kültür yapılarını, dini inançlarını ve sosyal özelliklerini yaşatmaktadırlar. Kültürel olarak, Boşnaklar İslam kültürüne bağlı kalmış, Sırlar Ortodoks Hristiyanlığı ve Hırvatlar Katolik Hristiyanlığı benimsemiştir. Bu kültürel ve dini çeşitlilik, Bosna-Hersek'in zengin kültürel mirasının temel taşlarını oluşturur (Hoare, 2007: 78). Bosna-Hersek'teki etnik gruplar arasında tarih boyunca çeşitli iletişim problemleri ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. 1992-1995 yılları arasındaki Bosna Savaşı, bu anlaşmazlıkların en şiddetli dönemlerinden biri olmuştur. Savaş sonrası dönemde, etnik gruplar arasında barışı ve uyumu sağlamak için çeşitli çabalar gösterilmiştir (Malcolm,

1996: 114). 1995 yılında imzalanan Dayton Anlaşması ile ülkenin bugünkü siyasi yapısı oluşturulmuştur (Burg & Shoup, 1999: 159). Dayton Anlaşması'ndan sonra Bosna-Hersek yönetimi karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Ülke, üç başkanlık konseyi tarafından yönetilmektedir ve bu konseyde, Boşnak, Sırp ve Hırvat temsilciler yer alır ve dönüşümlü olarak başkanlık yaparlar. Ayrıca, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nin kendi parlamento ve hükümetleri bulunmaktadır.

- **Başkanlık Konseyi:** Üç üyeden oluşur, her üye farklı bir etnik grubu temsil eder.
- **Parlamento:** İki meclisten oluşur: Temsilciler Meclisi ve Halklar Meclisi.
- **Yargı:** Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi en yüksek yargı organıdır (Ekinci, 2014:19).

Bosna-Hersek, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti şeklinde, iki ana entiteye bölünmüştür. Ayrıca Brčko Bölgesi adı verilen özerk bir bölge de bulunmaktadır. Yönetim anlayışlarına baktığımızda; Bosna-Hersek federasyonu, kendi içerisinde 10 kantona ayrılmıştır ve her kanton kendi içinde hükümet oluşturmuştur (Ekinci, 2014:19). Bu bölgede daha çok Boşnaklar ve Hırvatlar bulunmaktadır. Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska), Sırpların çoğunlukta olduğu bölgedir ve tek bir idari birim ile yönetilir. Boşnaklar genellikle Bosna-Hersek Federasyonu'nun orta ve doğu bölgelerinde, Sırp Sırp Cumhuriyeti'nin kuzey ve doğu bölgelerinde, Hırvatlar ise Bosna-Hersek Federasyonu'nun batı ve güney bölgelerinde yoğunlaşmıştır (Donia, 2006: 33).

8.BOŞNAK KÜLTÜRÜ

Bosna-Hersek, zengin bir kültür çeşitliliğine sahip bir ülke olmasından kaynaklı kültürel çeşitlilikte laboratuvar ülke olarak ifade edilir. (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012: 153). “Coğrafi açıdan bu kadar önemli bir yere sahip olan Bosna toprakları bir çok kavime ve kültüre ev sahipliği yapmıştır.” (Emgili, 2012:57). Boşnak kültürü kendine özgü özelliklerinin yanı sıra baskın kültürlerden etkilenme ve kültürel alışveriş yoluyla da çeşitlenmiştir. Tarihi ve zengin kültürel varlığı ile Avrupa ve Osmanlı ile bağ kuran bir yapıya sahiptir. Boşnak kültürü, Bosna-Hersek'in ana etnik grubu olan Boşnakların tarihi, gelenekleri, yaşam tarzları, sanatları, dil ve dinleri gibi çeşitli unsurların bir araya gelmesiyle şekillenen zengin bir kültürel mirasa sahiptir.

Boşnak aile yapısı, geleneksel olarak geniş aile modeline dayanmaktadır ve aile bağları güçlüdür. Aile büyüklerine saygı ve hürmet gösterilir. Büyüklerin tecrübeleri ve

öğütleri, gençler için önemli bir rehberdir (Hotić, 2017: 115). Çocukların eğitime büyük önem verilir ve dini eğitim de bu sürecin bir parçasıdır. Çocuklar erken yaşlardan itibaren Boşnakların kültürel değerleri ve gelenekleri ile tanışır (Lockwood, 1975: 44). Büyükler, özellikle büyükanne ve büyükbabalar, ailede saygı gören figürlerdir. Aile üyeleri arasında dayanışma, yardımlaşma ve birleşme, Boşnak kültürünün önemli unsurlarındandır (Bringa, 1995: 132). Dolayısıyla evlilik kurumu ve aile yapısı Boşnak kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Boşnaklar düğünlerinde renkli ve neşeli kutlamalarla tanınırlar. Geleneksel olarak birkaç gün süren Boşnak düğünlerinde gelin alma, düğün alayı, kına gecesi ve düğün yemeği gibi etkinlikler uygulanır. Düğünler genelde üç gün sürer; ilk gün gelin ve damadın evlerinde ayrı ayrı kına gecesi yapılır ve gelin ve damda kına yakılır (Hotić, 2017: 89), ikinci gün aileler arasında dini nikah ve resmi nikah yapılır, (dini nikah evlilik sürecinin önemli bir parçasıdır (Donia ve Fine, 1994: 87), üçüncü gün ise büyük bir ziyafet ve eğlence gerçekleştirilir, misafirler gelin ve damada hediyeler verir, yemekler yenir ve halk dansları sergilenir (Karamehmedović, 2015: 132).

Boşnaklar misafirperverlikleri ve samimiyetleri ile bilinirler. Komşuluk ilişkileri güçlüdür ve birbirlerine yardım etmeye hazırdırlar. Düğünlerde, bayramlarda ve özel günlerde bir araya geldiklerini ilişkileri pekişir (Zlatar, 2007). Boşnaklar İslam dinine mensup olduklarından Ramazan ve Bayramı ve Kurban Bayramı coşkuyla kutlanır. Bayram süresince misafirlere özel tatlılar, börekler ve geleneksel yemeklerden ikramlar yapılır (Ćosić, 2018: 102). Boşnakların geleneksel yemekleri arasında Cevapi, Boşnak böreği, dolma, pide, gibi yemekler öne çıkar (Zlatar, 2007: 56). Boşnak mutfağında Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Akdeniz mutfaklarından katkılar vardır. Akdeniz ve Osmanlı mutfak kültürünün etkileri Boşnak yemekleri ile Türk yemeklerinin ortak bir özelliğidir.

Boşnakların sözlü iletişimlerine baktığımızda Boşnak dilini (Bosanski) konuşmaktadırlar. Boşnakça, Sırp-Hırvat dil grubunun bir üyesidir ve hem Latin hem de Kiril alfabelerini kullanırlar ancak Boşnakça, Osmanlı döneminde kalma Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli kelimelerin içermesiyle belirgin bir şekilde ayrılmıştır (Greenberg, 2004: 98). Türkiye'deki Boşnaklar arasında Boşnakçayı bilenler özellikle dördüncü ve beşinci nesilde azalmış veya tamamen unutulmuştur. (Dedeiç Kırbaç, 2013: 17).

Bosna-Hersek'te Sevdalinka, halk müziğinin en belirgin türüdür. Bu müzik türü aşk, özlem ve melankoli temalarını işler ve derin duygusal sözleri ile bilinir. Sevdalinka, Boşnaklarla aynı coğrafyada yaşayan, aynı dili konuşan Sırp ve Hırvatların halk kültüründe görülmemektedir. Sırp dilbilimci Vuk S. Karadžić'in "Küçük Slaven-Sırp Halk Şiiri Kitabı"nda yer alan bazı sevdalinkaları "Muhammed'in dinine inanan Sırpların şiirleri" olarak tanımlamıştır. (İyiyol ve Ćatović, 2012: 249). Ayrıca Osmanlı döneminden kalma ilahiler ve tasavvuf müziği Boşnakların yaşadığı yerlerde önemli bir değere sahiptir (Marković, 2010: 112).

Boşnak kültüründe bölgelere göre bazı farklılıklar olabilir. Örneğin Sancak bölgesinde Boşnaklar, kendilerine özgü geleneksel el sanatları ve folklorik dansları ile tanınırlar. Bu bölgede tarım ve hayvancılık gündelik yaşantının önemli bir unsurudur (Pehar, 2019: 58). Boşnaklar, coğrafi konumları itibari ile zengin kültür çeşitliliğine sahip bir halk olmuştur. Hem Avrupa'nın hem de Osmanlının etkilerini yaşama imkanları olmuş ve kültür çeşitlilikleri artmıştır. Günümüzde Bosna-Hersek bölgesinde iki kültürün de ekseriyetini görmek mümkündür. Başkent Saraybosna'da Avusturya-Macaristan ve Osmanlı'nın bıraktığı mimari eserler ve manevi iklim oldukça belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Boşnaklar da Sırp ve Hırvatlar gibi hem ülkelerindeki etnik kültür çeşitliliğine sahip hem de kendi kültürlerinin varlığını sürdürmektedirler.

9.BOSNA İLE TÜRKİYE İLİŞKİSİ

Bosna-Türkiye ilişkilerinin tarihsel arka planına baktığımızda, ilk temasların Osmanlı döneminde gerçekleştiği gözlemlenir. Osmanlı'nın Bosna'ya yönelik ilk kuşatmaları 1300'lerin sonlarında başlamış ve 1400'lerin ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Bosna'nın fethiyle birlikte kültür teması ve siyasi ilişkiler başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Bosna-Hersek'teki hakimiyeti devam ederken Bosna, Osmanlının kültür ve medeniyetinin bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı Türkçesinin Bosna'da kullanılması dahi söz konusu olmuştur (Malcolm, 1994: 78).

1878 Berlin kongresinden sonra Osmanlı ile siyasi bağları koparılan Bosna-Hersek'in göçler sayesinde Türk-Boşnak dostluğu devam etmiştir. Bosna-Hersek Yugoslavya'nın bir parçası olduğu dönemde de Türkiye ile Bosna-Hersek arasındaki ilişkiler resmi düzeyle sınırlı kalmış ancak iki ülke halkları arasındaki bağlar sürdürülmüştür. Özellikle Türkiye'ye göç eden Boşnaklar sayesinde Bosna-Hersek ile ilişkiler güncelliğini korumaya devam etmiştir (Bougarel, 1999: 133). Bosna-Hersek'in

Yugoslavya'dan ayrılma sürecinde, Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanımasıyla Bosna-Hersek'te "bayram" yaşanmış ve bu kararın referandum seçimleri kadar önemli olduğu belirtilmiştir. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzet Begoviç'in kendisini çeyrek Türk olarak tanıtmaması ve büyükannesinin Üsküdarlı bir Türk olduğunu dile getirmesi ve duyduğu minnettarlığını ifade etmesi Türk basınında yer almıştır (Kodal, 2018: 435).

1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı esnasında Türkiye, Boşnaklara önemli ölçüde insani yardım sağlamış ve diplomatik olarak Bosna-Hersek'in bağımsızlığına destek vermiştir. Savaşın bitmesinin ardından Türkiye, Bosna-Hersek'in yeniden inşa edilmesinde aktif rol almış ve yardım projeleri ile Boşnak halkının yanında olduğunu göstermiştir (Karčić, 2010: 98). Türkiye'nin Bosna-Hersek ile olan sıkı ilişkileri, çatışmanın başlangıcından günümüze kadar devam etmiştir. Bu hususta Bosna-Hersek'te daha önce hiç görülmemiş bir devlet yapısının dengesinin korunması önemli olmuştur. Türkiye ABD ile yaptığı ortaklıklar ile Bosna-Hersek'te askeri ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Oran vd., 2010: 501). Türkiye hem savaş sürecinde hem de barışın sağlanması sürecinde bölgede etkili bir politika izlemeye devam etmiştir. Türkiye, Bosna-Hersek'in NATO ve Avrupa Birliği süreçlerini de desteklemiş siyasi ve sosyal düzeyde yanında olmuştur. İki ülke arasında düzenli olarak üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Kutlay, 2011: 257).

Türkiye'deki Boşnaklar için diaspora ifadesini kullanmak doğru değildir çünkü Boşnaklar tıpkı Türkler gibi kendilerini Osmanlının mirasçısı ve temel unsuru olarak görmektedirler (Bağcı, 1994). Türkiye günümüzde 2 milyon civarında Boşnak nüfusuyla en büyük Boşnak nüfusuna sahip ülkedir. Bosna-Hersek'te ise 1.800.000 civarında Boşnak yaşamaktadır (Bosna-Hersek İstatistik Kurumu, 2013). Savaş döneminde Türkiye'ye gelen Boşnakların bir kısmı ülkelerine geri dönmüştür. Türk halkı ve Boşnak halkı arasında kültüre ve ortak mirasa dayalı dayanışma gerçekleşmektedir. Türkler ve Boşnaklar arasındaki aile bağları evlilikler iş ilişkileri ve karşılıklı ziyaretler bu dayanışmanın önemli unsurlarıdır.

Günümüzde iki ülke, ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda birbirlerini desteklemekte, Türkiye'nin Bosna-Hersek'e yaptığı yardım ve yatırımlar, ülkenin gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, kültürel değişim programları ve ortak projelerle iki ülke arasındaki ilişkiler daha da pekiştirilmektedir. Her iki devlet, bölgesel ve uluslararası meselelerde iş birliği yaparak, ortak çıkarlarını koruma konusunda da

birlikte hareket etmektedir. Bu bağlamda, Bosna-Hersek İslam Birliği Başkanı Husein Kavazovic'in yaptığı açıklamalar, Türkiye ile Bosna-Hersek arasındaki derin tarihi ve diplomatik ilişkilerin bir yansıması olarak görülebilir. "Türkiye, bize en yakın ülke. Bizler, ortak mirasın, Osmanlı kültürünün bir parçasıyız. Son derece iyi ilişkilerimiz var. Diyanet İşleri Başkanlığından her zaman destek ve anlayış görüyoruz. "Türkiye ile güvende hissediyoruz. Türkiye gibi bir ülkeyle dost olmak büyük bir şey. Dünyada herkesin Türkiye ile dost olmayı dilediğini düşünüyorum. Bizim Türk halkıyla manevi bağlarımız da var." (Turksam.org 2024).

Bosna-Hersek ile Türkiye arasındaki ilişkiler tarihsel süreçlerde önemli değişimler yaşamıştır. Osmanlı döneminde başlayan ve devam eden ticaret iki ülkenin kültürel, sosyal ve siyasi bağlarını güçlendirmiştir. Türkiye ve Bosna-Hersek arasında ortak halk ve kültürel mirasa dayalı güçlü ve dostane ilişkiler sergilenmeye devam etmektedir.

9.1.TÜRKİYE'DEKİ BOŞNAK DERNEKLERİ

Boşnak dernekleri, Türkiye'de ve Bosna-Hersek dışında yaşayan Boşnak toplulukları için önemli bir kültürel ve sosyal bağ niteliği taşımaktadır. Bu dernekler, Boşnak kültürünün korunması, gelecek nesillere aktarılması, dayanışmanın sağlanması ve özellikle Bosna Savaşı döneminde olduğu gibi kritik anlarda toplulukların bir araya gelmesi için platformlar sağlamaktadır. Türkiye'deki Boşnak derneklerinin kökeni, Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanan göçlerle Türkiye'ye yerleşen Boşnak muhacirlerle başlamıştır. Bu dernekler zamanla, Boşnak kültürünü ve kimliğini Türkiye'de yaşatma amacıyla kurulmuşlardır. 1990'lı yıllarda Bosna Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde, örneğin Adapazarı, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi yerlerde Boşnak kültür dernekleri kurulmaya başlanmıştır (Kırbaç, 2012: 701). Bosna Savaşı, Türkiye'deki Boşnak derneklerinin önemini daha da artırmış ve savaş sırasında bu dernekler insani yardımlar ve farkındalık kampanyaları düzenlemiştir. Bu dernekler, savaş sırasında yaşanan katliamlar ve insan hakları ihlallerine dikkat çekmeye çalışarak Bosna'ya insani yardımlar organize etmişlerdir.

Savaş sonrasında ise bu derneklerin işlevleri genişlemiş ve Boşnak kültürü ve geleneklerini yaşatma faaliyetleri de öncelik kazanmıştır. Bosna-Hersek ile kültürel bağların korunmasında ve geliştirilmesinde bu derneklerin oynadığı rol oldukça büyüktür. Özellikle Türkiye-Bosna ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemlerde, dernekler aracılığıyla bu bağlar daha da güçlenmiştir. Ancak, bazı Bosna ve Sancak bölgesinden bilim insanlarına

göre, Türkiye'deki Boşnaklar zamanla etnik kimliklerini ve anadillerini büyük ölçüde kaybetmiş ve Türk toplumuna tam anlamıyla asimile olmuşlardır (Kırbaç, 2012: 701). Türkiye'deki Boşnak dernekleri günümüzde çeşitli illerde Boşnak üyeleriyle birlikte faaliyetlerine devam etmektedirler.

Araştırma kapsamında bu derneklerden bazılarıyla iletişim kurulmuş ve saha çalışması kapsamında dernek yetkililerinden ve üyelerinden destek alınmıştır. Yüz yüze görüşme, telefon ve mail aracılığıyla iletişime geçilen Boşnak Dernekleri listesi:

- Aliğa Bosna-Hersek Kültür ve Dayanışma Derneği
- Adapazarı Bosna-Hersek Kültür ve Dayanışma Derneği
- Adana Bosna Kardeşlik Yardımlaşma ve Kültür Derneği
- Aydın Boşnakları Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
- Ankara Bosna-Hersek Sancak Karadağ Kültür ve Yardımlaşma Derneği
- Bursa Bosna Sancak Yardımlaşma ve Kültür Derneği
- Biga Bosna-Hersek Kültür ve Dayanışma Derneği
- Halilbeyli Bosna-Hersek Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği
- İzmir Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği
- Karamürsel Bosna-Hersek Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği
- Karacabey Bosna Sancak Derneği
- Kırklareli Vize Balkaya Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği
- Turgutlu Bosna-Hersek Türkleri Kültür Yardımlaşma Derneği
- Sefaköy Çağdaş Bosna Sancak Dayanışma Eğitim ve Kültür Derneği
- Serdivan Bosna Sancak Eğitim Kültür ve Spor Kulübü Derneği
- Urla Bosna Sancak Karadağ Kültürü ve Yardımlaşma Derneği

Boşnak dernekleriyle yapılan görüşmeler sonucunda genel katkı ve faaliyetler şu şekilde özetlenebilir:

- Dernekler, ihtiyaç sahibi Boşnaklara yardım etmek için çeşitli yardım kampanyaları düzenlemektedir. Bu yardımlar, özellikle ekonomik sıkıntı yaşayan ailelere gıda, giysi ve eğitim materyalleri yardımı şeklinde sunulmaktadır. Ayrıca Bosna Savaşı sonrası kurulan yardım dernekleri de savaş mağduru Boşnaklara destek vermeye devam etmektedir.

- Boşnak dernekleri, gençlerin eğitimine katkı sağlamak amacıyla burslar sunmakta ve eğitim projelerine destek vermektedir. Boşnak öğrenciler için üniversite bursları, dil kursları ve kariyer danışmanlığı gibi imkanlar sunulmaktadır.
- Boşnak kültürü, gelenekleri, dili ve sanatı, çeşitli etkinliklerle yaşatılmaktadır. Boşnak yemekleri festivalleri, dil kursları, dans ve müzik gösterileri gibi kültürel faaliyetler derneklerin ana odaklarından biridir. Ayrıca Boşnakça dil kursları düzenlenmekte ve gençlere kültürel değerler öğretilmektedir.
- Dernekler, Boşnak toplumunun birlik içinde kalmasına yönelik faaliyetler düzenlemekte, toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Düğünler, bayramlar ve geleneksel kutlamalar, dernekler aracılığıyla organize edilmektedir.
- Türkiye’deki Boşnak dernekleri, Bosna-Hersek ile kültürel ve ekonomik bağların güçlenmesi için projeler ve ortak etkinlikler düzenlemektedir. Bosna-Hersek’teki kardeş derneklerle ortak projeler geliştirilmekte, Türkiye ve Bosna arasında iş birliği imkanları artırılmaktadır.

10.BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL DENEYİMİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ

Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren Türk kültürü ile derin bir etkileşim halinde olan Boşnaklar, Türkiye’ye göç etmeleriyle birlikte bu kültürün etkisini daha da yoğun bir şekilde hissetmişlerdir. Tarih boyunca Türk kültürüne yakınlığıyla dikkat çeken Boşnaklar, Türkiye’ye yerleştikten sonra, kendi kültürel unsurlarını korumaya çalışırken aynı zamanda Türk kültürü ile uyum içerisinde bir yaşam sürdürmeye çalışmışlardır. Boşnaklar ve Türklerin, ortak kültür deneyimlerine değinebilmek adına öncelikle Türk kültüründen bahsetmek gerekmektedir;

Türk kültürü, Türk halklarının tarih boyunca oluşturduğu zengin bir mirası ifade eder. Türkler Orta Asya’dan başlayarak geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır ve geçmişten günümüze ipek yolu, kürk yolu gibi önemli ticaret yolları üzerinde yaşamışlar, bu da onların farklı kültürlerle tanışmasında ve kendilerini başkalarına tanıtmalarında önemli bir rol oynamıştır (Horota, 2017, 119). Kültürel etkileşim tarım toplumlarında sürgün, göç, savaş gibi temasların yanı sıra azınlıklar, seyyahlar ve ticaret yoluyla da gerçekleşmiş ve genellikle merkezden çevreye yayılmışlardır (Horota, 2017, 119). Türk kültürünün kökenleri Orta Asya bozkırlarında yaşayan göçebe Türk boylarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Türkler at sırtında göçebe yaşam sürmüşler, hayvancılıkla

uğraşmışlar ve geniş bozkırlarda göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Göçebe yaşam tarzı, Türk kültüründe atların ve çadırların önemli bir yere sahip olmasına yol açmıştır (Findley, 2005: 14). Türkler tarih boyunca bozkır kültürünü geliştirerek Avrasya steplerinin sert iklim koşullarında, sözlü yasalara ve törelere dayalı, konar- göçer yaşam tarzlarıyla, dünyanın en geniş devletlerini kurmalarıyla ün kazanmışlardır (Kafesoğlu 1977: 200, Roux 2007: 117-152). Türkler böylece tarihin erken dönemlerinden itibaren Doğu'dan Batı'ya gerçekleştirdikleri göçler esnasında pek çok farklı kültür ve değer sistemiyle tanışmışlardır (Özkul, 2015:169). Bu sürekli hareketlilik, onların kendi kültürel değerlerini, öz kimliklerini yitirmelerine sebep olmamış ve tanıştıkları yeni kültürlerle uyum sağlamalarına engel teşkil etmemiştir. Bu nedenle, Türkler yeni kültürlerle uyum sağlarken aynı zamanda kendi geleneksel kültürlerini de muhafaza etmeyi başarmışlardır (Özkul, 2015:169).

751 yılında Müslüman Arapların Çinlilere karşı kazandığı Talas Savaşı zaferi sonrasında, İslam dini Türkler arasında yayılmaya başlamış ancak, Türklerin topluca İslam dinini kabul etmeleri 10. Yüzyılı bulmuştur (Polat, 2015: 43). Selçuklular döneminde Türkler Anadolu'ya yerleşerek burada önemli kültür merkezleri kurmuşlardır (Hillenbrand, 1999: 68). İslamiyet, Türk kültüründe büyük değişikliklere yol açmış, mimariden edebiyata kadar birçok alanda etkisi görülmüştür. İslam'a geçen Türk gruplar, eski geleneklerini İslami prensiplerle uzlaştırarak, zaman içinde yaşam tarzlarını yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır. İslam öncesi Türk toplumunda günlük yaşamın işleyişini örf ve adetler belirlerken, İslamiyet'in etkisiyle örf kurallarının yanı sıra İslami gelenek ve görenekler de etkili olmaya başlamıştır. Yeni dinle birlikte, 7. Yüzyılda geniş ölçüde konar-göçer hayat tarzından yerleşik köy ve şehir yaşamına geçiş yapmışlardır. Horasan ve Mezopotamya'da Fars kültürüyle, Suriye ve Mısır'da ise Arap kültürüyle karşılaşan Türkler, yaşam tarzlarından bilim, kültür ve sanat hayatlarına kadar her alanda büyük bir kültürel değişim sürecine girmişlerdir (Horata, 2017: 120).

İslâmiyet'le birlikte Türklerin sosyal yaşamını derinden etkileyen önemli unsurlardan biri vakıf kültürü olmuştur. Vakıflar, sanat ve kültür faaliyetlerini destekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürel mirasın korunmasına ve gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle kitap sanatları ve hat sanatı vakıf desteğiyle zenginleşmiştir (Schick, 1999). Türklerin mizacına uyan bu kültür, karşılık beklemezsizin insanların kişisel sermayeleriyle birlikte cami, hastane, okul yemekhane, çeşme gibi kurumsal alanlara dönüşmüştür (Yılar, 50).

Osmanlı İmparatorluğu 600 yılı aşkın süre boyunca geniş bir coğrafyaya hükmetmiş ve Türk kültürünü zirveye taşımıştır. Osmanlı dönemi mimari, edebiyat, müzik, el sanatları gibi pek çok alanda büyük gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı saray kültürü de Türk kültürünün önemli bir parçası olmuştur. İstanbul bu dönemde kültürel ve ekonomik bir merkez haline gelmiştir (Kafadar, 1995: 72). Selçuklu döneminde önem verilen mimariye daha sonra Osmanlı döneminde de devam edilmiş ve Osmanlı mimarisinin eserleri çok önemli hale gelmiştir. Sivil mekanlarda; Saray, köşk, han ve hamam, askeri mekanlarda; sur, kule kale hisar, ticari mekanlarda: köprü ve kervansaraylar inşa edilmiştir (Akar, 2009: 267-280). Türk kültüründe mimarinin önemi İslamiyet’le birlikte genişlemiş ve dini mekanlara da sirayet etmiş: cami, türbe, medrese, tekke ve zaviyeler inşa edilmiştir. Osmanlı devletinin şehir ve kasaba düzeni, vakıf yardımları, şehir mimarisi, sosyal devlet anlayışı ve halk arasındaki sosyal düzen her zaman örnek bir devlet olduğunu göstermektedir. Fethedilen yeni bölgelerde Türkler, kendilerine ait kültürlerini yaşatmaya çalışmış ve mimarilerini inşa etmişlerdir. Osmanlı bünyesine dahil ettiği her ülkede kendi kültürünü yansıtmış ve yaşatmıştır. Yüzyıllar sonra dahi Osmanlı’dan ayrılan pek çok ülkede Osmanlı mimarisinin, kültürünün ve yardımlarının izleri görülmektedir.

Tanzimat dönemi özellikle Türkiye Türklerinin sosyal yaşamlarında köklü değişikliklere yol açan önemli bir kırılma noktası yaşanmıştır. Bu dönemde sosyal yapı Batı’nın etkisiyle değişmeye başlamıştır (Aksoy, 2018). Tanzimat sonrası dönemde modernleşme akımlarıyla birlikte özellikle büyük şehirlerde geleneksel yaşam tarzının yanında modern Batılı yaşam tarzı da görülmeye başlamıştır. Özellikle dış ticaret ortaklıklarının artmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük şehirlerinde kafe, restoran, mağaza ve otel gibi Batı tarzı işletmelerin sayısı da artmıştır. Toplumun üst katmanlarında Batı kültürüne olan ilgi ve coşku artarken Batı tarzı yaşam bir "prestij kültürü" olarak kabul edilmeye başlanmıştır (İnalcık, 2010). İkinci meşrutiyetin ilanından sonra Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü tarafında “Halk Bilimi”ni tanıtmak amacıyla çalışmalar yürütülmüş ve Türk kültürü ile ilgili bilimsel çalışmalar yapılmıştır (KTB). 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte Türk kültürü modernleşme ve Batılılaşma süreçlerine girmiştir. Atatürk’ün reformlarıyla Latin alfabesine geçilmiş, eğitim ve hukuk sistemleri modernleştirilmiş, kadın hakları konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı toplumundaki değişiklikler kadınları da etkilemiş, kadın-erkek eşitliği konusu tartışma konusu haline gelmiş ve kadınlar toplumsal yaşamda

daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır. Bu değişim, giyim tarzlarından kız mekteplerine kadar birçok alanda değişiklikler görülmeye başlamıştır (Şemşek, 2020: 192). Dönem adına Türk kültürünün Batı kültüründen etkilendiği ancak kendine özgü kimliğini koruduğu söylenebilir (Mango, 2002: 235).

Türk kültürünün en önemli unsurundan biri olan dil ve edebiyat konularıdır. Türkçe Türk toplumlarının ortak dili olduğundan bu dillerde zengin bir edebi geleneğe sahiptir. Divan edebiyatı, halk edebiyatı ve modern Türk edebiyatı Türk kültürünün önemli unsurlarıdır. Destan, divan, gazel, mesnevi, hamse, hikâye, hiciv, siyasetname ve mecmua çeşitleri Türk dilinde oldukça zengin bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı döneminde yazılan edebi eserlerde Osmanlıca ve Arap alfabesi kullanılmış, bu da Türk kültürünün edebi alanlarının kapsamını göstermektedir (Sugar, 1977). Sanat dallarında Türk müziği geniş enstrüman çeşitliliği ve çeşitli müzik türleriyle bir araya gelen bir kültür örneğidir. Türk halk müziği, Türk sanat müziği ve Türk pop müziği gibi çeşitli türlerden oluşur. Halk oyunları ile Türk kültüründe sosyal etkileşim ve toplumsal birlik simgelenir. Ayrıca Türklere özgü sanat uğraşları ve el sanatları kültürü vardır. Türkler; minyatür, tezhip, hat, çini, ebru gibi geleneksel sanat dallarında uzun bir geçmişe sahiptirler. (Maktal, Uyan: 2019). Kilim, halı, bakırcılık, seramik, cam işçiliği gibi el sanatları da kültürün önemli birer parçasıdır. Türk geleneksel giyim tarzları coğrafi kültürel farklılıklara bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Yine de bindallı, kaftan şalvar gibi geleneksel kıyafetler önemli bir yer tutar. Takılar ve süs eşyaları Türk kültürüne sembolik kültür özellikleri katmaktadır. Bosna-Hersek'te Osmanlı döneminde kalan birçok gelenek ve görenek, günümüzde de yaşatılmaktadır. Düğün, bayram ve diğer sosyal etkinliklerde Osmanlı etkisi hissedilir. Misafirperverlik ve toplumsal dayanışma gibi Osmanlı'dan miras kalan sosyal değerler, Boşnak toplumunda hala önemli bir yer tutar (Sugar, 1977). Ayrıca, Hıdırellez gibi geleneksel kutlamalar, Osmanlı döneminden bu yana sürdürülen Türk ürünlerine ait gelenekler arasında yer alır (Imber, 2002).

Türk kültüründe en küçük yapı taşı olan aile kadın ve erkeğin ortaklığı olmuştur. Türk toplumunda ataerkil aile yapısı görüldüğü halde kadına büyük önem verilmiştir ve kadınlar özgür bireyler olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Mandaloğlu, 2022: 484). Türk toplumunda, geleneksel olarak geniş aile yapısı vardı. Geniş aile, birden fazla kuşağın bir arada yaşadığı, dede, büyükanne, ebeveynler ve çocukların aynı evde ya da yakın çevrede birlikte yaşadığı bir yapıyı ifade eder. Eski Türklerde geniş aile tipinin yaygın oluşu akrabalık ilişkilerinin de önem arz ettiğini göstermektedir. Geniş aile yapısı,

özellikle kırsal kesimlerde yaygın olup, aile içi dayanışma ve desteğin güçlü olduğu bir yapı sergiler (Kandiyoti, 1988). Geleneksel Türk yapısında ailelerin büyüklerine saygı, aile içi gelişim ve toplumsal rollerin belirginliği de önemli bir yer tutar. Bu yapıda, aile büyüklerinin deneyim ve bilgileri, genç kuşaklara aktarılır ve aile içi dayanışma, bu yapı sayesinde güçlendirilir. Bununla birlikte, Türkiye'de modernleşme ve şehirleşme ile birlikte çekirdek aile yapısı da yaygınlaşmıştır. Çekirdek aile, sadece ebeveynlerden ve çocuklardan oluşan bir aile tipini ifade eder ve bu aile tipi, şehir yaşamında daha yaygın olup, özellikle büyük şehirlerde ve modern toplumlarda görülmektedir (Eyce, 2000)

Türk mutfak kültürü zengin çeşitliliği ve lezzetli yemekleriyle ünlü bir kültürü barındırır. Çeşitli et yemekleri, sebzeler bakliyatlar ve tatlılar Türk mutfak kültürünün temelini oluşturur (Donia & Fine, 1994). Türk toplumunda geleneksel düğün, nişan bayram ve diğer ötenler büyük önem taşır. toplumun bir araya gelmesini, dayanışmayı ve kültürel değerlerin aktarılmasını sağlamaktadır. Bosna-Hersek'in mutfak kültürü, Osmanlı etkileriyle şekillenmiştir. Börek, dolma, baklava ve kebab gibi yemekler, Osmanlı mutfağından Bosna'ya geçen lezzetlerdir (Donia & Fine, 1994). Ayrıca kahve kültürü Osmanlı'dan miras kalmış olup, Bosna'da “Türk kahvesi” olarak bilinen kahve hala sosyal yaşamın önemli bir parçasıdır (Akbaş, 2024: 153).

Türk kültürü, köklü geçmişi ve zengin çeşitliliğiyle tarih boyunca farklı medeniyetlerden etkilenmiş, ancak onları kültür potasında eriterek kendi öz değerlerini korumayı başarmıştır (Artun, 2006: 2). Hem geleneksel hem de modern unsurların iç içe geçtiği Türk kültürü, aile yapısından sanata, mutfak kültüründen müziğe kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir. Doğu ile Batı'nın buluşma noktası olan bu kültür, toplumun ortak değerlerine dayalı güçlü bir aidiyet hissi meydana getirirken, aynı zamanda kültürel çeşitliliği de kucaklar. Türk devletlerinin fetihleri sayesinde birçok coğrafyaya Türk kültürü yayılmıştır (Durmuş, 2014: 270-281). Boşnaklarda Bosna-Hersek'te bunu tecrübe etmişler ayrıca Türkiye'ye göç eden Boşnaklar da günümüzde Türk kültürü ile birlikte yaşamaya etmeye devam etmektedirler (Dedeic Kırbaç, 2013). Bir arada yaşamının bir getirisi de kültürel paylaşım ve çeşitliliktir. Burada iki farklı etnik yapının ortak mitlerinin bir araya gelmesi ve sürdürülebilirliği esastır. Osmanlı döneminde Türk yöneticilerin ve halkın Bosna-Hersek'te buluşması ve Boşnaklara önderlik yapmaları yaşamlarındaki pek çok hususta değişikliğe neden olmuştur. Öncelikle İslam kültürü altında birleşen Boşnaklar ve Türkler etnik yapıları ortak olmaksızın inanışları gereği Osmanlının İslami yaşam tasavvuru ile aynı çatı altında bir buluşabilmişlerdir. Yeni dinin tanıttığı kavramlar

ve yaşam tarzları, medreseler ve tekkeler gibi eğitim ve ibadet yerleri vasıtasıyla hızla benimsenmiştir. Saraybosna, Banya Luka, Travnik ve Mostar gibi bölgenin kilit şehirleri, mimari ve sosyal yapılarıyla tipik Osmanlı şehirlerine dönüşmüştür (İyiyol, Ćatović, 2012: 247). Bosna-Hersek'te toplam 3560 adet Osmanlı vakıf eseri inşa edilmiş ve bunlardan 926'sı hala ayaktaadır (Ayverdi, 1981- 1982). Türkler ve Boşnaklar aynı zamanda İslami gelenekler etrafında şekillenen sosyal yapılar geliştirmişlerdir. İki kültürde de dini bayramlar, düğünler, cenaze törenleri gibi önemli sosyal olaylar benzer ritüellerde gerçekleşir (Bringa, 1995). Her iki toplum da Ramazan ve Kurban Bayramı gibi İslami bayramları büyük bir coşkuyla kutlanır. Dolayısıyla inanışları gereği aile gelenekleri, ahlaki değerleri ve gündelik yaşam pratikleri de birbirleri ile uyumlu hale gelmiştir.

Bugün Osmanlı Türkçesi'nin Boşnakça ve diğer Balkan dilleri üzerindeki etkisi, halk kültürlerinde de açıkça görülebilir. Bu etkileşim, dil ve kültür alanlarında Osmanlı'nın bölge üzerinde bıraktığı kalıcı mirası yansıtmaktadır. Türkçe ve Boşnakça arasında birçok dilbilimsel benzerlik bulunmaktadır (İyiyol ve Ćatović, 2012: 247). Özellikle Osmanlı döneminde kullanılan birçok Arapça ve Farsça kelime her iki dilde de benzer şekillerde yer almaktadır. Ayrıca, her iki kültür de zengin bir halk edebiyatına sahiptir ve bu edebiyatlar çoğu zaman ortak temaları (aşk, kahramanlık, doğa) işler (Greenberg, R. D. 2004). Her iki kültürün de sözlü eserlerinde benzerlikler vardır. Türk ve Boşnak halk müzikleri, benzer enstrümanlar ve müzikal motifler kullanır. Her iki kültürde de saz, tambura gibi telli çalgılar ve zengin bir halk dansı repertuarı bulunur (Rice, 1994). Sevdalinka, mâni ve türkü arasında çeşitli ortaklıklar vardır. Sevdalinka'nın şekil ve içerik yönünden Türk Halk Edebiyatı'nın bu türleriyle benzerlikleri, aralarında bir etkileşim olduğunu düşündürmektedir (Gültekin, 2016: 433). Ancak, Sevdalinka'nın Boşnak halk kültüründe türkü veya maninin tam bir yansıması olarak görülmesi zordur (İyiyol ve Ćatović, 2012, 247). Türk ve Boşnak halk müzikleri, benzer enstrümanlar ve müzikal motifler kullanır. Her iki kültürde de saz, tambura gibi telli çalgılar ve zengin bir halk dansı repertuarı bulunur (Rice, 1994).

Bunların dışında bir diğer kültür sentezi de mutfak kültürleri olmuştur. Türk ve Boşnak mutfakları, Osmanlı mutfak geleneğinin bir uzantısı olarak birbirine benzer yemeklere sahiptirler. Her iki mutfakta da kebab, börek, dolma gibi yemekler ve baklava gibi tatlılar önemli yer tutar (Perry, 2009). Boşnak mutfağında kullanılan malzemeler ve pişirme teknikleri, Osmanlı mutfağından Boşnaklara miras kalmıştır (Özer vd. 2021: 424)

Boşnaklar Osmanlı'nın Bosna-Hersek topraklarından ayrılmasının ardında da Türkiye göçleri ile Türk kültürü ile etkileşim halinde olmaya devam etmektedirler. Türkiye de yaşayan Boşnaklar gündelik yaşamlarında Türkler ile ortak mecraları paylaşmaktadırlar ve dolayısıyla gündelik hayatlarını da her geçen gün Türkiye kültür ve değer unsurları ile pekiştirmektedirler.

11.BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL DENEYİMİNDE AVRUPA KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ

Avrupa, tarih boyunca göçler, fetihler ve kültürel etkileşimler sonucunda şekillenen çok çeşitli etnik yapıları barındırmaktadır. Bu etnik gruplar; dil, din, tarih ve kültürel unsurlar bakımından farklılık göstermektedir. Avrupa'nın etnik yapısını ve tarihsel dinamiklerini daha iyi anlayabilmek için bölgede yaşayan başlıca etnik grupların incelenmesi gerekmektedir: Cermenler; Batı Avrupa'nın geniş bir kısmını etkileyen en büyük etnik gruplardan biridir. Anglo-Saksonlar, Almanlar, İskandinav halkları (Danimarkalılar, İsveçliler, Norveçliler), Felemenkler (Hollandaca konuşanlar) ve İngilizler bu gruba dahildir (Burns, 1984: 11-12). Bu grupların dilleri, Cermen dilleri ailesine aittir ve birbirleriyle akrabalık gösterir, Latin kökenli halklar; Güney ve Batı Avrupa'da bulunur ve dilleri Latince kökenli olan Roman dillerini konuşurlar. Bu grupta İtalyanlar, Fransızlar, İspanyollar, Portekizliler ve Romanyalılar öne çıkar, (Heather, 2008: 4-5). Slavlar ise Doğu, Orta ve Güney Avrupa'da yaşayan en büyük etnik gruplardan biridir. Slav dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir koludur. Slav halkları Doğu, Batı ve Güney Slavları olarak üç ana gruba ayrılır; Doğu Slavları: Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Batı Slavları: Polonyalılar, Çekler, Slovaklar, Güney Slavları: Sırp, Hırvatlar, Boşnaklar, Slovenler, Karadağlılar, Makedonlar, Keltler; tarihi olarak Batı Avrupa'da büyük bir alanı kapsayan bir halktır (Todd, 1972: 18-22) ve günümüzde Kelt dilleri ve kültürü, İrlanda, İskoçya, Galler ve Bretonya (Fransa) gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Yunanlar; Antik Yunan medeniyetinin mirasçısı olarak Güneydoğu Avrupa'da, özellikle Yunanistan ve Kıbrıs'ta yaşayan halklardır, Yunan dili aynı zamanda Hint-Avrupa dil ailesinin en eski dallarından biridir. Fin-Ugor Halkları; Cermen veya Slav dillerine mensup olmayan Fin-Ugor dillerini konuşan halkları içerir. Estonlar, Finler ve Macarlar bu gruptadır (Heather, 2008: 4-5). Dil bakımından oldukça farklı olan bu halklar, kültürel olarak da diğer Avrupa halklarından ayrılır. Baltık Halkları, Baltık halkları, Litvanya ve Letonya'da yaşayan etnik gruplardır ve Baltık dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin eski bir koludur. Romenler; Hindistan'dan Avrupa'ya göç eden göçebe bir

halk olup, Avrupa'nın hemen her ülkesinde yaşayan bir etnik gruptur. Romenler, genellikle kendilerine özgü bir dil ve kültüre sahip olup, farklı ülkelerde azınlık olarak yaşamaktadırlar (Heather, 2008: 4-5). Basklar, İspanya ve Fransa sınırında, Pirene Dağları'nın kuzey ve güneyinde yaşayan etnik bir gruptur. Bask dili (Euskara), Hint-Avrupa dil ailesine mensup değildir ve bu dili konuşanların sayısı oldukça azdır. Basklar, İber Yarımadası'nın yerli halklarından biridir. Avrupa'da yaşayan Türkler ise özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar'a yerleşen Türkler ile, 20. yüzyılda ekonomik göçle Batı Avrupa ülkelerine gelen işçi göçmenleridir (Aksoy, 2020: 37).

Balkan Türkleri, Kosova, Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan'da önemli azınlıklardır. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde ise büyük Türk diasporaları bulunmaktadır (UID, 2024). Avrupa'da yukarıdaki büyük grupların dışında, tarih boyunca fetihler ve göçlerle gelmiş başka halklar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Yahudiler, Arnavutlar, Ermeniler, Gürcüler ve diğer göçmen topluluklar yer alır. Avrupa, etnik ve kültürel çeşitliliğin oldukça yoğun olduğu bir kıtadır. Tarih boyunca bu etnik gruplar, savaşlar, göçler ve kültürel etkileşimlerle şekillenmiş, bugün modern Avrupa'nın kimliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa'daki etnik yapıların çeşitliliği, kıtanın tarihsel zenginliğini ve kültürel mozağini yansıtır (Aksoy, 2020).

Avrupa sözcüğü eski çağlarda Ege bölgesinde yaşayan insanların, Ege denizinin batısında kalan kısmı ve güneşin battığı yeri belirtmek için Erebus ifadesini kullanmasıyla ortaya çıkmıştır (Geary, 2003). Avrupa'daki halklar Kavimler Göçü'nün bir araya getirdiği topluluklarla birlikte oluşmuştur. Avrupa'yı oluşturan bu medeniyetler, çeşitli konularda Avrupa kültürünün oluşumuna katkı sağlamışlardır. Avrupa'ya ismini veren medeniyet Yunan (Helen) medeniyetidir (Aslan, 2009: 48). Yunan medeniyeti tarih boyunca Avrupa medeniyetinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır ve bu nedenle Yunan kültürü, Avrupa'nın temel kültürel miraslarından biri olarak kabul edilir. Roma İmparatorluğu ise Avrupa'nın siyasi ve hukuki temellerini atmıştır. Civis Romanus (Roma vatandaşı) ve Pax Romana (Roma barışı) gibi kavramlar Roma'da birlik ve düzenin temelini oluşturmuş ve Roma Hukukunun vatandaşlık hakları açısından gelişimi Avrupa hukuk sistemini derinden etkilemiştir. Ticaretin serbestçe yapılabilirdiği ve insanların serbestçe hareket edebildiği Roma İmparatorluğu, günümüz Avrupa Birliği'nin serbest ticaret ve dolaşım ilkelerinin öncüsü olmuştur (Yurdusev, 1997: 53). Ulusal anlamdaki statüleri Batı Avrupa'yı oluşturan Germenya, Galya, İtalya, Hispanya ve Britanya krallıklarından meydana gelmektedir (Çoban, 2008: 11-17).

Avrupa kültür olgusu binlerce yıllık bir geçmişe dayanmaktadır ve Roma İmparatorluğu, Antik Yunan, Hristiyanlık, Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi birçok önemli dönemin etkisi altında gelişmiştir. Rönesans, Eski Yunan ve Roma kültürlerini yeniden canlandırmayı hedefleyen ve "Yeniden Doğuş" anlamına gelen bir harekettir (Taştan ve Yıldırım, 2007: 345). Aynı dönemde, Reform hareketi kilisenin yaşam üzerindeki etkisine yeni bir yorum getirmiş ve bu dönem, feodaliteden burjuvaziye geçiş süreciyle örtüşmüştür. Bu iki hareketin aynı zamanlara rastlaması tesadüfi olmayıp, birbirlerini tetikleyip destekledikleri görülmüştür (Adıgüzel ve Koyuncu: 2023: 111). Aydınlanma da Rönesans ve Reform süreçleriyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Ardından Sanayi Devrimi ile kitlesel üretimin artışıyla paralel bir şekilde zenginlik ve refah seviyeleri yükseltmiş, temizlik, konfor ve sağlık standartlarını olumlu yönde dönüştürmüştür. Tarihsel bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek Sanayi devrimi, nüfusun artışı teşvik etmiş ve köylerden şehirlere göçü hızlandırmıştır (Adıgüzel, Yüksel, 2011: 70).

Avrupa, kelimesinin dini anlamda bir kimlik olarak farklılık oluşturması, Roma'nın Hristiyanlığı kabul etmesiyle başlayan bir süreçtir. Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılması, Avrupalı kimliğinin oluşumunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Aslan, 2009: 47). Bu bölünme, Avrupa'da dini ve siyasi anlamda önemli bir kırılma noktası olmuş, Hristiyanlık, Avrupalı kimlik söyleminin merkezinde yer almıştır. Hristiyanlık, bu süreçte sadece bir dini inanç değil, aynı zamanda Avrupa'nın kültürel, sosyal ve politik yapısının temel taşlarından biri haline gelmiştir. (Aksoy, 2020: 28-30). Roma'nın Hristiyanlığı kabul etmesiyle Avrupa, dini ve kültürel kimliğini şekillendirmeye başlamış, bu da Avrupa'nın kendini diğer kültürlerden ayıran bir kimlik inşa etmesine yol açmıştır (Banac, 1984). Zamanla bunun da ötesine geçerek Avrupa'nın kimliğini de derinleştirmiş ve Avrupa'nın dışında kalan toplulukları belirginleştirmiştir. Hristiyanlık, Avrupa için sadece dini bir inanç değil, aynı zamanda kültürel bir kimlik de oluşturmuştur (Akdemir, 2013: 48). Bu dönemde Roma'nın Hristiyanlığı kabul etmesi, Avrupa'yı dini anlamda ayırt eden bir kimlik oluşturmuştur (Aksoy, 2020: 29). Avrupa kültürü hem tarihsel mirasıyla hem de coğrafi sınırlarıyla dünya üzerindeki diğer kültürlerden farklılaşmış ve zenginleşmiştir. Bu kültür, farklı dönemlerdeki medeniyetlerin katkılarıyla sürekli olarak evrilmiş ve Avrupa'nın kendine has kimliğini oluşturmuştur.

Dupre'ye göre Avrupa'yı meydana getiren unsurların kültürel temelleri Helen medeniyetine, ahlaki yapının temelleri Hristiyanlığa ve siyasi bütünselliğini de İslam'a borçludur (2004: 11-14). İslam devletlerinin güçlü hükümdarlığında ve özellikle Osmanlı İmparatorluğunun gücü karşısında ezilen ve husumet duygusuyla bir araya gelerek birleşen bir Avrupa yapısı vardır. Delanty'e göre (1995: 1), Avrupa'daki gelişmeler farklılıkların bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve Avrupa'nın Hristiyanlık faktörü, bütünleştiriciliği simgelese de kimlik için başka bir dini öteki ihtiyacı oluşturmuştur Bazı topluluklar farklılıkları ile bir bütün oluşturlarken, bazı topluluklar ise farklılıkları ötekileştirerek bütünleşme süreci yaşarlar (Aksoy, 2020: 27). Avrupa'nın kolaylaştırıcılığı da "İslami öteki" üzerinden şekillenmiştir. Avrupa toplumunun bütünselleştirici tetikleyicileri, Kavimler göçüne kadar uzanmaktadır ve kendisinden olmayanlara karşı bir tavır sergilemektedir.

Touraine'e göre (2009: 271), Avrupa kendi sınırlarını aşarak bir Batı modeli oluşturmuş, toplum ve medeniyet tipolojisi üretmiştir. Avrupa ilk büyük modernleşme modelini oluşturarak uzun süre dünya da hakimiyet kurmuştur. Avrupa'nın kendini meydana getirme süreci ilk olarak Sanayi devrimi ve alt sınıfların ayaklanmasıyla başlamıştır. Krala karşı duran halk, daha sonra cumhuriyet ayaklanmasını gerçekleştirmiştir. İşçi sınıfının mücadelesi ve kapitalist elitlere başkaldırıyla devam etmiş ardından sömürgelerin bağımsızlığı ve kadınlara verilen özgürlüklerle tamamlanmıştır (Touraine, 2009: 271). Sanayi Devrimi ve Aydınlanma Çağı, Avrupa'nın sosyo-ekonomik durumunu ve politik yapısını derinden etkilemiştir. Bu dönemde bilimsel ve teknolojik ilerlemeler ile Avrupa'nın dünya üzerindeki etkisini değiştirmiştir. Ulus devletlerin doğuşu ve ikinci dünya savaşı, Avrupa'nın siyasi sınırlarını ve güç dengesini de yeniden şekillendirmiştir. Bu sırada Avrupa Birliği, Avrupa devletlerinin ekonomik ve politik entegrasyonunu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Ortak Pazar ve serbest dolaşım ilkeleri, Avrupa ülkeleri arasındaki bağı güçlendirmiştir. Ayrıca Avrupa birliği, Avrupalılık olgusunu somutlaştıran en önemli faktörlerden biri olmuştur (Erdenir, 2010: 63). Bu çerçevede Avrupa kültürünün sınırları da şekillenmiştir. Stratejik dengeler, Avrupa Birliği ile birlikte değişmiş ve Avrupa Birliği ülkelerinin birbirlerine sağladığı destekler sayesinde Dünya üzerinde önemli bir söz hakkı elde etmişlerdir.

Günümüzde Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde, din faktörünün önemi azalmış gibi görünse de Avrupa Birliği'ne üye birçok ülkenin Hristiyan kökenli olduğu tartışılmaz bir gerçektir (Aksoy, 2020: 29-30). Avrupa, Müslümanlara yönelik tutumunu,

Hristiyan-Batı kimliğinin özgünlüğünü korumaya yönelik olarak yaptığını söylemektedir, ancak bu durum Avrupalıların kendilerini benzersiz olarak tanımlamalarıyla birleştiğinde kapalı ve korkak bir toplum oluşturmaktadır (Birekul, 2009: 71). Sıradan vatandaşların gündelik hayat değerlendirmelerinde, Avrupa Birliği ve Avrupa hakkındaki görüşler çoğunlukla olumludur ve bu da sıkı bir Avrupa kimliğinin geliştirilmesinin ve benimsenmesinin anahtarıdır (Dinç, 2011:46).

Hristiyanlığın Avrupa'da baskın kültür unsuru olmasının yansıması bu dinin dört asır boyunca Avrupa'dan gelen direniş ve terkedilme nedeniyle, sekülerleşme sürecinin ardından "geri adım attığı" ve laiklik ilkesini kabul ettiği görülmektedir (Bruckner, 2004: 258). Hristiyanlığın Avrupa üzerinde tarihi bir borç olarak kalması ve Hristiyanların giderek azalması söz konusuysa, Avrupa milletlerinin "öteki tetikleyicisi" devam etmektedir.

Jürgen Habermas, (1996), Avrupa kültürünü modernleşmenin öncüsü olarak değerlendirir ve bu kültürün temel özelliklerinden biri olarak rasyonel iletişimi, bireylerin özgürce fikir alışverişi yapabileceği demokratik haklar tanıyan, adalet eşitlik gibi kavramları sunan bir kültürün temeli olarak görür. Avrupa kültürü, özellikle modernleşme süreci ve kamusal alanın oluşumu bağlamında ele alındığında, modernliğin getirdiği değerlerin, kurumların ve düşünce biçimlerinin bir yansımasıdır (Habermas, 2017).

Papa'nın Avrupa kimliği ifadesine göre insan hakları ve onuru herhangi bir devletin egemenlik haklarından daha üstündür ve tek eşli evlilikler, aile bütünlüğü korunmalıdır (Benedict, 2006). Bütün bunların ortadan kalkmasıyla Avrupa kimliği tehlikeye girmektedir. Avrupa'da evliliklere baktığımızda ise kültürel çeşitliliğe bağlı olarak farklı şekillerde sürdürülmekte olduğunu görürüz. Ancak genel anlamda evliliklerin ayırt edici ortak özellikleri benzer sosyal normlara uymaktadır. Avrupa'da evlilik yaşı, 20. yüzyıldan itibaren artmıştır. Kariyer ve eğitim seçenekleri evlilik yaşı ortalamasını etkilemektedir. Batı Avrupa'da, genellikle 30'lu yaşların başında tercih edilmektedir. Almanya ve İskandinav ülkelerinde ortalama evlenme yaşı 30 civarındadır (Eurostat, 2020). Avrupa'da cinsiyet eşitliği, evlilikte büyük rol oynar. Çiftler arasındaki özgürlük ve karşılıklı saygı, evliliğin gerçekleşmesini sağlar. Kadınların iş gücüne katkısından dolayı ev işleri, çocuk bakımı gibi sorumluluklar genellikle eşit olarak paylaşılmaktadır.

Avrupa'da çekirdek aile yapısı mevcuttur. Çekirdek aile, genellikle bir çift ve çocuklardan oluşur. Avrupa'nın farklı ülkelerinde, sosyal refahın sağlanması ile geniş aile yapılarına olan ihtiyaçlar azalmıştır. Çekirdek aile bireyciliği, kişisel özgürlük alanını ve bağımsızlık kavramlarını öne çıkarmaktadır. Bu özgürlükler aile üyeleri arasındaki ilişkileri genellikle daha bağımsız ve demokratik bir nitelikte donatmıştır (Giddens, 1992:). Ancak Avrupa'nın güney bölgelerinde, özellikle Akdeniz ülkelerinde geniş aile yapısı da varlığını korumaktadır. Bu grupta aile bağları güçlüdür ve çocuklar, ebeveynleri ile daha uzun süre aynı evde kalmaya devam edebilirler (Reher, 1998). Aile ilişkilerinde bireylerin bağımsızlığı ve özgürlüğü önemli bir yere sahiptir. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde çocuklar küçük yaşlardan itibaren bireysel sorumluluk almayı öğrenirler. Ebeveynler çocuklarının kendi kararlarını vermelerine ve kişisel gelişimlerini sürdürmelerine destek olurlar (Smith, 2010: 45). Güney Avrupa'da aile bağları genellikle daha sıkıdır ve aile üyeleri arasında güçlü bir bağlılık vardır. Büyük aile yemekleri ve aile toplantıları sosyal yaşamın önemli bir bölümünü oluşturur (Jones, 2015: 67).

Avrupa kültüründe öne çıkan önemli bir husus da bireyselliktir. Avrupa, her şeyden önce bireyselliğe verdiği önemle toplum yapısında kişilere özgürlük sunar. Totalitarizmin yükselişi, bireyin özgürlüğünü yönelik tehditler içermesiyle de eleştirilmektedir (Arendt, 1951). Avrupa'da insan ilişkilerinde saygı, eşitlik ve bireysel haklar ön plandadır. Özellikle Batı Avrupa'da cinsiyet eşitliği ve bireysel haklara ilişkin gelişmiş yasal düzenlemeler ve sosyal normlar bulunmaktadır.

Gündelik yaşantıya bakıldığında, Avrupa'nın bölgelerine göre değişiklik gösterse de genel olarak düzenli ve planlı bir yaşam tarzı yaygındır. Toplu taşıma, şehirlerin büyük çoğunluğunda etkili olarak kullanılmaktadır ve kamusal alanlar, kafeler, parklar ve açık hava alanları insanların sosyalleşme ve dinlenme alanları olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Antipovai, 2018). Avrupa'da sosyal yaşam, bireylerin iş ve özel yaşam dengesine dayanmaktadır. Çoğu Avrupa ülkesinde çalışma saatleri ve tatil hakları, bireylerin sosyal hayata daha fazla zaman ayırmasına olanak tanımaktadır. Dostluk ve komşuluk ilişkileri önemlidir ve sosyal etkinlikler, festivaller ve sosyal kutlamalar sosyal yaşamın merkezinde yer alır (Miller, 2016: 89). Alışveriş kültürü de Avrupa'da önemli bir konuma sahiptir. Marketler, pazarlar, butik mağazalar ve alışveriş merkezleri insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve sosyal etkileşimde bulunmak için sıklıkla ziyaret ettiği yerlerdir. Özellikle hafta sonları aileler ve arkadaş grupları bu tür mekanlarda bir

araya gelmektedir (Williams, 2013: 98). Dinlenme, tatil planlaması ve sosyal hayata ilişkin aktiviteler Avrupa kültüründe çok yaygındır.

Avrupa kültürü, edebiyat, sanat, mimari, müzik, felsefe, bilim, din, hukuk ve politika gibi birçok alanda önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kültür, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde ve ülkelerinde farklı biçimlerde ifade edilmiştir, ancak genel olarak ortak değerler, normlar ve inançlar üzerinde şekillenmiştir. Avrupa kültürü, insan hakları, demokrasi, özgürlük, bilimsel keşifler ve sanatsal yenilik gibi değerleri teşvik eder. Ayrıca, Avrupa'nın karmaşık tarihinden ve çeşitli etnik, dini ve kültürel grupların etkileşiminden kaynaklanan zengin bir çeşitliliği de yansıtır. Bu nedenle Avrupa'da çok çeşitli diller konuşulmaktadır. Latince kökenli diller, Cermen dilleri ve Slav dilleri gibi büyük dil aileleri bulunmaktadır (Encyclopædia Britannica, 2023).

Avrupa kültürü, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin, dinlerin ve toplumsal değişimlerin şekillendirdiği zengin ve çeşitli bir kültürel oluşumu ifade eder. Antik Yunan ve Roma'dan modern Avrupa Birliği'ne kadar uzanan bu süreçte dil, edebiyat, sanat, mimari, müzik, gastronomi gibi pek çok kültürel unsur bulunur ve bütün bunlar dünya çapında büyük etkisi alanı oluşturmuşlardır (Murray, & Murray:1963). Avrupa, Rönesans, Klasik, Barok ve Modern dönemler boyunca pek çok önemli sanat akımının doğduğu yer olmuştur. Avrupa kültürü, dünya çapında birçok kültürel hareket ve akımı etkilemiştir ve küresel ölçekte önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle de Avrupa'nın kolonyal geçmişi ve kültürel emperyalizm gibi konular üzerinde geniş bir içeriği barındırır. Bununla birlikte, zaman zamanda eleştirilere ve sorgulanmalara tabi tutulur. Edward Said (2004) “oryantalizm adlı eserinde Avrupa kültürünün Doğu'ya yönelik tutumunu eleştirirken onun emperyalist bir egemenliğin ürünü olduğunu ileri sürmektedir.

Avrupa kültürü, derin tarihsel kökleri ve zengin kültürel mirasıyla dünya tarihine önemli katkılarda bulunmuş bir kıtadır. Orta Çağ'dan Rönesans'a, Aydınlanma döneminden modern çağlara kadar, sanat, felsefe, bilim ve siyaset gibi alanlarda yenilikçi ve öncü rol üstlenmiştir (Hause, & Maltby, 2001) Coğrafi, dilsel ve dini farklılıklara rağmen, Avrupa kültürünü bir arada tutan temel değerler özgürlük, demokrasi, insan hakları ve toplumsal dayanışma olmuştur. Küreselleşen dünyada, bu kültür hem yerel kimlikleri koruma çabası içinde hem de kültürel etkileşim ve çeşitliliği benimseyerek varlığını sürdürmektedir. Bu geniş ve çeşitlilik içeren kültürel yapı içinde Bosna-Hersek, Türk ve Avrupa kültürleri arasında bir köprü görevi görerek, etnik çeşitliliği ve kültürel

kimliklerin iletişiminin bir arada var olma dinamiklerini sunan benzersiz bir örnek teşkil eder (Akbaş, 2024: 136). Bu durum, Bosna-Hersek'in Avrupa'daki yerini sadece coğrafi anlamda değil, aynı zamanda kültürel bir bağlamda da özel kılar. Boşnaklar ise tarihsel ve kültürel perspektiften Avrupa'nın çeşitliliğini yansıtan önemli bir topluluktur. Slav kökenli bir halk olarak, Orta Çağ'dan bu yana Balkanlar'da var olmuş ve bölgenin sosyopolitik yapısında merkezi bir rol oynamışlardır paylaşmaktadır (Sussex ve Cubberley, 2006). Boşnaklar, Avrupa'nın diğer Slav halklarıyla derin tarihi ve kültürel bağlar kurmuş olmalarına rağmen, İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte, kendilerine özgü bir kimlik geliştirmişlerdir (Malcolm, 1996). Bu, onları Avrupa'daki diğer Slav topluluklardan ayırt edici bir özellik kazandırmış ve Avrupa'nın çok kültürlü yapısında Boşnakların benzersiz bir yere sahip olmasını sağlamıştır.

Boşnakların Avrupa ile olan ortak özellikleri, tarihsel ve kültürel bağlamda ele alındığında derinlemesine bir anlayış sunar. Slav kökenleri ve coğrafi konumları gereği, Boşnaklar Avrupa'nın kültürel mozağının bir parçasıdır ve Avrupa kültürü ile pek çok ortak özelliği paylaşmaktadırlar (Banac, 1984). Bu ortak soy ve kültürel bağlar, Boşnakların, Sırp'ların ve Hırvatların tarih boyunca ve günümüzde de birbirleriyle olan ilişkilerini şekillendirmiştir. Boşnaklar, Sırp'lar ve Hırvatlar, tarih boyunca birçok kez aynı siyasi yapılar altında yaşamışlardır (Özkan, 2014: 68). Bu bağlantılar, bölgesel çatışmaların ve siyasi ayrılıkların ötesinde, kültürel ve sosyal düzeyde sürekli etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Boşnaklar, Sırp'lar ve Hırvatlar gibi diğer Avrupa Slav halklarıyla etnik yapılarında ve tarihsel bağlamda birçok benzerlik paylaşmaktadır (Sussex ve Cubberley, 2006). Bu halkla içlerinde zaman zaman çatışmalar yaşamış olsalar da Slav kültürünün Avrupa'daki temsilcileri olarak ortak bir tarihçeye sahiptirler.

Bu ortaklık içerisinde ilk olarak ele alınması gereken kültür faktörü dildir. Boşnaklar, Güney Slav halkları arasında Boşnakça ile diğer Slav dillerine benzer bir dili kullanırlar. Slav dilleri birbiriyle yakından ilişkilidir ve dilleri de ortak dil ailesinden türemiştir Doğrudan alıntı: (Obralić & Akbarov, 2012). Bu dil benzerliği, Boşnakların kültürel olarak Avrupa'nın diğer Slav ülkeleri ile bağ kurmasına olanak tanır ve toplum içinde yaşam pratiklerini kolaylaştırır (Sussex ve Cubberley, 2006). Bir diğer ortaklık ise sözlü kültür varlıklarıdır. Slav halk müziği genellikle benzer müzikal yapılar ve motifler içerir. Örneğin, pentatonik ölçekler ve tekrar eden melodik kalıplar bu müziklerde yaygındır. Ayrıca, Boşnaklar ve diğer Slav halkları tarafından kullanılan geleneksel sazlar, benzer müzik aletleri ve icra biçimleriyle dikkat çeker (Silverman, 2011). Ninniler

ve halk şarkıları, özellikle annelik, aile ve doğa temaları etrafında döner. Bu ninnilerdeki benzer temalar ve melodiler, Slav kültürlerinin ortak duygusal ve estetik değerlerini yansıtır. Silverman, kolo dansının, Boşnaklar dahil Güney Slav halkları tarafından yapılan geleneksel bir halk dansı olduğunu ve bu dansın bölgesel kültürel kimliği pekiştirdiğini belirtir. Ortak çocuk oyunları arasında "kukeri" (maskeli ve kostümlü şenlikler), "svatba" (düğün oyunları) ve "zhmurki" (saklambaç) gibi oyunlar bulunmaktadır (Silverman, 2011). Bu tür oyunlar, genellikle topluluğun kültürel değerlerini ve sosyal normlarını çocuklara öğretmekte bir araç olarak kullanılır.

Slav halkları, benzer geleneksel giysilere, müzik türlerine ve halk danslarına sahiptir. Özellikle düğünler, dini bayramlar ve diğer toplumsal etkinliklerde bu benzerlikler kendini gösterir. Ayrıca, aile yapısı ve toplum içindeki bireylerin rolleri konusunda da benzer düzenlemeler bulunur (Banac, I, 1992). Boşnak, Sırp ve Hırvat mutfakları arasında birçok ortak yemek bulunur. Cevapi, burek, ajvar ve rakija gibi yiyecek ve içecekler bu mutfaklarda yaygındır ve bu ortak mutfak kültürü, bölgedeki tarihî ve kültürel yakınlığın bir göstergesidir (Albala, 2011). Hem Avrupa hem de Boşnak kültürleri, çeşitli dini ve kültürel festivaller düzenlerler. Bu festivaller genellikle mevsimsel değişimleri, tarihî olayları veya dini ritüelleri kutlamak için düzenlenir (Horowitz, 2012).

Bunların dışında Boşnaklar, özellikle Avrupa entegrasyon süreçleri ve kültürel alışverişlerle, Avrupa kültüründen önemli ölçüde etkilenmiştir. Avrupa Birliği ile entegrasyon, eğitim, hukuk ve ticaret gibi alanlarda Avrupa standartlarının benimsenmesiyle gündelik yaşamlarında Avrupa tipolojisi ile ilişki içerisindedirler (Alakel ve Esentürk, 2014). Bosna-Hersek ve Boşnaklar, Türk ve Avrupa kültürleri arasında köprü oluşturan etnik çeşitliliğine sahip ve kültürel kimliklerin iletişiminin bir arada var olma dinamiklerini sunan benzersiz bir ülke örneğidir (Malcolm, 1996).

Bu bağlamda ikinci bölümde ele alınan kültürel tarih ve değerlerin farklılıkları, Bosna-Hersek toplumundaki kültürel çeşitliliğin bireyler üzerinde daha ayrıntılı olarak görmek üzere araştırmanın teknik çerçeveleri ile ele alınmıştır. Üçüncü bölümde toplanan veriler ayrıntılı analizlerle birlikte Bosna-Hersek'in kültürel varlığında araştırmanın temel sorunlarına yanıtlar aranmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ, BULGULARI VE YORUMLANMASI

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde araştırmanın temel problem ve soruları başta olmak üzere, çalışmada kullanılan yöntem, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama tekniği ile verilerin analiz tekniklerine ilişkin konular açıklanacaktır.

1.1.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmada Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak topluluklarının sosyo-kültürel özelliklerini ve bu toplulukların kültürel kimliklerini koruma süreçleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu doğrultuda Boşnak topluluklarının kültürel kimliklerini sürdürme çabaları, toplumsal uyum süreçleri, göç deneyimleri ve günlük yaşamlarında karşılaştıkları sosyo-kültürel dinamiklere değinilmiştir. Bu toplulukların kimlik, aidiyet ve uyum gibi önemli toplumsal konulardaki deneyimlerine dair çok yönlü bir bakış sunulması hedeflenmiştir.

Araştırmada Boşnak topluluklarının iki farklı coğrafyada, Türkiye ve Bosna-Hersek'te, tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve kültürel kimliklerini nasıl koruduklarını anlamamıza yardımcı olmasından dolayı önem arz etmektedir. Bu bağlamda tez, Boşnak toplumunun kültürel kimliğini koruma ve uyum süreçleri arasındaki dengeyi inceleyerek, benzer çalışmalar yapacak araştırmacılara da önemli bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır.

Boşnak toplulukları, özellikle Bosna-Hersek'te yaşanan sorunlar neticesinde büyük göç dalgaları yaşamış ve farklı coğrafyalara dağılmışlardır. Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak toplulukları, kültürel kimliklerinin devamlılığı açısından detaylandırılabilir özellikler içermektedir. Bu topluluklar, göç ettikleri yeni toplumlara uyum sağlama sürecinde; din, dil ve gelenek gibi temel kültürel unsurlarını sürdürme ve bu kültürel unsurların korunması ile yeni nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Boşnakların kimliği hem tarihi bağları hem de sosyo-kültürel değerleri ile şekillenmiştir. Bu kimlik, topluluğun aidiyet duygusunu güçlendirmekte ve sosyal dayanışma bağlarını pekiştirmektedir. Bu nedenle, Boşnakların kültürel kimliklerini koruma süreçleri ve bu

süreçte karşılaştıkları zorluklar, kültür ve kimlik konularını anlamak açısından önemli bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonucunda, Boşnak topluluklarının kültürel kimliklerini koruma çabaları ile diğer toplumlara uyum sağlama stratejileri arasındaki dengenin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Bu durum hem Boşnak kimliğinin sürekliliği açısından hem de çokkültürlü toplumlarda yaşayan toplulukların kimlik ve uyum süreçlerine dair önemli bulgular sunması açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kültürel temas ve etkileşimlerin, toplulukların kimlik ve aidiyet duyguları üzerindeki etkilerinin anlaşılması, göçmen politikalarının etkinliğinin değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

1.2.ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE SORULARI

Bu çalışmada Boşnak toplumunun Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te sosyo-kültürel bağlamda nasıl bir süreç içerisinde oldukları ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel problemleri şu şekilde sıralanmaktadır;

1. Boşnak toplumunun Türkiye ve Bosna-Hersek'teki kültürel değerler, gelenekler ve dil kullanımı gibi unsurlarının farklılaşıp farklılaşmadığı.
2. Türkiye’deki Türk kültürü ve Bosna-Hersek’teki Avrupa kültürünün Boşnak kimliği ve günlük yaşam pratikleri üzerindeki etkileri.
3. Boşnak dilinin ve kültürel mirasın korunması ve aktarılması süreçlerinin nesiller arası farklılık gösterip göstermediği.
4. Türk kültürü ve Avrupa kültürünün Boşnak gençleri ve yaşlıları üzerindeki etkilerin nasıl farklılık gösterdiği.
5. Türkiye’ye göç eden Boşnakların kültürel kimliklerini nasıl korudukları ya da dönüştürdükleri.
6. Göç sürecinin kültürel asimilasyon ve entegrasyon üzerindeki etkileri.
7. Türkiye’deki ve Bosna-Hersek’teki Boşnak toplumlarında dinin günlük yaşam ve kültürel pratikler üzerindeki etkileri.

HİPOTEZLER

H1: Boşnak toplumunun Türkiye ve Bosna-Hersek’teki kültürel değerleri, gelenekleri ve dil kullanımı içinde bulunan kültürden dolayı zaman içinde farklılaşmıştır.

H2: Türkiye’deki Türk kültürü ve Bosna-Hersek’teki Avrupa kültürü, Boşnak kimliği ve günlük yaşam pratikleri üzerinde farklı düzeylerde etki yaratmaktadır.

H3: Boşnak dili ve kültürel mirasın korunması ve aktarılması süreçleri nesiller arasında farklılık göstermektedir.

H4: Türk kültürü ve Avrupa kültürü, Boşnak gençleri ve yaşlıları üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır.

H5: Türkiye’ye göç eden Boşnaklar, kültürel kimliklerini belirli ölçüde koruyarak veya dönüştürerek göç sürecine adapte olmaktadır.

H6: Göç süreci, Boşnak toplumunun kültürel asimilasyon ve entegrasyon düzeylerini belirleyen önemli bir faktördür.

H7: Türkiye’deki ve Bosna-Hersek’teki Boşnak toplumlarında din, günlük yaşam ve kültürel pratikler üzerinde farklı etkiler göstermektedir.

1.3.ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırmanın kapsamı, Bosna-Hersek ve Türkiye’de yaşayan Boşnak topluluklarının kültürel kimliklerinin karşılaştırmalı analizleri ile çerçevelenmektedir. Saha çalışmasında hem genç hem de yetişkin Boşnak bireylerin katılımı sağlanmıştır. Özellikle Bosna Savaşı ve göç dönemlerine tanıklık eden kişiler ile genç kuşak Boşnakların görüşleri dikkate alınmıştır. Bu sayede kültürün ve kimliğin akıştaki yerini ve değişimleri gözlemlenebilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları, iki evrenin ile çizilmiştir: Türkiye ve Bosna-Hersek coğrafyasında yaşayan Boşnaklara odaklanılmıştır. Araştırma, Bosna-Hersek’te yoğun olarak Saraybosna, Zenica, Tuzla, Mostar, Bihac ve Travnik şehirlerinde yaşayan Boşnaklarla; Türkiye’de ise İstanbul, İzmir, Bursa, Sakarya, Adana ve Eskişehir gibi Boşnakların yoğun olduğu şehirlerde yaşayan bireylerle mülakatlar ve anketler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmasında yer alan katılımcıların demografik özellikleri arasında sayılan genç ve yetişkin bireylerin katılımı, çalışmanın odaklandığı kitleyi sınırlandırmaktadır. Araştırma bulguları, kültür, kimlik ve göç deneyimleri gibi geçmiş yaşantıların üzerindeki etkilerini anlamaya çalışırken, daha geniş toplumsal ve kültürel bağlamları da göz önünde bulundurmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, araştırma belirli bir zaman diliminde yapılan saha çalışmalarını içerdiğinden, geçmiş zamanlara bağlı değişimlerin etkilerini ele almaktadır.

Kimlik ve kültür araştırmaları kapsamında ilgili kişilerle anket ve görüşmeye dayalı saha çalışmaları araştırmanın özgünlüğünü ve kuramsal temelini destekleyen bir faktördür. Fakat saha çalışmalarının bir takım zorlayıcı yönleri bulunmaktadır. Planlamalar ve n çalışmalar bu zorlukları azaltmış olsa da araştırma süresince meydana gelen yeni boyutlar oluşmuştur.

İlk olarak, saha çalışması kapsamında anketlerin ve mülakatların uygulanması sırasında katılımcılara ulaşmak ve onların katılımını sağlamak önemli bir güçlük olarak öne çıkmıştır. Türkiye’deki saha çalışması sırasında karşılaşılan güçlükler ve Bosna-Hersek’teki saha çalışmasında karşılaşılan güçlükler farklı şekillerde gerçekleşmiştir: İletişim ve ulaşım konusunda Türkiye’de daha az zorlukla karşılaşılırken, Boşnakları bulmak ve onlarla belirli bir süreyi kapsayan bir çalışma yürütmek zorlayıcı olmuştur. Bosna-Hersek’te ise nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Boşnakları bulmak ve ulaşmak konusunda sıkıntı yaşanmamış, fakat ülkenin dili ve kültürüne yabancı olma durumundan kaynaklanan çeşitli problemler meydana gelmiştir. Bosna-Hersek’te Türkçe ve İngilizce’nin her kesimden insan tarafından bilinmemesi veya kullanım tercihi olmaması, zaman zaman Boşnakca tercüman ihtiyaı meydana getirmiştir. Dil konusundaki bu zorlayıcı faktörler aynı zamanda katılımcıların ikna edilebilmesi ve araştırmacıya güven duymaları konusunda da etkili olmuştur. Katılımcıların gizliliğini korumak ve mahremiyetlerine zen göstermek önemli bir tedbirken, bunu farklı dili konuşan bir katılımcıya aktarmak ve güven aşılamak da farklı bir strateji gerektirmektedir. Verilerin anonimleştirilmesi ve görüşme sürecinin şeffaf bir şekilde yürütülmesi, bu zorlukları aşmak için kullanılan stratejilerden biri olmuştur.

Planlanan alışma kapsamında sahada geçirilen srenin farklı nedenlerden dolayı yön değiştirmesi durumu da söz konusu olmuştur. Anket uygulaması esnasında sanal ortamdan gönderilen anketlere yanıt alamamak ve sonrasında tekrar iletişime geçmek gibi uzayan bir süreç, sanal anket formları yerine basılı anket formlarına ağırlık vermeyi gerektirmiştir. Mülakatlarda ise görüşme süreci boyunca araştırılan konuların, g ve savaş gibi hassas meselelere kadar uzanması, katılımcıların duygusal olarak etkilenmesine yol açmış, bu da araştırmacının daha sabırlı ve destekleyici bir tutum izlemesini gerektirmiştir. Bu durum, katılımcılarla kurulan empatik ilişkinin güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

1.4.ARAŞTIRMACININ KONUMU VE ETİK

Tez çalışması kapsamında kullanılan veri toplama yöntemleri, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2022/311 sayılı kararıyla etik açıdan titizlikle incelenmiş ve kullanılacak veri toplama araçlarının sakıncalı olmadığına kanaat getirilmiştir.

Bu araştırmada, araştırmacıların konumu, veri toplama, analiz ve değerlendirme verilerinde ve objektif bir yaklaşımın benimsenmesi üzerine temellendirilmiştir. Göçmenler gibi dezavantajlı gruplarla yürütülen araştırmalarda, araştırmacının katılımcılarla empati kurması, verilerin analizi ve yorumlanması sürecinde tarafsızlığını etkileyerek araştırmanın güvenilirliği açısından etik bir risk oluşturabilir (Cantürk, 2020: 89). Çalışmada, araştırmacı Boşnak topluluklarını tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamlarıyla anlamaya yönelik empatik bir yaklaşım benimsemiş, ancak bu empati, bilimsel tarafsızlığı zedelemeyecek şekilde yönetilmiştir. Araştırma sürecinde, etik ilkelere büyük bir titizlikle uyulmuş, katılımcıların gönüllülük esasına göre araştırmaya dahil olmaları sağlanmıştır. Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınarak, araştırmanın şeffaflığı ve etik standartlara uygunluğu güvence altına alınmıştır. Ayrıca, katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, elde edilen veriler anonimleştirilerek yalnızca araştırmanın amaçlarına yönelik analiz edilmiştir. Mahremiyetin korunması, bu çalışmanın temel etik ilkelerinden biri olarak ele alınmış ve tüm verilerin üçüncü şahıslarla paylaşılmaması sağlanmıştır. Araştırmacının saha çalışmasındaki konumu, hem katılımcıların güvenini kazanarak sağlıklı ve güvenilir veri elde etmeyi hem de etik sorumlulukları gözeterek bilimsel nesnelliği korumayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Nitel araştırmalarda katılımcı kimliklerinin korunması özel bir hassasiyet gerektirdiğinden, etik standartlara uygun şekilde anonimlik ilkesi benimsenmiş ve rumuzlandırma yöntemi kullanılmıştır (Denzin & Lincoln, 2018).

John W. Creswell (2014), nitel araştırmalarda etik kurallar çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini vurgulayarak, katılımcı mahremiyetinin korunmasının bilimsel araştırmaların güvenilirliği açısından kritik bir unsur olduğunu belirtmektedir. Rumuzlandırma yöntemi, katılımcıların gerçek kimlikleri yerine harf, sembol veya numaralar kullanılarak gizlenmesini sağlamak ve bu sayede elde edilen verilerin anonimleştirilmesine olanak tanımaktadır (Sıgır, 2021: 295). Özellikle hassas konular üzerine yapılan araştırmalarda bu yöntem, etik bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, etik ilkelere bağlı kalınarak katılımcılara K.1, K.2, K.3 gibi rumuzlar atanmış,

böylece kimlikleri korunurken bilimsel standartlara uygun bir veri yönetimi sağlanmıştır. Ancak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve analiz sürecinde karşılaştırmaların artırılması adına, katılımcıların yaş, cinsiyet, yaşadıkları şehir ve meslek grupları gibi temel demografik bilgileri de belirtilmiştir. Bu sayede, farklı sosyo-kültürel bağlamlarda kimlik algısının nasıl şekillendiğine dair daha kapsamlı bir değerlendirme yapılması mümkün olmuştur.

Görüşmelerin başlangıcında, katılımcılar bilgilendirilmiş ve kişisel bilgilerinin üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağına dair güvence verilmiştir. Ayrıca, araştırmacının katılımcı bilgilerinin korunmasından hukuki olarak sorumlu olduğu açıkça ifade edilerek, araştırma sürecinin etik çerçevede yürütüldüğü katılımcılarla paylaşılmıştır. Bu sayede, çalışmanın güvenilirliği artırılmış ve etik standartlara tam uyum sağlanmıştır. Ayrıca, kültürel hassasiyetlere dikkat edilerek, toplulukların inançlarına ve değerlerine zarar vermemeye özen gösterilmiştir. Araştırma sırasında kültürel ve dini hassasiyetler göz önünde bulundurularak, katılımcıların kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri sağlanmıştır. Bu etik yaklaşım, araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmayı ve aynı zamanda katılımcıların haklarına saygı göstermeyi amaçlamaktadır.

Nitel ve nicel verilerden elde edilen bulgular üçgenleme (Triangulation) metodu ile karşılaştırılmış, benzerlikler, farklılıklar ve tamamlayıcılıklar belirlenmiştir ve her iki veri türünde ortaya çıkan desenler ve temalar entegre edilmiştir. Üçgenleme metodu, araştırmalarda veri güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak amacıyla kullanılan bir tekniktir (Patton, 1999). Bu yöntem, farklı veri toplama yöntemlerinin veya analiz tekniklerinin bir arada kullanılması yoluyla elde edilen bulguların doğruluğunu çapraz olarak kontrol etmeye olanak tanır (Atkins ve Wallace, 2012: 111). Aynı olayı incelemek için kullanılan nitel ve nicel verilerin eş zamanda fakat birbirinden bağımsız olarak test edilmesidir (Baki ve Gökçek 2012: 4). Bu tezde, nitel ve nicel verilerin üçgenleme yöntemi ile karşılaştırılması, elde edilen bulguların tutarlılığını ve güvenilirliğini artırmaktadır. Araştırma sürecinde, etik kurallar doğrultusunda herhangi bir çıkar çatışması yaratacak durumdan kaçınılmış ve araştırmanın bilimsel bütünlüğü korunmuştur. Bu etik ilkeler doğrultusunda yürütülen araştırmanın, katılımcılar açısından güvenilir ve adil bir ortam sağladığı, aynı zamanda araştırma bulgularının doğruluğunu ve güvenilirliğini artırdığı düşünülmektedir. Bu yaklaşım, araştırmanın hem toplumsal hem de bilimsel katkılarını daha değerli hale getirmektedir.

1.5.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak topluluklarının sosyo-kültürel özelliklerinin incelenmesi amacıyla karma yöntem araştırma deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tezde kullanılacak araştırma yönteminin belirlenmesi aşamasında öğrenilmek istenen temel problemlerin verimli sonuçlarının nasıl elde edileceği düşüncesinden hareketle karar verilmiştir. Bu nedenle, araştırmada yalnızca nitel çalışmanın yeterli olmayacağı ve analizlerin daha kapsamlı olabilmesi için nicel bir çalışma ile desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. İlk aşamada, Türkiye'deki Boşnaklarla mülakatlar gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda nicel çalışma kapsamında anket soruları oluşturulmuştur. Ardından, nitel ve nicel veri toplama süreçleri eş zamanlı olarak yürütülerek araştırmanın bütüncül bir çerçevede ele alınması sağlanmıştır. Araştırmada veri toplama tekniklerinin kişilere uygulanmasındaki seçimler ise yer ve zaman koşullarına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulanma sürecinde finansal kısıtlamalar önemli bir engel teşkil etmiştir. Özellikle, saha çalışmaları kapsamında iki farklı ülkede veri toplamak için ulaşım, konaklama ve veri işleme maliyetleri, araştırmanın planlanmasını ve yürütülmesini zorlaştırmıştır. Bu bağlamda, finansal sıkıntılar nedeniyle veri toplama süreci zaman zaman sekteye uğramış ve katılımcılara ulaşım süreçlerinde bazı kısıtlamalar yaşanmıştır. Buna rağmen, elde edilen veriler hem nicel hem de nitel boyutlarıyla araştırma sorularını yanıtlayacak düzeyde olmuştur.

Boşnak topluluğunun sosyo-demografik yapısını ve genel eğilimlerini belirlemek amacıyla, anketler kullanılarak nicel veriler toplanmıştır. Türkiye'de Bosna-Hersek'te toplam 839 katılımcının yer aldığı bu anketler, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum gibi temel demografik bilgileri ile kültürel tutumları hakkında bilgiler sağlamıştır. Daha sonra veriler SPSS programında analiz edilerek genel kanılar çıkarılmıştır. Araştırmanın nitel yöntem aşamasında, anket sonuçlarını daha ayrıntılı bir şekilde anlamak ve bu sonuçların ardındaki sebepleri açığa çıkarmak amacıyla Türkiye'de ve Bosna-Hersek'te toplamda 60 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu nitel veriler, MAXQDA programıyla analiz edilmiş ve katılımcıların kişisel deneyimleri, kültürel kimlik algıları ve toplumsal değişim süreçleri hakkında ayrıntılı bilgiler işlenmiştir.

1.5.1.Araştırmanın Deseni

Bu tezde araştırma deseni olarak karma yöntem araştırma deseni kullanılmıştır. Karma yöntem araştırma deseni hem nicel hem de nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı daha kapsamlı bir analiz türüdür. Bu tür desenler, her iki yöntemin güçlü yanlarını birleştirerek araştırma sorularını daha ayrıntılı bir şekilde ele almayı amaçlar (Tashakkori & Teddlie, 2010). Karma yöntem araştırma desenin tercih edilmesiyle birlikte hem geniş çaplı veri toplayarak genel eğilimleri anlamak hem de bu eğilimlerin arkasındaki nedenleri derinlemesine incelemek amaçlanmıştır. Nicel yöntemle elde edilen veriler, toplumun genel yapısını ve eğilimlerini ortaya koyarken, nitel yöntemle elde edilen veriler bu eğilimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve araştırmanın bütüncül bir şekilde ele alınmasına olanak tanımıştır.

Karma yöntem; araştırmalarda nicel olarak sadece sayılarla, nitel olarak da sadece kelimelerle sonuca gitmek yerine, bu iki tür araştırmanın birlikte yol kat etmesiyle meydana gelen bir araştırma türüdür. Günümüzün karmaşıklaşan problemlerini çözebilmek için artık her iki tür veriye de ihtiyaç duyulmaktadır. Nicel veriler tek başına sayısal olarak sonuç verirken, bu verilerin nitel verilerle desteklenmesi, elde edilen sonucun daha açık bir şekilde ifade edilmesine yardımcı olmaktadır. Nicel veriler çok geniş bir alana yapılan araştırmalarken, nitel veriler daha az sayıda insanın derinlemesine düşüncelerinin alınmasını sağlamaktadır. Aynı şekilde sadece nitel verilerden yararlanılırsa, bu kez de araştırma az sayıda kişiye uygulanmış olacak ve elde edilen bulguları çok sayıda genellemeye imkân vermeyecektir. Dolayısıyla karma yöntem bu ihtiyacı giderebilmektedir (Creswell ve Clark, 2014). Temelde tüm yöntemlerde oluşabilecek eksikliklerin giderilmesi için, nicel ve nitel verilerin birleşimiyle her bir veri grubunun eksikliklerinin giderilebileceği düşünülmektedir.

1.5.2.Çalışma Grubunun (Örneklemin) Belirlenmesi

Bu araştırmada, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak topluluklarının sosyo-kültürel özelliklerini anlamak amacıyla nitel ve nicel veri toplama araçları kullanılmıştır. Örneklem grubunun belirlenmesinde, Boşnak topluluklarının farklı özelliklerini yansıtacak bir çeşitlilik sağlanmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla, farklı yaş gruplarından, farklı eğitim seviyesine sahip kişilerden, farklı meslek gruplarından birçok katılımcı örneklem grubuna dahil edilmiştir.

Nitel araştırma kapsamında, Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnak topluluklarından toplam 60 katılımcı (Türkiye’den 30, Bosna-Hersek’ten 30) ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcılar, kültürel kimliklerini koruma ve toplumsal uyum süreçleri konusundaki deneyimlerini ve bakış açılarını paylaşmışlardır. Nitel araştırmada yer alan 60 katılımcının belirlenmesinde, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik yöntemi, incelenen olay veya olguyla bağlantılı çeşitli farklılıkları içerecek şekilde geniş bir perspektif sunarak, temel temaları belirlemeyi ve keşfetmeyi amaçlamaktadır (Neuman, 2014). Bu yöntemde, farklı yaş gruplarından, cinsiyetlerden, sosyo-ekonomik statülerden ve kültürel geçmişlerden gelen bireyler seçilerek Boşnak topluluklarının farklı yönlerinin temsil edilmesine özen gösterilmiştir. Bu sayede, Boşnak topluluklarının çeşitli sosyo-kültürel bağlamlardaki deneyimlerini yansıtacak derinlemesine ve kapsamlı bir veri seti elde edilmiştir.

Bosna-Hersek ve Türkiye’deki Boşnak topluluklarını kapsayan anket çalışmasında, her iki ülkede de 18 yaş ve üzeri katılımcılar rastgele yöntemle belirlenmiş ve Türkiye’de 427, Bosna-Hersek’te ise 412 olmak üzere toplamda 839 katılımcı ile veri toplanmıştır. Örneklem seçiminde belirli bir nüfus oranı gözetilmemiş, bunun yerine tesadüfi seçim ilkesi benimsenerek farklı sosyo-ekonomik ve kültürel gruplardan bireylerin çalışmaya dahil edilmesi sağlanmıştır. Basit tesadüfi örneklem seçim tekniği, ideal bir örneklem çerçevesi mevcut olduğunda ya da evrenin belirli bir coğrafi bölgede yoğunlaşması halinde etkili bir şekilde uygulanabilmektedir. (De Vaus, 1990, 64). Bu yöntem, araştırmanın çeşitli demografik grupları kapsamasına ve elde edilen verilerin topluluk içindeki genel eğilimleri yansıtmasına katkıda bulunmuştur. Elde edilen anket verileri, nitel verilerle ilişkilendirilerek karma yöntem desenine uygun bir şekilde analiz edilmiştir, böylece araştırmanın kapsamı genişletilmiş ve sonuçların çok boyutlu bir perspektifle ele alınması sağlanmıştır.

1.5.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu araştırmada karma yöntem kullanılarak, nitel ve nicel veri toplama teknikleriyle Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerini analiz etmeyi amaçlayan bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Karma yöntem araştırma deseni, bu çalışmada geniş çaplı veri toplayarak genel eğilimleri anlamak ve bu eğilimlerin arkasındaki nedenleri derinlemesine incelemek amacıyla tercih edilmiştir. Nicel veriler, toplumun genel yapısını ve eğilimlerini ortaya koyarken, nitel veriler bu

eğilimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu durum, araştırmanın kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele alınmasına katkıda bulunmuştur.

Nitel veri araştırmaları kapsamında da 60 kişi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlar ses kayıt cihazına kaydedilmiş ve daha sonra görüşmelerin dökümantasyonu yapılmıştır. Elde edilen verilerle betimsel desende içerik analizleri yapılarak kodlar ve temalar oluşturulmuştur. MAXQDA programı kullanılarak görüşme transkriptlerinden tematik analiz, içerik analizi ve kategorik kodlamalar yapılmıştır. Elde edilen temalar doğrultusunda nicel ve nitel analizlerin içerikleri ile farklı başlıklar altında sunulmuştur. Nitel veri analizinde, betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi yöntemi, belirli bir konu veya alanda bağımsız olarak gerçekleştirilen nitel ve nicel çalışmaların sistematik bir şekilde incelenmesi, düzenlenmesi ve bütüncül bir bakış açısıyla yorumlanması sürecini ifade eder (Ültay vd. 2021: 189-190). Mülakatlardan elde edilen veriler, belirli temalar ve alt temalar çerçevesinde kodlanarak analiz edilmiştir. Bu süreçte, mülakatlardan elde edilen transkriptlerde çıkan temalar, anket verilerinden elde edilen bulgularla ilişkilendirilmiş ve bulguların daha derinlemesine anlaşılması sağlanmıştır. Verilerin analizinde katılımcıların anlattıklarından doğrudan alıntılar yapılarak, verilerin betimsel sunumuna katkıda bulunulmuştur. Betimsel içerik analizi yöntemi hem nitel hem de nicel verilerin birleştirilmesini sağlamış ve bu yolla karma yöntem deseninin etkin bir şekilde kullanılmasına olanak tanımıştır. Mülakatlardan elde edilen verilerin anket verileri ile ilişkilendirilmesi, Boşnak topluluklarının kültürel kimlikleri ve aidiyet algılarını daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlamıştır.

Araştırmanın nicel analiz bölümünde veri toplama yöntemi olarak anket tercih edilmiştir. Anket, beşli Likert gösterim esas alınarak beş farklı boyutta yapılandırılmış ve toplam 839 katılımcıya uygulanmıştır. Saha çalışmasına katılan Boşnak bireylerin sosyo-demografik özellikleri, cinsiyet, yaş, doğum yeri, medeni durum, eğitim seviyesi, mesleki durum ve yaşadıkları şehir gibi değişkenler üzerinden detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Veri toplama sürecinde katılımcıların %38'ine internet üzerinden, %62'sine ise basılı anket formları aracılığıyla yüz yüze uygulanmıştır. Bu yöntem, farklı katılımcı gruplarına ulaşmayı kolaylaştırarak çalışmanın kapsayıcılığını artırmıştır. Online anket formu, yoğun iş temposu nedeniyle birebir görüşmeye zaman ayıramayan katılımcılar için uygun zamanlarında anketi doldurabilme olanağı sağlamıştır. Ancak, online anketin cevaplanma oranı, basılı anketin cevaplanma oranından daha düşük kalmıştır. Belirli aralıklarla

yapılan hatırlatmalara rağmen, online anketlerin tamamlanma oranı düşük olmuş ve katılımcılar tarafından anketin yarıda bırakılması ya da göz ardı edilme ihtimali daha yüksek olmuştur. Bu nedenle, basılı anket formları katılımcılara birebir açıklanarak dağıtılmış ve yanıtlamaları için belirli bir süre tanınarak veri toplama sürecinin tamamlanması sağlanmıştır. Örneğin; Saraybosna Üniversitesinde Boşnak öğrencilere WhatsApp ve Gmail üzerinden gönderilen anket formlarının dönüşlerinin sınırlı sayıda olmasından dolayı, anket formları basılı olarak dağıtılmıştır.

Nicel veriler, istatistiksel analizler yoluyla genel eğilimleri belirlemek amacıyla SPSS-29 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Bu analizler, Boşnak topluluğunun demografik yapısı, kültürel tutumları ve kimlik algıları üzerine genel bilgiler sunmuştur. Araştırma kapsamında öncelikle katılımcı Boşnakların demografik özelliklerine yönelik veriler, frekans ve yüzde hesaplamaları ile analiz edilmiştir. Ayrıca, araştırmada kullanılan ölçme aracına ilişkin açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerinin karşılaştırılabilmesi için 1-5 arasında derecelendirilen ve 50 yargıdan meydana gelen bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Bu ölçme aracının faktörlerinin belirlenmesinde açıklayıcı faktör analizi; güvenirlik kontrollerinde Cronbach's α katsayısı kullanılmıştır. Elde edilen faktörlerin güvenirliği ise Cronbach's α güvenirlik katsayısının hesaplanması ile kontrol edilmiştir. Ayrıca, araştırma verilerinin normal dağılım varsayımını karşılama durumu ise çarpıklık ve basıklık katsayılarının değerlendirilmesi ile ele alınmıştır. Türkiye'de ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine ilişkin veriler normal dağılım varsayımını karşıladığı için araştırmaya parametrik analiz yöntemleri ile devam edilmiştir. Bu doğrultuda, ölçme aracında yer alan tüm soruların ve alt boyutların Türkiye'de veya Bosna-Hersek'te yaşama durumuna göre kıyaslanması, bağımsız gruplar t testi ile yapılmıştır. Ayrıca, her iki grupta da yer alan katılımcıların cinsiyete dayalı olarak karşılaştırılması da bağımsız gruplar t testi ile yapılmıştır. Ancak, yaş grubuna dayalı karşılaştırmalar ise ANOVA kullanılarak yapılmıştır. ANOVA'da tespit edilen anlamlı farkların yönünün belirlenmesinde ise post-hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır.

Nicel araştırma bölümünde, toplumun genel eğilimleri ve tutumlarına dair veriler elde edilmiş, bu veriler Boşnak topluluklarının demografik yapısını ve kültürel kimliklerini anlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu analizler sonucunda elde edilen veriler, genel eğilimleri belirlemek ve Boşnak topluluğunun kimlik algılarını incelemek adına

önemli bulgular sunmuştur. Nicel veriler, Boşnak topluluğunun sosyo-demografik yapısını ve genel eğilimlerini ortaya koymak için anketler aracılığıyla toplanmıştır. Bu anketlerde, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum gibi temel demografik bilgileri ile kültürel tutumları hakkında veri toplanmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler nitel ve nicel analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Nitel verilerin sayısal kodlara dönüştürülerek nicel analiz yapılması ve nicel bulguların niteliksel olarak analiz edilmesi, araştırmanın bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını sağlamıştır. Karma yöntem deseni, bu tez çalışmasında, Boşnak topluluklarının kültürel kimlikleri ve aidiyet algılarının farklı coğrafyalardaki benzerlik ve farklılıklarını derinlemesine anlamak adına kullanılabilecek ideal bir desen olmuştur.

2. TÜRKİYEDE VE BOSNA-HERSEKTE YAŞAYAN BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL KİMLİKLERİ HAKKINDA BULGULAR VE VERİLERİN ANALİZİ

Bu çalışmada Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnaklar arasında kültürel kimliğin nasıl sürdürüldüğü, iki kültürün farklı coğrafyalardaki kültürel bütünleşmesi, kültürel farklılıkları ve kültürel çeşitliliklerinin boyutları incelenmiştir. Bulgular, Boşnakların yaşadıkları çevrede kültürel bütünleşmenin düzeyini, kendi kültürel kimlikleri ile Türk kültürü ve Avrupa kültürü arasında kurulan bağları anlamlandırmaya yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Boşnakların yaşadıkları ülkelerde kültürel bütünleşmenin, kültürel ayrışmaların, asimilasyonun ve entegrasyonun düzeyleri tespit edilmiştir. Farklı demografik birikime sahip kişilerin kültürler arası ilişkilerinin boyutlandırılması yaş, cinsiyet, eğitim, mekan, meslek seçimi ve medeni durum gibi unsurlar çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak seçilen karma yöntem tekniği kapsamında anket ve mülakat çalışmaları üzerinden katılımcılara bakış açıları sorulmuştur. Verilen yanıtlar çeşitli yöntem araçlarıyla birlikte analiz edilmiş ve bulgular elde edilmiştir.

Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine yönelik toplanan veriler analiz edilmeden önce ilgili verilerin dağılımı kontrol edilmiştir. Normallik kontrolleri Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak yapılmaktadır (Büyüköztürk, 2013). Fakat sosyal bilimlerdeki normallik kontrolleri, yaygın olarak çarpıklık ve basıklık değerlerinin incelenmesi ile kontrol edilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım varsayımını karşılamasında kullanılan farklı

referanslar vardır. Büyüköztürk (2013)'e göre çarpıklık ve basıklığın -1 ile +1; Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre -1,5 ve +1,5; George ve Mallery (2010)'ye göre ise -2 ile +2 değerleri arasında yer alması normal dağılıma işaretir.

Bu bölümde, Türkiye ve Bosna-Hersek'te gerçekleştirilen saha çalışmalarından elde edilen bulgular detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Güvenilirlik testleri ve t testi analizleri ise çalışmanın ekler bölümünde sunulmaktadır.

3.2. KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Türkiye'de gerçekleştirilen saha çalışmasından elde edilen bulguların değerlendirilmeye tabi tutulduğu bu bölümde; saha çalışmasında yer alan Boşnakların sosyo demografik özellikleri, gündelik hayattaki Boşnak kültür ve kimliğinin etkileri ve sürdürülebilirliği, aile yapıları ve evlilikleri, kültürel aktarımları, aidiyetleri, iki farklı kültürün sorunları ve birlikteliği konuları ele alınmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Boşnakların sosyo-demografik özellikleri olarak; cinsiyet, yaş, doğum yeri, kuşak, medeni durum, eğitim durumu, mesleki durum, vatandaşlık durumu, göç edilen yere göre ve yaşanılan şehre göre dağılımları, incelenmiştir.

3.2.1. Katılımcıların Yaş Kategorisi

Katılımcılara ait yaş kategorileri hem anket hem de mülakat verilerinde ayrı tablolar halinde sunulmuştur. Yaş grupları, Boşnak toplumunun demografik yapısını anlamada kritik bir değişken olup, kültürel kimlik aktarımı, sosyal uyum süreçleri ve nesiller arası farklılıkları incelemek açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada yer alan yaş kategorileri, Boşnakların farklı yaş gruplarındaki kültürel deneyimlerini ve toplumsal dinamiklerini daha iyi anlamak amacıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Grupları

Değişken	Grup	Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Yaş Grubu	18-30 yaş	169	39.6	187	45.4
	31-40 yaş	104	24.4	84	20.4
	41-50 yaş	68	15.9	71	17.2
	51-65+ yaş	86	20.1	70	17.0
	Toplam	427	100	412	100

Kaynak: Anket

Anket katılımcıları arasında genç nüfusun oranı görece yüksek olup, yaşlı nüfusun oranı daha düşüktür. Bu durum, özellikle kamusal alanda çalışan genç bireylere ve

üniversite öğrencilerine ulaşımın daha kolay ve pratik olmasından kaynaklanmaktadır. Daha ileri yaş grubundaki bireylerle gerçekleştirilen görüşmeler ise, büyük ölçüde genç katılımcıların aile bireylerinin araştırmaya dahil edilmesi ve Boşnak dernekleri aracılığıyla dernek üyelerine ulaşılması yoluyla sağlanmıştır. Ayrıca, mahalle ziyaretleri gerçekleştirilerek yaş ortalaması daha yüksek olan gruplara erişim sağlanmış ve veri çeşitliliği artırılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Yaş Grupları

Değişken	Grup	Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Yaş Grubu	18-30 yaş	10	33.33	11	36.67
	31-40 yaş	9	30.0	9	30.0
	41-50 yaş	6	20.0	4	13.33
	51-65+ yaş	5	16.67	6	20.0
	Toplam	30	100	30	100

Kaynak: Mülakat

Araştırmanın nitel bölümünde, çalışma grubunu oluşturan katılımcılar, Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak bireylerden seçilmiştir. Bu kapsamda, her iki ülkeden eşit sayıda katılımcı belirlenmiş olup, toplamda 30'u Türkiye'den, 30'u ise Bosna-Hersek'ten olmak üzere 60 Boşnak bireyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların seçimi, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olarak belirlenen kriterlere dayalı olarak yapılmış ve kültürel kimlik, göç deneyimi, toplumsal aidiyet ve günlük yaşam pratikleri gibi konulara dair zengin ve çeşitli veriler elde edilmesi hedeflenmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere, araştırmaya katılan Boşnak katılımcıların yaş dağılımı her iki ülkede de benzer bir eğilim göstermektedir. Genç ve genç-orta yaş gruplarının ağırlığı, araştırmanın bulgularında nesiller arası karşılaştırma yaparken bu dağılımın dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, ileri yaş grubuna ait katılımcıların da dahil edilmesi, kültürel ve sosyolojik değişkenlerin yaş faktörüyle ilişkisinin incelenmesine olanak tanımaktadır.

3.2.2. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Toplumsal cinsiyet rolleri, her kültür tarafından şekillendirilen ve toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikleriyle sürekli olarak evrilen bir yapıdır. Bu roller, toplumsal anlayış ve pratiklere göre değişimler göstermektedir. Cinsiyetler anlamaya çalıştığımız toplumun gerçekliğini görebilmek adına önem arz eder. Bu sebeple sosyal bilimlerde gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalarda önemli bir merkezi konum görevi üstlenir (Koyuncu, 2011: 108). Bu çalışmada gerçekleştirilen uygulamalar neticesinde

kadın ve erkek sayılarının birbirine yakın olduğu sonucunu görmekteyiz. Cinsiyetler üzerinde herhangi bir sınırlılık olmaması nedeniyle birbirine yakın olan kişi sayılarının da araştırmanın cinsiyet açısından dengeli ve kapsayıcı olduğunu göstermektedir. Bu durum, elde edilen bulguların her iki cinsiyeti de temsil etme gücüne sahip olduğunu ve sonuçların geniş bir demografiyi yansıttığını işaret eder. Aşağıdaki tablolarda (anket-mülakat) cinsiyet dağılımları yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Değişken	Grup	Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	238	55.7	217	52.7
	Erkek	189	44.3	195	47.3
	Toplam	427	100	412	100

Kaynak: Anket

Tablo 4'te Türkiye ve Bosna-Hersek'teki katılımcılarının cinsiyet dağılımı gösterilmektedir. Türkiye'den toplam 427 katılımcının %55.7'si kadın (238), %44.3'ü ise erkek (189) olarak belirtilmiştir. Bosna-Hersek'te ise toplam 412 katılımcının %52.7'si kadın (217), %47.3'ü erkek (195) olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, her iki ülkede de kadın katılımcıların oranının erkeklere göre biraz daha yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki kadın katılımcı oranı, Bosna-Hersek'e göre %3 daha fazla olup, bu durum, çalışmanın katılımcı seçimindeki demografik yapıyı yansıtmaktadır.

Cinsiyet dağılımı, araştırma sonuçlarının analizi ve yorumlanmasında dikkate alınması gereken önemli bir demografik özelliktir. Erkek ve kadın katılımcıların oranının yakın olması, bulguların her iki cinsiyet açısından dengeli bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanırken, küçük oransal farklar sosyal veya kültürel dinamikler hakkında ipuçları sunabilir. Bu tür demografik bilgiler, araştırmanın daha geniş sosyo-kültürel çıkarımlar yapılabilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, cinsiyet rolleri üzerinden çeşitlendirilebilecek seçenekler, yeni araştırmaların gerçekleştirilmesine olanak tanır. Bu, farklı cinsiyet rollerinin etkileşimlerini ve bu rollerin sosyal dinamikler üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemeye imkan sağlar. Araştırmanın nitel bölümünde yer alan katılımcıların cinsiyet dağılımları ise şu şekilde yer almaktadır:

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

	Türkiye	Erkek
Kadın	19	16
Erkek	11	14
Toplam	30	30

Kaynak: Mülakat

Her iki grupta da toplam katılımcı sayısı 30'dur. Bu, her iki grupta eşit sayıda katılımcının olduğunu gösterir, bu da veri toplama sürecinin her iki cinsiyet açısından dengeli bir şekilde yapılandırıldığına işaret eder. Ancak, her iki grupta kadın ve erkek dağılımındaki farklılıklar, cinsiyete dayalı tercihler veya erişimdeki farklılıklar gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır.

3.2.3.Katılımcıların Eğitim Düzeyleri

Bosna-Hersek'teki eğitim sistemi, özellikle savaş sonrası dönemde çeşitli zorluklarla karşılaşmış, ancak uluslararası destekle yeniden yapılandırılmıştır. Bosna-Hersek'teki eğitim sistemi, Türkiye'deki gibi üç kademeli bir yapıdan oluşur: ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim. Bosna-Hersek'in eğitim sistemi, ülkenin siyasi yapısı nedeniyle karmaşıktır. Eğitim politikaları, devlet düzeyinde değil, daha çok etnisite ve kanton düzeylerinde belirlenir. Bu, ülkede farklı bölgelerde uygulanan farklı eğitim sistemlerinin varlığına yol açar. Yükseköğretim kurumları, devlet tarafından finanse edilen kamu üniversiteleri ve özel üniversiteler olarak ikiye ayrılır. Bosna-Hersek'te üniversiteye giriş için, öğrencilerin ortaöğretim diplomasına sahip olmaları ve belirli bir başarı düzeyini yakalamış olmaları gerekmektedir. Üniversiteye giriş için merkezi bir sınav yoktur; ancak, bazı üniversiteler kendi giriş sınavlarını düzenleyebilir. Öğrenciler, genellikle lise not ortalamalarına ve bazı durumlarda üniversitenin belirlediği ek sınavlara göre kabul edilirler (Saraybosna Eğitim Müşavirliği, 2024).

Tablo 6. Katılımcıların Eğitim Durumları

	Türkiye		Bosna-Hersek	
İlköğretim	% 3	13	% 3	11
Ortaöğretim	% 6	26	% 4	16
Lise	% 35	149	% 46	194
Üniversite	% 44	188	% 33	140
Yüksek Lisans	% 7	30	% 8	32
Doktora	% 5	21	% 6	27
Toplam	100	427	100	412

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında Türkiye'de % 44 ve Bosna-Hersek'te % 33 ile Üniversite düzeyindeki katılımcıların yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca çoğunluğu üniversite öğrencisi olan % 35 ve % 46'lık bir dilimde lise mezunu katılımcı kitlesi vardır. Daha sonrasında yüksek lisans ve doktora mezunları gelmektedir. En düşük katılımcı düzeyinde ise ilköğretim mezunları yer almaktadır. İki örneklem grubunun da lise ve üzeri düzeyde eğitim durumunda olan kişilerin fazla olduğu

görülmektedir. Bunun nedeni ise örnekleme yer alan katılımcıların yaş gruplarının 18-30 yaş grubu aralığında yüzdelik payın daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

3.2.4. Katılımcıların Medeni Durumu ve Çocuk sahibi olma Durumu

Medeni durum ve çocuk sahibi olma durumu, sosyal, ekonomik, kültürel ve duygusal bağlamlarını anlamada güçlü değişkenlerdir. Karma yöntemli bu tez çalışmasında bu değişkenler, genellenebilirlik ve gelişiminin anlamlandırılması için kritik bir yere sahiptir. Bu nedenle, bu faktörlerin veri toplaması, analizleri ve ayrıştırılmasında önemlidir.

Tablo 7. Katılımcıların Medeni Durumları

Grup	Türkiye		Bosna-Hersek	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Evli	184	43,09	175	42,48
Bekar	243	56,91	237	57,52
Toplam	427	100	412	100

Tablo 8. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olma Durumları

Grup		Türkiye	Bosna-Hersek
		<i>f</i>	<i>f</i>
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Var	137	118
	Yok	290	294
	Toplam	427	412

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında her iki grupta da katılımcıların çoğunlukla bekar olduğu görülmektedir. Genç grupların çoğunlukta yer aldığı katılımcı arasında daha çok medeni durumu bekar olanlar yer almaktadır. Çocuk sahibi olan kişi grubu ise her iki ülkede de birbirine yakın sonuçlar elde edilmiştir. Çocuk sahibi olan katılımcılar, çalışmada aile bağı, çocuklara kültürel aktarım ve Boşnakça dili kullanımı gibi kategorilerde değerlendirilmiştir.

3.2.5. Katılımcıların Doğum Yerleri ve İkametleri

Katılımcılar, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki çeşitli şehir ve semtlerden seçilmiştir. Türkiye'de, Boşnak nüfusun yoğunlukta olduğu şehirler özellikle tercih edilmiştir. Bosna-Hersek'te ise araştırmacının ikamet ettiği yer ve planlanan araştırma sahaları doğrultusunda şehirler belirlenmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Doğum Yerleri ve İkametleri

Değişken	Grup	Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%

Doğum yeri	İstanbul	141	33.0	7	1.7
	İzmir	102	23.9		
	Eskişehir	42	9.8		
	Bursa	23	5.4		
	Kocaeli	18	4.2		
	Adana	21	4.9		
	Ankara	16	3.7		
	Diğer (Türkiye)	16	3.7		
	Saraybosna	7	1.6	181	43.9
	Mostar	9	2.1	55	13.3
	Travnik	7	1.6	16	3.9
	Srebrenitsa	7	1.6	16	3.9
	Visoko	6	1.4	25	6.1
	Bihac			59	14.3
	Tuzla			17	4.1
	Diğer (Bosna-Hersek)	12	2.8	36	8.7
Yaşadığı yer (İkamet)	İstanbul	148	34.7		
	İzmir	113	26.5		
	Eskişehir	40	9.4		
	Bursa	36	8.4		
	Kocaeli	27	6.3		
	Adana	16	3.7		
	Ankara	32	7.5		
	Diğer	15	3.5		
	Saraybosna			235	57.0
	Mostar			60	14.6
	Travnik			18	4.4
	Srebrenitsa			15	3.6
	Visoko			10	2.4
	Bihac			20	4.9
	Tuzla			14	3.4
	Diğer			40	9.7

Tablo 9’da verilen bilgiler, en sık belirtilen şehirlere göre ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Türkiye'deki katılımcılar arasında doğum yeri ve ikamet yeri olarak en çok belirtilen şehirler İzmir ve İstanbul'dur. Bosna-Hersek'teki katılımcılar açısından ise en çok öne çıkan şehirler Saraybosna ve Mostar'dır. Bu katılımcılar arasında, Bosna-Hersek'te doğmuş ve Türkiye'ye göç etmiş kişiler ile Türkiye'de doğmuş ve sonrasında Bosna-Hersek'e yerleşmiş kişiler de bulunmaktadır. Bu durum, iki ülke arasındaki göç hareketleri ve kültürel bağların çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Tablo 10. Katılımcıların Meslek Grupları

Meslek	Türkiye	Bosna-Hersek
Öğrenci	170	200
Ev Hanımı	45	43
Emekli	40	40
İşçi	43	34

Özel sektör	40	35
Serbest Meslek	30	21
Memur	47	40
Çalışmıyor	12	9
Toplam	427	412

Gruplar arasında çeşitlilik bulunmasına rağmen, anlaşılabilirliği artırmak amacıyla meslek grupları daha genel kategoriler altında sınıflandırılmıştır. Bu dağılım, her iki ülkede de farklı meslek gruplarından katılımcıların araştırmaya dahil edildiğini ve araştırmanın demografik açıdan geniş bir yelpazeyi kapsadığını göstermektedir.

3.2.6. Araştırma Verilerinin Dağılımına Yönelik Bulgular

Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine yönelik toplanan veriler analiz edilmeden önce ilgili verilerin dağılımı kontrol edilmiştir. Normallik kontrolleri Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak yapılmaktadır (Büyüköztürk, 2010). Fakat sosyal bilimlerdeki normallik kontrolleri, yaygın olarak çarpıklık ve basıklık değerlerinin incelenmesi ile kontrol edilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım varsayımını karşılamasında kullanılan farklı referanslar vardır. Büyüköztürk (2010)'e göre çarpıklık ve basıklığın -1 ile +1; Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre -1,5 ve +1,5; George ve Mallery (2010)'ye göre ise -2 ile +2 değerleri arasında yer alması normal dağılıma işarettir. Bu araştırmadaki ölçümlerde ise çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım referansının içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, analiz sürecinde parametrik testlerin kullanımının uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Boşnakların kültürel kimliklerine ilişkin veri analizinde, parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır.

3.3. TEMATİK ANALİZLER VE ARAŞTIRMA BULGULARI

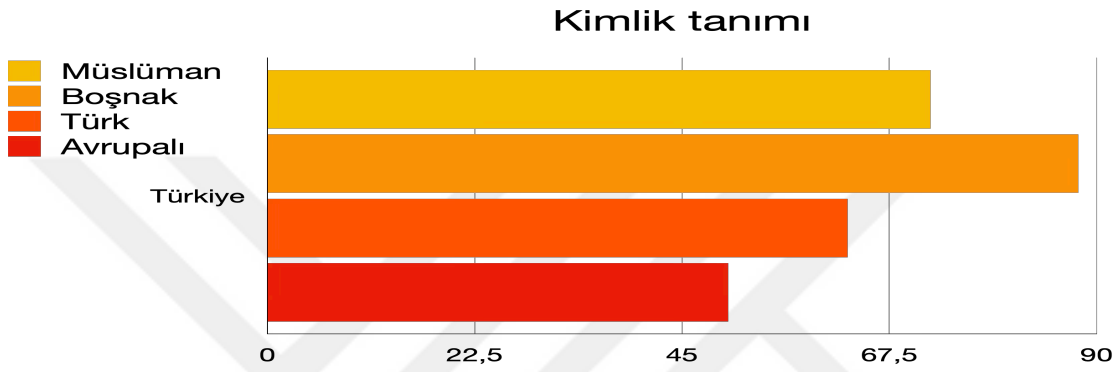
3.3.1. Kimlik Tanımlamaları

Kimlik, bireyin kendisini belirli bir sosyal grup içinde tanımlama ve anlamlandırma sürecidir. Sosyal kimlik teorisine göre (Tajfel & Turner, 1986), bireyler kimliklerini hem bireysel hem de kolektif düzeyde inşa ederler. Kültürel kimlik çalışmaları, özellikle Hall (1996) ve Castells (1997) gibi teorisyenler tarafından, kimliğin sabit ve değişmez bir olgu olmadığı, aksine tarihsel, kültürel ve toplumsal dinamiklerle şekillenen bir yapı olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, etnik kimlik, dini kimlik ve ulusal kimlik gibi alt bileşenler, bireyin kimlik inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Boşnak kimliği farklı bağlamlarda nasıl tanımlandığına ve bireylerin

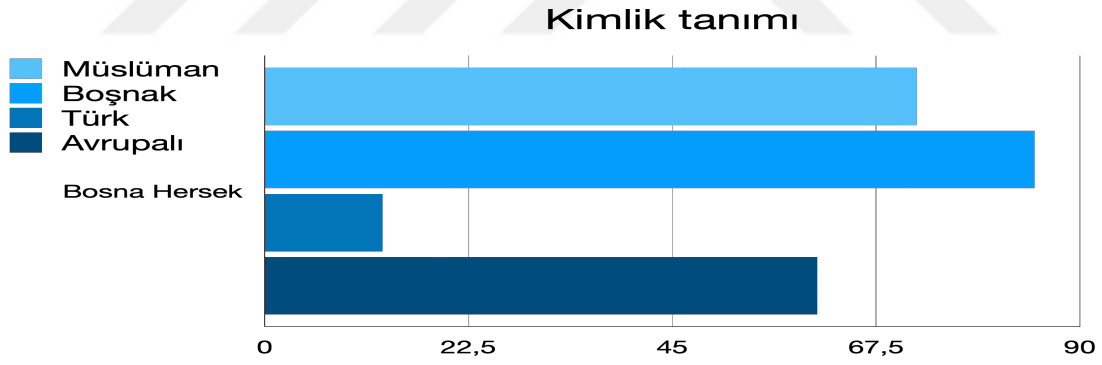
kendilerini hangi kimlik çerçevesinde konumlandıklarına dair bir analiz gerçekleştirilmiştir. Özellikle Boşnak kimliği, Müslüman kimliği, Avrupalı kimliği ve Türk kimliği arasındaki ilişki derinlemesine incelenmiştir.

Bosna-Hersek'te, "Türk" ve "Müslüman" kavramlarının zaman zaman eş anlamlı olarak algılandığına dair tartışmalar mevcuttur. Bu durum, özellikle Sırp ve Hırvat milliyetçi söylemlerinde, Boşnak Müslümanlarının "Osmanlı kalıntısı" veya "yabancı unsur" olarak damgalanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu söylemler, Boşnak Müslümanlarını bölgenin yerli halkından ziyade, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan bir miras olarak göstermektedir (AA., 2025). 14.yüzyıldan itibaren Balkanlarda varlık gösteren Türk toplulukları, yüzyıllar boyunca bölge sosyal ve kültürel yapının bir parçası olmuştur. Ancak 19. yüzyılda ulus devlet anlayışının güçlenmesiyle, Balkanlardaki Türk varlığının uluslaşma açısından bir engel olarak görülmeye başlamıştır. Osmanlı'nın iskân politikalarıyla bölgeye yerleştirilen Türkler, beş yüzyıl boyunca yerel halklarla iletişim içinde olmuş ve bu süreç karşılıklı olarak kültürel ve toplumsal kaynaşmayı devam ettirmektedir. Özellikle dini inançlar, bu bütünleşmenin en belirgin belirsizliklerinden biri olmuş, "İslam'ı benimseyen farklı etnik gruplar "Türk" kimliğiyle özdeşleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Balkanlardaki İslamlaşma süreci, aynı zamanda bir Türkleşme süreci olarak değerlendirilmiştir (Çalışır, vd. 2024: 127). Özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlayan söylemlerde, Türklerle aynı dine mensup oldukları için kendilerine "Türk" (Turci) diyen Boşnaklar, zaman zaman ise Türklerden ayırt edilebilmek adına "Boşnak" (Bosnalı, Bosnyak) adını da kullanmışlardır (Djurdjev, 2024). Ayrıca, Bosna-Hersek'te okutulan tarih ders kitaplarında, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler genellikle "öteki" olarak tanımlanmakta ve bu da Müslümanlara yönelik olumsuz algıların pekişmesine neden olmaktadır. Bu tür içerikler, Boşnak Müslümanlarının kimliklerini olumsuz yönde etkilemekte ve toplumda ayrışmalara yol açmaktadır (Ünal, 2012: 40-41-89) Bu bağlamda, Bosna-Hersek'te "Türk" ve "Müslüman" kavramlarının zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılması, tarihsel ve siyasi söylemlerle şekillenen bir algının sonucudur. Bu algı, Boşnak Müslümanlarının kimliklerinin inşasında ve toplum içindeki konumlarında önemli bir rol oynamaktadır. Mevcut kimlikler ve farklı kimlik unsurları çerçevesinde, Bosna-Hersek ve Türkiye'deki Boşnakların kimliklerini nasıl tanımladıkları ve kimliklerini hangi unsurlar üzerinden inşa ettikleri üzerine yapılan bu araştırma, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu doğrultuda, Boşnak etnik kimliğine sahip olan kişilerin yaşadıkları ülkeye, şehre ve kültüre bağlı olarak kimlik tanımlamalarında farklılıklar olup olmadığını görmek amacıyla her iki ülkede gerçekleştirilen anket sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Daha sonrasında kimlik temasının detaylarını görebilmek adına görüşmecilerin kimlik temasına yaklaşımları ve kimliklerle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Bu veriler ilk olarak nitel veri analizinde yapılan tematik kategoriler kapsamında oluşturulmuştur. Aşağıdaki grafiklerde Boşnakların kimlik tanımlarının yüzdelik ifadeleri yer almaktadır:

Şekil 1: Türkiye’deki Katılımcıların Kimlik Tanımları

Şekil 2: Bosna-Hersek’teki Katılımcıların Kimlik Tanımları

Grafiklerde Türkiye ve Bosna-Hersek'teki katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıklarını yüzdelik olarak göstermektedir. Kimliklerin tanımlanmasında dini, etnik ve milli kimlikler öne çıkmaktadır. İnceleyelim: Türkiye’de katılımcıların %72.4’ü (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum toplamı) kendilerini kesin ve normal olarak Müslüman tanımlarken, Bosna-Hersek’te bu oran %87.9’a çıkıyor. Bu, Bosna-Hersek’te dini kimliğin daha baskın olduğunu gösteriyor. Türkiye’de %88.3 ve Bosna-Hersek’te %84.3 oranında katılımcılar kendilerini Boşnak olarak tanımlamaktadır. Bu, her iki ülkede de Boşnak kimliğinin güçlü bir şekilde benimsendiğini gösteriyor. Türkiye’de %63 oranında katılımcı kendini Türk olarak tanımlarken, Bosna-Hersek’te bu oran %12.1

olarak oldukça düşüktür. Türkiye'deki yüksek oran, milli kimliğin güçlü bir şekilde hissedildiğini; Bosna-Hersek'teki düşük oran ise etnik çeşitliliğin ve kimlikler arasında çeşitlenmenin bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Türkiye'deki katılımcıların % 50'si kendini Avrupalı olarak tanımlarken, Bosna-Hersek'te bu oran % 61'dir. Avrupa kimliği, Bosna-Hersek'teki katılımcılar arasında daha yaygın bir şekilde benimsenmiş görünmektedir. Veriler, iki farklı coğrafi ve kültürel bölgedeki kimlik algısının belirli ölçütlerde farklılaşabildiğini ve kimliklerin kültürel, tarihsel ve sosyal faktörlerle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bosna-Hersek'teki yüksek Müslüman kimlik oranı, dini bağların güçlü olduğunu; Türkiye'deki yüksek Türk kimlik oranı ise kimliklerini çok katmanlı bir şekilde ifade etme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Her iki ülkede de Boşnak kimliği benimsenmiş, ancak farklı oranlarda yoğunlaşmıştır; bu da bu kimliğin her iki toplumda da önemli bir yer tuttuğunu işaret etmektedir. Avrupalı kimliği ise diğerlerine oranla daha düşük bir seviyede kalmış fakat katılımcıların yarısından çoğu Avrupalı kimliğini benimsemiştir.

Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak topluluklarının kimlik algıları, bulundukları coğrafyanın sosyokültürel ve siyasi bağlamlarına göre farklılık göstermektedir. Türkiye'deki Boşnaklar, çok katmanlı bir milli kimlik yapısına sahipken, Bosna-Hersek'teki Boşnaklar daha homojen ve yerel bir milli kimlik tanımını benimsemektedir. Fakat ideoloji ve kültürel kimlik çeşitlenmesi Bosna-Hersek'te daha yoğundur. Bu farklılıklar, kimlik algısının tarihsel, siyasi ve kültürel bağlamlardan ne derece etkilendiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak topluluklarının kimlik algıları, daha geniş bir çerçevede incelenmeye değer bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu yanıtların ilerleyen bölümlerde yaşantılarında ne şekilde tezahür ettiği ve kültürel ilişkilerine ne oranda katkı sunduğuna değinilecektir. Bundan evvel mülakat görüşmelerinde sorulan kimlik tanımlamalarına görüşmecilerin verdikleri yanıtlardan birkaçının örneğini görebiliriz:

(K.13. E. 51. Esnaf, İstanbul)

“Aslında hem Boşnak hem Müslüman hem de biraz Türküm diyebilirim ama Avrupa vatandaşımı diyemem. Bizim atalarımız Boşnak ve bizler de Boşnağız köken olarak ama ben kendimi Türk gibi de hissediyorum çünkü uzun yıllar atalarımız birlikte yaşamış. Türk geleneklerini biz şu an yaşıyoruz. Kendimi Türklükle de bağdaştırırım bunlar bir aileden iki kardeş gibidirler. Ama Avrupalı ve batılı olduğumu asla söylemem. Onlar farklı burada bir sürü Sırp ve Hırvat'la birlikte yaşıyoruz, onlar bizden ayrı. İyisi de var kötüsü de var ama en iyisiyle bile Müslüman Boşnak Türk vatandaşımı değiştirmek istemem.”

(K.5. K.55 Akademisyen, Saraybosna)

“Bizler bulunduğumuz coğrafi konum itibariyle Avrupalıyız aslında. Bizi Avrupalılardan ayıran şey ise dinimiz. Müslümanlık bizleri kimlik açısından diğerlerinde ayırıyor. Türk değiliz evet ama Türklerle de gönül bağımız var. Boşnaklar genel olarak Türkleri çok severiz. Sırlara, Hırvatlara ise eskiden gelen bir düşmanlık vardı, hala da birbirimizi çok sevdiğimiz söylenemez. Ama bir arada yaşadığımız sürece barışı korumak zorundayız. Hepimiz insanız mesela benim karşı komşum Sırp çalıştığım iş arkadaşlarım Hırvat. Onların bana bir kötü söylemi olmadı benim de onlara”.

(K.8 E.48. Öğretmen, İzmir)

“Biz Boşnak olduğumuzu biliriz. Müslüman mıyım evet Müslümanım ama dinimin bütün gerekliliğini yapamıyorum. Maalesef Müslüman olarak yaşadığımı söyleyemem ama çok şükür Müslüman olarak dünyaya geldik ve bunun için mücadele verdik. Biz diğerlerinden farklıyız (Slav Bosnalıları kastediyor.) Biz merhametliyiz bu Müslümanlıktan gelir. Onlar bize hiç acımaz ama Müslüman acır. İşte bu yüzden onlardan ayrılırız. Türklük konusuna gelince biz burada (İzmir) ayırım yapmıyoruz sanki hepimiz Türküz hepimiz Boşnağız gibi geliyor. Mahalle de herkesi tanırım Türk kardeşlerimle aramızda hiç öyle sen Türksün sen Boşnaksın ayrımı geçmedi. Sadece biz daha sarışın olduğumuz için lakaplar takılır bide geldiğimiz yerle alakalı konuşuruz, Sancaklı Karadağlı diye”.

Mülakatlarda da tıpkı anket bulgularında yer aldığı gibi Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnaklar arasında kimlik tanımlamaları açısından belirgin farklar bulunmaktadır. Türkiye'deki Boşnaklar Türkiye toplumuna entegrasyon sürecinde "Türk" kimliğine belirli bir oranda açık olmaktadır. Bosna-Hersek'teki Boşnaklar ise daha kapalı ve daha etnik temelli bir kimlik yapısına sahiptirler fakat tarihsel bağlar ve Osmanlı mirası nedeniyle, Türklere karşı olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Türk kültürü, özellikle dini ve geleneksel öğeler bağlamında, Boşnaklar arasında saygı görmektedir. Boşnaklar Avrupalı kimlik tanımına karşı daha az eğilim göstermektedirler. Bu farklılıklar, her iki topluluğun da içinde bulundukları sosyo-politik ve kültürel bağlamların kimlik inşasına olan etkilerini yansıtmaktadır.

3.3.2. Yerel Dil kullanımı ve Boşnakçanın Sürdürülebilirliği

Boşnakça ve Türkçe, köken bakımından birbirinden farklı dil ailelerine mensuptur. Boşnakça, Hint-Avrupa dil ailesinin Güney Slav dilleri grubunda yer alırken, Türkçe Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna dahildir. Boşnakçanın yer aldığı, Hint Avrupa dil ailesi, köken ve yapı açısından Türkçenin ait olduğu Ural-Altay dil ailesinden farklılık göstermektedir (Osmanbegovic-Baksic ve Arslan 2013: 102). Hint-Avrupa

dilleri bükümlü Ural-Altay dilleri ise sondan eklemeli dillerdir. Türkçenin de dahil olduğu sondan eklemeli diller grubu, kelimenin ek alarak yeni anlamlar kazanması, zamanla kelimenin kök yapısında ve anlamında değişikliklere yol açabilir, bu bağlamda hem gramer yapıları hem de anlam özellikleri bakımından öğrenilmesi güç diller arasında yer almaktadır (Tursunovic, 2019: 51). Çoğu Hint-Avrupa dilinde ise isimlerin ve fiillerin çekim yapısına dayalı bir sistem bulunmaktadır (Fortson, B. W. 2004)

Günümüzde Bosna-Hersek'te resmi olarak üç dil konuşulmaktadır: Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça. Bu dillerin ortak bir kökene sahip olmaları nedeniyle, aralarında büyük ölçüde benzerlikler bulunması günlük iletişimde kolaylık sağlamaktadır. Güney Slav dilleri olan Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça, aynı kökten gelen ve büyük ölçüde yakın dillerdir (Malcolm, 1996). Diller arasındaki farklılıklar daha çok sözcük dağarcığı ve bazı dil bilgisel ayrıntılar da mevcuttur. Örneğin, Boşnakçada İslam kökenli kelimeler daha sık kullanılırken, Hırvatçada daha çok Latince kökenli kelimeler bulunmaktadır. Bu nedenle, Bosna-Hersek'te farklı etnik gruplardan insanlar, dilsel çeşitliliğe rağmen büyük miktarlarda birbirlerini anlar ve bu diller arasındaki farklar, günlük yaşamda büyük bir engel teşkil etmez. Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça, dilbilimsel açıdan aynı dilin farklı standartlaştırılmış formları olarak kabul edilmektedir. Bu diller, Güney Slav dilleri grubuna ait olan Sırp-Hırvat dilinden türemiştir. 1990'lara kadar bu dil "Sırp-Hırvatça" olarak adlandırılmakta iken, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından etnik gruplar kendi dillerini farklı isimlerle ayırmışlardır (Mulalić, Akbarov, 2012: 26).

Boşnaklar anavatanları olan Bosna-Hersek'te Boşnakça anadillerini kullanma ve gelecek nesillere aktarma konusunda doğal olarak ileri bir konumdadırlar. Buna ek olarak Boşnaklar ülkede yaşayan diğer Slavlarla dil konusunda benzer dil kurallarına sahiptir ve gündelik dil de ortak bir alan oluşturulmuştur. Ayrıca bölgelerine gelen diğer milletlerin dillerini de zamanla öğrenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe, yönetim dili olarak kullanılmaktaydı ve bu süreçte Boşnakçaya birçok Türkçe kelime yayılmıştır. Osmanlı döneminden kalan Türk dili ve kültürünün etkisinden kurtulmak isteyen Sırp ve Hırvatlar XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren kendi dillerini Türkçe kelimelerden sistemli bir şekilde temizlemeye başlamışlar, fakat dilde yapılan bu etnik temizleme girişimi Sırp ve Hırvatlar için hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır (Bayraktar, 2012: 123). Çünkü kendi dillerinin Türkçeden arındırıldıktan sonra ne kadar fakir olduğunu görmüşler ve bir süre bu işe ara vermişlerdir (Bayraktar, 2012: 123). Bugün hala Boşnakçada Türkçe kökenli kelimeler kullanılmaktadır (Jahić, 2010) ve Bosna-

Hersek'teki üniversitelerde ise Boşnakça öğretilmektedir (Solak, Uzun, 2021: 301-302). Fakat Bosna-Hersek'te Türkçe dilinin kullanımına baktığımızda ise bu oran oldukça düşüktür. 2013 nüfus sayımına göre, ülkede yaklaşık 1.200 kişi Türkçe konuşmaktadır (WorldAtlas, 2024). Bu, toplam nüfusa oranla çok küçük bir azınlıktır. Türk dili, Bosna-Hersek'te bir azınlık dili olarak kabul edilmekte ve genellikle büyük şehirlerde, özellikle de başkent Saraybosna'da daha yaygın olarak konuşulmaktadır (WorldAtlas, 2024). Boşnak toplumunda, Türkçeye olan ilgi, tarihsel bağlar ve kültürel ilişkiler nedeniyle devam etmektedir, ancak günlük yaşamda baskın bir kullanım yoktur. Küreselleşme, nesiller arası köprü vazifesi gören ve en önemli kültür ögesi olan dil unsurunu da etkilemiştir (Koyuncu, 2013: 167).

İngilizce, Bosna-Hersek'te özellikle eğitimde ve iş dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan ikinci dildir. Uluslararası ilişkiler, turizm, teknoloji ve akademik alanlarda İngilizce bilmek, kişisel ve mesleki gelişim için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ülkedeki üniversitelerde İngilizce eğitim veren bölümlerin artması ve yurt dışı eğitim fırsatları, İngilizcenin kullanımının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, kırsal bölgelerde İngilizce bilgisi sınırlı kalmakta ve günlük hayatta çok fazla kullanılmamaktadır. Genel olarak, Bosna-Hersek'te İngilizce bilenlerin oranı "orta düzeyde" olarak kabul edilmektedir ve ülke, İngilizce yeterlilik sıralamasında 26. sırada yer almıştır (EF EPI, 2023, Feel Sarajevo, Sarajevo Times). Türkiye ise İngilizce yeterlilik konusunda daha düşük bir sırada yer almakta ve İngilizce bilenlerin oranı "düşük" düzeyde değerlendirilmektedir. 2023 yılı itibarıyla Türkiye, İngilizce yeterlilik sıralamasında 66. sırada yer almaktadır (EF Education First: Choose Location). Bu verilere göre, Türkiye'de İngilizce konuşanların oranı Bosna-Hersek'e göre daha düşüktür. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Boşnakların da Bosna-Hersek'teki kadar İngilizceye maruz kalma durumları oluşmamıştır.

Türkiye'de Boşnakça dili kullanımına baktığımızda ise anadili Türkçe olan bir ülkede Boşnakçanın devamlılığı konusunda Bosna-Hersek'ten daha geride olması olağan bir durumdur. Boşnakların Türkiye'deki en önemli farklılıklarından biri Boşnakçadır. İlk dönemlerde gelen Boşnaklar, Boşnakçayı daha fazla kullanırlarken zamanla Türkçeyi öğrenmeleri ve çocuklarının da Türkçe eğitim görmeleri ile beraber gündelik dil kullanımında daha sınırlı kullanımlar yaşanmıştır. Boşnaklar aile içinde Boşnakça kullanımını sürdürmeye çalışsalar da gündelik hayatta maruz kaldıkları dil Türkçedir. Dolayısıyla Boşnakça Türkiye'deki Boşnaklar arasında hala varlığını sürdürmekte olsa

da giderek azalmaktadır. Bu konuya ilişkin aşağıda yer alan tablo Boşnakçanın Türkiye’de kullanımı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Tablo 11. Katılımcıların Çocuklarına Dil aktarımı

Yargı	Seçenek	Türkiye		Bosna-Hersek	
		f	%	f	%
Çocuklarıma Boşnakça konuşmaları için dilimizi öğretiyorum.	Kes. Katılmıyorum	19	4.4	12	2.9
	Katılmıyorum	68	15.9	14	3.4
	Kararsızım	79	18.5	51	12.4
	Katılıyorum	169	39.6	99	24.1
	Kes. Katılıyorum	92	21.5	236	57.3

Bu tabloya göre Boşnaklar, Türkiye’de maruz kaldıkları yeni dil ile uyum göstermiş ve Boşnakça kullanımını doğal bir süreçte daha az kullanılır hale gelmiştir. Görüşmecilerin ifadelerine göre ise yeni nesillere Boşnakçanın aktarımı konusunda sınırlı düzeyde bir çaba vardır.

Boşnakların kullandıkları dillere ilişkin daha ayrıntılı bilgi içeriği aşağıda yer alan mülakat görüşmelerindeki örneklerde yer almaktadır.

“Boşnakça bizim evde çok kullanılmıyor diyebilirim. Annem ve babam bazen arasında Boşnakça konuşuyorlar ama ben çok fazla anlayamıyorum. Türkçe eğitim gördüm, arkadaşlar çevrem de tamamen Türkçe konuşuyor, bu yüzden Boşnakçayı çok kullanmıyorum. Yine de bazı sözcükler ve ifadeleri biliyorum, ama akıcı bir şekilde değil ve benim için kesinlikle konuşmak zor. Büyüklerimiz zamanında daha fazla konuşurlardı ama bizim nesilde dil artık pek ön planda değil.” (K.12, K, 24, Öğrenci, İstanbul)

Başka bir kuşaktan katılımcı ise Boşnakçanın durumunu şu şekilde değerlendirmiştir:

“Boşnakça konusuna daha fazla sahip çıkmamız gerekir. Büyüklerimiz sürekli Boşnakça konuşuyordu. Şu an evde Boşnakça bilen kimse kalmadı. Eşimle bazen Boşnakça konuşuruz, çocuklar da biraz anlar ama kendileri konuşamazlar. Dilimizin unutulduğunu düşünüyorum. Benim ailem uzun zaman önce göç etmiş, ama yine de çocukken evde sürekli Boşnakça konuşulduğu biliriz. Bizim nesilden sonra dilin kullanımı azaldı. Yaşlılarımız hala konuşuyor.” (K.13.E, 56, Emekli, İzmir)

Bosna-Hersek’teki katılımcılardan örnekler ise şu şekildedir:

“Günlük hayatımda tabii ki Boşnakça kullanıyorum. Ailemle, arkadaşlarımla hep Boşnakça konuşuyoruz. Ama üniversitede derslerimiz İngilizce, özellikle de Erasmus programına katıldığım için İngilizceye daha fazla maruz kaldım. Kendi bölümümde de İngilizce makaleler okumamız gerekiyor, bu yüzden İngilizcem gelişti. İngilizceyi genellikle ders çalışırken, sunum yaparken ve internet ortamında kullanıyorum. Fakat günlük konuşmalarda daha çok Boşnakça tercih ediyorum. Birçok arkadaşım İngilizceyi iyi konuşabiliyor, ama herkes günlük hayatta Boşnakça kullanıyor. İngilizce bilmek bana birçok kapı açtı. Hem yurt dışına çıkma şansı buldum, hem de iş fırsatları arttı. Şu an staj yapıyorum ve burada İngilizce çok önemli. Ama Boşnakça benim ana dilim ve kültürel kimliğimin bir parçası, bu yüzden Boşnakça benim için her zaman ön planda.” (K.21, K, 27, Öğrenci, Saraybosna)

“Benim işim gereği İngilizce bilmek çok önemli. Mostar'a her yıl çok sayıda turist geliyor ve onlarla iletişim kurmak için İngilizce kullanmam gerekiyor. Günlük iş hayatımın büyük bir kısmı İngilizce konuşarak geçiyor diyebilirim. Ama ailemle ve arkadaşlarımla tabii ki Boşnakça konuşuyorum. İş dışında İngilizce kullanmam. Turizm sektöründe çalışıyorsanız, İngilizce bilmek bir zorunluluk haline geldi. İngilizce bilmeseydim, bu kadar turistin geldiği bir yerde çalışmam mümkün olmazdı. İngilizce sayesinde hem işimi daha iyi yapabiliyorum hem de kariyerimde ilerleme fırsatları buluyorum. Ama Boşnakça hem özel hayatımda hem de kimliğimde en önemli unsur.” (K.30, E, 35, Turizm Sektöründe Çalışan, Mostar)

Verilen örneklerden bir kısmı Türkiye'deki Boşnaklara, bir kısmı ise Bosna-Hersek'teki Boşnaklara aittir. Her iki topluluğun katılımcıları arasında Boşnakça, Türkçe ve İngilizce dillerinin kullanımı açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Boşnakça kullanımının Türkiye'deki Boşnaklar arasında daha sınırlı olması, katılımcıların görüşlerine göre büyük ölçüde çevre faktörleri ve Türkiye'nin anadilinin Türkçe olmasından kaynaklı Türkçeye maruz kalma durumuyla ilişkilidir. Bu durum, genel bir asimilasyon sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Bosna-Hersek'te ikinci dil olarak İngilizcenin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türkiye'deki Boşnaklar ise İngilizce yerine daha çok Türkçe kullanmakta ve Boşnakça, bu grup arasında ikinci sırada yer almaktadır. Bu durum, dil kullanımında yaşanan değişimlerin sosyo-kültürel etkileri olarak değerlendirilebilir.

3.3.3.Dini Ritüeller ve Etkileri

Din, yüzyıllar boyunca bir toplumun kimliğini, kültürünü ve ortak değerlerini oluşturan bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Karpas, 2015:5). Boşnakların dinsel yaklaşımı ve dini ritüellerine bağlılıkları, tarihsel süreç içerisinde kültürel kimliklerinin önemli bir parçası olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki varlığıyla birlikte Boşnaklar arasında İslam'ın benimsenmesi yaygınlaşmış, bu da onların dini kimliğinin temelini oluşturmuştur. Boşnakların büyük bir kısmı, Sünni İslam'ın Hanefi mezhebine mensuptur (Bougarel, 2007). İslam, Boşnakların toplumsal yapısını ve günlük yaşantılarını şekillendiren bir unsur olmaya ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir. Özellikle Yugoslavya'nın dağılmasından ve Bosna Savaşı'ndan sonra dini kimlik, milliyetçilikle iç içe geçmiş ve Boşnakların kültürel anlamda kendilerini tanımlama yollarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, din sadece bireysel inançlar ve ritüellerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda etnik kimliği de belirleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Bougarel, 2007). Yugoslavya döneminde uygulanan laiklik ve sosyalist politikalar, dinin kamusal alandaki etkisini sınırlandırsa da, 1990'ların başlarında Yugoslavya'nın dağılması ve Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte dinî kimlik yeniden önem kazanmıştır ve bu süreçle birlikte cami inşaları hızlanmış, dinî eğitim kurumlarının sayısı artmış ve Boşnaklar arasında İslami ritüellere olan bağlılık belirgin bir şekilde yükselmiştir (Bieber, 2006). Bosna-Hersek'te dinî kimliğin yeniden yükselişi, bölgedeki Müslüman toplulukların tarihsel süreçte maruz kaldığı homojenleştirme politikaları ve bu politikaların tetiklediği zorunlu göçlerin oluşturduğu derin sosyo-politik bağlamla birlikte açıklanabilir.

Boşnak göçmenlerin ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların günümüzdeki dinî yaklaşımlarını ve dinî pratiklerini nasıl gerçekleştirdiklerini anlamak amacıyla, araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Görüşme gerçekleştirilen kişilerin göç süreçlerini anlatırken en çok vurguladıkları göç nedenleri arasında “dinî baskılar” bulunmaktadır. Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle yeni kurulan devletlerin uyguladığı homojen toplum kurma politikasıyla, Müslümanlara din değiştirmeleri yönünde baskılarda bulunmuşlar, kabul etmeyen kişileri ise göçe zorlamışlardır. Bu dönemde, Boşnakların yaşadığı zorluklar ve dinlerini özgürce yaşayabilmelerine yönelik engeller, Müslüman toplulukların göç etmesine yol açmıştır. Takip eden süreçte ise, Bosna Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olarak, Boşnakların “dinî tercihlerinin” diğer etnik gruplardan farklı olması gösterilmiş ve bu durum

katılımcılar tarafından “çatışmaların ideolojik bir zemine dayandırıldığı” şeklinde vurgulanmıştır.

Bosna-Hersek’te ve Türkiye’de yaşayan Boşnaklara dini kimlik tanımlarında Müslüman kimliği tanımına kendilerini ne kadar yakın hissettiklerini ve dini ritüeller konusundaki yaklaşımlarını sorarak dini seçimlerin kültürlerine etkileri değerlendirilmiştir. Bu sorulara verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir:

Tablo 12. Katılımcıların Dini ritüeller

		Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Dini ritüellerime önem veririm.	Kes. Katılmıyorum	48	11.2	64	15.5
	Katılmıyorum	39	9.1	21	5.1
	Kararsızım	73	17.1	41	10.0
	Katılıyorum	107	25.1	98	23.8
	Kes. Katılıyorum	160	37.5	188	45.6
Toplam		427	100	412	100

Tablo 13. Ölçme Aracında Yer Alan Dini Ritüellerin, Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması

Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Dini ritüellerime önem veririm.	Türkiye	427	3.68	1.35	.34	.73
	B. Hersek	412	3.65	1.48		

Tablo 14. Katılımcılar Üzerindeki Dini Etkinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması- Türkiye

Boyut	Yaş Grubu	n	$\bar{x}$	ss	F	<i>p</i>	Fark
Dini Etki	18-30 yaş	169	5.97	1.64	2.77	.04	4>3
	31-40 yaş	86	6.00	1.71			
	41-50 yaş	68	5.76	1.69			
	51-65 yaş	104	6.48	2.05			

Bu tablo, genç ve yetişkinler arasında dini etkilerin önemli olduğunu ve bu etkilerin ölçülebilir farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. İstatistiksel analiz, dört farklı yaş grubuna (18-30, 31-40, 41-50, ve 51-65 yaş) odaklanmış ve her grubun dini etkiye olan ortalama yanıtını ($\bar{x}$), yanıtların dağılımını (ss) içermektedir. En yaşlı grup olan 51-65 yaş grubunda dini etkinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, yaşlı bireylerin gençlere göre dini inançlara daha fazla önem verdiklerini ve bu inançların yaşam tarzları üzerinde daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.

Her iki ülkenin “dini etki” boyutlarını görmek için aşağıda karşılaştırmalı olarak bir analiz tablosu sunulmuştur. Tabloda verilen **F** istatistiği ve **p** değeri, farklı yaş grupları arasındaki dini etki üzerine yapılan bir ANOVA testi uygulanmıştır ve **post-hoc testleri** arasından **Tukey testi** kullanılmıştır.

Tablo 15. Katılımcılar Üzerindeki Dini Etkinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması- Bosna-Hersek

Boyut	Yaş Grubu	n	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
Dini Etki	18-30 yaş	187	5.58	1.78	77	.51	
	31-40 yaş	70	5.54	1.97			
	41-50 yaş	71	5.51	1.71			
	51-65 yaş	84	5.23	1.77			

Yaş grupları arasında dini etki boyutunda, 51-65 grubunda yer alan katılımcıların puanı 41-50 yaş grubunda yer alan katılımcıları puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$).

Bu veriler, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki bireylerin dini ritüellere önem verme durumlarının benzer olduğunu, ancak Bosna-Hersek'te bu konudaki fikirlerin daha dağınık olduğunu göstermektedir. Her iki ülkede de dini ritüeller önemli bir yer tutmakta, ancak bireysel farklılıklar Bosna-Hersek'te biraz daha fazla görülmektedir. Bu tür bilgiler, her iki ülkenin sosyal ve kültürel yapısını anlamada değerlidir.

Tabloya göre dini ritüelleri uygulama ve ibadetlerin devamlılığı hususunda yöneltilen soruya katılımcılar genel olarak bakıldığında daha yüksek düzeyde kabul edilebilecek bir yanıt olan dini ritüellerini uyguladıkları seçeneği olmuştur. Katılmayan grupların düzeyi ise ölçülebilir düzeydedir. Her iki ülkede de birbirine yakın cevaplar verilmiştir. Türkiye'deki katılımcılar %62,6'sı (Katılıyorum + Kesinlikle Katılıyorum) dinî ritüellerine önem verdiklerini belirtmiştir. Bosna-Hersek'teki katılımcılar ise %69,4'ü (Katılıyorum + Kesinlikle Katılıyorum) dinî ritüellerine önem verdiklerini ifade etmiştir. Birbirine yakın oranlar arasında Bosna-Hersek'teki katılımcılar dini ritüellerine daha fazla eğilim gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Anket verilerinin yanı sıra, aşağıda örneklerle sunulan mülakat görüşmelerinin transkriptleri de yer almaktadır.

“Biz Müslüman Boşnaklarız, ama Avrupa ile iç içeyiz. İnancımızı kaybetmeden modern bir yaşam sürmeye çalışıyoruz. Kimliğimiz hem buraya hem İslam'a bağlıyoruz. Müslüman olmak bizim için bir yaşam biçimi.” (K.2 K, 30, Sağlık P. Travnik)

“Boşnaklar genel olarak rahat insanlardır. Müslümanız evet hepimiz Müslümanız ama tam anlamıyla Müslümanlığı yaşıyor muyuz bilmiyorum. Yani İslam’da bazı yasaklar vardır alkol veya tesettür konularında. Açıkçası biz içki içiyoruz. Taşkınlık çıkarmadan yanlış yollara sapmadan eğlencelerimizde ve arada sırada arkadaşlarla birlikte kullanırız. Genelde rahat yaşıyoruz. İbadetlerimi de keşke tam olarak uygulayabilsem ama maalesef bu konuda biz biraz gevşek davranıyoruz (K.6 E. 60, Emekli, İzmir).

“Bizim etrafımızda çok fazla gayrimüslim insan yaşıyor. Komşularımız, arkadaşlarımız, iş yerinde çalıştığımız insanlar.. Biz dinine bağlı bir aileyiz fakat çevremizde genelde Müslüman olmayan insanlar olduğu için yeni nesiller için endişeleniyorum. Çünkü yeni nesiller İslam kültürüyle yetişmediğinde doğrudan bu yaşamlardan etkilenecek. Gençler alkole eğlenceye ve rahat yaşamaya özenebilirler. Gayrimüslim gibi yaşamak çok kolay. Haram olan şeyler bu ülkede var. Yeme içme konusunda bazı bölgelerde domuz eti satılabiliyor ama genelde Bosna-Hersek’te helal olan ürünler var. Sonra tesettür konusunda bizim kızlarımız kendi istekleri ile örtünmeyi seçtiler bu konuda sıkıntı yaşamadık ve hatta hafız olmak istediler onları burada hafızlık eğitimi veren bir okula gönderdik. Umarım bizim gibi aileler İslami değerlere önem vermeye devam ederler.” (K.14. K. 41, Öğretmen, Saraybosna)

“Genelde Rumeli insanlarına rahat ve eğlenceli derler, öyle bilinirler ama biz kendi içimizde dinine bağlı bir aileyiz. Hem kültürümüzü yaşıyoruz hem de dinimizi sürdürüyoruz. Eşim ve ben çocuklarımızın İslami değerlerle yetişmesi için elimizden geleni yapıyoruz. Türklerde de Boşnaklarda da rahat yaşayanlar İslami ideolojiden uzaklaşan kesimler var ve bunlar çevremizde olduğu için yetiştirdiğimiz çocuklarda bunlardan etkilenmeleri adına korkularımız olmuyor değil.” (K.13. K. 46. Ev hanımı, Bursa)

“Din bizim için aslında bu topraklara gelmemizin en büyük sebebi. Biz zaten Müslüman olduğumuz için atıldık topraklarımızdan. Tarihteki varlığımız tamamen dinle şekillenmiş ve biz onlardan olmadığımız için atalarımız katliamlar yaşamıştır. Daha çok yakın bir tarihte Boşnaklar yalnızca Müslüman oldukları için katledilmediler mi? Eğer bizlerde Sırp gibi Hırvatlar gibi Hristiyan olsaydık tüm bu sıkıntılar yaşanmayacaktı. Bizleri asimile etmeye çalıştılar İslam’dan Osmanlıdan uzaklaştırmaya çalıştılar. Zaten bütün Avrupa ve bütün batı devletleri İslam’a düşman. Eğer biz o zamanlar dinimizden vazgeçmediysek şimdi bu rahat koşullarda hiç bırakmamalıyız. İslam bizi diğer Slavlardan ayıran en büyük özelliğimiz. İyi ki Fatih geldi iyi ki biz bu inancımıza sahip çıktık. Çünkü

Müslüman olan bir kişi asla bir cana kıyamaz, bu canılığı ancak Çetnikler ancak dinsizler yapar.” (K.30. E.38. Diş hekimi, İstanbul)

Kadınların ve erkeklerin dini ritüellerine ve İslami kültüre olan yakınlıkları arasında genel bir uyum olduğu saptanmıştır. Genç nesil ve yetişkin nesil arasında ise dini yaşama anlamında anlamlı oranda farklar bulunmuştur. Her iki grupta da genç nesil dini ritüellerine daha az önem verirken yetişkinler dini ritüellerine daha bağlı kalmışlardır. Daha önceki dönemlerde dinin öneminin toplum genelinde her yaştan birey için daha yüksek bir düzeyde hissedildiğini ifade eden katılımcılar, özellikle geçmişteki dinî ritüellerin ve inanç pratiklerinin daha merkezi bir role sahip olduğunu, bireylerin toplumsal hayatta ve aile yaşamında bu ritüelleri sıkça uyguladığını belirtmişlerdir. (K.1, K.2., K.9., K.15., K.19., K.25., K.26., K.27.) Bununla birlikte, geçmiş dönemlerde dinin sadece bireysel bir tercih değil, aynı zamanda sosyal bağları güçlendiren bir araç olarak işlev gördüğünü vurgulamışlardır. Bununla birlikte, modernleşme, şehirleşme ve küreselleşmenin etkisiyle bu dinî bağlılıkların ve ritüellerin bazı kesimlerde zamanla azaldığına dikkat çekilmiş; özellikle genç nesillerin dinî ritüellere olan ilgisinin geçmişe kıyasla daha düşük bir düzeyde olduğu dile getirilmiştir. Bu durum, geçmişte dinin daha güçlü olduğu dönemlerin bir nostalji unsuru olarak hatırlanmasına neden olmuştur.

Boşnaklar için din günümüzde önemini korurken, yalnızca bireysel bir inanç sistemi olmaktan öte, etnik kimliklerinin, toplumsal dayanışmanın ve kültürel miraslarının ayrılmaz bir parçasıdır. Dini ritüellere olan bağlılık, özellikle geleneksel ve kırsal kesimlerde güçlü bir şekilde devam ederken, şehirlerde ve genç kuşaklar arasında daha esnek bir dinî pratik gözlemlenebilir. Ancak genel olarak din olgusu Boşnak toplumunda önemli bir sosyal ve kültürel yapı taşı olmaya devam etmektedir. Görüşmeler çerçevesinde oluşan temalara göre; Boşnakların bir kısmı İslam’ın temel ibadetlerine olan bağlılıklarını sürdürmektedir. Namaz, oruç, hac ve zekat gibi İslam’ın beş şartına karşı duyulan hassasiyet, özellikle geleneksel ailelerde güçlü bir şekilde yaşatıldığı dile getirilmiştir. (K.3, K.4, K.12, K.17, K.28, K.30.) Dini ritüellerin kapsamında Ramazan ayı, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı gibi önemli toplumsal birlik ve dayanışma dönemleri Boşnaklar için önemli role sahiptir. Fakat bütün bunların yanı sıra her iki coğrafyada da dini etkilerin zamanla azaldığı ve genç nesillerin dinden uzaklaştığı konusuna da değinilmiştir. (K.1, K.7, K.8, K.11, K.14, K.16, K.24, K.28) Bazı görüşmeciler günümüzden sonraki kuşakların dini ritüelleri uygulaması hususunda kendileri kadar etkili olamayacakları düşüncesine sahiptirler.

3.3.4. Boşnakların Diğer Etnik Kimliklerle Evlilik Düşünceleri

Tarih boyunca çok kültürlü bir coğrafyada yaşamış olan Boşnaklar, diğer etnik ve dini gruplarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Geleneksellik ve modern eğilimler arasında evlilik düşüncesi önemli durum analizi sunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu yaklaşımları ele alabiliriz:

Tablo 16. Katılımcıların Diğer Kimliklerle Evlilik Düşünceleri

		Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Ailemdeki bireylerin Avrupa kökenli (Sırp, Hırvat vs.) bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	Kes. Katılmıyorum	110	25.8	164	39.8
	Katılmıyorum	95	22.2	70	17.0
	Kararsızım	80	18.7	83	20.1
	Katılıyorum	77	18.0	54	13.1
	Kes. Katılıyorum	65	15.2	41	10.0
Ailemdeki bireylerin Türk kökenli bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	Kes. Katılmıyorum	36	8.4	91	22.1
	Katılmıyorum	28	6.6	30	7.3
	Kararsızım	31	7.3	64	15.5
	Katılıyorum	171	40.0	13	3.2
	Kes. Katılıyorum	161	37.7	214	51.9
Ailemdeki bireyler Boşnak kökenli bir insanla evlenmelidir.	Kes. Katılmıyorum	53	12.4	146	35.4
	Katılmıyorum	70	16.4	69	16.7
	Kararsızım	73	17.1	68	16.5
	Katılıyorum	90	21.1	52	12.6
	Kes. Katılıyorum	141	33.0	77	18.7

Tablo, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki katılımcıların çeşitli kökenlerden bireylerle aile üyelerinin evlilik kararlarına gösterdikleri saygı düzeylerini göstermektedir. İki ülke arasındaki farklı tepkiler, sosyo-kültürel etkileşimler ve toplumsal normlar hakkında bizlere derinlemesine bir bakış sunmaktadır.

İlk olarak Avrupa kökenli bir bireyle evlilik kararlarına saygı gösterme eğilimlerine baktığımızda; Türkiye'de katılımcıların %25.8'i kesinlikle katılmıyor ifadesiyle, Avrupa kökenli bireylerle evliliğe karşı oldukça yüksek bir direnç göstermiş. Bosna-Hersek'te ise bu direnç daha da yüksek (%39.8), bu durum bölgesel tarih ve etnik çeşitlilikten kaynaklanan derinlemesine toplumsal farklılıkların etkili olduğunu göstermektedir. Her iki ülkede de kabul oranları düşük, bu da bölgesel tarih ve kültürel farklılıkların evlilik kararlarında önemli bir rol oynadığını gösteriyor.

İkinci olarak Türk kökenli bir bireyle evlilik kararlarına saygı gösterme eğilimlerine baktığımızda; Türkiye'de, katılımcıların %77.7'si evliliği olumlu karşılarken,

Bosna-Hersek'te bu oran %55.1'tir. Bu farklılık, Türk kültürünün Boşnak nüfusu üzerindeki tarihsel ve kültürel etkisinin de önemli bir yansımasıdır.

Son olarak Boşnak kökenli bir bireyle evlenme yargısı yer almaktadır. Bu hususta Türkiye'deki katılımcıların %54.1'i (Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum), Bosna-Hersek'teki katılımcıların %31.3'ü (Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum) yönünde görüş belirtmişlerdir. Türkiye'deki daha yüksek destek oranları, Boşnak kökenli bireylerle evlilik konusunda daha geniş bir kabul görüldüğünü ve etnik entegrasyonun Türkiye'de daha olumlu bir seyir izlediğini göstermektedir. Bu maddenin kapsamı diğer iki maddeden farklı olarak, "Ailemdeki bireyler Boşnak kökenli bir insanla evlenmelidir" ifadesi şeklinde sunulmuştur ve bu husustaki kesinlik algısı Bosna-Hersek'teki katılımcılar tarafından diğer seçeneklerin de mümkün olabileceğini ve böyle bir zorlamaya tabi tutulamayacağını gösterir.

Tablodaki veriler, etnik kökenlerin evlilik kararlarında önemli bir rol oynadığını ve toplumların tarihsel, kültürel ve sosyal dinamiklerinin bireylerin bu tür kararlara yönelik tutumlarını güçlü bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Türkiye ve Bosna-Hersek'te Türk ve Boşnak kökenli bireylerle evliliklere yönelik yüksek kabul oranları, bu toplumların yakın kültürel bağlarını ve tarihsel ortaklıklarını ortaya koymaktadır. Ancak Avrupa kökenli bireylerle evlilik konusundaki olumsuz eğilimler, tarihsel gerilimlerin, dini ve kültürel ayrışmanın etkisini yansıtmaktadır. Bu sonuçların ardından mülakatlardan elde edilen bulgulara yer alan örnekler de aşağıda sıralanmıştır:

“Biz asla bir Sırp ve Hırvat evliliği yapmasını istemeyiz. Çocuklarımız evlenmek istediğinde Boşnakla evlensin Müslüman olan biriyle evlensin. Mesela bir Sırp sonradan Müslüman olmuştur ben ona da karşıyım, olmaz eskiden bir husumetimiz var ve ben istemiyorum. Kızlarım da bunu bilir ve bile bile bir Sırp Hırvat getirmezler. Böyle bir şeyle sınanmak istemem. Türk getirirse, Müslüman veya bir İtalyan getirirse bile belki olur ama diğerlerinden olmaz”. (Yalnızca Sırp ve Hırvat kişiler olmaz demek istiyor) (K. 24, E, 49, İşletmeci, Mostar)

“Benim için mesele, benim evimde babam bunu yasaklıyor ve babam buna tamamen karşı. Annem Karadağlı olduğu için onun yaşadığı zamanlarda din dersi yoktu herkes birlik içinde yaşıyordu bu yüzden annem sadece iyi insan olsun diyor ama yine de babam yüzünden böyle şeyler yapma diyor. Babam zaten savaş yüzünden ve ölen akrabaları olduğu için karşı çıkıyor. Hani belki dinini değiştirirse tamam diyor ama Sırp'lar ve Hırvatlar değiştirirse yine de babam olmaz diyor. Türkleri de istemiyor ona da karşı çıkıyor benim babam çok kıskanç bir insan haberlerden izlediğimizde kadın

cinayetlerinin olduğunu biliyor Türk ve Arnavut erkeklerinin çok kıskanç olduğunu bildiği için karşı çıkar izin vermez. Ama genel olarak Bosna-Hersek'te Türklerle evlilik doğal karşılanır.” (K.2. K, 22, Öğrenci, Sarajevo)

“Biz Boşnakla Türk ayırt etmeyiz ki. Büyük kızımız mesela Türklerle evlendi çok severiz damadımızı. Türk’müş Boşnak’mış hiç farketmez. Diğer türlü soruyorsan yani Bosnalı bir Sırp’la asla evlenmesine müsaade etmezdim. Ama genel olarak diğer Avrupalılarla yani İtalyan İngiliz mesele bunlar olabilir. Şimdi her şey güzel gibi gözükebilir ama ben babamı savaşta kaybettim ve onu Çetnikler vurdu. Ben nasıl kızımı bir Sırpla evlendiririm. Burada biz Türklerle bir olduk bize sahip çıktılar. İlk geldiğimizde komşularımız bize kol kanat gerdi. Biz savaş yıllarında geldik. Komşularım kocama iş buldu evimizden kira almadılar bir sene. Benim halam, babam, eşimin ablası, amcası, hep savaşta öldürüldüler. Biz onlara bu yüzden sıcak bakmayız.” (K.19. K, 49, Ev hanımı, Eskişehir)

“Biz Türkleri çok severiz onlarla evlilik yapmak da gayet uygundur benim eşimin akrabalarında da Türklerle evlenenler vardır. Gayet sıcak bakarlar. Diğer milletlerle karışık evliliklere ise sıcak bakmayız. Başka dinden olmaz yani sadece Müslümanlar ve Türkler ile evlilikler olabilir, Hristiyan ya da Ateist birisi bizim ailemiz tarafından hoş karşılanmaz.” (K.4. K. 29, Takı tasarımcısı, İlidza)

Evlilik konusunda gerçekleştirilen mülakatlarda görüşmecilere yine diğer kimlikler ile evlilik kararlarına ilişkin eğilimleri sorulmuştur. Tematik analizlerde özellikle Boşnakların, Sırplarla ve Hırvatlarla gerçekleşecek olan evliliklere sıcak bakmadıkları ve ailelerini bu tarz evliliklerden uzak tutmaya çalıştıkları dile getirilmiştir. Bu aynı zamanda Sırp ve Hırvat vatandaşlar içinde geçerli bir durum mudur? Yargısını ise Sırp ve Hırvatlarla kapsamlı bir araştırma gerçekleştirilmeden netleştiremeyiz fakat, görüşmeler esnasında katılımcıların bir kısmı; karşı tarafın da bu evliliklere sıcak yaklaşmadığını, kendi çevrelerinde bu deneyimleri yıllardır yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu düşüncelerin temeli ise görüşmeciler tarafından geçmişte yaşadıkları siyasi gerilimlere ve Bosna Savaşına dayandırılmaktadır. Günümüzde Bosna-Hersek'te üç milletin bir arada yaşadığı göz önünde bulundurulsa dahi evlilik gibi önemli bir konu söz konusu olduğunda, geçmişten gelen husumetlerin ve çatışmaların etkilerinin süregeldiğini görmekteyiz. Anketlerden çıkan sonuçlar ve görüşmelerden elde edilen temalar bu görüşleri desteklemektedir.

Görüşmeler kapsamında Türkiye’de yaşayan Boşnaklarla ilgili ortaya çıkan temalara baktığımızda; Boşnakların, Türklerle evliliklere daha olumlu bakmakta

olduklarını ve Türkiye'ye yerleşmelerinden itibaren atalarının zaten Türklerle evlilikler gerçekleştirdiklerini ifade ettiklerini görürüz. Türklerle Boşnaklar arasındaki evliliklerde kişilerin bireysel özellikleri daha fazla önem taşımaktadır ve etnik kimlik konusu herhangi bir engel olarak görülmemektedir. Bosna'da yaşayan Boşnakların bir kısmının Türklerle evlilikleri doğal karşıladıklarını fakat genel olarak Balkan milletlerinden kişilerle yapılacak evlilikleri daha olumlu buldukları ifade edilmiştir. Karadağlı, Kosovalı veya Arnavut kökenli kişilerle halihazırda gerçekleştirdikleri evlilikler ile bu algıya alıştıklarını ve bu durumun doğal bir hale geldiğini ifade etmişlerdir. Türklere bakış açıları ise negatif bir tutumda olmamakla birlikte bazı katılımcılar "Türk erkeklerinin kıskançlıklarıyla tanınır olduklarını ve öfke kontrolü konusunda iyi izlenimleri olmadığı gibi" (K.5, K.12, K.21, K.22) düşünceler beyan etmişlerdir. Türk kızları ile ilgili evlilik konularında ise negatif bir bilgi yer almamıştır.

Boşnakların kendi etnik kimliklerinden biriyle evlilik tercihleri ise daha yüksek bir katılım düzeyindedir. Boşnaklar, kendi kökenlerinden biriyle evlilik yapmayı diğer seçeneklerden daha çok tercih etmektedirler. Bu durum, özellikle kültürel kimliğin korunması ve toplumsal birlik duygusunun güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Genel bir değerlendirmede kendi etnik kökenlerinden biriyle evlilik yapmayı daha fazla tercih eden Boşnak katılımcılar, bu tercihin Boşnak kültürü ve geleneklerinin gelecek nesillere aktarılması için elzem olduğunu belirtmişlerdir. Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnaklar, aynı kökenden biriyle evlenmenin kültürel süreklilik ve değerlerin korunması açısından temel bir önem taşıdığını vurgulamışlardır. Fakat bunun yanı sıra diğer milletlerle gerçekleştirilecek evliliklere de saygı göstereceklerini ifade etmişlerdir.

Bu durum, özellikle genç nesiller arasında farklı kimliklerle evliliklere daha açık bir yaklaşım sergilenmesine olanak tanımıştır. Ancak, aile büyüklerinden bazıları hala daha homojen evlilikleri tercih edebilir, bu da aile içinde ve topluluklar arası diyalogda çeşitli görüş ayrılıklarına neden olabilir. Dolayısıyla, Boşnakların farklı kimliklerle evliliklere bakışı, modernleşme ile geleneksel değerler arasındaki dengeyi yansıtan karmaşık bir yapıdadır.

3.3.5. Boşnakların Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumları

Bosna-Hersek'te Boşnakların, geçmişten bu yana ayrımcılık ve baskılara tabi tutuldukları bilinmektedir. Özellikle yakın dönemlere baktığımızda 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı sırasında Boşnaklar, Sırp ve Hırvat milliyetçi

politikaları çerçevesinde toplu katliamlar, zorunlu göçler ve soykırım gibi insan hakları ihlalleriyle karşılaşmışlar ve sistematik bir şekilde ayrımcılığa ve etnik temizliğe maruz kalmışlardır. Savaş sonrası dönemde ise Boşnaklar, siyasi sistemdeki etnik eşitsizlikler ve ayrımcı politikalar nedeniyle eğitim, istihdam ve kamu hizmetlerine erişim gibi alanlarda dezavantajlı bir konumda bırakılmıştır. Dayton Anlaşması'nın getirdiği etnik kota sistemi, Boşnakların çoğunlukta olduğu bölgelerde bile temsil eşitsizliği yaratmış, bu durum toplumsal gerilimi artırmıştır (Bieber, 2006).

Türkiye'ye göç eden Boşnaklar ise tarihsel olarak Osmanlı döneminden itibaren genellikle Müslüman kimlikleri üzerinden kabul görmüş ve kültürel asimilasyondan korunmuşlardır. Ancak Cumhuriyet dönemi ve sonrasında, özellikle 20. yüzyılın ortalarında gerçekleşen göçlerde, Boşnaklar zaman zaman yerel halk arasında “yabancı” olarak görülmüş ve sosyal dışlanmaya maruz kalmışlardır. Boşnakların kimliklerini ve dillerini koruma çabaları, kültürel kimliklerini muhafaza etmek isteyen gruplarla Türk milliyetçiliğinin asimilasyonist eğilimleri arasında gerilim yaratmıştır. Günümüzde Türkiye'deki Boşnaklar, büyük ölçüde topluma entegre olmuşlardır (Karpat, 2003).

Her iki durumunda günümüzde ne şekilde tezahür ettiğine yönelik araştırmalar neticesinde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 17. Katılımcıların Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumları

		Türkiye		Bosna-Hersek	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Yaşadığım toplumda Boşnakların ayrımcılıklara maruz kaldığını düşünüyorum.	Kes. Katılmıyorum	117	27.4	17	4.1
	Katılmıyorum	129	30.2	29	7.0
	Kararsızım	82	19.2	115	27.9
	Katılıyorum	71	16.6	111	26.9
	Kes. Katılıyorum	28	6.6	140	34.0

Katılımcılara yaşadıkları toplumda ayrımcılığa uğrayıp uğramadıkları sorusu yöneltilmiştir. Boşnaklar Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te birbirinin tersi yönde yanıtlar vermişlerdir. Türkiye’deki Boşnakların büyük bir bölümü ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtirken, Bosna-Hersek'teki Boşnakların büyük bir bölümü ise ayrımcılık yaşadıklarını dile getirmiştir. Bu bulgular, yapılan görüşmelerin sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Örneğin, Bosna-Hersek'te yaşayan bir katılımcı, ayrımcılığa maruz kalışını şu şekilde anlatmıştır:

“Bosna'da, Boşnak kimliğim yüzünden bazı durumlarda Sırp ve Hırvat komşularım tarafından dışlandığımı hissettim. Özellikle iş başvurularında ve sosyal çevrelerde, Boşnak olmamın bir engel olduğunu düşündüğüm anlar oldu. Kültürel farklılıklar nedeniyle bazen ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmek, insanı gerçekten yoruyor.” (23, E, Öğrenci, Mostar)

Bosna-Hersek'te yaşayan bir Boşnak kadın, toplumda karşılaştığı ayrımcılığı şu şekilde dile getirmiştir:

“Kadın olarak Boşnak kimliğimle hem kültürel hem de dini nedenlerden dolayı ayrımcılığa uğradım. Özellikle başörtülü olduğum için bazı sosyal ortamlarda dışlandığımı fark ettim. Çalışma hayatında da bu ayrımcılığı hissettim; iş başvurularında diğer adaylarla aynı yetkinliklere sahip olmama rağmen, bazen geri plana atıldığımı hissettim. Boşnak ve Müslüman kimliğim, bazı insanlar için maalesef bir önyargı sebebi olabiliyor. Ama yine de eski zamanlara göre çok daha iyi bir durumdayız diyebilirim. Çünkü büyüklerimiz bunların kat kat fazlasını görmüş ve ayrımcılığın ötesine geçen zorbalıklara maruz kalmışlar” (32, K, Bilgisayar Mühendisi, Bosna-Hersek)

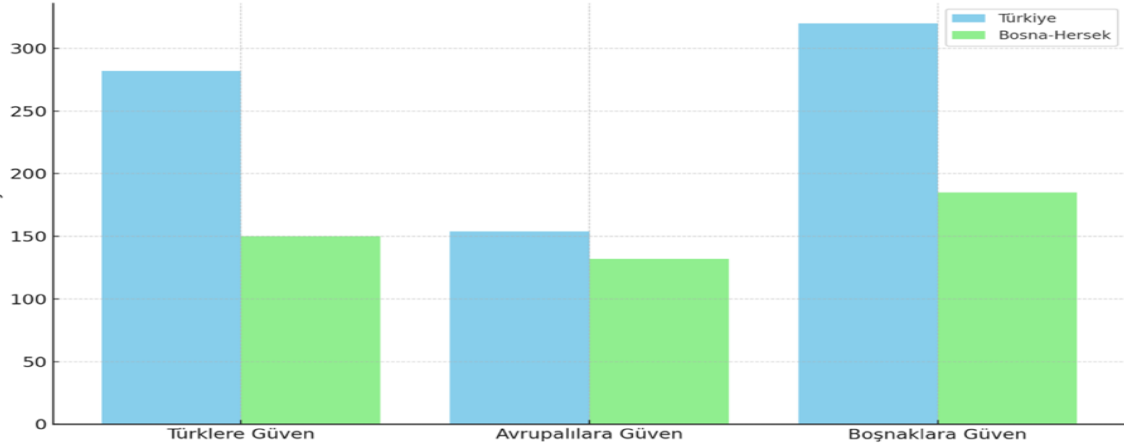
Türkiye'de yaşayan Boşnak bir kadın kendi kimliğiyle gurur duyduğunu şekilde anlatmıştır:

“Türkiye'de Boşnak kimliğimle ilgili hiç ayrımcılık yaşamadım. Hatta insanlar Boşnak olduğumu öğrendiklerinde genellikle olumlu bir tepki veriyorlar. Boşnak kültürüne olan ilgi ve sempatiyi sık sık hissediyorum. Birçok insan Boşnak yemeklerini ve kültürünü tanıyor ve bunu paylaşmak da benim için bir gurur kaynağı. İş hayatımda da Boşnak olmamın bir dezavantajını yaşamadım, aksine kültürel çeşitlilik her zaman olumlu karşılandı. Sanırım biz Osmanlı'dan bu yana birlikte yaşadığımız için bizleri kendilerinden biri olarak görüyorlar. Şimdi farklı milletlerden insanlar ise Türkiye'de hoş karşılanmıyor ve geri dönmeleri isteniyor. ” (34, K, Avukat, Adana)

Mülakatlardan elde edilen bulgular farklı coğrafyalarda yaşayan Boşnak bireylerin deneyimlerinin farklılıklar oluşturabildiğini göstermektedir. Bir tarafta kendi ülkelerinde ayrımcılıkla karşılaşan bireyler varken, diğer tarafta toplumda kabul görmüş ve kimliklerinden gurur duyan pozitif deneyimler yaşayan bireylerin olduğunu görmekteyiz. Ayrıca “Ayrımcılık” temalı bu analiz, tezin coğrafi konum farklılıklarının etkilerini, en belirgin şekilde ortaya koyan bölüm olarak öne çıkmaktadır.

3.3.6. Güven Konusu ve Boşnakların Diğer Etnik Kimliklere Karşı Tutumları

Güven konusunda gerçekleştirilen araştırma sorularının bütünsel yaklaşımında Boşnaklar Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te farklı yanıtlar vermişlerdir. Türklere, Avrupalılara ve Boşnaklara olan güven katsayıları her iki ülkede şu şekilde yer almıştır;

Şekil 3: Güven Grafiği

Bu grafikte, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki katılımcıların yanıtlarının ortalamalarına göre Türklere, Avrupalılara ve Boşnaklara yönelik güven seviyeleri karşılaştırılmaktadır: Güven konusunda Boşnakların öncelikle kendi etniklerine ve Türklere bir nebze daha fazla güven duydukları ve Avrupalılara ise ortalama düzeyde güven duydukları saptanmıştır. Gerçekleştirilen mülakatlarda yöneltilen “Güven konusunda ilk olarak tercih edeceğiniz kültürel kimlik hangisi olurdu?” sorusu da geçmiş bağlamında Türklerin Osmanlı Devleti ile Bosna-Hersek arasında kurmuş olduğu iletişimin günümüzde etkilerini devam ettirmekte olduğunu göstermektedir. Görüşmecilerin bir kısmı güven sorusunu öncelikli olarak “can güvenliği” ve “etnik bütünlük” kavramlarıyla ilişkilendirmiş ve soruya, onları güvende tutabilecek en yakın ülke veya millet kapsamında yanıtlar vermiştir. Türkiye’de yaşayan Boşnakların, Türklere sempati duymanın ötesinde birlikte yaşamının getirdiği alışkanlık ve özdeşleşme duygusu mevcuttur ve Türklerle iç içe geçen bir sentez oluşturduklarını dile getirmişlerdir. Aşağıda mülakat örneklerinde bu durumu özetleyen katılımcı yanıtları yer almaktadır:

“Benim ilk önce güven duyacağım millet kendi milletimiz hariç Türkler olurdu. Çünkü şimdi bir savaş çıksa bizim yanımızda duracak tek ülke Türkiye bence. Rusya zaten Sırp'ların yanında olur ve ikisi birleştiğinde bizi yok etmeye

çalışırlar. Bizim yanımızda sadece Türkiye var diyebiliriz aslında.” (K.8. E, 50, Mostar).

“Biz Türklere güveniriz ve komşularımıza Kosova ve Arnavutluk’a. Belki biraz da Hırvatlar’a çünkü bazen onlar da Sırlarla iyi anlaşıyor”. (K.9. K, 22, Saraybosna)

“Biz zaten güvendiğimiz için geldik buralara. Türkler aslında bir nevi İslam milletlerinin koruyucusu gibi. Osmanlı’dan arda kalan milletlerin tek sığınağı Türkiye ve Türkler bence. Bugün bir savaş çıksa yine Türkler yardım ederdi herhalde.” (K. 13. K. 44, Eskişehir).

“Güveniyorum ben kendi milletime aslında dürüstlük konusunda Avrupalılara da güvenirim. İşlerini düzgün yaparlar. Türkiye’de yaşadığım dönemde güvenmemem gereken insanlarla tanıştım. Genelleme yapamam ama her insanın güvenilir olanı ve güvenilir olmayanı var.” (K.4. E, 34, Mostar).

Tematik analizlerde, Boşnakların, Türklere karşı büyük bir sevgi ve minnet duydukları dile getirilmiştir. Bunun dışında Avrupa milletlerine güven duyma ölçütü, siyasi ilişkiler ve sosyal ilişkiler bazında değişiklik göstermektedir. Mülakatlarda sorulan 'Hangi millete daha fazla güvenirsiniz?' sorusuna verilen yanıtlar doğrultusunda, Boşnakların siyasi boyutta geçmişte yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle Avrupa’ya olan güven duygularının düşük seviyede olduğu, ancak insani ilişkilerde arkadaşlık bağlarına daha fazla güvendikleri analiz edilmiştir. Tematik analizlerde birçoğunun Sırp veya Hırvat asıllı kişilerle ilişkilerinin bulunduğu ve onlarla aynı ortamlarda güven içerisinde yaşadıkları ifade edilmiştir. Ancak, ülke yönetimine ve politik durumlara yönelik algılarında ülkelerini güvende hissetmedikleri ve özellikle Sırlara karşı tedbirli bir yaklaşım sergilediklerini, bununla birlikte, kendilerini destekleyecek ülkenin de Türkiye olduğunu dile getirmişlerdir. Türkiye’de yaşayan Boşnaklar, Türklerin tarih boyunca göstermiş olduğu hoşgörü ve kabul sayesinde, Türkiye’de kendi anayurtları gibi hissetmektedirler. Bu olumlu tutum, Boşnaklar arasında Türkiye’ye karşı bir güven duygusu geliştirmiş ve onların kültürel öğelerini gelecek nesillere aktarabilme sürecini desteklemiştir.

3.3.7.Boşnakların Kültür Özellikleri ve Kültürün Sürdürülebilirliği

Boşnaklar, Bosna-Hersek’te ve Türkiye topraklarında yüzyıllardır kültürel varlıklarını sürdürmektedirler. Boşnaklar yaşadıkları bu coğrafyalarda kendi kültürlerini

devam ettirebilme ve diğer kültürlerin etkisi altında kalma durumlarından farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Aşağıdaki tabloda kültür temasında yer alan analizler görülmektedir.

Tablo 18. Katılımcıların Kültür Özellikleri

Türk kültürünü kendime yakın buluyorum.	Türkiye	427	3.60	1.18	-1.93	.06
	B. Hersek	412	3.76	1.26		
Avrupa kültürünü kendime yakın buluyorum.	Türkiye	427	3.31	1.18	1.27	.20
	B. Hersek	412	3.20	1.43		

Türkiye'deki katılımcıların Türk kültürünü ortalama olarak 3.60 (standart sapma 1.18) olarak değerlendirmişlerdir. Bosna-Hersek'teki katılımcılar ise 3.76 (standart sapma 1.26) ile Türk kültürünü biraz daha yakın bulduklarını belirtmişlerdir. Fakat, F istatistiği (-1.93) ve p değeri (0.06) gösteriyor ki, bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yani, her iki ülkenin katılımcıları arasında Türk kültürüne olan yakınlık açısından önemli bir fark bulunmamaktadır. Türkiye'deki katılımcılar Avrupa kültürünü 3.31 (standart sapma 1.18) ile değerlendirirken, Bosna-Hersek'tekiler 3.20 (standart sapma 1.43) ile biraz daha düşük bir değer vermişlerdir. F değeri (1.27) ve p değeri (0.20) burada da farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. İki ülke arasında Türk ve Avrupa kültürlerine olan yakınlıkta anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu sonuçlar, kültürel bağların ve etkileşimlerin her iki ülkede benzer şekilde algılandığını işaret ediyor.

Görüşmecilerin kültür temalı sorulara verdikleri yanıtlardan örnekler ise şu şekilde yer almaktadır:

“Biz kesinlikle Türklerle çok daha benzeriz. Bir şeyler hazırlayıp ikram etmeyi çok severiz. Benim burada Hırvat arkadaşlarım da var Sırp arkadaşlarım da var okuldan tanıştığım. Bir keresinde unutamadığım bir şey yaşadım, Sırp arkadaşım bize gelecekte projemizi hazırlamak için ve proje öncesinde yemek için bir masa hazırladım her şey mükemmeldi ve arkadaşım da içecek getirmişti. Sonra akşam eve dönerken bana içeceği sordu ve kalanını istedi. İnanamadım böyle bir şeyi hayatımda görmediğim bir durumdu. Ben de geri verdim ve bir daha evime davet etmedim. Bizim kültürümüzde böyle bir şey asla yok biliyorum Türklerde de yok özellikle Türkler yemek konusunda daha fazlası için ısrar ederler. Aslında Türklerin bu kültürü dünya da tanınan bir şey. Türkleri seviyorum.” (E, 26, Mimar, Saraybosna

“Ben kişisel olarak Avrupa değerlerine yakınım ama Boşnak Müslüman kimliğimden asla vazgeçmem. Türk kültürü bizimkinden biraz farklı, o yüzden benim için daha çok Avrupa'ya yakınız. Ancak iki kültürden de bir şeyler alarak kendi yolunu bulduğumuzu düşünüyorum.” (27, E, Saraybosna).

“Ben direk Türk’üm diyebilirim. Türkiye’de doğdum büyüdüm ve bu ayrımları hiçbir zaman yaşamadım. Ailem de Boşnak kültürünü tam olarak devam ettiriyor diyemem. Sadece gözle görülür bir şekilde fiziksel olarak yani Boşnak olduğum ya da göçmen olduğum belli diyebilirim. (K, 29, İstanbul)

“Bazen turistler bizi Sırplarla karıştırıyor, bu can sıkıcı. Onların kültürünü de yaşamlarını da kendime örnek edinmem” (32, E, Saraybosna)

Kültür teması kapsamında yer alan “Boşnakların Batı kültüründen farklı olduğunu düşünüyorum.” yargısına verilen yanıtlar;

Tablo 19. Kültür- Batı Kültüründen Farklılık

Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Boşnakların Batı kültüründen farklı olduğunu düşünüyorum.	Türkiye	427	3.30	1.14	-2.91	.004
	B. Hersek	412	3.53	1.17		

Tablodaki bilgiler, Türkiye ve Bosna-Hersek arasında kültürel algılamalar açısından belirgin farklar olduğunu ve her iki toplumda da Batı kültürüne karşı farklı bakış açıları geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Tablo, Türkiye ve Bosna-Hersek'teki katılımcıların Batı kültüründen farklı olduğunu düşünme algılarını sayısal olarak gösteriyor. Türkiye'deki katılımcıların ortalama algısı 3.30 iken, Bosna-Hersek'tekilerin ortalama algısı biraz daha yüksek, 3.53 olarak belirtilmiş.

Katılımcılara yöneltilen “Osmanlı kültürü etkisi ve Slav kültürü etkisinin devamlılığı yargısının” bulgularına göre;

Tablo 20. Kültür- Osmanlı kültürü ve Slav kültürü

Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Osmanlı kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	Türkiye	427	3.64	1.22	5.69	.000
	B. Hersek	412	3.16	1.25		
Slav kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	Türkiye	427	3.53	1.28	1.86	.06
	B. Hersek	412	3.37	1.17		

Analizlerde Türkiye'deki katılımcılar, Osmanlı kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkilerinin devam ettiğine daha yüksek oranda katılıyorlar (ortalama = 3.64) ve bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı ($p < .001$), yani Türkiye'deki bireyler Osmanlı kültürünün etkilerini daha belirgin bir şekilde hissediyorlar. Bosna-Hersek'teki katılımcılar da Osmanlı kültürünün etkilerini hissettiklerini belirtiyor, ancak bu oran Türkiye'ye göre daha düşük (ortalama = 3.16). Tematik analizlerde ise *Osmanlı kültürü etkisi*: hem

Türkiye’deki katılımcılarda hem de Bosna-Hersek’teki katılımcılarda oldukça dile getirilmiş bir konu olmuş ve Osmanlının mirası, kardeşlik, kardeş ülke temaları ön plana çıkmıştır. Türkiye’deki katılımcılara göre, Slav kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkilerini (ortalama = 3.53), hissettiklerini ifade ediyor, ancak bu sonuç istatistiksel olarak sınıra yakın bir anlamlılık gösteriyor ($p = .06$). Bosna-Hersek’teki bireyler de Slav kültürünün etkilerini hissettiklerini belirtiyor (ortalama = 3.37).

Tablo 21. Katılımcıların Kültür Özelliklerinin Yaş Grupları (Türkiye)

Boyut	Yaş Grubu	n	$\bar{x}$
Kültür Özellikleri Türkiye	18-30 yaş	169	79.91
	31-40 yaş	86	78.40
	41-50 yaş	68	78.29
	51-65 yaş	104	78.94

Tablo 22. Katılımcıların Kültür Özelliklerinin Yaş Grupları (Bosna-Hersek)

Boyut	Yaş Grubu	n	$\bar{x}$
Kültür Özellikleri Bosna-Hersek	18-30 yaş	187	74.86
	31-40 yaş	70	76.06
	41-50 yaş	71	73.80
	51-65 yaş	84	76.67

Her iki tablo da farklı yaş gruplarının kültürel değerlere yüksek önem verdiklerini göstermektedir, özellikle daha yaşlı gruplarda bu önemin biraz daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Veriler genel olarak, yaş arttıkça kültürel değerlere verilen önemin artış eğiliminde olduğunu gösterse de, 41-50 yaş aralığı bu eğilimi kırmaktadır. Bu durum, yaş grupları arasındaki yaşam tarzı, yaşam koşulları ve bireysel öncelikler gibi faktörlere bağlı olabilir.

Görüşmecilerin mülakatlarda yer alan görüşlerinden örnekler ise şöyledir:

“Ben çocuklarıma, torunlarıma ne kadar kültürümüzü anlatmaya çalışsam da benim dedelerimin ninelerimin bize öğrettiği kadar olamaz. Onlar yeni dünya da yaşıyorlar. Bazı şeyleri öğrenebilmek için yaşamak gerekir. Onlar sadece teknoloji çağında farklı kültürlerin etkisinde yetişiyorlar. Biz homojen kalmayı başarmıştık.” (E, 61, Emekli, Bursa)

“Ben 34 yaşındayım ve kültürümüzün bazı özelliklerini daha yeni öğreniyorum. Biz İstanbul’da doğduk ve Saraybosna’ya birkaç defa gittim. Oradakiler daha bağlı kültürlerine doğal olarak. Burada sadece çalışma hayatı ve çocuklarla

geçiyor zaman. Aile değerleri ve gelenekler unutuluyor diyebilirim.” (K,34, Bankacı, Bolu).

3.3.8.Boşnakların Kültürel Asimilasyonu

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda yaşayan Boşnaklar, çeşitli siyasi, kültürel ve toplumsal dinamiklerin asimilasyon çeşitliliği ile baş başa kalmıştır. Hem Türkiye’de hem de Bosna-Hersek’te asimilasyon, Boşnak kültürünün bölünmesi, korunması, benzeşmesi ve bazen kaybolması üzerinde toplanmıştır. Türkiye’de Boşnaklar, Osmanlı’dan kalan miraslar ortak tarih ve kültürel bağlar çerçevelerinde Türklerle ilişkileri ile kaynaşmış; bu durum, kimliklerini koruma çabalarıyla bir denge arayışını sürdürmüştür. Bosna-Hersek’teki Boşnak toplumu, bölgesel farklılıklar, politik baskılar ve etnik dinamiklerin yoğun bir şekilde iç içe geçtiği bir yapıya sahiptir. Türkiye ve Bosna-Hersek gibi iki farklı coğrafyada Boşnakların maruz kaldığı asimilasyon süreçleri, kültürel, dini ve sosyal boyutlarda farklı şekillerde gelişmiş ve Boşnak kimlik algıları üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu bölümde, her iki ülkede yaşayan Boşnak topluluklarının asimilasyon sürecinden nasıl etkilendiği ele alınarak, kimlik inşası ve kültürel aidiyet üzerindeki dönüşümler irdelenmiştir. Bu bağlamda, asimilasyonun etkilerini daha net bir şekilde görebilmek için aşağıdaki tabloya başvurulmuştur.

Tablo 23. Katılımcıların Asimilasyon Konusundaki Görüşleri

Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Boşnakların asimile edildiklerini düşünüyorum.	Türkiye	427	3.28	1.32	1.02	.31
	B. Hersek	412	3.20	1.06		

Türkiye’deki ortalama (3,28), Boşnakların asimile edildiği veya daha fazla kabul edildiği görülmektedir. Bosna-Hersek’teki ortalama (3,20) ise Türkiye’dekine göre biraz daha düşük kalmaktadır. Bu, Bosna-Hersek’teki asimilasyon algısının Türkiye’ye göre daha zayıf olduğunu göstermektedir. Boşnakların asimilasyonu algısı hem Türkiye hem de Bosna-Hersek’te önemli bir tartışma konusudur. Mülakatlarda asimilasyon kapsamındaki sorulara Türkiye’deki Boşnaklar, asimilasyondan çok uyum ve benzeşme anlamları da yüklemiştir. (K.5. K.6. K.8. K.17. K.22. K.26. K.30). Ortaya çıkan temalarda, Türklerin Boşnakları asimile ettikleri yargısı Boşnaklar için negatif bir anlam çağrıştırdığından daha çok entegrasyon ve kültürel özelliklerinin giderek daha da benzediği vurguları yapılmıştır.

“Ben asimile edildiğimizi düşünmüyorum zaten benzer hayatlarımız vardı ve Türklerle kaynaştık. Şimdi baktığımız zaman bu ülkede Araplar da var Balkan

göçmenleri de. Hangimiz farklıyız hangimiz daha uyumluyuz? Bizler zaten Osmanlıdan hiç kopmadan geldik ve ortak kültürümüzle yaşıyoruz.” (K.14. K, 45, İzmir)

“Ben şunu söyleyebilirim Türkiye’nin ve Türk insanının gerçekten çok büyük bir asimile etme gücü var. Herkes farkında olmadan Türkleşiyor burada. Geçenlerde Bodruma yerleşen bir Yunan ve Ukraynalı ile konuştuk onlar Türkiye’ye gelmeden önce Türklerden nefret ediyormuş ama üç yıldır burada yaşıyorlar biz gibi Türkçe konuşuyor, siyaset biliyorlar. Fenerbahçeli olmuş biri üzüliyor sürekli, eşine de mantı açtırıyor, yağurdun Türklere ait olduğunu kabul etmişler. Yani kimi gördüysem üçüncü yıldan sonra Türkleşiyor biz de Boşnaklar olarak kendimizi Türk hissediyoruz.” (K.21. E, 55, İzmir).

Asimilasyon temasında, “asimilasyon reddi” ve “asimilasyon kabulü” başlıkları oluşmuştur. Bir kesim Boşnakların asimile olmadığını, Türklerle tarihsel ve kültürel bağlantıları nedeniyle uyum sağladıklarını, Boşnakların, Türkiye’deki diğer etnik ve kültürel gruplarla uyum içinde olduklarını ve farklılık hissetmediklerini belirtirken, diğer kesim Türkiye’nin güçlü asimilasyon kapasitesine dikkat çekerek, farklı milliyetlerden insanların zamanla Türk kültürüne entegre olduğunu belirtmektedir. Bu, asimilasyon sürecinin farkında olmadan gerçekleştiğini ve Türk kültürünün benimsendiğini gösterir. Bosna-Hersek’te ise asimilasyon temasında “zorlama ve reddiyet” temaları ön plana çıkmıştır. Boşnaklar özellikle savaş döneminde asimile edilmeye çalışıldıklarını ve göçlerinin birçoğunun bu sebeple yapıldığını belirtmişlerdir. Asimilasyonun zorlayıcı etkilerine karşı direnç gösterdiklerini ve kendi kimliklerini koruyabildikleri düşüncesi tematik düzlemde ön plana çıkmıştır.

3.3.9. Boşnakların Geleneksel Kutlamaları

Bosna-Hersek’in Boşnak halkı, yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlerin ve inanç sistemlerinin etkisi altında şekillenmiş olan zengin ve renkli bir geleneğe sahiptir. Bu gelenekler, dini bayramlardan özel anma törenlerine kadar uzanmakta ve kültürel kimliklerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Marković, 2018). Boşnaklar, özellikle Dini bayramlara büyük önem verirler. Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı, Boşnak toplumu için en önemli dini bayramlar arasında yer alır. Bu bayramlarda insanlar, akrabalarını ve komşularını ziyaret ederek geleneksel yemekler sunar. Ramazan Bayramı’nda baklava ve dolma gibi özel yemeklerin ikram edilmesi önemli bir gelenektir

(Hadžić, 2019). Bayramlarda aynı zamanda çocuklara harçlık verilmesi ve yaşlıların ziyaret edilmesi de önemli toplumsal değerlerdendir. Bosna-Hersek'te milli bayramlardan biri olan 25 Kasım, Bosna-Hersek Devlet Günü olarak kutlanır ve bugün, Bosna-Hersek'in çok kültürlü yapısını vurgulayan etkinliklerle anılır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1943'te toplanan Zavnobih Konseyi'nin kararları, Bosna-Hersek'in bütün halklarının eşitliğine vurgu yapmıştır ve bugün hala önemli bir sembol olarak yaşamaktadır (Hoare, 2007). Boşnaklar için anma törenleri de büyük bir önem taşır. 11 Temmuz Srebrenitsa Soykırımı Anma Günü, 1995'te yaşanan trajediyi anmak üzere Bosna-Hersek'te ve dünyanın birçok yerinde anılır. Bu törenlerde kayıp yakınlarına dua edilir ve mezarlar ziyaret edilir. Srebrenitsa Anma Günü, barış ve bir arada yaşama arzusunun önemini vurgulayan sembolik bir önem taşır (Jukić, 2016). Bosna-Hersek'te geleneksel olarak yapılan çok sayıda etkinlik vardır. Cevapcici festivalleri, özellikle yaz aylarında düzenlenen ve yerel mutfağın tanıtıldığı etkinliklerden biridir. Aynı zamanda, her yıl Mostar Köprü'sünden yapılan atlama yarışmaları da hem yerel halkın hem de turistlerin ilgisini çeken önemli etkinliklerden biridir (Mujanović, 2020).

Boşnakların düğün törenleri, geleneksel kıyafetlerin giyildiği, halk müziğinin çalındığı ve büyük aile buluşmalarının yaşandığı önemli bir sosyal etkinliktir. Düğünlerde genellikle "çaçak", "şotr", "vrti kolo", "padjuška", "zet kolo" gibi geleneksel oyunlar oynanır ve bu oyunlar, topluluğun dayanışma ve birlikte eğlence anlayışını simgeler. (K. 15, K.17, K.23). Düğünler genellikle üç gün sürer ve bu süreçte geleneksel yemekler, şarkılar ve danslar yer alır, nişan törenleri ise bazen kutlamalı fakat genelde aşırıya kaçmadan, aileler arasında yapılan sade kutlamalar şeklinde geçer (K.12, K.27, K.23, K.24). Düğün organizasyonlarında genellikle aile üyeleri ve komşularla bir araya gelen kadınlar, evin büyük bir alanında yemekleri hazırlar ve büyük sofralar kurulur.

Cenaze törenleri ise İslam dini kurallarına uygun olarak sade bir şekilde gerçekleştirilir. Cenazeler, toplumsal dayanışmanın gösterildiği, ailelerin ve komşuların bir araya geldiği önemli bir gelenektir. Cenazelerde, vefat eden kişinin ruhu için dua edilmesi ve ardından mevlit okunması yaygın bir uygulamadır (Karić, 2015).

Boşnak toplumunda doğum günleri, özellikle çocuklar için, aile ve yakın dostlar arasında kutlanır. Geleneksel olarak, doğum günlerinde çocuklara hediyeler verilir ve özel olarak hazırlanmış ev yapımı tatlılar ikram edilir. Bu kutlamalar, Batı kültürlerinden etkilenmiş olmakla birlikte, aşırıya kaçmayan bir sadelikle gerçekleştirilir (Pehar, 2019).

Bosna-Hersek Boşnaklarının gelenek ve kutlamaları, tarihsel ve kültürel çeşitliliğin izlerini taşıyan önemli unsurları kapsamaktadır. Bu gelenekler, toplumsal bağların kuvvetli kalmasını ve kültürel mirasın yaşatılmasını sağlamaktadır. Boşnak halkı, bayramları, anma törenlerini, düğünleri ve diğer sosyal etkinlikleriyle toplumsal dayanışmanı koruyarak kültürel kimliğini sürdürmeye devam etmektedir. Katılımcıların verdiği bazı örnekler:

“Bizim düğünlerimiz ve eğlencelerimiz çok coşkulu olur. Örneğin bir düğün günü anlatayım. Kız evi ve erkek evinde günler öncesinde kadınlar bir araya gelir ve tep tepsi börekler, mantılar hazırlanır. Yemek her zaman düğünlerin vazgeçilmezidir çok önem veririz. Kadınlar bahçede ya da evin avlusunda büyük sofaralar kurarlar erkekler de işte gerekli ne iş varsa yapar. Müzikler de çok önemlidir klarnet özellikle çalınır yöresel kıyafetler giyilir ve oyunlar oynanır.” (K.17, K, 34, Resim öğretmeni, İzmir)

“Benim düğünümünden size anlatayım ben Boşnağım ama eşim Türk. Onların ailesi de bize geldi düğün zamanı bizim adetlerimizi çok beğendiler. İki gün öncesinde annemler evinin geniş bir bahçesi var orada komşularımızla birlikte börekler açtık. Bahçede benim kınam da oldu. Her yeri süsledik ve bizim genelde düğünlere çağırdığımız bir çalgıcımız var o geldi. Düğün günü yaptığımız börekleri sabahtan pişirdiler annemler, sonra hep birlikte toplandık, önce her gelen yemek yedi ve sonra müzik başladı. Boşnak şarkıları çaldık Türk oyun havaları da çaldık. Herkes aşırı beğendi”. (K.18. K. 36, Ev hanımı İzmir, Aliaga,)

“Cenazemiz olduğu zaman hemen cenaze evine gideriz bir ihtiyaçları var mı diye yardım ederiz. Boşnak komşularımız cenaze evine haftalarca yemek götürür çünkü o aile üzüntüden yemek yapmaya hali olmaz diye düşünüyoruz. Sonra mevlit okuturuz aynı Türkler gibi (K.3. E, 40, Muhasebeci, Bursa)”

“Biz nişanlandığımız zaman düğüne bir ay vardı ve çok nişanlı kalmak pek tercih edilmez genelde. Düğünden iki hafta önce dini nikahımız oldu ve evimizin yakınındaki cami de bir kuran okuması yaptık, sonra caminin avlusunda börek ve tatlı dağıttık. Bizim düğünlerde müzik önemlidir ama biz öyle yapmadık. Dini kutlama bizim için yeterliydi.” (K.26. K, 28, Saraybosna).

“Biz burada bir kafenin bahçesini kiraladık ve düğünümüze özel müzisyenler geldi. Gençler ve yaşlılar bir arada oyunlar oynadık. Genelde balkan ezgileri çaldık. Yemekliydi aynı zamanda, yemeklerde Begova çorbası, Boşnak sarması, Krompirusa, etli

güveç ve Ruzice ikram edildi. Bunlar düğünlerde genelde değişebiliyor yemekler ama börekler hep var genelde". (K.7. K ,31, Zagrep)

Tematik analiz kapsamında; “*yemek kültürü ve hazırlıklar*” metinlerde özellikle düğün ve cenaze gibi etkinlikler öncesinde topluca yemek hazırlıklarına büyük önem verildiği anlatılmaktadır. “*Müzik ve dans:*” yöresel müziklerin ve dansların (klarnet kullanımı, Boşnak şarkıları, Türk oyun havaları gibi) düğünlerde önemli bir yeri olduğu ön plana çıkmıştır. Müzik, kültürel kimliklerin ifadesi olarak kullanılmış ve bireyler arası bağ kurma aracı olarak işlev görmektedir. “*Kültürel öğelerin paylaşımı:*” Türk ve Boşnak kültürlerinin karışımından bahsedilirken, iki farklı kültürün düğün pratikleri arasında bir sentez oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Bu sentez, özellikle evliliklerde ve diğer toplumsal kutlamalarda açıkça sergilenmektedir. “*Toplumsal Destek ve Dayanışma:*” Cenaze, düğün gibi durumlarda toplumsal dayanışmanın güçlü olduğu, yemek götürme, mevlit okutma gibi geleneklerle destek olma eğilimleri öne çıkmıştır. “*Dini ve Kültürel Uygulamalar*”: Nişan, düğün gibi özel günlerde dini ritüellerin yer aldığı, bu ritüellerin hem Türk hem de Boşnak toplumlarında benzer şekillerde icra edildiği belirtilmiş ayrıca dini kutlamalar, toplum içindeki kültürel ve sosyal yapının bir parçası olarak kabul edilmiştir.

3.3.10.Boşnaklarda Mutfak ve Yemek Kültürü

Mutfak kültürü, belirli bir topluluğun veya coğrafyanın yemek pişirme, yeme ve mutfak pratiklerinin bütünüdür. Bu kavram sadece yemek tarifleri ve malzemeleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda yemek pişirme teknikleri, yeme alışkanlıkları, sosyal etkileşimler ve yemeğin kültürel anlamları gibi unsurları da kapsar (Flandrin & Montanari, 1999). Mutfak kültürü, bir toplumun tarihini, coğrafyasını, ekonomisini ve dinini yansıtır ve bu yönüyle belirli bir yerin veya grubun kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır, aynı zamanda bir toplumun dünya görüşünü ve değerlerini de yansıtır. Yemek, bireylerin ve grupların kimliklerini ifade etmelerine ve kültürel miraslarını korumalarına olanak tanır. Bu, özellikle göçmen topluluklar için geçerlidir; zira yemek, yeni yaşadıkları yerlerde kültürel kimliklerini sürdürme ve anavatanlarıyla bağlarını koruma yöntemi olarak kullanılır (Pilcher, 2017). Bu şekilde mutfak kültürü, bireysel ve toplumsal kimlik inşası için bir araç olarak hizmet eder ve küresel çapta kültürel değişim ve etkileşimin bir parçası haline gelir. Çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen “Yemek ve mutfak kültürü” içerikli sorulara Boşnaklar çeşitli yanıtlar

vermiştir. Aşağıda yer alan tabloda Boşnakların yemek kültürlerindeki önceliklerini görebiliriz:

Tablo 24. Katılımcıların Yemek Tercihleri

Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Boşnak yemeklerini severim	Türkiye	427	4.34	1.25	7.48	.000
	B. Hersek	412	3.60	1.59		
Türk yemeklerini severim.	Türkiye	427	4.13	1.31	5.85	.000
	B. Hersek	412	3.60	1.34		
Avrupa yemeklerini severim	Türkiye	427	3.19	1.29	-2.98	.003
	B. Hersek	412	3.45	1.28		

Boşnak ve Türk yemekleri arasındaki tercihlerin ortalama değerleri birbirine çok yakındır. Bu katılımcıların her iki mutfağa da yüksek düzeyde ilgi gösterdiklerini ve her iki mutfağı da sevdiklerini işaret etmektedir. Türk ve Boşnak mutfağı hem kültürel hem de sosyal anlamda katılımcılar tarafından benimsenmiştir. Avrupa mutfağı ise diğer iki mutfak kültüründen daha düşük bir seviyede kalmıştır. Bu durum katılımcıların Avrupa mutfağına karşı daha sınırlı bir ilgi gösterdiğini ve bu yemekleri daha az tercih ettiklerini göstermektedir. Bu doğrultuda tematik analizlerin oluşturulduğu transkripsiyon örneklerinden birkaçına bakabiliriz:

“Bizim mutfağımız Türk mutfağına göre daha sade ama özeldir. Boşnak böreği, kuru et, ayvar mesela Boşnakların kültüründe vardır. Ama Türkiye’de yaşadıkça buranın yemekleriyle de haşır neşir olduk. Türk mutfağı, özellikle etli yemekler ve tatlılar açısından çok zengin. Türk mutfağına alıştık, sevdik ama biz evde hala kendi böreklerimizi yaparız.” (K.23, E, 52, Erkek, Emekli, Bursa)

“Ben kahvaltı kültürünü çok seviyorum evde uzun uzun kahvaltılar yaparız. Boşnaklarda kahvaltılar çok meşhur değil bence. Zengin kahvaltılar yok, daha çok ekmek, peynir, kaymak çorba gibi şeyler tüketilir. Ama burada kahvaltı yapmayı çok seviyorum. Zeytin, peynir çeşitleri, simit, reçel... Hepsi çok hoşuma gidiyor. Bence kahvaltı Türk mutfağının en güzel yanı.” (K. 27, Kadın, Öğrenci, İstanbul)

“Bizim fırında yaptığımız böreklerin yerini hiçbir şey tutmaz. Patatesli, peynirli, kıymalı yaparız; misafir gelince de hemen çıkarırız. Ama Türk mutfağı da çok güzel. Komşularımızla yemek kültürümüzü paylaşıyoruz. Özellikle içli köfte, kebab gibi etli yemekleri çok seviyorum. Bizim çocuklar da Türk yemeklerine alıştı, evde anneleri bazen Türk mutfağından tarifler yapıyor.” (K.11. K. 40, Kadın, Ev Hanımı, Ankara)

“Ben bizim kendi kültürümüzün mutfağını daha iyi buluyorum. İstanbul’a gittiğimde Türk mutfağını deneyimleme şansım oldu ve çok zengin bir çeşitliliği var. Dünya mutfağını da severim ama ilk tercihim Bosna’nın yemekleri olur.” (K.30. E,30, İşletmeci, Saray Bosna).

Görüşmecilerin ifadelerine göre, Boşnak mutfağı evlerde hala önemli bir yer tutmakla birlikte, Türk mutfağına olan ilgi de oldukça yüksektir. Tematik analizde; Börek, Cevabi, Begova çorbası, Ayvar, tütsülenmiş et gibi Boşnak yemekleri kültürel aidiyetin sembolü olarak görülürken, Türk mutfağının çeşitliliği ve lezzeti katılımcılar tarafından belirtilmiştir. (K.1, K.5, K.8, K.10, K.16, K.23, K.27, K.30) Boşnaklar, günlük yaşamlarında iki mutfak kültürünü bir arada yaşatarak zengin bir yemek deneyimi elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Boşnak mutfağına özgü yemeklerin çeşitliliği daha sınırlı olsa da özellikle hamur işi yemeklerinin öne çıktığı belirtilmiştir. Türk mutfağı ise katılımcılar tarafından daha zengin ve çeşitli bulunmaktadır. Özellikle kebab, dolma, içli köfte gibi etli Türk yemekleri, Boşnaklar arasında beğeniyle tüketilmektedir. Türk mutfağının sunduğu zengin kahvaltı ve et yemekleri gibi öğeler de benimsenmiştir. Her iki mutfağın etkileşimleri ortak sofralarda meydana geldiğinden, komşuluk ilişkileri ve misafirperverlik gibi sosyal alışkanlıklarla pekişmektedir. Boşnak mutfağı, kültürel bir kimlik unsuru olarak korunmaya devam etmektedir.

3.3.11.Boşnak Kültüründe Dizi ve Filmlerin yeri

Kültürel değerlerin gözlemlenebileceği bir diğer kategori ise dizi ve film endüstrisidir. Nitel ve nicel bulgulara göre katılımcılar kendi kültürlerinde var olan yapımların yanı sıra Türk ve Avrupa yapımı film ve dizileri de önemli derecede tercih etmektedirler. Özellikle görüşmecilerin bir kısmı, Türk dizilerini severek izlediklerini, bu dizilerden örnekler vererek dile getirmişlerdir. Her iki coğrafyada da Türk yapımlarının ve özellikle Türk dizilerinin yüksek oranda tercih edilmesi, Türk dizilerinin global anlamda önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Türk dizilerinin 2010 yılından sonra Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar’da mihver bir kategoriye yükseldiği ve yeni bir saha oluşturduğu bilinmektedir (Doğanay ve Aktaş, 2021: 861- 865).

Anket verileri kapsamında aşağıda yer alan yapımları izleme tercihlerine göz atalım:

Tablo 25. Katılımcıların Dizi Tercihleri

Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
	Türkiye	427	3.29	1.37	9.17	.000

Boşnak yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim	B. Hersek	412	2.41	1.41		
Türk yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	Türkiye	427	3.76	1.26	8.55	.000
	B. Hersek	412	2.90	1.62		
Batı yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	Türkiye	427	3.48	1.37	6.76	.000
	B. Hersek	412	2.77	1.65		

Bu tabloya göre tüm farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (tüm durumlarda $p<.05$) ve yargılarda Türkiye’de yaşayan Boşnakların puanı Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). (t testi) Her üç tür TV programı için de en fazla tercih edilen tür Türk yapımları olmuştur. Bu bağlamda, katılımcıların görüşleri nitel ve nicel verileri kapsayan üçgenleme yöntemini kullanarak şu örnekleri inceleyelim:

“Ben Türk dizilerine hayranım. Keşke Boşnaklar da böyle diziler çekse keyifle izlerdik ama genelde bütün dünya Türk dizilerini izliyor çünkü bence de çok kaliteli. En çok sevdiğim diziler arasında Aşk memnu, Suskunlar ve Elveda Rumeli var. Bu diziler biraz eski aslında yeni yapımlar bu kadar güzel değil. Filmlerde ise ben daha çok Avrupa ve Amerika yapımlarını severek izliyorum. Benim en unutamadığım film “Eternal Sunshine of the Spotless Mind.” Keşke size Boşnak yapımlarında da örnek verebilseydim ama yok maalesef.” (K. 11, 21, Kadın Öğrenci Eskişehir).

“Biz izlerken aslında Türk dizisi yabancı dizi diye ayırmıyoruz çünkü Türk dizileri bizim dizilerimiz. Yani kendimizi bu ülkede farklı görmediğimiz için bizim dizilerimiz diyebilirim. Ailecek oturup izlediğimiz çok dizimiz var bizim. Avrupa Yakasını çok severdik mesela sonra herkes bilmez ama eskiden İkinci bahar vardı ve bir de Asmalı Konak. Şimdi de” Yargı” diye biri dizi izliyoruz daha doğrusu benim hanım izliyor ben de ona ayak uyduruyorum. Bizim evde hanım ne izlerse o izlenir de ben pek karışamıyorum. Kızım da “Yalı Çapkını” dizisini izliyor ondan ben pek hoşlanmadım sıkıldım. Filmlere gelirsek benim için en unutamadığım film”Yeşil Yol” filmidir. İlk çıktığında o zamanlar DVD’ ler vardı DVD satan yerlerden toplu film alırdık. İşte o zamanlar DVD satan adam abi bu çok iyi bir film bunu al dedi ve gerçekten benim unutamadığım bir film oldu. Yani yabancı filmler daha kaliteli diyebilirim aslında. Bir tercihim olsa yabancı filmleri tercih ederdim.” (K. 24. 55, erkek Esnaf, İstanbul).

“Ben daha çok yabancı yapımları tercih ediyorum, özellikle Amerikan dizilerini. Breaking Bad ve Game of Thrones gibi yapımları çok beğeniyorum. Çünkü bu dizilerdeki hikaye ve senaryo çok daha sürükleyici ve şaşırtıcı. Türk dizileri çok uzun sürüyor ve fazla dramatik buluyorum (K. 26. 23 Erkek Öğrenci, Saray Bosna)

Transkripsiyonlardan elde edilen veriler kapsamında ortaya çıkan tematik analizlerde;

“Kültürel Bağlantı ve Yerelleşme”: özellikle Türk dizilerine yönelik güçlü bir ilgi ve bağlantı olduğu ortaya çıkmıştır. Görüşmeciler, Türk dizilerinin kendileri için bir kültürel yansıma ve aidiyet duygusu sunduğunu belirtmiştir. Türk dizilerinin popülerliği ve kalitesi, bölgesel olarak tanındık temaları ve karakterleri yansıttığı için Türk ve Boşnak izleyiciler arasında yüksek kabul gördüğü ortaya çıkmıştır. *“Yabancı Dizi ve Film Tercihleri”*: görüşmeciler aynı zamanda Amerikan dizileri gibi yabancı yapımlara olan ilgilerini de ifade etmişlerdir. Yabancı dizilerin çekici kılınan yönleri, sürükleyici hikayeleri ve kaliteli yapımların değerleri olarak ilgi çekmekte ve Türk dizilerinin aksine, yabancı yapımların daha kısa süreli ve dramatik olmayan yapıları tercih sebeplerindendir. *“Dizi ve Filmlerin Kişisel Etkileri”*: Alıntılar, bireylerin dizi ve filmlerle nasıl kişisel ve duygusal bağlar kurduğunu göstermekte ve izleyiciler, belli dizileri ve filmleri özel anılarla ve kişisel tercihlerle bağdaştırdıkları ortaya çıkmıştır. *“Toplumsal ve Ailevi Etkileşimler”*: Dizi ve film izleme pratikleri, aile içi etkileşimlerle ve toplumsal normlarla şekillenmiştir. Tercihler aynı zamanda aile dinamikleri ve medya tüketim alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi de yansıtmaktadır. *“Dizi ve Filmlerin Süre ve İçerik Eleştirileri”*: Türk dizilerinin uzunluğu ve aşırı dramatik yapısı eleştirilmiştir. Bu durum, bazı izleyicilerin daha kısa ve yoğun hikayeler sunan yabancı yapımları tercih etmelerine neden olmaktadır.

Sinema ve dizi tercihlerine göre Türkiye’de yaşayan Boşnakların tıpkı Türkler gibi dizilere ilgili ve aşına oldukları görülmektedir. Mülakatlar esnasında katılımcılara yöneltilen “hangi tarz yapımları seyredersiniz?” sorularına Boşnaklar özellikle Türk yapımı dizilerinden örnekler vererek yanıtlamışlardır. Bu örnekler arasında yapılan tematik analize göre sırasıyla, Muhteşem Yüzyıl, Elveda Rumeli, Aşk Memnu, Diriliş Ertuğrul, ve Ezel gibi diziler yer almıştır. Elveda Rumeli dizisi ise Boşnaklar tarafından oldukça dile getirilmiş, dizinin Balkan coğrafyasında geçmesinden, savaş, göç ve Rumeli kültürü ile yakından bağlantılı bir içerikte olmasından kaynaklanan ilgiye tabi tutulduğu ortaya çıkmıştır.

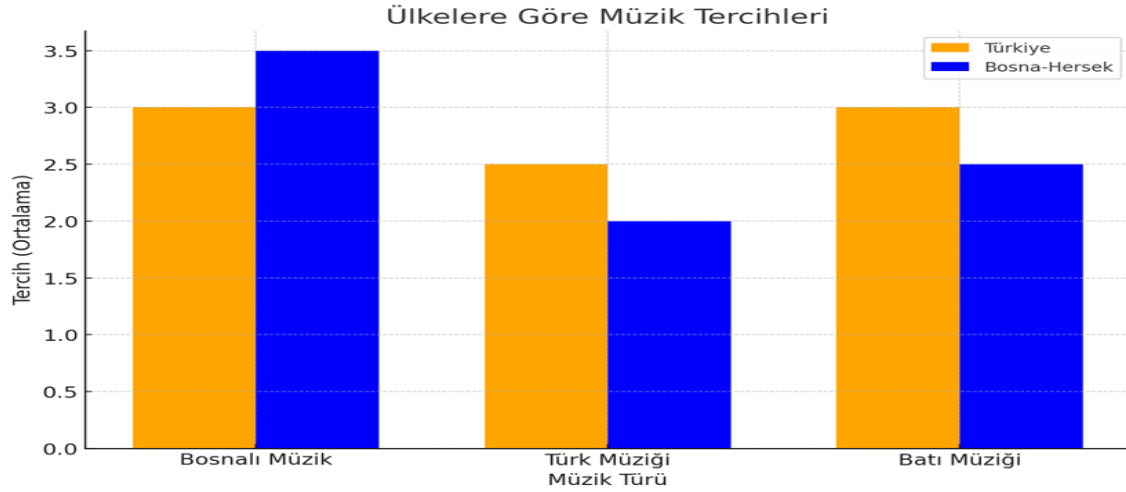
Katılımcıların Batı yapımı film ve dizilere ilgisi de yüksektir. Diğer kültür faktörlerine göre konu, medya sinema ve müzik olduğunda evrensellik daha ön plana çıkmıştır. Boşnak yapımlarını tercih etmeleri ise hem nicel verilerde hem de nitel verilerde diğerlerine kıyasla daha düşük bir oranda kalmıştır. Katılımcılardan bazıları

Boşnak yapımı dizi ve filmlerin çok sınırlı kalmasından ve Boşnakların bu endüstride yer edinmemesinden kaynaklı diğer türlere yöneldiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca bu konuda Boşnakların kendi milli değerlerini, kültürlerini ve savaş dönemi yaşadıklarını kendilerinden daha iyi aktarabilecek kimsenin olmadığını ve kendilerinin bu konuda çalışmalar yapmamasından yakındıkları dile getirilmiştir. Bosna-Hersek'te ise Türk yapımı diziler yine Batı yapımı diziler kadar önemli bir yer edinmiştir. Buradan Boşnakların film endüstrisine ve TV yapımlarına katkılarının sınırlı olmasından dolayı diğer yapımlara yöneldikleri kanaatine varabiliriz.

3.3.12.Boşnakların Müzik Tercihleri

Müzik, sosyo-kültürel yapı tarafından şekillenen ve belirli bir sosyal davranışın ürünü olarak ortaya çıkan bir olgudur. Dolayısıyla, müziği yalnızca bir ses sistemi olarak değerlendirmek yerine, onun kültürel yapılar tarafından inşa edilen ve toplumsal pratiklerin bir sonucu olarak biçimlenen bir fenomen olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Belirli bir kültürel bağlam içinde yer alan müzik, aynı zamanda sosyal olaylarla etkileşim hâlinde olan dinamik bir yapıya sahiptir (Sağır ve Öztürk: 2015: 151). Boşnak müziği, tarih boyunca farklı kültürlerin etkileşimi ile zenginleşmiş bir yapıya sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Yugoslavya gibi büyük güçlerin merkezinde kalan Bosna-Hersek, bu dönemde farklı müzik tarzlarının ve enstrümanların bir araya gelmesiyle kendine özgü bir müzik kültürü geliştirmiştir. Bu bağlamda, Kurtişoğlu ve arkadaşları (2008:44) Boşnakların Türkiye'deki kültürel kimliklerini iki çalgı türü üzerinden incelemiştir: "akordeon" ve "gusla". Akordeon, Türkiye'deki Boşnaklar arasında göçü, Yugoslavya'yı, Slav kökenini ve ayrışmayı temsil ederken; Gusla, Müslümanlık, Osmanlı kültürü, Türklüğü ve bütünleşmeyi simgelemektedir. Sevdalinkaların ise Boşnakların kültüründe ayrı bir yeri vardır. 1893 yılında Mostar'da Çek etnomüzikolog Ludvig Kuba, Ramazan geceleri ailelerin bir araya geldiğini ve erkeklerin sevdalinka şarkıları söyleyip tambur çaldığını, kadınların ise tepsileri çevirerek şarkı söylediklerini belirtmiştir (İyiyol, Catovic, 2012:249) Boşnaklar için müzik, bir yandan kendi geleneklerine ve onlara bağlılığı ifade ederken, diğer yandan küreselleşen dünyada yeni müzik tarzlarıyla da iç içe geçmiştir. Bu çeşitlilik, Bosna'nın zengin kültürel değişimini yansıtmaktadır. Ayrıca Boşnak müziğinin ve ezgilerinin güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi, farklı ülkelerde de onlar için önemli bir yer edindiğini göstermektedir.

Kültürel kimlik, bireyin ait olduğu toplumsal yapı içinde şekillenen ve geçmişten gelen kültürel öğelerle sürdürülen bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Müzik, bu kişiliğinin korunmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynar (Stokes, 1994). Özellikle görüşmelerde Boşnak toplumunun müziğinin yalnızca bir eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel birikiminin korunmasında ve aktarılmasında bir iletişim aracı olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Bu bağlamda müzik, Boşnak toplumunda sadece eğlence amaçlı değil, aynı zamanda kültürel çeşitliliğin bir parçası olarak işlev görmektedir.

Şekil 4: Müzik Tercihleri

Ankette, Boşnakların müzik tercihlerinde, dizi ve film tercihlerinin aksine kendi kültürlerine ait türü daha fazla tercih ettiği görülmektedir. Aynı zamanda müziğin evrenselliği de ön plana çıkmıştır ve Boşnaklar, genel olarak farklı kültürlerden müzik türlerini dinlediklerini mülakatlarda dile getirmişlerdir. Türkiye'de yaşayan Boşnakların Türk müziğine, Bosna-Hersek'te yaşayanların ise Batı müziğine daha fazla yönelmeleri, yaşadıkları coğrafyanın kültürel etkileşimlerine işaret eder. Bununla birlikte, küreselleşmenin Batı müzik türlerine olan ilgisi artırdığı ancak geleneksel müziklere yönelik duygusal bağın hala güçlü olduğu görülmüştür. Mülakat verilerindeki görüşmecilerdeki yanıtları ise şu şekilde yer almaktadır:

“Ben ve ailem Boşnak müziklerini, Arnavut şarkılarını daha çok dinliyoruz. Ritim ve enstrümanlar bana daha cazip geliyor tınılar bize göre çok güzel.” (K.16.K.32, Ev hanımı, Mostar)

“Ben Türkçe şarkıları Türk sanat müziğini halk müziğini çok severim. Boşnak olabiliriz ama bu topraklarda yaşamamızın da getirisi bu kültürü benimsemek

oluyor. Gençlik yıllarımda da bir ara arabesk müziğe meraklıydım çok dinlerdim.” (K.27. E, 60, Emekli, İzmir)

“Ben genelde yabancı şarkıları seviyorum. Bunun yanında Bosna'nın geleneksel kültürü sevdalinkayı da ara sıra dinliyorum, çünkü bana kültürümü hatırlatıyor ve duygusal bir bağ kuruyorum.” (K.8. E, 28, İşletmeci, Saraybosna)

“Türkiye’de doğup büyüdüm ve dolayısıyla Türk müziğini seviyorum yani pop olsun rap olsun dinlerim. Farklı türlerde müzikleri dinlerken bir yandan da Boşnak müziği ve Türk sanat müziğini seviyorum. Ayrıca ara sıra caz ve klasik müzik de dinlerim.” (K.29. E, 31, Serbest meslek, Adana)

Bosna-Hersek’te de Türk müziği dinlediğini belirten katılımcılar da olmuştur:

“Biz Türk müziğini severek dinliyoruz. Türkçe de bildiğim için listemde karışık olarak yabancı ve Türkçe şarkılar var, zaten Boşnak şarkılarını hep dinliyorum.” (K. 12. K, 22, Öğrenci Saraybosna).

Görüşmecilerden elde edilen verilerin nitel analizlerine dayanılarak, Boşnakların müzik tercihlerinin belirli ana temalar çevresinde şekillendiği tespit edilmiştir. Özellikle “Kültürel Kimlik ve Bağ”, “Müzikal Çeşitlilik”, “Dil ve Müzik” ve “Duygusal Bağlantı” temaları öne çıkmaktadır. Bu temalar, müzik tercihlerinin kişisel ve kültürel kimlikleri nasıl yansıttığını ve bireylerin farklı kültürel arka planlardan geldiklerinde bile müziğin evrensel bir dil olarak nasıl birleştirici bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

3.3.13. Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Boşnaklar, kültürel kimlik, geleneklerin sürdürülmesi ve kültürel unsurların aktarımı gibi pek çok konuda farklılıklar veya benzerlikler barındırmaktadır. Bu bölümde, her iki ülkede yaşayan Boşnakların; coğrafi farklılıklar, cinsiyet kategorileri ve yaş grupları önceliğindeki karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır.

3.3.13.1. Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması

Bu araştırmanın ana amacı, Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerinin karşılaştırılmasıdır. Bu doğrultuda, ölçme aracında yer alan tüm yargıların ve alt boyutların Türkiye’de veya Bosna-Hersek’te yaşama durumuna göre kıyaslanması, bağımsız gruplar t testi ile yapılmıştır.

Tablo 26. Ölçme Aracında Yer Alan Maddelerin Türkiye ve Bosna-Hersek'te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması

No	Yargı	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
1	Kendimi Müslüman olarak tanımlarım.	Türkiye	427	3.97	1.38	-4.81	.000
		B. Hersek	412	4.39	1.15		
2	Kendimi Boşnak olarak tanımlarım.	Türkiye	427	4.60	.94	3.75	.000
		B. Hersek	412	4.30	1.37		
3	Kendimi Türk olarak tanımlarım.	Türkiye	427	3.82	1.37	22.80	.000
		B. Hersek	412	1.73	1.29		
4	Kendimi Avrupalı olarak tanımlarım.	Türkiye	427	3.21	1.47	-3.27	.001
		B. Hersek	412	3.56	1.56		
5	Ait olduğum kültürün özelliklerini taşıyor ve yaşatmaya çalışıyorum.	Türkiye	427	3.89	1.43	-1.11	.27
		B. Hersek	412	4.00	1.24		
6	Farklı milletlerle birada yaşamaktan memnunum.	Türkiye	427	3.80	1.26	-.24	.81
		B. Hersek	412	3.82	1.35		
7	Boşnak kültürünün zaman içerisinde değerlerini yitirdiğini düşünüyorum.	Türkiye	427	3.32	1.13	5.03	.000
		B. Hersek	412	2.91	1.24		
8	Boşnakların diğer milletler arasında saygın bir konumda olduğunu düşünüyorum.	Türkiye	427	3.92	1.27	9.55	.000
		B. Hersek	412	3.05	1.37		
9	Yaşadığım toplumda Boşnakların ayrımcılıklara maruz kaldığını düşünüyorum.	Türkiye	427	2.45	1.23	-16.62	.000
		B. Hersek	412	3.80	1.11		
10	Boşnakların birbirleriyle güçlü bir bağı vardır.	Türkiye	427	4.24	1.29	9.48	.000
		B. Hersek	412	3.45	1.12		
11	Boşnak kimliğinin oluşmasında ve devamının sağlanmasında kitle halinde yaşamak önemlidir.	Türkiye	427	3.56	1.48	-2.36	.02
		B. Hersek	412	3.78	1.29		
12	Türkler ile Boşnakların ortak yönleri vardır.	Türkiye	427	3.67	1.27	-.14	.89
		B. Hersek	412	3.69	1.24		
13	Boşnakların yaşamı Avrupa tarzı yaşam stiline dönüşmektedir.	Türkiye	427	3.30	1.25	-5.78	.000
		B. Hersek	412	3.77	1.12		
14	Boşnakların her durumda kendi özelliklerini ve kültürel değerlerini sürdürebildiklerini düşünüyorum.	Türkiye	427	3.99	1.11	.39	.69
		B. Hersek	412	3.96	1.06		
15	Yaşadığım yerdeki farklı kültürdeki insanlara benzediğimi düşünüyorum.	Türkiye	427	2.67	1.15	-9.63	.000
		B. Hersek	412	3.51	1.36		
16	Türk kültürünü kendime yakın buluyorum.	Türkiye	427	3.60	1.18	-1.93	.06
		B. Hersek	412	3.76	1.26		
17	Avrupa kültürünü kendime yakın buluyorum.	Türkiye	427	3.31	1.18	1.27	.20
		B. Hersek	412	3.20	1.43		
18	Her durumda kendi kültürümün değerlerine sahip çıkarım.	Türkiye	427	3.96	1.32	3.62	.000
		B. Hersek	412	3.61	1.48		
19	Dini ritüellerime önem veririm.	Türkiye	427	3.68	1.35	.34	.73
		B. Hersek	412	3.65	1.48		
20	Farklı dinlerdeki kişilerle mesafemi korurum.	Türkiye	427	2.43	1.44	.99	.32
		B. Hersek	412	2.33	1.37		
21		Türkiye	427	3.63	1.26	-1.09	.28

	Batı kültüründeki insanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissedirim	B. Hersek	412	3.73	1.34		
22	Türk ve Müslümanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissedirim.	Türkiye	427	3.85	1.19	-3.59	.000
		B. Hersek	412	4.15	1.22		
23	Sırp ve Hırvatlar, Boşnaklara karşı mesafelidir	Türkiye	427	3.47	1.14	-2.06	.04
		B. Hersek	412	3.62	1.00		
24	Boşnakların asimile edildiklerini düşünüyorum.	Türkiye	427	3.28	1.32	1.02	.31
		B. Hersek	412	3.20	1.06		
25	Boşnakların batı kültüründen farklı olduğunu düşünüyorum.	Türkiye	427	3.30	1.14	-2.91	.004
		B. Hersek	412	3.53	1.17		
26	Kendimi Batı kültürüne daha yakın hissediyorum.	Türkiye	427	3.04	1.29	-.89	.37
		B. Hersek	412	3.13	1.53		
27	Ailemdeki bireylerin Avrupa kökenli (Sırp, Hırvat vs.) bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	Türkiye	427	3.18	1.42	-1.71	.09
		B. Hersek	412	3.35	1.61		
28	Ailemdeki bireylerin Türk kökenli bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	Türkiye	427	3.92	1.21	3.64	.000
		B. Hersek	412	3.56	1.66		
29	Ailemdeki bireyler Boşnak kökenli bir insanla evlenmelidir.	Türkiye	427	3.46	1.41	8.25	.000
		B. Hersek	412	2.62	1.52		
30	Geleneksele dayalı yaşam biçimi benim için önemlidir.	Türkiye	427	3.56	1.34	3.87	.000
		B. Hersek	412	3.17	1.58		
31	Aile birliğine önem veririm.	Türkiye	427	4.19	1.33	1.61	.11
		B. Hersek	412	4.03	1.51		
32	Bayram tatili gibi özel zamanlarda ailemle birlikte olmaya özen gösteririm.	Türkiye	427	4.07	1.33	.60	.55
		B. Hersek	412	4.01	1.60		
33	Çocuklarımı Boşnak kültürüne ait değerleri öğretirken büyütüyorum.	Türkiye	427	3.82	1.35	-2.49	.01
		B. Hersek	412	4.04	1.17		
34	Siyasi rejimlerin Boşnaklara eşit davrandığını düşünüyorum.	Türkiye	427	3.24	1.25	7.76	.000
		B. Hersek	412	2.49	1.55		
35	Türlere güvenirim.	Türkiye	427	3.90	1.19	7.70	.000
		B. Hersek	412	3.28	1.13		
36	Avrupalılara güvenirim.	Türkiye	427	3.30	.94	4.21	.000
		B. Hersek	412	3.00	1.14		
37	Boşnaklara güvenirim.	Türkiye	427	4.01	1.34	7.50	.000
		B. Hersek	412	3.34	1.24		
38	Osmanlı kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	Türkiye	427	3.64	1.22	5.69	.000
		B. Hersek	412	3.16	1.25		
39	Slav kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	Türkiye	427	3.53	1.28	1.86	.06
		B. Hersek	412	3.37	1.17		
40	Diğer kültürden kişilerle birlikteyken Boşnakça konuşmaya dikkat ederim.	Türkiye	427	2.99	1.28	-8.30	.000
		B. Hersek	412	3.76	1.39		
41	Çocuklarıma Boşnakça konuşmaları için dilimizi öğretiyorum.	Türkiye	427	3.46	1.31	-6.19	.000
		B. Hersek	412	4.04	1.39		
42	Genelde Boşnak müzikleri dinlerim.	Türkiye	427	3.59	1.44	2.91	.004
		B. Hersek	412	3.29	1.47		
43	Genelde Türk müzikleri dinlerim	Türkiye	427	3.53	1.25	8.97	.000

		B. Hersek	412	2.65	1.59		
44	Genelde Batı dillerindeki müzikleri dinlerim.	Türkiye	427	3.06	1.42	-.54	.59
		B. Hersek	412	3.12	1.45		
45	Boşnak yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim	Türkiye	427	3.29	1.37	9.17	.000
		B. Hersek	412	2.41	1.41		
46	Türk yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	Türkiye	427	3.76	1.26	8.55	.000
		B. Hersek	412	2.90	1.62		
47	Batı yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	Türkiye	427	3.48	1.37	6.76	.000
		B. Hersek	412	2.77	1.65		
48	Boşnak yemeklerini severim	Türkiye	427	4.34	1.25	7.48	.000
		B. Hersek	412	3.60	1.59		
49	Türk yemeklerini severim.	Türkiye	427	4.13	1.31	5.85	.000
		B. Hersek	412	3.60	1.34		
50	Avrupa yemeklerini severim	Türkiye	427	3.19	1.29	-2.98	.003
		B. Hersek	412	3.45	1.28		

Tablo 26’da, Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine ait tüm yargılar arasındaki farklılıkları ölçmek amacıyla t testi yürütülmüştür. Buna göre; 2, 3, 7, 8, 10, 18, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 45, 46, 47, 48 ve 49 numaralı yargılarda Türkiye’de yaşayan Boşnakların puanı Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). Ayrıca 1, 4, 9, 11, 13, 15, 22, 23, 25, 33, 40, 41 ve 50 numaralı yargılarda ise Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların puanı Türkiye’de yaşayan Boşnakların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). Fakat 5, 6, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 31, 32, 39 ve 44 numaralı yargılarda ise Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine dair ölçümler arasında anlamlı fark bulunamamıştır.

Tablo 27. Ölçme Aracında Yer Alan Boyutların Türkiye ve Bosna-Hersek’te Yaşama Durumuna Göre Karşılaştırılması

Boyut	Ülke	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Toplam	Türkiye	427	178.60	20.61	6.30	.000
	B. Hersek	412	170.60	15.72		
Kültür Özellikleri	Türkiye	427	79.11	13.07	4.62	.000
	B. Hersek	412	75.25	11.03		
Tercih	Türkiye	427	33.18	4.55	9.64	.000
	B. Hersek	412	30.10	4.70		
Batı Kültürü Etkisi	Türkiye	427	23.07	4.14	2.52	.01
	B. Hersek	412	22.32	4.55		
Slav Kültürü Etkisi	Türkiye	427	6.52	1.88	-4.38	.000
	B. Hersek	412	7.13	2.14		
Hoşgörü	Türkiye	427	9.96	2.04	.55	.58
	B. Hersek	412	9.88	2.27		

Kültürü Koruma	Türkiye	427	10.65	2.44	-2.43	.02
	B. Hersek	412	11.10	2.88		
Asimilasyon	Türkiye	427	10.04	2.29	4.47	.000
	B. Hersek	412	9.35	2.17		
Dini Etki	Türkiye	427	6.07	1.78	4.70	.000
	B. Hersek	412	5.49	1.80		

Tablo 27’de, Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine ait boyutlar karşılaştırılmıştır. Buna göre; toplam puan ile kültür özellikleri, tercih, Batı kültürü etkisi asimilasyon ve dini etki boyutlarında Türkiye’de yaşayan Boşnakların puanı Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). Ayrıca Slav kültürü etkisi ve kültürü koruma boyutlarında ise Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların puanı Türkiye’de yaşayan Boşnakların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). Fakat hoşgörü boyutunda ise Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine dair ölçümler arasında anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$).

3.3.13.2. Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Bu araştırmada, Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimlikleri karşılaştırılırken cinsiyet etkisi de değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, ölçme aracında yer alan boyutların cinsiyete göre kıyaslanması, bağımsız gruplar t testi ile yapılmıştır.

Tablo 28. Türkiye ve Bosna-Hersek'te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Ülke	Boyut	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	ss	t	p
TÜRKİYE	Toplam	Kadın	238	178.14	21.07	-.51	.61
		Erkek	189	179.17	20.07		
	Kültür Özellikleri	Kadın	238	78.68	13.36	-.75	.45
		Erkek	189	79.65	12.71		
	Tercih	Kadın	238	32.94	4.74	-1.23	.22
		Erkek	189	33.48	4.28		
	Batı Kültürü Etkisi	Kadın	238	23.34	3.90	1.48	.14
		Erkek	189	22.74	4.40		
	Slav Kültürü Etkisi	Kadın	238	6.37	1.88	-1.88	.06
		Erkek	189	6.71	1.88		
	Hoşgörü	Kadın	238	10.10	2.02	1.60	.11
		Erkek	189	9.78	2.06		
	Kültürü Koruma	Kadın	238	10.59	2.47	-.54	.59
		Erkek	189	10.72	2.40		
	Asimilasyon	Kadın	238	10.11	2.37	.77	.44
		Erkek	189	9.94	2.18		
BOSNA-HERSEK	Toplam	Kadın	217	171.22	17.94	.83	.41
		Erkek	195	169.92	12.83		
	Kültür Özellikleri	Kadın	217	75.38	12.11	.26	.79
		Erkek	195	75.10	9.70		
	Tercih	Kadın	217	30.26	4.66	.73	.46
		Erkek	195	29.92	4.75		
	Batı Kültürü Etkisi	Kadın	217	22.74	4.72	2.01	.04
		Erkek	195	21.84	4.32		
	Slav Kültürü Etkisi	Kadın	217	6.92	2.17	-2.15	.03
		Erkek	195	7.37	2.08		
	Hoşgörü	Kadın	217	9.89	2.30	.15	.88
		Erkek	195	9.86	2.25		
	Kültürü Koruma	Kadın	217	11.12	2.92	.13	.89
		Erkek	195	11.08	2.84		
	Asimilasyon	Kadın	217	9.47	2.19	1.19	.24
		Erkek	195	9.22	2.15		
	Dini Etki	Kadın	217	5.44	1.74	-.60	.55
		Erkek	195	5.54	1.86		

Tablo 28’de, Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine ait boyutlar cinsiyete göre karşılaştırılmıştır. Buna göre; Türkiye’de yaşayan Boşnakların toplam puanı ile kültür özellikleri, tercih, Batı kültürü etkisi, Slav kültürü etkisi, hoşgörü, kültürü koruma, asimilasyon ve dini etki boyutlarında kadın ve erkeklerin kültürel kimliklerine dair ölçümler arasında anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$).

Türkiye’de ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine ait boyutlar cinsiyete göre karşılaştırılmıştır. Buna göre; Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların toplam puanı ile kültür özellikleri, tercih, hoşgörü, kültürü koruma, asimilasyon ve dini etki boyutlarında kadın ve erkeklerin kültürel kimliklerine dair ölçümler arasında anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$). Ancak Batı kültürü etkisi boyutunda, kadın katılımcıların puanı erkek katılımcıların puanından; Slav kültürü etkisi boyutunda ise erkek katılımcıların puanı kadın katılımcıların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$).

Genel olarak, Türkiye ve Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine dair yapılan cinsiyet temelli karşılaştırmalar, çoğu boyutta kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir. Türkiye’deki Boşnak katılımcıların kültürel kimlik boyutları açısından cinsiyet temelinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediği, dolayısıyla kadın ve erkek katılımcıların kültürel kimlik algılarının büyük ölçüde benzer olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Öte yandan, Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnaklar arasında bazı anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Batı kültürü etkisi boyutunda kadın katılımcılar erkeklere kıyasla daha yüksek puan almış, bu da kadınların Batı kültürünün etkilerine daha açık olabileceğini ya da Batı kültür unsurlarıyla daha fazla etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir. Slav kültürü etkisi boyutunda ise erkek katılımcıların puanlarının kadınlardan anlamlı düzeyde yüksek olması, Bosna-Hersek’te erkeklerin Slav kültürüyle daha fazla etkileşimde olduğunu ya da bu kültürel yapıya daha fazla yakınlık duyduğunu düşündürmektedir. Bu sonuçlar, Bosna-Hersek ve Türkiye’de yaşayan Boşnak topluluklarının kültürel kimlik oluşum süreçlerinde farklı dinamikler yaşadığını ortaya koymaktadır. Türkiye’de, Boşnak kültürel kimliği cinsiyetler arasında daha homojen bir yapı gösterirken, Bosna-Hersek’te kültürel etkileşimlerin ve aidiyet hislerinin belirli kültürel unsurlara göre cinsiyete bağlı olarak değişebildiği gözlemlenmektedir.

Tablo 29. Türkiye ve Bosna Hersek’te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Yaş Grubuna Göre Karşılaştırılması

Grup	Boyut	Yaş Grubu	n	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
TÜRKİYE	Toplam	18-30 yaş	169	180.96	21.42	1.34	.26	
		31-40 yaş	86	176.20	16.18			
		41-50 yaş	68	176.81	15.01			
		51-65 yaş	104	177.91	25.09			
		18-30 yaş	169	79.91	13.65	.39	.76	

BOSNA HERSEK	Kültür Özellikleri	31-40 yaş	86	78.40	10.74			
		41-50 yaş	68	78.29	10.68			
		51-65 yaş	104	78.94	15.21			
	Tercih	18-30 yaş	169	33.61	4.42	.84	.47	
		31-40 yaş	86	32.90	4.32			
		41-50 yaş	68	32.94	4.21			
		51-65 yaş	104	32.87	5.12			
	Batı Kültürü Etkisi	18-30 yaş	169	23.67	4.16	2.32	.08	
		31-40 yaş	86	22.37	3.51			
		41-50 yaş	68	23.03	4.00			
		51-65 yaş	104	22.70	4.56			
	Slav Kültürü Etkisi	18-30 yaş	169	6.80	1.74	2.73	.04	1>3
		31-40 yaş	86	6.29	1.89			
		41-50 yaş	68	6.12	2.02			
		51-65 yaş	104	6.53	1.96			
	Hoşgörü	18-30 yaş	169	10.19	1.99	1.39	.25	
		31-40 yaş	86	9.71	2.07			
		41-50 yaş	68	9.97	2.14			
		51-65 yaş	104	9.79	2.03			
	Kültürü Koruma	18-30 yaş	169	10.67	2.43	.71	.55	
		31-40 yaş	86	10.79	2.48			
		41-50 yaş	68	10.84	2.62			
		51-65 yaş	104	10.37	2.30			
	Asimilasyon	18-30 yaş	169	10.14	2.10	.99	.40	
		31-40 yaş	86	9.74	2.42			
		41-50 yaş	68	9.85	2.25			
		51-65 yaş	104	10.24	2.48			
	Dini Etki	18-30 yaş	169	5.97	1.64	2.77	.04	4>3
		31-40 yaş	86	6.00	1.71			
		41-50 yaş	68	5.76	1.69			
		51-65 yaş	104	6.48	2.05			
	Toplam	18-30 yaş	187	169.80	15.88	.37	.77	
		31-40 yaş	70	171.87	13.01			
		41-50 yaş	71	170.61	22.53			
		51-65 yaş	84	171.33	9.29			
	Kültür Özellikleri	18-30 yaş	187	74.86	11.54	1.08	.36	
		31-40 yaş	70	76.06	8.83			
		41-50 yaş	71	73.80	14.55			
		51-65 yaş	84	76.67	7.43			
	Tercih	18-30 yaş	187	29.70	4.63	1.91	.13	
		31-40 yaş	70	30.27	3.89			
		41-50 yaş	71	31.23	5.34			
		51-65 yaş	84	29.88	4.83			
	Batı Kültürü Etkisi	18-30 yaş	187	22.39	4.56	.74	.53	
		31-40 yaş	70	22.89	4.03			
		41-50 yaş	71	22.13	5.19			
		51-65 yaş	84	21.83	4.40			
	Slav Kültürü Etkisi	18-30 yaş	187	7.29	2.06	1.08	.36	
		31-40 yaş	70	6.94	2.39			
		41-50 yaş	71	7.24	1.97			

		51-65 yaş	84	6.85	2.20			
	Hoşgörü	18-30 yaş	187	9.76	2.01	.37	.78	
		31-40 yaş	70	9.90	2.94			
		41-50 yaş	71	9.97	1.95			
		51-65 yaş	84	10.05	2.45			
		51-65 yaş	84	10.05	2.45			
	Kültürü Koruma	18-30 yaş	187	10.78	3.08	1.44	.23	
		31-40 yaş	70	11.34	2.81			
		41-50 yaş	71	11.34	2.82			
		51-65 yaş	84	11.40	2.49			
	Asimilasyon	18-30 yaş	187	9.45	2.24	1.07	.36	
		31-40 yaş	70	8.93	2.32			
		41-50 yaş	71	9.39	2.20			
		51-65 yaş	84	9.43	1.83			
	Dini Etki	18-30 yaş	187	5.58	1.78	.77	.51	
		31-40 yaş	70	5.54	1.97			
		41-50 yaş	71	5.51	1.71			
		51-65 yaş	84	5.23	1.77			

Tablo 29’da Türkiye’de ve Bosna Hersek’te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine ait boyutlar yaş grubuna göre karşılaştırılmıştır. Buna göre; Türkiye’de yaşayan Boşnakların toplam puanı ile kültür özellikleri, tercih, Batı kültürü etkisi, hoşgörü, kültürü koruma ve asimilasyon boyutlarında kadın ve erkeklerin kültürel kimliklerine dair ölçümler arasında anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$). Ancak Slav kültürü etkisi boyutunda, 18-30 yaş grubunda yer alan katılımcıların puanı 41-50 yaş grubunda yer alan katılımcıları puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). Ayrıca, dini etki boyutunda, 51-65 grubunda yer alan katılımcıların puanı 41-50 yaş grubunda yer alan katılımcıları puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<.05$). Buna göre; Türkiye’de yaşayan Boşnakların toplam puanı ile kültür özellikleri, tercih, Batı kültürü etkisi, Slav kültürü etkisi, hoşgörü, kültürü koruma, asimilasyon ve dini etki boyutlarında yaş gruplarına göre anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Boşnaklar, tarih boyunca farklı siyasi ve kültürel güçlerin etkisi altında kalmış, ancak bu bölgelerde kimliklerini ve kültürel değerleri koruma çabası içinde olmuşlardır. Orta Çağ boyunca Bogomil mezhebine bağlı bir topluluk olarak varlık gösteren Boşnaklar, bu mezhebin diğer dini otoriteler tarafından sapkın olarak nitelendirilmesi nedeniyle hem siyasi hem de toplumsal baskılara maruz kalmışlardır. Bogomil inancı hem Katolik hem de Ortodoks Hristiyan otoriteleri tarafından reddedilmiş ve bu durum Boşnakların ayrı bir topluluk olarak yaşamalarına neden olmuştur (Malcolm, 1996). Bu süreçte dini ve kültürel kimliklerinin dışlanması, baskılanması ve zorla Hristiyanlaştırılması girişimleri ile tehdit edilmişlerdir. Bogomil mezhebinin sağladığı kimlik bilinci, Boşnakların dini ve sosyal açıdan varlıklarını sürdürmeleri için hem bir dayanışma unsuru hem de baskılara karşı bir direniş noktası olmuştur. Boşnakların anavatanlarındaki ilk ötekileştirilmeleri ve direnişleri Bogomilizm ile başlamıştır diyebiliriz.

15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da güç kazanması ve Bosna'yı fethetmesi, Boşnakların tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Bosna'yı Osmanlı topraklarına katmasıyla birlikte, Boşnaklar Osmanlı yönetimine girmiş ve bu süreçte İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır (İnalçık, 2018). Osmanlı yönetimi, Bogomil inancına sahip olan Boşnaklara dini hoşgörü göstermiş ve bu durum, Boşnakların büyük bir kısmının Müslümanlığı benimsemesini hızlandırmıştır. İslamiyet'in benimsenmesi, Boşnakların dini, sosyal ve kültürel kimliklerinin yeniden şekillenmesini sağlamıştır. O döneme kadar Bogomiller olarak bilinen bu topluluk Osmanlı ile birlikte Boşnaklar olarak tanınır hale gelmiştir (Çetin, Çağ: 20-21). Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemi sayesinde Boşnaklar, dini özgürlüklerini koruyarak sosyal ve ekonomik alanda önemli ölçüde görevler üstlenmişlerdir. Bu dönemde Boşnaklar, Osmanlı ordusunda ve bürokraside üst düzey görevlerde bulunmuşlar ve Osmanlı kültürünün bir parçası haline gelmişlerdir. 15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Rusya ile yapılan savaşların ardından Balkan topraklarının kaybedilmesi, Boşnaklar için olumsuz bir döneme girildiğinin sinyallerini vermiştir. 1878 yılında Berlin Kongresi ile Bosna-Hersek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Bu değişim, Boşnakların siyasi ve sosyal yaşamında değişimlere yol açmış, Boşnakların uzun süredir alışkın olduğu dini ve kültürel düzenlerinin yerine yeni bir yönetim sisteminin gelmesine

neden olmuştur. Avusturya-Macaristan yönetimi altında Boşnaklar, bir yandan yeni yönetime uyum sağlamaya çalışırken diğer yandan dini ve kültürel kimliklerini korumak için mücadele etmişlerdir (Softic, 2017). Bu süreç Boşnaklar için hem bir kimlik arayışı hem de modernleşme girişimleri ile şekillenmiştir. Yugoslavya'nın kuruluşu ve dağılışı sürecinde yapılandırılmaya çalışılan devlet sistemi Sırp'ların müdahaleleri ile Boşnaklar için hiç de müspet gelişmelerin yaşanmadığı bir döneme sürüklenmiştir. Sırp'lar, Büyük Sırbistan (Velika Srbija) hayallerini gerçekleştirmek amacıyla, Slobodan Milosevic önderliğinde Bosna Savaşını başlatmıştır. Bosna Savaşı sırasında yaşanan Srebrenitsa katliamı, ülke genelindeki soykırım, etnik temizlik ve uluslararası hizmetlerin gecikmeli müdahaleleri, Boşnakların tarihinde trajik olaylardan biri olarak kayda geçmiştir. Birleşmiş Milletlerde "11 Temmuz 1995 tarihi Srebrenitsa Katliamını Anma Günü" olarak ilan edilmiştir (TİHEK, 2024). Günümüzde Boşnaklar, hem Bosna-Hersek içinde hem de diasporada, kültürel ve dini kimliklerini koruyarak farklı kültürlerle entegre olmaya devam etmektedirler. Bu süreçte, kültürel miraslarını sürdürme ve modern dünya ile uyum içinde geliştirme çabaları önemli bir yer tutmaktadır.

Mevcut literatürde, Boşnak topluluklarının kültürel kimlikleri ve sosyo-kültürel dinamiklerine odaklanan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, "Kültürel Değişim Açısından Boşnak Müzik Kültürü: Kütahya Örnekleme" (Küçükdürüm, 2019). başlıklı çalışma, göç, kültürel kimlik ve müzik arasındaki ilişkiyi incelemekte olup, Boşnak kimliğinin müzik kültürü üzerinden nasıl ifade edildiğini ve korunduğunu analiz etmektedir. Bunun yanı sıra, "Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri" (İyiyol, 2010). başlıklı çalışma, Boşnak halk kültüründe Türk tekke ve tasavvuf geleneğinin etkilerini ele almaktadır. "Türk Boşnaklarının Etnik-Dilbilimsel Canlılıkları, Etnik Kimlikleri, Tutumları ve Toplumsal Ağları İçerisindeki Dil Kullanımları" (Karahan, 2000) adlı çalışma ise, Türk Boşnaklarının etnik-dilbilimsel canlılıkları, kimlik algıları, tutumları ve toplumsal ağları içerisindeki dil kullanımlarını incelemektedir. Bu çalışmalar, kültürel unsurların yerel düzeyde nasıl şekillendiğini ve farklı kültürel bileşenlerin kimlik oluşumuna nasıl etki ettiğini ele almaktadır. Ancak, bu araştırmada odak noktası kültürel unsurların bireyler tarafından nasıl yaşatıldığı ve coğrafi mekân algısının kültürel kimlik üzerindeki etkisi olmuştur. Aynı zamanda bu tezde karşılaştırmalı analizler ile Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnak topluluklarını karşılaştırmalı olarak incelemekte ve farklı coğrafi ve sosyo-politik bağlamların kültürel kimlik üzerindeki etkileri ortaya konulmaktadır. Karma yöntem kullanımı ile hem nicel

hem de nitel verileri birleştirerek, Boşnak topluluklarının kültürel kimliklerini koruma çabalarını ve sosyo-kültürel dinamiklerini daha kapsamlı bir perspektiften ele alınmıştır. Güncel veri ve bulgular, tezin güncel saha çalışmaları ve verilerle desteklenmesine ve Boşnak topluluklarının mevcut durumunu, karşılaştıkları zorlukları daha net bir şekilde yansıtmaktadır. Bosna-Hersek ve Türkiye'de yaşayan Boşnakların kimlik algıları, kültürel yakınlıkları ve sosyal yaşam pratikleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak çalışmanın bulgularına göre, Boşnakların bölgesel, sosyal ve kültürel kimliklerini nasıl şekillendirdikleri üzerine önemli bulgular elde edilmiştir. Bulguların yorumlandığı bölümden ele alınan konular ve bulgulara dair analizlerin de bütünsel olarak değerlendirilmesi konuyu daha da anlaşılır kılacaktır.

İlk olarak kimlik tanımlamalarına baktığımızda bölgesel bağlamlarda Boşnak toplulukları incelenmiş ve bunların her iki ülkedeki Boşnak toplulukları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Veriler, kimlik algısının bireysel değil, tarihsel, sosyokültürel ve siyasi bağlamlarda şekillendiğini göstermektedir. Türkiye'deki Boşnaklar arasında, "Boşnak" kimliğine yönelik yüksek oranda bir kabul mevcuttur. Bu Türkiye toplumunda Boşnakların kendi etnik kimliklerini güçlü bir şekilde sahiplendiklerini göstermektedir. Bosna-Hersek'teki "Boşnak" kimliği kabul de yine benzer sonuçları göstermiştir. Bu da Boşnakların, kendi topraklarında bir etnik grup olarak tanınma mücadelesi ve tarihsel bağlarının bir yansımasıdır. Her iki toplumda da Boşnakların yaşadığı savaş, g, asimilasyon ve siyasi krizlerle şekillenen tarihsel süreçler, aidiyetin daha güçlü bir şekilde vurgulanmasını sağlamış ve her iki ülkede de Boşnaklar, Boşnak kimliklerini güçlü bir şekilde vurgulamışlardır. Ardından Müslüman kimliğine bakıldığında Müslüman kimliği yine her iki ülkede de benimsenmiş fakat Bosna-Hersek'te daha yüksek düzeyde tercih edilmiştir. Boşnakların dini aidiyetleri onları tarihsel süreçte dışlanmaya ve etnik kırıma maruz bırakan, g etmelerine sebep olan temel faktördür. Bu analizlerle birlikte savaşın üzerinden çeyrek asırdan fazla bir süre geçmesine rağmen Boşnaklar Bosna-Hersek'te Müslüman kimlikleri üzerinden farkındalık oluşturmaya devam etmektedirler sonucunu çıkarabiliriz. Türk kimliğini benimseme ifadelerine baktığımızda; Türkiye'de yaşayan Boşnakların kendilerini Türk gibi görme durumları %50 civarında belirginleşirken Bosna-Hersek'te bu oran %13'lerde kalmıştır. Türkiye'de Türk kimliğini benimseyen Boşnaklar Türklerle uzun süredir bir arada yaşamakta hatta evlilik bağı ile btnleşmektedirler. Bosna-Hersek'te ise Türk kimliğine yönelik herhangi bir olumsuz ifade geçmezken etnik farklılıkların daha belirgin olduğu görülmektedir. Avrupa

kimliğine ilişkin değerlendirmeler ise her iki ülkede de birbirine yakın sonuçlar verirken, Bosna-Hersek'te Avrupa kimliği %10 oranında daha fazla benimsenmiştir. Bu durum, Bosna-Hersek'in Avrupa coğrafyasındaki konumu ve diğer milletlerle bir arada yaşamanın bir kapsayıcılığını yansıtmaktadır. Genel olarak tüm kimlik analizlerinde, kimliklerin şekillenmesi ve sürdürülebilirliği açısından coğrafi konum ile kültürel dinamiklerin bir arada etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Kültürel etkilere baktığımızda elde edilen bulgular kapsamında Bosna-Hersek'te Boşnaklar gündelik hayatlarında Boşnak kültür ve geleneklerini doğal bir süreç içerisinde yaşatmaya devam etmektedirler. Boşnaklar, anavatanlarında Boşnak kimliklerini muhafaza ederlerken bölgede bulunan diğer milletlere karşı Boşnaklık vurgusu yapmaktadırlar. Boşnaklara kültürel kimlik kapsamında yöneltilen sorularda Boşnakların kendi kültürlerini öncelikli olarak benimsedikleri, Bosna-Hersek'te daha fazla ön plana çıkmıştır. Türkiye de ise Türk kültürünün etkileri görülmekle beraber kültürel benzeşme ve uyum süreçleri meydana gelmiştir. Bosna-Hersek'teki Boşnaklar, Türkiye'deki Boşnaklara göre kendi aralarında daha homojen bir toplum yapısına sahip olmaları ve ana vatanlarında yaşamaları nedeniyle, kendi kültürel kimliklerine olan bağlılıklarını daha yüksek bir düzeyde göstermişlerdir. Dini bayramlar, düğünler, geleneksel müzikler, yemekler ve halk dansları gibi kültürel etkinlikler, bu coğrafyada güçlü bir şekilde yaşatılmaktadır. Özellikle Boşnak dili, kültürel kimliğinin en önemli taşıyıcısı olarak korunmaktadır. Bosna-Hersek'teki eğitim sistemi Boşnakçayı desteklediği için ve Boşnaklar kendi aralarında Boşnakça konuştuğu için, genç kuşaklara bu kültürel mirasın aktarılması kolaylıkla sağlanmaktadır. Türkiye'deki görüşmelerde ve anket bulgularında ise Boşnaklar arasında kendi kültürel kimliklerine yönelik aidiyetin dil konusunda daha zayıf olduğu ve özellikle genç kuşaklarda bu aidiyetin giderek daha da zayıfladığı tespit edilmiştir. Türkiye'de Boşnakların kendi kültürel kimliklerini koruma çabaları olsa da bu çabaların Bosna-Hersek'teki anadil unsuruna kıyasla daha zayıf kalması normal bir durumdur. Türkiye'de Türkçe'nin günlük yaşamda anadil olması, Boşnakçanın giderek kaybolduğunu ve Boşnaklar arasında artık daha az kullanıldığı gerçeğini öne çıkarmıştır. Bununla ilgili gerekli çalışmaların yapılması ve Türkiye'deki Boşnakların kültürel etkileşimlerinin kuvvetlendirilmesi gerektiğine dair görüşler ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Boşnak derneklerinin çalışmaları ve Boşnak topluluklarının kültürel etkinlikleri özellikle dilin korunması konusunda üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu süreçte Boşnak kültürünün sürdürülebilirliğini sağlamak, kültürel unsurları güçlü ve yaşayan bir kimlik

haline getirmek ve geleneklerin unutulmalarını önlemek adına, eğitimler ve kültürel etkinlikler aracılığıyla sürekli bir destek sağlanması gerekmektedir. Böylece Boşnak kültürü, Türk kültürünün zenginliği içinde kalıcı bir yer edinebilir ve bu kültürel miras gelecek nesillere aktarılabilir.

Türkiye'deki Boşnaklar, göçmenliğin getirdiği uyum süreciyle birlikte Türk kültürüne yakınlaşmışlardır. Türkiye'de yaşayan Boşnakların kimlik algıları, özellikle mülakatlardan elde edilen bulgular kapsamında adaptasyon ve uyum temalarıyla belirginleşmiştir. Düğün, nişan, cenaze, bayram gibi önemli günlerdeki etkinlikler Boşnakların kültürleri ile paralel düzlemde devam ettirilmeye çalışılırken Türklerle olan yakınlıkları kültürlerinde çeşitlenmeye de neden olmuştur. Evlilikler, kamusal alan ortaklığı ve aynı dine mensup olmaları gündelik yaşamda Türklerden ayrılmayı değil bütünleşmeyi desteklemiştir. Dini ritüeller ve dini etkiler, Bosna-Hersek'teki diğer kültürlerden farklılığı temsil ederken Türkiye'de ise aynı dine mensubiyet, yakınlaşmayı ve mesafelerin kaldırılmasını sağlamaktadır. Buna ilaveten Osmanlı'dan gelen ortak tarih ve İslam kültürü modeli kültürel kaynaşmayı elverişli bir hale getirmiştir. Özellikle sosyal yaşamda ve dini ritüellerde Türkiye'de yaşayan diğer toplumlarla benzerlik durumlarını görebilmek adına gelecekte Türklerle gerçekleştirilecek çalışmalar bu benzeşmenin ne düzeyde olduğunu göstermesi ve bu ilişkilerin toplumsal bütünleşmeye olan katkısını ortaya koyması açısından önemli olacaktır.

Türkiye'de yaşayan Boşnaklar, genel olarak toplumsal entegrasyon sürecinde dini kimliklerini pozitif bir şekilde yaşamakta ve Türk toplumu içerisinde dini aidiyetleri nedeniyle ayrımcılığa uğramamaktadırlar. Türkiye'nin tarihsel ve kültürel olarak İslam'ı içselleştirmiş olması, Boşnakların dini kimliklerini rahatlıkla ifade etmelerine ve toplumla uyum içinde yaşamalarına olanak tanımaktadır. Bu durum, dini ritüeller ve sosyal etkinliklerde gözlemlenen ortak değerler ve kabul görmüş kültürel pratikler aracılığıyla desteklenmektedir. Öte yandan, Bosna-Hersek'te Boşnaklar, daha karmaşık bir toplumsal ve dini yapı içerisinde yer almakta ve etnik ayrımcılıkla daha sık karşılaşmaktadırlar. Savaş sonrası Bosna-Hersek'in dini ve etnik çeşitliliği, Boşnakların kendi dini kimliklerini koruma ve ifade etme konusunda çeşitli zorluklarla yüzleşmelerine neden olmaktadır. Ayrımcılık algıları, özellikle dini farklılıklar nedeniyle artmakta ve Boşnaklar, dini kimlikleri yüzünden sosyal ve profesyonel hayatta engellerle karşılaşabilmektedirler. Bu çatışmalı durum, Bosna-Hersek'teki Boşnakların toplumsal

uyum süreçlerini daha da karmaşık hale getirmekte ve dini kimliklerinin, sosyal dışlanma ve ayrımcılık ile doğrudan ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Boşnakların Türkiye ve Türk kültürü yaklaşımları, transkriptlerden elde edilen tematik analizlerde genelde olumlu temalar ile ifadelere yansımıştır. Boşnaklar arasında kimlik, kültürel miras ve dini aidiyetler Türkiye ile bütünleşik bağlar kurmuştur. Türk kimliğine karşı hoşgörü duymaktadırlar fakat kendilerini Türk kimliğinden de ayrı görmektedirler. Türkiye'ye ve Türk insanına duyulan güven, tarihsel ve kültürel bağların bir yansıması olarak görülmektedir. Türkiye'deki Boşnaklar, bugün toplumsal yaşamın birçok alanında aktif olarak yer almaktadırlar ve kendilerini Türk toplumunun önemli bir parçası olarak kabul ettirmişlerdir. Göçün ilk yıllarından itibaren başlayan ve zaman içinde yeni göç dalgalarıyla pekişen kültürel etkileşim, olumlu bir seyir izlemiş ve Boşnak kültürü ile Türk kültürü arasında derin ve karşılıklı bir bağ oluşmasına neden olmuştur. Bu bağ, yalnızca kültürel alışverişle sınırlı değildir; ortak bir tarih miti ve ortak acılar bu bağların kuvvetlenmesini sağlamıştır. Boşnakların Türk kültürünün zenginlikleriyle güçlü bir kimlik kazanmalarına da olanak tanımıştır. Boşnaklar, Türkiye'ye yerleştikten sonra komşuluk ve akrabalık ilişkileri kurarak Türk toplumunun içinde kök salmış, bu sayede yeni bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. Özellikle Boşnakların etnik kökenleri olan Slav ırkına mensup olmalarına rağmen, diğer bölgelerde yaşayan soydaşlarından farklı olarak Türk kültürüyle etkileşim içine girmeleri dikkat çekicidir. Bu etkileşim, Boşnakların kültürel kimliklerini sürdürmelerine katkı sağlamış, aynı zamanda bu kimlik Türk kültürünün zenginleşmesine ve farklılaşmasına neden olmuştur.

Boşnaklar ve Türkler arasındaki derin bağların ve güven ilişkilerinin detaylı bir analizine dayanarak, Boşnakların Türklere duyduğu güven ve minnet duygusunun Türkiye'deki entegrasyon süreçlerini olumlu yönde etkilediğini ifade edebiliriz. Bununla birlikte, Avrupa ülkelerine yönelik daha düşük seviyede kalan güven faktörü, siyasi ve sosyal ilişkilerin karmaşık doğasını yansıtmaktadır. Boşnakların kendi milletine olan güven düzeyi ise yüksek seviyededir. Boşnaklar güven ve dostluk ilişkilerinde kendi etnik kimliklerine ve Türklere öncelik vermektedirler.

Bosna-Hersek'teki Boşnaklar, evlilik tercihleri konusunda kendi etnik kökenlerinden ziyade kişilere öncelik verme eğilimindedirler. Bu durumu şekillendiren unsurlar arasında tarihsel olaylar, dini hassasiyetler ve toplumsal önyargılar yer almaktadır. Özellikle bu coğrafyada belirgin bir şekilde karışık olan etnik yapı, Boşnakların evlilik konusundaki seçiciliğini daha fazla etkilemiş ve bu topluluk, Sırp ve

Hırvat milletlerine karşı belirli bir mesafe koymuştur. Tematik analizlerden elde edilen bulgulara sosyal hayatta bu etnik gruplarla olan ilişkiler gelişmiş olsa da evlilik gibi önemli bir konuda Boşnaklar için Sırp ve Hırvatlarla aile birleşmesi tematik analizlerde genel olarak olumsuz şekillerde ifade edilmiştir. Bu tercih, yakın geçmişte yaşanan savaşlar ve etnik ayrımcılık gibi olaylarla daha da belirgin hale gelmiştir. Genel kanı, Sırp ve Hırvatlarla evliliklerin uygun olmadığı yönündedir ve toplumsal çevrelerde bu önyargı sürmektedir. Boşnaklar, Avrupa'daki diğer milletlere karşı ise daha az önyargılıdır. Sırp ve Hırvatlar dışındaki Avrupa ülkelerinden kişilerle evlilikler daha çok kabul görmekte, hatta bazı katılımcılar “İtalyan, Amerikalı bile olabilir, yeter ki Sırp olmasın” gibi ifadelerle bu tutumlarını dile getirmişlerdir. Bu görüşler, yine tarihsel sürecin etkilerinin hala devam ettiğini göstermektedir.

Boşnakların aile yapısı, hem Türkiye'de hem de Bosna-Hersek'te, geleneksel değerlere büyük önem veren yapılar olarak öne çıkar. Bosna-Hersek'te, Boşnak aileleri genellikle geniş aile birimleri olarak işlev görür, birden fazla kuşak bir arada yaşama eğilimindedir. Aile içinde yaşlılara saygı, aile bireyleri arasında güçlü bağlar ve topluluk içindeki sosyal etkileşimler öne çıkar. Bu yapı, özellikle kırsal bölgelerde daha belirgin olup, şehirleşme ve modernleşme süreçleri bu yapının bazı öğelerini değiştirmiş olsa da, temelde aile yapısının korunmasında etkili olmuştur. Türkiye'deki Boşnak aileleri ise, genellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yaşarlar ve burada da geleneksel aile yapısını sürdürme çabası içindedirler. Göçmenlik geçmişi olan Boşnak aileler, Türkiye toplumuna entegre olurken bir yandan da kendi kültürel kimliklerini, dilini ve geleneklerini muhafaza etmeye çalışmaktadırlar. Türk ve Boşnak kültürünün etkileşimi, aile içinde farklı kuşakların birbirleriyle olan ilişkilerini şekillendirmekte, bu durum genç kuşakların kimlik algısında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de yaşayan Boşnak aileler genellikle şehir merkezlerine yakın bölgelerde konumlanmış olup, modern yaşam tarzını benimsemişlerdir fakat geleneksel aile değerlerini ve bağlarını koruma konusunda oldukça kararlıdır. Hem Bosna-Hersek'teki hem de Türkiye'deki Boşnak aileleri, zengin kültürel miraslarını ve geleneksel değerlerini korumaya büyük önem vermektedirler. Her iki bölgede de aile yapısı, modernleşme ve küreselleşme baskılarına rağmen geleneksel unsurları muhafaza etme çabası içinde olan bir direnç göstermektedir. Bu durum, Boşnak topluluklarının sosyal yapısını güçlendirirken, kültürel kimliklerinin sürdürülebilirliği için önemli bir temel oluşturmakta ve kuşaklar arası geçişte kültürel değerlerin aktarılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, aile yapıları ve iç dinamikleri, hem

Bosna-Hersek'te hem de Türkiye'de Boşnakların toplumsal ve kültürel hayatlarını şekillendirmede kilit bir role sahiptir.

Araştırma bulgularından elde edilen bir diğer önemli sonuç, Boşnak aile yapılarının hem kendi kültürlerine hem de Türk kültürüne olan derin bağlılıklarıdır. Boşnakların aile yapıları, Türk toplumunun sosyal ve kültürel normlarına yakın özellikler taşımakta, bu durum iki kültür arasında önemli bir etkileşim ve uyumun olduğunu göstermektedir. Buna karşın, Avrupa aile tipolojileri ile Boşnak aile yapıları arasında belirgin farklılıklar gözlemlenmiştir. Avrupa aile yapıları genellikle daha bireysel ve nükleer aile modellerine dayanırken, Boşnak aile yapıları geniş aile kavramını ve topluluk içinde birlikte yaşama pratiklerini sürdürmektedir. Bu farklılık, Boşnakların kendi kültürel kimliklerine ve geleneklerine olan bağlılıklarını vurgular niteliktedir ve Avrupa aile yapılarına göre daha kolektivist ve birlikte hareket etme eğiliminde olduklarını gösterir. Bu çerçevede, Boşnakların aile yapısı analizi, kültürel kimliklerinin ve geleneklerinin korunmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Bu bulgular, Boşnakların hem Türkiye'de hem de global diasporada nasıl konumlandıklarını ve sosyal entegrasyon süreçlerinde hangi dinamiklerin etkili olduğunu anlamada kritik rol oynamaktadır.

Boşnak toplumunda, özellikle Türkiye'de yaşayan nesiller arasında kültürel özelliklerin zamanla seyrelmesi gözlemlenmektedir. Göçmen Boşnak ailelerin çocukları ve torunları, Türk toplumunun geniş kültürel yapısına entegre oldukça, geleneksel Boşnak kültürel değerleri ve dilleri giderek daha az vurgulanır hale gelmiştir. Türkiye'nin kültürel çeşitliliği içerisinde, Boşnak gençleri, genellikle Boşnakça yerine Türkçe konuşmayı tercih etmekte ve Türk kültürel normlarına uyum sağlamaktadır. Bu durum, özellikle büyük şehirlerde daha belirgindir, burada gençler çok daha fazla kültürel etkileşime maruz kalmakta ve Boşnak kökenlerinden ziyade global ve yerel kültürel akımlara yönelmektedir. Bu eğilim, Boşnakların dini ve kültürel ritüellerinin uygulanmasında da değişikliklere neden olmaktadır; genç nesiller, geleneksel uygulamaları sürdürmekten ziyade modern yaşam tarzlarını benimsemeyi tercih etmektedirler. Dolayısıyla, bu kültürel asimilasyon süreci, Boşnak topluluğunun kültürel kimliğinin korunmasını zorlaştırmakta ve ilerleyen nesiller arasında kültürel mirasın zayıflamasına yol açmaktadır. Bu durum, Boşnak toplumu için kültürel kimliğin ve dilin gelecekte nasıl muhafaza edileceği konusunda önemli soruları gündeme getirmektedir. Bosna-Hersek'te ise bu durum küreselleşmenin etrafında şekillenmektedir. Yaş kategorileri ilerledikçe

kültürel süreklilikler azalmakta ve genç nesiller kendi kültürel dinamiklerini daha az yaşamaktadırlar.

Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnaklar arasındaki deneyim farklılıkları, coğrafi ve kültürel bağlamın sosyal kabul ve ayrımcılık algıları üzerinde ne kadar belirleyici olabileceğini göstermektedir. Türkiye'deki Boşnaklar, Osmanlı'dan bu yana süregelen tarihi ve kültürel bağlam nedeniyle toplumsal yapı içerisinde daha fazla kabul görmekte ve ayrımcılık hissetmemektedirler. Buna karşın, Bosna-Hersek'teki Boşnaklar, etnik çatışmaların ve politik baskıların bir sonucu olarak ayrımcılığa daha açık hale gelmişlerdir.

Türkiye'deki Boşnakların toplumsal entegrasyonunun başarısı, diğer azınlık gruplar için de bir model teşkil edebilir. Türkiye'deki entegrasyon süreçlerinin başarısı, kültürel çeşitlilik ve farklılıkta birlikteliğin sağlanmasında etkili olmuş ve toplumsal uyumu teşvik etmiştir. Bosna-Hersek'teki Boşnakların deneyimleri, kültürel ve dini kimliklerin korunmasının yanı sıra, bu kimlikler yüzünden yaşanan ayrımcılığın üstesinden gelinmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, özellikle çatışma sonrası toplumlar için dini ve etnik kimliklerin korunması ve desteklenmesi gerekliliğini de vurgulamaktadır. Her iki ülkede de ayrımcılık ve toplumsal kabul ile ilgili farkındalığı artırmak için eğitim programları ve kampanyalar önem taşımaktadır. Bu tür girişimler, önyargıları azaltmaya ve daha kapsayıcı bir toplum yapısını teşvik etmeye yardımcı olabilir.

Kültür aidiyetleri kapsamında dizi ve film yapımları tercihlerine baktığımızda en yüksek seviyenin Türk yapımı dizi tercihlerinde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Türk yapımı dizilerin ve filmlerin hem Türkiye'de hem de Bosna-Hersek'te yüksek düzeyde ilgi çekmesi, Türk dizilerinin uluslararası mecrada önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Bosna-Hersek'te ise yerel dizilere olan ilginin diğerlerinden daha düşük bir seviyede kalması, bu bölgedeki medya içeriklerinin haricindeki Türk ve Avrupa yapımı dizi-film seçeneklerini daha fazla tercih etmeleri ile ilişkilendirilebilir, ayrıca Boşnak yapımı dizilere olan ilginin içerik kalitesine odaklanılabilir. Türk dizilerinin Bosna-Hersek'teki etkisini daha da artırmak için ise daha fazla dil seçeneği ve yerelleştirilmiş içerik biçimleri geliştirilebilir. Batı yapımı dizi ve film tercihleri ise Türkiye'de ve Bosna-Hersek'te orta seviyelerde tercih edilen diğer yapımlardır.

Boşnakların müzik türleri konusundaki seçimlerine baktığımızda, her iki ülkede de farklı müzik türlerine ilgi göstermeleri, kültürel çeşitliliğe ve farklı müzik türlerine olan açıklıklarını göstermektedir. Türkiye'de yaşayan Boşnakların Türk müziğine, Bosna-Hersek'te yaşayanların ise Batı müziğine daha fazla yönelmeleri, yaşadıkları coğrafyanın kültür etkisini göstermektedir. Bu durum, onların kültürel adaptasyon kapasitelerinin yüksek olduğunu ve farklı kültürlerden etkilenmeye açık olduklarını düşündürmektedir. Boşnakların kendi kültürel müziklerini tercih etmeleri ise kültürel kimliklerine olan bağlılıklarını ve bu kimlikleri koruma arzularını yansıtmaktadır. Bu, özellikle diaspora durumunda kültürel köklerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Türkiye ve Bosna-Hersek'teki Boşnaklar arasında popüler müzik tercihlerindeki farklılıklar, bu toplulukların küresel müzik eğilimlerini nasıl benimsediklerini ve bölgesel farklılıkların bu tercihleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Mutfak kültürlerine olan değerlendirmelerde, Boşnaklar önceliklerini her iki ülkede de kendi kültür tercihleri ile ön plana çıkarmışlardır. Boşnak yemekleri Boşnaklar tarafından kültürlerinin önemli bir nesnesi olarak görülmektedir. İkinci sırada ise Türk mutfağına olan ilgileri her iki ülkede de görüşme ve anket analizlerine yansımıştır. Türk yemeklerine yönelik beğeni seviyesi oldukça yüksektir ve Türkiye'de homojen bir şekilde ilgi düzeyleri belirtilmiştir. Bosna-Hersek'te Türk yemeklerine ilgi, Türkiye'deki kadar yüksek olmasa da yine homojen bir katılım ile beğeni düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Avrupa mutfağına yönelik ilgiye baktığımızda ise her ikisinden daha düşük bir oranda tercih edilmektedir, fakat Bosna-Hersek'te Türkiye'ye göre daha fazla ilgi düzeyine sahiptir. Bu da kültürel çeşitlilik ve yakınlık ile ilişkilendirilebilir.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgular kapsamında ilk olarak Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakları ele aldığımızda; bulundukları coğrafya nedeniyle Boşnaklar çok kültürlü bir yapıda olan anavatanlarında soydaşları ile birlikte yaşarlarken gündelik hayatlarında gelenek ve göreneklerini Boşnaklık vurgusu yaparak sergilemektedirler. Boşnak kimliği güçlü bir şekilde muhafaza edilmeye çalışılmakta ve bölgede bulunan diğer milletlere karşı ön plana çıkarılmak istenmektedir. Geçmişte yaşanan olumsuz gelişmeler ve savaş gibi büyük bir yıkım süreci bu coğrafyada Boşnakların kimlikleri ve kültürleri için verdikleri mücadeleyi güçlendirmektedir. Boşnaklar, Balkan kültürü, Slav kültürü, İslam kültürü ve Osmanlı kültürü gibi pek çok kültür dağılımı arasında bir denge kurmuşlardır. Ancak elde edilen veriler kapsamında yüksek düzeyde Boşnak kimliği ve kültürünün varlığı ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'deki Boşnakların göçmenlik süreci, onların kültürel entegrasyon ve kültürlenme (acculturation) kapasitesini yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu süreçte, Boşnaklar, Türk toplumu içinde kendi kültürel öğelerini koruyarak aynı zamanda Türk kültürel norm ve değerlerini de benimsemişlerdir. Araştırmalar, Boşnakların Türkiye'deki entegrasyon sürecinin, hem kendi etnik kimliklerini sürdürme becerileri hem de yeni bir kültürel çevreye uyum sağlama yetenekleri açısından başarılı olduğunu göstermektedir. Bu süreçte, Boşnaklar Türk toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamına aktif olarak katılmış ve çeşitli sosyal etkileşimler yoluyla iki kültür arasında köprüler kurmuşlardır. Örneğin, Boşnaklar geleneksel kültürel etkinliklerini sürdürürken, Türkiye'nin ulusal bayram ve anma günlerine de aktif olarak katılım göstermişlerdir. Kültürel entegrasyonun bu başarılı örneği, Boşnakların yeni bir çevreye adapte olurken kendi kültürel kimliklerini nasıl muhafaza edebildiklerini ve yeni kültürel unsurları nasıl benimsediklerini gösterir. Bu durum, çift yönlü bir kültürel etkileşim ve entegrasyon sürecinin mümkün olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, kültürlenme ve etnik kimliklerin sürdürülmesi konusundaki çalışmalar, kültürel çeşitliliği destekleyen politikaların ve toplumsal entegrasyon stratejilerinin önemini vurgular. Boşnakların Türkiye'deki entegrasyon deneyimi, diğer göçmen ve azınlık gruplarının entegrasyon süreçleri için de değerli bir referans olabilir.

Genel olarak kültürel kimlik tanımlamaları etnik, dini, ulusal ve bölgesel bağlamlarda incelenmiş ve bu bağlamların Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak toplulukları üzerindeki etkileri detaylı şekilde analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, kimlik algısının bireysel olmaktan ziyade, tarihsel, sosyokültürel ve siyasi faktörlerle şekillendiğini göstermektedir. Türkiye ve Bosna-Hersek'te Boşnakların bir etnik grup olarak tanınma mücadelesi farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Türkiye'de, kültürel kimlik, Boşnakların genel göçmenlik algısını daha belirgin hale getirerek uyum süreciyle şekillenmişken, Bosna-Hersek'te kültürel kimlik algısı savaş ve siyasi krizlerle şekillenen tarihsel direnişi ve dolayısıyla Boşnakların etnik aidiyetini daha güçlü bir şekilde vurgulamalarını sağlamıştır.

Çalışma kapsamında sunulabilecek önerilerde belirtilen, Türkiye ve Bosna-Hersek arasında kültürel etkileşimi teşvik edecek programların düzenlenmesi ile her iki toplum arasında daha derin bir anlayış ve saygı geliştirmeye katkı sağlayabilir. Bu programlar, Türkiye'deki Boşnakların toplumsal entegrasyonunu desteklemek amacıyla eğitim, iş ve sosyal hizmetler alanlarında özel projeler geliştirilmesini kapsar. Türk ve

Boşnak toplulukları arasında karşılıklı anlayışı ve etnik önyargıları azaltacak diyalog ve anlayış geliştirme programlarının hayata geçirilmesi, iki toplum arasında köklü ve sağlam bağların daha da güçlenmesine katkı sağlayabilir. Boşnak kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılması için kapsamlı arşivleme ve dokümantasyon çalışmalarının yapılması, kültürel mirasın korunmasında kritik bir rol oynayabilir. Her iki ülkede de Boşnak kültürünün ve Boşnakça dilinin korunması ve teşvik edilmesi için özel eğitim politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle dil eğitimi, kültürel etkinlikler ve tarih dersleri, Boşnak kimliğinin korunması ve geliştirilmesinde merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye'deki Boşnaklar için tasarlanmış toplumsal entegrasyon programları, kültürel çeşitliliği koruma ve içinde uyumu teşvik eder. Bu programlar, Türk ve Boşnak toplulukları arasındaki anlayış ve dayanışmayı artırabilir. Kültürel mirasın korunması kapsamında Boşnak kültürel mirasının korunması ve tanıtılması amacıyla yerel ve ulusal düzeyde festivaller, sergiler ve kültürel etkinlikler düzenlenmelidir. Bu etkinlikler, Boşnakların kendi kültürel kimliklerine olan bağlılıklarını pekiştirebilir ve diğer topluluklara Boşnak kültürünü tanıtmaya fırsatı sunar. Aynı zamanda Boşnakların tarihi ve kültürel süreçleri üzerine daha fazla bilimsel ve akademik çalışma yapılmalıdır. Bu çalışmalar, Boşnakların sosyal bilimlerdeki konumunu güçlendirir ve kültürel miraslarının sürdürülebilirliğini olumlu etkiler. Türkiye ve Bosna-Hersek dışında yaşayan Boşnaklar için de işbirlikleri ile kültürel ve sosyal projeler geliştirilmelidir. Bu müşterek çalışmalar, küresel anlamda Boşnakların birliğini ve etkileşimini güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2020). Avrupalı Türklerin Yabancı Düşmanlığına ve Asimilasyona Karşı Kimlik Koruma Stratejileri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 328–354
- Adaş, S., & Konuralp, E. (2020). Eski Yugoslavya’da Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Temelleri Ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin Dağılmasına Etkileri. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 107–139.
- Adıgüzel, M. M. ve Koyuncu, A. A. (2023). Kültür Kavramı ve Müslüman Toplumun Kültür Sorunu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1). e-ISSN: 2548-0111.
- Adıgüzel, O. ve Yüksel, H. (2011). Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(55369).
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Adıgüzel, Y. (2016). Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu. İçinde: *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*, Ed. A. Esen & M. Duman, ss. 171-196. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı Yayınları.
- Ager, A. ve Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166-191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
- Akar, T. (2009). Osmanlı kentinde ticari mekânlar: Bedesten-han-arasta-çarşı mekânları – Literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 267–292.
- Akbaş, A. (2024). Doğu-Batı Karşılaştırmaları: Bosna-Hersek’in Kültürel Çeşitliliği. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 7(12), 131–160. <https://doi.org/10.56679/balkar.1414051>
- Alan, S. (2022). Çokkültürlülük Deneyimleri Ve Alternatif Bir Model Olarak “Halat Kültür”. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 124–140.
- Albala, K. (Ed.). (2011). *Food cultures of the world encyclopedia* (Vols. 1–4). ABC-CLIO.
- Alp, İ. (2017). Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995). *Avrasya Etütleri*, 52(2), 153–197.
- Akdemir, A. M. (2010). *Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 43-50.
- Akdemir, E. (2013). *Avrupa Birliği’nde Kimlik, Kültür Tartışmaları ve Türkiye*. Bursa: Ekin Basım ve Yayıncılık.
- Aksoy, A. (2007). Göçmenlik Deneyimine Kozmopolit Perspektiften Bakış. İçinde: *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri*. Ed: A. Kaya & B. Şahin, ss. 421-443. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aksoy, E. G. (2020). Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Evrimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (45), 26-39.
- Aksoy, Ö. (2017), Boşnak Sözlü Kültür Araştırmaları Tarihi, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 1-32.
- Aktı, Ü. (2012). Homojenleşme ve Yerelleşme Bağlamında Kültürel Küreselleşme Ve Din. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(27), 133–167.
- Alakel, M., & Esentürk, N. N. (2014). AB Entegrasyon Sürecinde Egemenlik Ve Sosyal Politikalar Hakkında Teorik Tartışmalar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, 3(2), 295–338.
- Albayrak, K. (2005). *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Aleksandar S. (1949). *Disaperance of Bogomilism and the Islamization of Bosnia*, Year Book of the Historical Society of Bosnia and Herzegovina I, Sarajevo, 3-15.

- Aliyev, R., & Öğülmüş, S. (2016). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kültürlenme Düzeylerinin İncelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 89–123.
- Alkan Aykaç, S. ve Karakaş, M. (2022). Entegrasyon, Asimilasyon ve Uyum Kavramları Arasından Türkiye'nin Seçimi. *İçtimaiyat: Göç ve Mültecilik Özel Sayısı*, 6(2), 1-20.
- Alptekin, C. (1996). Target-Language Culture İn EFL Materials (53-61). In Hedge, T. & Whitney, N. (Eds.), *Power, Pedagogy and Practice*. Oxford: OUP.
- Amin, S. (2006). *Modernite, Demokrasi ve Din*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, E. N. (2010). *The Food of China*. Yale University Press.
- Andırırbu, O. (2020). Bütünleşemeyen Lübnan'da temel siyasi aktör olarak dini gruplar. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 190-212.
- Antipova, A. (2018). Urban Environment: The differences between the city in Europe and the United States. In A. Antipova (Ed.), *Urban environment, travel behavior, health, and resident satisfaction* (Chapter 2). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74198-7_2
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & Company.
- Arslandaş, H. A. (2008). Kültür-Kişilik ve Kimlik. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya.
- Artun, E. (2006). Halk kültüründe değişimin topluma etkisi ve sonuçları. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. Erişim adresi: <http://turkoloji.cu.edu.tr>
- Aslan, A. (2009). *Antik Yunan Kültürü ve Avrupa*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aşkın D. (2014). *Göçmen Gençlerde Kültürel Dönüşüm Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: İnegöl Huzur Mahallesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Atkins, L. & Wallace, S. (2012). *Qualitative research in education*. London, Sage Publications.
- Aydın, S. (1999). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aydın, M. S. (2002) “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, *Küreselleşme*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Aydın, K. (2020.). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Aile ve Hane Yapısında Demografik Dönüşüm. *Demographic Transformation in Family and Household Structure in European Union Countries and Turkey*.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern Kimlikte Öznenin Ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 115-147.
- Aygen, Z. (1996). “Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?” *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 8, 43-62.
- Ayverdi, E. H. (1981-1982). *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt I-IV, Kitap 1-6, İstanbul: Fetih Cemiyeti.
- Babuna, A. (2000). *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Babuna, A. (2010). “Osmanlı Döneminde Bosna ve Boşnaklar”, *Doğu-Batı*, Tursun.
- Bağcı, H. (1994). Bosna-Hersek-Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş, *DTCF Dergisi*, 16(27), 257-279.

- Bahadır, G. 2002. *Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Baker, C. (2013). *The Yugoslav Wars of the 1990s*. Palgrave Macmillan.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42), 1-21.
- Banac, I. (1984). *The National Question In Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Bandzović, S. (2006), Iseljavanje Bosnjaka u Tursku, Sarajevo.
- Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, İstanbul: Bağlam.
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernite ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000a). *Siyaset Arayışı* (Çev. T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayart, J. F. 1999. *Kimlik Yanılsaması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayraktar, Z. (2012). Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçadaki Türkçe Kelimelerin Balkan Ortak Halk Kültürü Unsurlarının Oluşumundaki Yeri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012-1 (Ocak-Haziran), Balkan Özel Sayısı-I, 119-127.
- Benedict XVI, (2006). Europe and Its Discontents. *First Things*. 159, 16-22.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and Adaptation. In: *Handbook Of Cross-Cultural Psychology: Vol. 3*. Eds. J. W. Berry, M. H. Segall, & Ç. Kağıtçıbaşı, *Social Behavior And Applications*, 2nd ed., pp. 291-326. Allyn & Bacon
- Berry, J. W. (1998). Acculturative stress. In P. B. Organista, K. M. Chun, & G. Marín (Eds.), *Readings in ethnic psychology* (pp. 117-122). Taylor & Frances/Routledge.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living Successfully In Two Cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697-712.
- Bieber, F. (2006). *Post-War Bosnia: Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector*. Palgrave Macmillan. ISBN: 9781403998828.
- Bilgili, B ve Tanyeli, G. (2021). Saraybosna'da Değişimin İzini Sürmek: Saraybosna'nın Tarihsel Gelişimi ve 1992-95 Savaşı Sonrası İyileşme Sürecinin Değerlendirilmesi, *Kent Araştırmaları Dergisi* 34(12) 1722-1756 DOI:10.31198/idealkent.959015
- Bilgin, N. (1994). *Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayınları.
- Bilgin, N. (1999). *Kolektif Kimlik*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Birekul, M. (2009). Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı Avrupa'da yükselen kültürcü söylem ve din faktörü: Avrupa basınından okumalar. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 69-84.
- Black, R., Adger, W. N., Arnell, N. W., Dercon, S., Geddes, A. & Thomas, D. S. G. (2011). The effect of environmental change on human migration, *Global Environmental Change*, 21 (1), 3-11.
- BOA (1992). *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 7 Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*.
- BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri) A.MKT.MHM, 465/35

- Boğazlıyanoğlu, H. (2021). Göçmenlerin Kültürel Uyum Sürecinde Karşılaştıkları Psikolojik Sorunlar. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 965–975.
- Bojić, M. (2001). *Historija Bosne i Bošnjaka: VII-XX vijek*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Bostancı, N. (1998). Enisite, Modernizm ve Milliyetçilik. *Türkiye günlüğü*, Mart-nisan.
- Bougarel, X. (1999). “Yugoslav Wars: ‘Revenge of the Countryside’: Between Sociological Reality and Nationalist Myth.” *East European Quarterly* XXXIII (2): 157-175.
- Bougarel, X. (2007). Bosnian Islam as 'European Islam': Limits and Shifts of a Concept. In A. Al-Azmeh & E. Fokas (Eds.), *Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence* (pp. 96–117). Cambridge University Press.
- Bougarel, X. (2018). *Islam and Nationhood In Bosnia-Herzegovina: Surviving Empires*. London: Bloomsbury Academic.
- Bourdieu, P. (2010). *Sermaye Biçimleri, Sosyal Sermaye, Değişim* (Çev. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal), İstanbul.
- Bringa, T. (1995). *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton University Press.
- Bruckner, P. (2004). Avrupa: Pişmanlık ve Bitkinlik. *Cogito*, 39, 256-267.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Burg, S. L., & Shoup, P. S. (1999). *The war in Bosnia-Herzegovina: Ethnic conflict and international intervention*. M.E. Sharpe.
- Burns, T. S. (1984). *A History of the Ostrogoths*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bülent, E. (2020). Göç ve Mülteci Hareketlerinin Türkiye’nin Göç Politikalarına Etkileri, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 71-86
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. (18. Baskı). Pegem Akademi.
- Calhoun, C. (1994). *Social Theory And The Politics Of Identity*. Oxford, and Cambridge: Mass.
- Cantürk, S. (2020). *Türkiye’deki Nitelikli Suriyeli Sığınmacıların Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Sosyo-Ekonomik Kapasitenin Rolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Carmichael, C. (2015). *Genocide Before the Holocaust*. Yale University Press.
- Catic, R. (2009). Bosna Hersek ve Sancak’taki Boşnaklar: Boşnak kimliğinin gelişimi. Caner Sancaktar (Ed.), *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim içinde* (s. 413-427). İstanbul: TASAM.
- Chaney, D. (1999), “Yaşam Biçimi ve Toplumsal Yapı” ve “Tüketici Kültürü” Yaşam Tarzları, Ankara: Dost Yayınları.
- Cohen, R. (2008). *Küresel Diasporalar: Bir Giriş*. Routledge.
- Cooley, C. H. (1902). *Human Nature and Social Order*. New York, NY: Scribner.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing And Conducting Mixed Methods Research*. SAGE Publications.
- Ćufta, M. (2016). Psiko-Sosyal Açıdan Göç: İtalya’da Yaşayan Boşnak Gençler Üzerinde Bir Araştırma. *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), Proceedings Book*, 87–97. Beşiz Publications.
- Çakmak, M. (2003). Bosna-Hersek’in Osmanlı Devleti ile olan bağları ve Avusturya-Macaristan’ın tepkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (146), 19–32.
- Çakmak, S. (2023), Kavimler Göçünün Nedenleri ve Avrupa Etnik Yapısının Oluşum Süreci: *Hun Türkleri ve Diğer Kavimler*, 7 (2), 46-62.
- Çalış, Ş. (2001). Turkey’s Balkan Policy In The Early 1990s. *Turkish Studies*, 2(1), 25–41. London: Frank Cass.

- Çalış, G. Hayır-Kanat, M. (2022). "Türkiye’de Kültür Coğrafyası Çalışmaları: Google Akademik Veri Tabanına Göre". *Ulakbilge*, 73, 643-682. doi: 10.7816/ulakbilge-10-73-05
- Çalışır, E., Karakaş, M., & Sağıroğlu, A. Z. (2024). Kamu Yönetiminin Kitlel İnsan Hareketliliklerine Reaksiyonu: 1989 Bulgaristan Kitlel Göç Hareketi. *İctimaiyat*, 8(1), 126-151. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1321610>
- Çetin, A., & Çağ, G. (2011). Bosna’nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi. *Tarih Okulu (The History School)*, 9, 19-35.
- Çoban, H. (2019). Atilla ve Avrupa Hunları- Batı Roma ilişkilerinde evlilik meselesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 57–68. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.590573>
- Dadak, E. (2018). *Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Bireylerin Kimlik ve Aidiyet Tanımlamaları: Kocaeli Kafkas Kültür Derneği Örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek’in Geleceği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 91–103.
- Dalbay, R., ve Avcı, N. (2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 17-39.
- Dalbay, R.S. (2018) "Kimlik" ve "Toplumsal Kimlik" Kavramı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 161-176.
- De Vaus, D.A. (1990). *Surveys in Social Research*. (2.Basım). London: Unwin Hyman.
- Dedeic-Kırbaç, A. (2012). Tarih ve Gelenek Bağlamında Türkiye’de Boşnaklar, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 696-711.
- Dedeić Kırbaç, A. (2012). *Diasporada Boşnak kimliği: Türkiye ve İsveç örnekleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dedeić-Kırbaç, A. (2013). Boşnakların Türkiye’ye Göçleri, *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-19.
- Delanty, G. (1995). *Inventing Europe: Idea, identity, reality*. London: Macmillan.
- Delić, B. (2004). Biblioteka Svedocanstva, Izbeglice-žrtve etničkog inženjeringa, "Zagorac", Beograd.
- Demirel, M. (2005). Kırım Savaşı’ndan Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (28), M. Fahrettin Kızıoğlu Özel Sayısı, Erzurum.
- Denzin, N. K. (1978). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. McGraw-Hill.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). SAGE Publications.
- Dervisevic, A. (2006). *Bosnjaci U Dijaspore*. Sarajevo: Knjiga Prvo.
- Dikici, A. (2016). Bosna Savaşı’nda Srebrenica savunmasının komutanı Naser Oriç’in hikâyesi. *Avrasya Etüdleri*, 50(2), 181–217. T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA).
- Diñç, C. (2011). Avrupa Kimliği: Çatışan Perspektifler, Güncel Değerlendirmeler ve Endişeler. *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 31-58.
- Djurdjev, B. (2024). *Bosna-Hersek*. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bosna-hersek>
- Doğanay, F. (1996). Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç (20-22 Kasım 1996, Mersin)*, 194–205. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

- Donia, R. J. (2006). *The history of Bosnia: From the Middle Ages to the present day*. Saqi Books.
- Donia, R.J, ve Fine, JVA. (1994). *Bosna-Hersek: İhanete Uğrayan Bir Gelenek*. Columbia Üniversitesi Yayınları.
- Drkenda, E. (2013). *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Dupre, L. (2004). “Does Christianity Have A Role To Play?” (The Idea of Europe) *Commonweal*, 11-14.
- Durakovic, N. (1998), *Prokletsvo Muslimana*, Harfograf Tuzla.
- Durkheim, E. (1984). *Die Regeln Der Soziologischen Methode*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (2023). *Toplumsal İşbölümü* (Çev. Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem yayınevi.
- Durmuş, İ. (2014). Türk kültür çevresinde kültür adlandırmaları: *Cultural dysphemisms in the Turkish culture region*. *Akademik Bakış*, 8(15), Kış, 269-298.
- Dustmann, C., & Frattini, T. (2014). The Fiscal Effects Of Immigration To The UK. *The Economic Journal*, 124(580), F593–F643. <https://doi.org/10.1111/ecoj.12181>
- Eğimli, A. T. (2011). Farklı bir ülke, farklı bir kültür: Kültür şoku (kültürlerarası adaptasyonun sağlanması). *Verimlilik Dergisi*, 2011(4), 115–131
- Ekici, S ve Tuncel, G. (2016). Göç ve İnsan, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.
- Ekinci, M.U. (2014), *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, İstanbul: Seta Yayıncılık, http://file.setav.org/Files/Pdf/20141103175216_Bosna-Hersek-siyasetininanlama-kilavuzu-pdf.pdf, 13.01.2015.
- Emgili, F. (2011). *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878 1934)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emiroğlu, K., Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Erdenir, B. (2010). *Avrupa Birliği ve Avrupalılık*. İzmir: Ege Yayınları.
- Erdil, B. (2020). Göç ve Mülteci Hareketlerinin Türkiye'nin Göç Politikalarına Etkileri. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 71–86. [ResearchGate+5Acarindex+5Asos İndeks+5](https://www.researchgate.net/publication/354545455)
- Eremekçi, M. (2022). Küreselleşme Sürecinde Kimlik Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Social Sciences Studies Journal*, 8(105), 4219-4232.
- Ergun, D. 2000. *Kimliklerin Kıskaçında Ulusal Kişilik*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society* (2nd ed.). New York: W. W. Norton & Company.
- Erkal, M. (2000). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, 9. İstanbul: Der Yayınları.
- Erzen, M. ve Kjorovikj, N. (2022). Bosna-Hersek'in Türk Romanlarında Osmanlı İmgesi. *PESA Uluslararası SosyalAraştırmalar Dergisi*, 8(3), 141-155.
- Etimolojik Sözlük. (2021). *Asimilasyon Kelime Kökeni*.
- Eyce, D. (2000). Aile yapısında değişim ve Türk ailesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 243–258.
- Fazlıoğlu, E. (1999). *Boşnak Kimliğinin Oluşumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul.
- Flandrin, J. L., & Montanari, M. (Eds.). (1999). *Food: A Culinary History From Antiquity To The Present*. Columbia University Press.
- Findley, C. V. (2005). *The Turks in World History*. Oxford University Press.

- Fortson, B. W. (2004). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Blackwell Publishing.
- George, D. (1996). *National Identity and National Self Determination*. Boulder: Westview Press.
- Gans, H. (2014). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. E. Onaran, (Çev.). İstanbul: YKY.
- Geary, Patrick J. (2003). *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Gedikoğlu, S. (2018). Fransa’da İslamofobi. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 135–145.
- Gellner, (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk* (2. Baskı) (Çev: B. Ersanlı-G. Göksu Özdoğan). İstanbul: Hil Yayınları.
- Gezer, İ., & Emsen, Ö. S. (2024). Türkiye’ye Yönelik Dış Göç: Erzurum İli Merkezi Üzerine Bir İnceleme. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 19(2), 243–266.
- Giddens, A. (2010) *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum* (Çev: Ü. Tatlıcan), İstanbul: Say.Yayayınları.
- Giddens, A. (2013), *Sosyoloji; Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (Çev. Ü. Y. Battal). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Giddens, A. (2021). *Modernliğin Sonuçları* (Çev: E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Glazer, N. (2004). Assimilation Today: Is One Identity Enough? In T. Jacoby (Ed.), *Reinventing the melting pot: The new immigrants and what it means to be American* (pp. 61-74). New York, NY: Basic Books.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books.
- Göka E. (2006). *İnsan Kısım Kısım Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler*. İstanbul: Aşına Kitaplar.
- Gökarp, Z. (1977). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Türk Kültürü Yayınları.
- Gökarp, Z. (1999). *Türkçülüğün Esasları*. (3. Baskı). Ed. Y. Toker. İstanbul: Toker Yayınları.
- Görgülü, İ. vd, (1992). *Bosna-Hersek*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Gözübüyük, M. T. (2014). Kimliklerin Seyrine Bir Keşif. *Folklor/Edebiyat*, 20(77), 83-100.
- Greenberg, R. D. (2004). *Language And Identity in The Balkans: Serbo-Croatian And Its Disintegration*. Oxford University Press.
- Gül, S. (2007). *Türklerin Etnik Kökenleri*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Güleç, C. (1992). *Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi*. Ankara: Verso Yayıncılık.
- Güler, H. (2020). Göç ve Entegrasyon: Türkiye’de “Uyum” Ama Nasıl? *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, 11(Ek Sayı 1), 1-22.
- Gültekin, İ. (2016). Sevdalinka Sevdalinka Mıdır? *Avrasya Etüdleri*, 50(2), 419–452.
- Güvenç, B. (1993). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Güvenç, B. (2002). *İnsan ve Kültür*. (9.Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Habermas, J. (1994). Modernlik: Tamamlanmamış bir proje. İçinde N. Zeka (Ed.), *Postmodernizm* (G. Naliş, Çev., ss. 31-44). İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Habermas, J. (2017). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (Çev. T. Bora, M. Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hafız, M. (2020). Balkanlar: Bir Arada Yaşama Tecrübesi ve Felsefesi. İçinde: *Balkanlar ve İslam: Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat*, Ed: A. T. İmamoğlu İlir, M. F. Rruga, M. F. Soysal ve A. Bilik, ss. 49-62. İstanbul: Ensar Nesriyat.

- Hakan, M. (1995). Kimlik Nedir? *Türkiye Günlüğü*. 33, 146-150.
- Hall, S. (1998). Kültürel Topluluk/Kültür/Farklılık. İçinde J. Rutherford (Ed.), *Kimlik: Topluluk/kültür/farklılık* (Çev. İ. Sağlamer, ss. 173-192). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hall, S. (1998). Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik. İçinde A. D. King (Ed.), *Kültür, küreselleşme ve dünya-sistemi* (Çev. G. Seçkin & Ü. H. Yolsal, ss. 39-61). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hall, S. (2014). Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim. İçinde F. Mollaer (Ed.), *Kimlik politikaları* (Çev. F. B. Helvacıoğlu, ss. 15-30). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hall, E. T. (2005a). Kültürlerarası İletişimde Bağlam ve Anlam. *Kültürlerarası İletişim Dergisi*, 1(1), 15-30.
- Haqiqat, H., & Keskin, Ş. (2020). Efsanelerin Sırp Milliyetçiliği ve Balkanlardaki Çatışmalarda Rolü. *Milli Kültür Araştırma Dergisi*, 4(1), 38-54.
- Hammond, P. J. (2008). Migration With Local Public Goods And The Gains From Changing Places. *CRETA Discussion Paper Series*, 42. University of Warwick. Retrieved https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/centres/creta/papers/manage/creta42_-_peter_hammond.pdf
- Handzic, A. (1994). *Population of Bosnia in the Ottoman Period*, İstanbul: IRCICA.
- Harris, M., & Giuffrida, A. (2004). *The Origins And Ancient History Of Wine*. Gordon and Breach Science Publishers.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu* (Çev: S. Savran), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hasan, H. (1987). *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hause, S., & Maltby, W. (2001). *A History of European Society: Essentials of Western Civilization* (Vol. 2). Belmont, CA: Thomson Learning, Inc.
- Heather, P. J. (2008). Ethnicity, Group Identity, and Social Status in the Migration Period. (Ed. Garipzanov, I. H.) In *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, 17-49.
- Hillenbrand, R. (1999). *Islamic architecture: Form, Function And Meaning*. Edinburgh University Press.
- Hein de Haas, Castles, S., & Miller, M. J. (2022). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Nüfus Hareketleri*. Ankara: Perspektif Yayınları.
- Hoare, M. A. (2007). *The History Of Bosnia: From the Middle Ages to the present day*. Saqi Books.
- Horata, O. (2017). *Türklerin İslamiyet'i Kabulünden Sonra Kültürel Değişim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Horowitz, D. (2012). *Culture and Customs Of The Balkans*. Greenwood Publishing Group.
- Howard, J. A. (2000). Social Psychology Of Identities. *Annual Review Of Sociology*. 26: 367-93
- Imamovic, M. (1998), Bosnjaci u Emigraciji; Monografija Bosanskih Pogleda, 1955-1967, Bosnacki Institutu Zürich.
- Imamovic, M. (2018). *Boşnakların Tarihi* [Historija Bošnjaka]. (Birinci basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Imber, C. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı*. Palgrave Macmillan.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", 75 Yılda Köylerden Kentlere, (Der. O. Baydar), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- İnalcık, H. (2010). *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1954 yılında yayımlanmıştır.)
- İnalcık, H. (2018), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ* (Çev. R. Sezer), İstanbul: YKY Yayınları.
- İnanç, H. (2005). *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Ankara: Adres Yayınları.
- İyiyol, F., & Ćatović, A. (2012). Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(1), 246-264
- Jahić, D. (2010). *Bir Kültür ve Medeniyetin Bir Örneği*. Saraybosna: Saraybosna Üniversitesi Yayınları.
- Kafadar, C. (1995). *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. University of California Press.
- Kafesoğlu, İ. (1977). Türk Millî Kültürü. Ankara: TKAE Yay.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274–290.
- Karahan, F. (2000). *Etnolinguistik Canlılık, Kimlik, Tutumlar, Sosyal Ağda Dil Seçimi ve Kod Değiştirme: Sakarya/Etnikdilibilimsel'de Yaşayan Boşnakların Canlılık, Kimlik, Tutumlar, Toplumsal Ağ İçinde Dil Seçimi ve Düzen Kaydırmaları: Sakarya'da Yaşayan Boşnakların Durumu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dilbilimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Karakaş, M. (2006). *Küreselleşme ve Türk Kimliği*. Ankara: Elips Kitap.
- Karakaş, M. (2007). *Türk Ulusçuluğunun İnşası* (2. Baskı). Ankara: Elips Kitap.
- Karakaş, M. (2013). Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), 1-44. <https://doi.org/10.25068/dedekorkut209>
- Karakaş, M. (2019). “Kent, Mekan ve Toplum: Mekan Sosyolojisine Giriş”. İçinde: *Kent, Mekan ve Toplum* (Der. M. Karakaş), ss. 15-40. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Karakaş, M., Saraçlı, S., & Koyuncu, A. A. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Şehir Algı ve Tutumlarının İncelenmesi: Afyonkarahisar İli Örneği. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(1), 1-19. <https://doi.org/xxxxxxx>
- Karataş, K., Adıgüzel, Y. ve Ünal, A. Z. (2018). Göç Travması. Ankara: MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Karataş, K. (2019). Göç Travması Bağlamında Kültürel Şok Kavramına Kuramsal Bir Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 965–975.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2886–2899.
- Karčić, A. (2010). Bosna-Hersek'te Çağdaş İslamî Meseleler: Selefilik İslam Toplumuna Meydan mı Okuyor? *Çağdaş Düşünce*, (1), 98-112.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu, (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Çev: B. Tırnakçı), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Karpat, K. H. 2004. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K.H. (2013), *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul.
- Karpat, K.H. (2014), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul.
- Kılıçbay, M. (2003). Kimlikler okyanusu. *Doğu Batı*, 6(23).
- Kirel, Ç. A. ve Sungur, Z. (2015). *Davranış Bilimleri-1*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kızılçelik, S. (1994). “Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı”, *Türkiye Günlüğü*, 30, 86-96.
- Kim, C., Laroche, M., ve Tomiuk, M. A. (2001). A Measure Of Acculturation For Italian Canadians: Scale Development And Construct Validation. *International Journal*

- of Intercultural Relations, 25(6), 607-637. doi: 10.1016/S0147- 1767(01)00028-1
- Kirman, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Klaic, N. (2000). *Srednjovekovna Bosna: Politicki Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)*. In J. Ziga (Ed.), *Savremeno Bosansko Drustvo-Hrestomatija* (p. 51). Saraybosna: Bosanski Kultumi Centar.
- Koçel, T. (2003). *İşletme Yöneticiliği*. Ankara: Beta Basım Yayım Evi,
- Kodal, T. (2018). Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye (1990-1992) *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 34 (2), 411-444.
- Konuk, T., & Engin, C. (2023). Uluslararası göçün işsizlik ve enflasyon üzerine etkisi: Panel veri analizi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 18(60), 291–317. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1178132>
- Kordić, S. (2024). Ideology against language: The Current Situation İn South Slavic Countries. In M. Nomachi & T. Kamusella (Eds.), *Languages and nationalism instead of empires* (pp. 171–190). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003034025-11>
- Koyuncu, A. (2011). *1980'den Sonra Kente Göç Edenlerin Tutunma Yolları: Konya Örneği* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koyuncu, A. (2013). Kimliğin İnşasında Kent: Konya Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 155-179.
- Koyuncu, A.A. (2019). “Türkiye’nin Uluslararası Öğrenci Politikası”. İçinde: *Uluslararası Öğrencilik: Entegrasyon, İstihdam ve Politika*. Ed: O. Akgül, ss. 9-22. İstanbul: İlke Yayınları.
- Kreševljaković, H. (1952). *Biblioteke I Arhivi U Staroj Bosni*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Kurtişoğlu, Ö. (2008). *Türkiye’de Boşnak Göçmenler ve Kültürel Kimlik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Kutlay, M. (t.y.). *Srebrenitsa’dan Bugüne Bosna-Hersek*. [Çevrim içi makale]. Erişim adresi: https://www.academia.edu/472992/Srebrenitsa_dan_Bug%C3%BCne_Bo_sna_Hersek
- Küçükdürüm, E. (2019). *Kültürel Değişim Açısından Boşnak Müzik Kültürü: Kütahya Örnekleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Lockwood, W. G. (1975). *Text And Context: Folksong in a Bosnian Muslim village*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Macionis, J.J. (2008) *Sociology. Twelfth Edition*. New Jersey, USA: Pearson Education Inc.
- Mahmutcehajic, R. (2004). *Benim Güzel Bosnam: Gelenek ve Birlikte Yaşam* (Çev. Z. Özbek,) İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Maktal, A. (Erbas), & Uyan, S. (2019). Türk Sanatlarında Ebru'nun Hat ve Tezhip Disiplinleriyle Tasarlanmasında Yeni Yaklaşımlar. *TJFDM*, 1(1), 47-60.
- Malcolm, N. (1996). *Bosnia: A Short History* (2. Baskı). Londra: Papermac.
- Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 481–498.
- Mango, A. (2002). *Atatürk: The Biography Of The Founder Of Modern Turkey*. Overlook Press.
- Marshall, G. (2000). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Mead, G. H. (1964). “The Social Self.” In: *Selected Writings: George Herbert Mead*. Der. Andrew J. Reck, pp. 142-149. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Mejuyev, V. (1987). *Kültür ve Tarih* (S. H. Yokova, Çev.). İstanbul: Başak Yayınevi.
- Meriç, C. (1995). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2003). *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mesić, M., & Bagarić, D. (2011). Stavovi Hrvatskih Građana Prema Kulturnim Različitostima. *Migracijske i etničke teme*, 27(1), 7–38.
- Mete, M. (2023). "Sosyal Kimlik Teorisi ve Göçmen Kimliğinin Ötekileştirilmesi Süreci: Stereotipleştirmeye Yönelik Psikopolitik Bir Analiz". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 469-488. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1323189>
- Montreuil, A., & Bourhis, R. Y. (2001). Majority Acculturation Orientations Toward “Valued” and “Devalued” Immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(6), 698–719. <https://doi.org/10.1177/0022022101032006004>
- Mujanovic, J. (2018). *Hunger And Fury: The Crisis Of Democracy In The Balkans*. Hurst Publishers.
- Mulaosmanović, A. (2017). *Hayatta Kalma İmtihanı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Murray, P., & Murray, L. (1963). *The Art of the Renaissance*. London: Thames & Hudson.
- Mümtaz T. (1959). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi. Yayınları.
- Nar, M. Ş. (2019). Kültürel Kimlik Sorunsalı: Görecelik mi Evrenselcilik mi? Yoksa Uzlaş mı? *Antropoloji*, 37, 72-80.
- Neuman, L. W. (2014). *Social Research Methods: Qualitative And Quantitative Approaches* (Seventh Ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Niksiç, D. 2005. Müslüman Olmasaydım, Niksiç, Damir. (A. Öztürk, Dü.) Mostar, 6, 180-182.
- Oberg, K. (1960). Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology*, 7(4), 177-182. doi:10.1177/009182966000700405
- Obralić, N., & Akbarov, A. (2012). The dynamics and factors of ethno-linguistics in language policy of Western Balkan. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (2012-2, Balkan Özel Sayısı-II), 29–36.
- Orhan, O., & Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri* (ORSAM Rapor No: 195). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
- Ortaylı, İ. (2007). *Avrupa ve Biz*. (2. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1999). “Osmanlı” Kimliği. *Cogito*, 19. İstanbul: YKY Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006, Pazar Eki.). Osmanlıca ve Osmanlılık. *Milliyet*, s. 5.
- Osmanbegović-Bakšić, S., & Arslan, M. (2013). Bosna-Hersek'te Türkçe Öğretimi Ve Öğrenciler Açısından Problemler. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 100-112.
- Öcal, D. (2001). Popüler Kültür Çalışmaları: Kuram ve Metotlar. *Kültür ve İletişim*, 4(1)(7), 109-112.
- Özalp, A. (2024). Kültürel Küreselleşme Sürecinde Yerel Kimliğin Dönüşümü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12(38), 325–341.
- Özbay, F. ve Balpınar, H. (1982). *Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Göçmen Olayı Üzerine Aratırma*, Öğrenci Çalışması. Ankara: ODTÜ, Mimarlık Fakültesi.
- Özdemir, C. (2001). Kimlik ve Söylem. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 107-122.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 383-400.
- Özer, Ç., Albayrak, A., & Ağan, C. (2021). Türkiye’de Yaşayan Boşnaklar Ve Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 407–428. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.834049>
- Özkan, B. (2014). Bosna’da Kalıcı Barış Mümkün Mü? *Bilge Strateji*, 6(10), 63–84.

- Özkırmı, U. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkul, O. (2015). Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Kültürel Değerler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 1-1. ISSN: 2147-3668.
- Özlem ve Kader. (2016). Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014), Bursa.
- Öztürk, Y. (2007). Tarih ve Kimlik. *Akademik İncelemeler*, 2(1), 1-25.
- Palumbo, F. A., & Teich, I. (2004). Market Segmentation Based On Level Of Acculturation. *Marketing Intelligence & Planning*, 22(4), 472-484. doi:10.1108/02634500410542761
- Pamela (t.y) PamelaHammond "SocialCauses of Migration for Migration as a Theme in History." <http://www.scribd.com/doc/31231538/6/Social-Causes-of-Migration>.
- Patton, M. Q. (1999). Enhancing The Quality And Credibility Of Qualitative Analysis. *Health Services Research*, 34(5), 1189-1208.
- Paqarizi, Sead. "Hristiyanlığın Arnavutluk ve Kosova'ya Giriş ve Yayılış Sürecine Kısa Bir Bakış-1". *Balkan Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2011), 163-178.
- Paqarizi, Sead. "Hristiyanlığın Arnavutluk ve Kosova'ya Giriş ve Yayılış Sürecine Kısa Bir Bakış-2" 2/2 (2011), 67-83.
- Pennycook, A. (1989). The Concept Of Method, Interested Knowledge, And The Politics Of Language Teaching. *TESOL Quarterly*, 23, (4), 589-618.
- Perry, C. (2009). Muhammed b.El. Kerim, Kitâbü't Tabih Abbasi Bağdatından yemekler, tatlılar, çeşniler, giriş ve notlar.
- Pişkin, N. (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford: OUP.
- Phinney JS. (1989). Stages Of Ethnic Identity Development In Minority Group Adolescents. *J Early Adolesc*, 9, 34-49.
- Piaget, J. (1970). Piaget's Theory. In P. H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology* (3rd ed., Vol. 1, pp. 703-832). Wiley.
- Pilcher, J. M. (2017). *Food in World History*. Routledge.
- Polat, S. (2015). Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi (International Journal of Education, Science and Technology)*, 1(1), 42-52.
- Popriç, O. ve Vranic S. (2005). *Sevdah i Sevdalinka* (Institut Sevdaha Fondacija Omer Poprica), Sarajevo: Bemust.
- Poriç, İ. (2012). *Bosna Sorununun Günümüzdeki Durumu ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Poyraz Tacoğlu, T., Arıkan, G., & Sağır, A. (2012). Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği. *Turkish Studies*, 7(1), 1941-1965.
- Practical Anthropology, os-7(4), 177-182. doi:10.1177/009182966000700405 Online Etimoloji Sözlüğü. <http://www.etymonline.com/index.php?term=ethnic>
- Prinz, A. (2019). Migration, cultural identity and diasporas: An identity economics approach. *IZA Journal of Development and Migration*, 10(1), Article 13. Retrieved <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/222173/1/1676956794.pdf>
- Reher, D. S. (1998). Family ties in Western Europe: Persistent contrasts. *Population and Development Review*, 24(2), 203-234. <https://doi.org/10.2307/2807972>
- Richmond, A.H., (1994) *Global Apartheid: Refugees, Racism and the New World Order*, Toronto: Oxford University Press.
- Rice, T. (1994). *May It Fill Your Soul: Experiencing Bulgarian Music*. Chicago: University of Chicago Press.

- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya* (İ. Özkürallı, Ed.; M. Pekdemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rohde, D. (1997). *Engame: The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since World War II*, Farrar Stratus and Giroux, NewYork.
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. 3. bs. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Sağır, A., & Öztürk, B. (2015). Sosyolojik Bağlamda Müzik ve Kimlik: Karabük Üniversitesi Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 121-140.
- Sağiroğlu, A. Z. (2014). *Türkiye'de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Said, E. (2004), *Oryantalizm, Batı'nın Şark Anlayışları*, (4. Baskı), (Çev. Berna Ünler), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sam, D. L. (1992). *Psychological Acculturation And The Mental Health Of Immigrant Adolescents*. In A. M. La Greca, L. J. Siegel, J. L. Wallander, & C. E. Walker (Eds.), *Stress and coping in child health* (pp. 51–72). Guilford Press.
- Sancaktar, C. (2015). Osmanlı Yönetimi Altında Boşnak Ulusunun Ortaya Çıkışı. *Akademik Soruşturmalar Dergisi*, 10(2), 23-44.
- Sargın, S. (2018). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki Uyum Süreçleri: Afyonkarahisar Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sarıbay, A. Y. (1997). "Türkiye'de Sivil toplum ve Demokrasi", E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay (der.) (1998), *Küreselleşme Sivil toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınları, 1. baskı.
- Sarıbay, A. Y. (1998). Politik Teori, Modernite ve Etik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4, 55-60.
- Sarıbay, A. Y. (2002). "Kültürel Bir Olgu Olarak Globalleşme", *Küreselleşme*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Sells, M. A. (1996). *The Bridge Betrayed: Religion And Genocide in Bosnia*. University of California Press.
- Sémelin, J. (2011). *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Semericioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal of Social Sciences)*, 16(63), 1339–1360.
- Serdar, M., ve Hanar, M. (2021). Orta Çağ Bulgaristanı'nda Sapkın Bir Hareket: Bogomilizm / A heretical movement in medieval Bulgaria: Bogomilism. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 36, 17–33. <https://doi.org/10.26650/gaad.804486>
- Sevim, G. (2014). Mehmet Eroğlu'nun Romanlarında Yabancılaşma Sorunsalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seyidoğlu, H. (1996). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Schick, I. C. (1999). *The empire of the sultans: Ottoman art from the collection of Nasser D. Khalili*. London: Azimuth Editions.
- Silber, L., & Little, A. (1997). *The Death of Yugoslavia*. London: Penguin Books.
- Silverman, C. (2011). *Romani routes: Cultural politics and Balkan music*. Oxford University Press.

- Škaljic, A. (1966). Turcizmu u Sırpkohrvatskom Jeziku. Sarajevo: “Svjetlost” Izdavacko Preduzece.
- Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik* (Çev. D. Kömürcü), İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik* (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1991’de yayımlanmıştır)
- Smith, R. A., & Khawaja, N. G. (2011). A Review of the Acculturation Experiences of International Students. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(6), 699-713.
- Sobutay, T., ve Akgün, C. (1998). *Bosna Hersek Ülke Etüdü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları (İTO Yayın No. 1998-24). [Erişim adresi: www.ito.org.tr/itoyayin/0010880.pdf]
- Softić, D. (2017). *Bosna-Hersek’te Müslüman kimliğin dönüşümü: Avusturya-Macaristan yönetimi dönemi (1878-1918)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Solak E. (2011). Bosna- Hersek’te Türkçe ve Türk Dili Eitimi ile İlgili Çalışmalar, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2): 165- 169.
- Sözen, E. (2011). Modernite ve kültürel kimlik. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 25, 153-160.
- Sugar, P. F. (1977). *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354–1804*. Seattle & London: University of Washington Press.
- Sussex, R. & Cubberley P. (2006). *The Slavic Languages*. Cambridge University Press.
- Sümbüllü, Y. Z., & Ustavdić, E. (2012). Boşnak Halk Kültüründe Doğum Geçiş Merasimi Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, 152-178.
- Şan, M.K. (2005), *Küreselleşme ve Yerel Kültürlerin Geleceği I. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı*, İzmit.
- Şan, M. K. (2006) Küreselleşme Çağında Farklılık ve Çokkültürlülük Siyaseti, *Avrupa Günlüğü*, 8.
- Şan, M. K. (2006). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme, *Milel ve Nihal*. 3, (1-2), 69-117.
- Şeker, PF. (1977). *Osmanlı Yönetimi Altında Güneydoğu Avrupa, 1354-1804*. Washington Üniversitesi Yayınları.
- Şemşek, V. (2020). Osmanlı Döneminde Kadının Yeri Üzerine. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 4(3), 191–200.
- Şen. F. (20049). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, U. ve Ilgaz, S. (2010). Küreselleşme ve Ulusal Kimlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 189-199.
- Tajfel, H. (1978). *Social Categorization, Social Identity And Social Comparison*. In: *Differentiation Between Social Groups: Studies In The Social Psychology Of Intergroup Relations*. Ed: H. Tajfel, pp. 61-76. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1978). *The Achievement Of Group Differentiation*. In: *Differentiation Between Social Groups: Studies In The Social Psychology Of Intergroup Relations*. Ed: H. Tajfel, pp. 77-101. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups And Social Categories: Studies In Social Psychology*. CUP Archive.
- Tajfel, H. and Turner, J.C. (1986) The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: *Psychology of Intergroup Relation*, Eds: Worchel, S. and Austin, W.G., pp. 7-24. Chicago: Hall Publishers.

- Tanrıkulu, M. (2015). Türkiye Coğrafyasında Genel Kültür, Alt Kültür Ve Mozaik Kültür. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü*.
- Taşbaş, E. (2017). Bosna Muhacirlerinin Anadolu'da İskânları (1860-1908). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 72-91.
- Taştan, M., & Yıldırım, Ç. (2007). *Tarih sözlüğü* (1. baskı). Ankara: Asil Yayınları.
- Taylor, C. (1996). Tanınma Politikası. İçinde A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma politikası* (Çev. Y. Salman, ss. 42-84). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, C. H. (2012). *Bosna-Hersek Devleti 1991-2011*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tekin, C. (2018). Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerin Nedenleri (1950-1958), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 249-261.
- Tezcan, M. (2002). *Post Modern ve Küresel Toplumda Eğitim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tezcan, M. (2011). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Todd, M. (1972). *Everyday Life of the Barbarians: Goths, Franks and Vandals*. Batsford Publishing
- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Topal, A. H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22.
- Topçu, E. (2022). Tarihsel Geçişler Bağlamında Bosna-Hersek. In E. Topçu & M. Mulalić (Eds.), *Bosna-Hersek: Ekonomi ve siyaset çerçevesinde ülke analizi* (ss. 9-26). İstanbul Ticaret Odası.
- Touraine, A. (2009). T. G. Ash, 'With This Timid Choice Of Leaders, The EU May Have The Faces It Deserves', *Guardian.Co.Uk*.
- Turhan, M. (1994). *Kültür Değişimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İfav Yayınları.
- Tursunović, M. (2019). *Bosna-Hersek'te Türkçe Öğretiminin Tarihi ve Uygulanan Metotların İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tylor, E. (1891). *Primitive Culture: Researches in to The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art And Custom* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511705960>
- Usborne, E., & de la Sablonnière R. (2014), Understanding My Culture Means Understanding Myself: The Function Of Cultural Identity Clarity For Personal Identity Clarity And Personal Psychological Well-Being, *Journal For The Theory Of Social Behaviour*, 44(4), 436-458.
- Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188201.
- Vatan. K., (2015) *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Acı-Tatlı Hatıralar*. (Haz. Ünal Şenel), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Vatandaş, S. (2021). Bireysel ve Toplumsal Gerçeklikten, Sosyal Medyanın Sanallığına Bireysel ve Kolektif Kimliklerin Anlamsal ve İşlevsel Değişimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 533-563. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1020624>
- Vural, C. (2024, Ocak 25). Bosna-Hersek ve Türkiye: Geçmişten Gelen Bağlar ve Güçlü İlişkiler. *Turksam*. 6 Ocak 2024, <https://www.turksam.org/detay-Bosna-Hersek-ve-turkiye-gecmisten-gelen-baglar-ve-guclu-iliskiler>
- Ward, C., & Kennedy, A. (1999). The Measurement of Sociocultural Adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(4), 659-677.
- Waters, Mary C. (2014): "The Everyday Use Surname to Determine Ethnic Ancestry." *Qualitative Sociology* 12(3), 303-324.
- Weeks, J.(1998). "Farklılığın Değeri", *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık* (Çev. İ. Sağlamer), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Williams, R. (1993). *Kültür* (Çev. E. Başer.). Ankara: İletişim Yayınları. (Orijinali 1981’de Yayınlanmıştır).
- Williams, R. (2013). *Kültür ve Materyalizm* (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming Qualitative Data: Description, Analysis, and Interpretation*. Sage.
- Yapıcı, A. (2004). *Din Kimlik ve Ön Yargı Biz ve Onlar*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Yardımcı, R. (1999). *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Kimlik Bilinci Kavramı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yayak, A. (2018). Etnik Kimlik Algısının Dört Boyutu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 778-788.
- Yeşil, S. (2013). Kültür ve Kültürel Farklılıklar: Liderlik Açısından Teorik Bir Değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 52-81. Retrieved from www.esosder.org
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Güncelleştirilmiş Geliştirilmiş 5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Ş. (2019). Aliya İzzetbegović’in Din ve Siyaset Anlayışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Yılmaz, A. (2014), “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, *Turkish Studies*, 9(2), 1685-1704.
- Yurdusev, A. (1997). *Roma İmparatorluğu ve Avrupa Hukuku*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Yürür, P. (2007). *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek’i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zaim, S. (2006). IV. Oturum Değerlendirmesi: Türkiye’den Göçler. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, 8-11.
- Zlatar, Z. (2007). *The poetics of Slavdom: The mythopoeic foundations of Yugoslavia (Vol. 1)*. Peter Lang.

İnternet Kaynakları

- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina. (2013). *Preliminary results of the 2013 census of population, households and dwellings in Bosnia and Herzegovina*. <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>
- Anadolu Ajansı. (2020, Nisan 14). Bosna-Hersek’teki Sırp ve Hırvat milliyetçiler Müslümanları Osmanlı kalıntısı olarak damgalıyor. *Anadolu Ajansı*. (12.01. 2023). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/bosna-hersekteki-sirp-ve-hirvat-milliyetcler-muslumanlari-osmanli-kalintisi-olarak-damgaliyor/1823320>
- Encyclopædia Britannica. (2023.). *Indo-European languages*. In Encyclopædia Britannica. Retrieved May 22, 2023. from <https://www.britannica.com/topic/Indo-European-languages>
- EUROSTAT (2020d). Ageing Europe: Looking at the Lives of Older People in the EU, (<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10166544/KS-02-19%E2%80%911681-EN-N.pdf/c701972f-6b4e-b432-57d2-91898ca94893>).
- Güneş Gazetesi. (2024, Eylül 17). *Boşnaklar kahveyi neden kulpsuz fincanda içer?* <https://www.gunes.com/video/bosnaklar-kahveyi-neden-kulpsuz-fincanda-icer-12118481>
- International Organization for Migration (IOM). (2013). *World migration report 2013: Migrant well-being and development*. Geneva, Switzerland: IOM.

- Milli Eğitim Bakanlığı. (20.12.2023). Saraybosna'daki Eğitimler Hakkında Bilgi. *Saraybosna İl Milli Eğitim Müdürlüğü*. Erişim Adresi: <https://saraybosna.meb.gov.tr>
- Özmen, N. (2022, 24 Ağustos). Bosna Hersek'te Türkiye Algısı ve Türkçe Öğretimi. *KOCAV*. <https://www.kocav.org.tr/2022/08/24/bosna-hersekte-turkiye-algisi-ve-turkce-ogretimi/>
- TASAM. (2022, Mart, 31). Balkanlardaki Müslüman ve Türk azınlığının Sorunları. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*. (12.03.2023). https://tasam.org.tr-TR/Icerik/70068/balkanlardaki_musluman_ve_turk_azinligin_sorunlari
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2024, Nisan 11). *Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından, 11 Temmuz'un "Srebrenitsa Soykırımı'nı Anma Günü" olarak ilan edilmesine ilişkin karar hakkında basın açıklaması*. <https://www.tihek.gov.tr/birlesmis-milletler-bm-genel-kurulu-tarafindan-11-temmuzun-srebrenitsa-soykirimini-anma-gunu-olarak-ilan-edilmesine-iliskin-karar-hakkinda-basin-aciklamasi>
- TÜİK. (2024). İstatistiklerle Türkiye, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- UID (2024). Uluslararası Irkçılıkla Mücadele Derneği. (n.d.). *Avrupa Türk diasporası ve siyasal katılım*. Uluslararası Irkçılıkla Mücadele Derneği. Retrieved May 2024, <https://u-id.org/avrupa-tuerk-diasporasi-ve-siyasal-katilim/>

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular.....	181
Ek 2: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular- Ölçme Aracına Ait Faktör Yükleri.....	182
Ek 3: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular -Ölçme Aracına Ait Cronabch's α Değerleri.....	185
Ek 4: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular -Ölçme Aracının Normallik Varsayımını Karşılama Durumu.....	186
Ek 5: Görüşme Transkript Örnekleri	189
Ek 6: Etik Kurul Kararı.....	194
Ek 7: Boşnakça Anket Örneği.....	195
Ek 8: Türkçe Anket Örneği.....	200
Ek 13: Resim ve Fotoğraf Arşivi	217

Ek 1: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular

- Ölçme aracına ait Döndürülmüş Varyans Değerleri, Ölçme aracına ait Döndürülmüş Varyans Değerleri

Faktör	Özdeğerler		
	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Birikimli Varyans %
1	6.28	12.56	12.56
2	5.37	10.74	23.30
3	4.36	8.72	31.02
4	3.86	7.72	38.74
5	1.66	3.32	42.06
6	1.52	3.04	45.10
7	1.40	2.80	47.90
8	1.35	1.70	49.60
KMO Örneklem Yeterliliği=.77			
Barlett's Küresellik Testi $\chi^2=7462.77$; $df=1225$; $p=.000$			

Tablo 25'e göre, ölçme aracının KMO değeri .77 ve Barlett's küresellik testi sonucu ise anlamlı bulunmuştur. Bu bulgulara dayanarak ölçme aracının faktör analizi yapmak için uygun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ölçme aracı için özdeğeri 'den büyük 8 bileşen olduğu tespit edilmiştir. Bu bileşenler, ölçme aracına ait varyansın toplam 49.60'ını açıklamaktadır.

Ek 2: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular- Ölçme Aracına Ait Faktör Yükleri

No	Yargı	F ₁	F ₂	F ₃	F ₄	F ₅	F ₆	F ₇	F ₈
48	Boşnak yemeklerini severim	.67							
49	Türk yemeklerini severim.	.67							
32	Bayram tatili gibi özel zamanlarda ailemle birlikte olmaya özen gösteririm.	.65							
31	Aile birliğine önem veririm.	.64							
10	Boşnakların birbirleriyle güçlü bir bağı vardır.	.59							
5	Ait olduğum kültürün özelliklerini taşıyor ve yaşatmaya çalışıyorum.	.57							
18	Her durumda kendi kültürümün değerlerine sahip çıkarım.	.57							
28	Ailemdeki bireylerin Türk kökenli bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	.56							
1	Kendimi Müslüman olarak tanımlarım.	.55							
37	Boşnaklara güvenirim.	.54							
14	Boşnakların her durumda kendi özelliklerini ve kültürel değerlerini sürdürebildiklerini düşünüyorum.	.54							
33	Çocuklarımı Boşnak kültürüne ait değerleri öğretmek için büyütüyorum.	.52							
12	Türkler ile Boşnakların ortak yönleri vardır.	.51							
2	Kendimi Boşnak olarak tanımlarım.	.50							
8	Boşnakların diğer milletler arasında saygın bir konumda olduğunu düşünüyorum.	.48							
11	Boşnak kimliğinin oluşmasında ve devamının sağlanmasında kitle halinde yaşamak önemlidir.	.47							
6	Farklı milletlerle birada yaşamaktan memnunum.	.47							

30	Geleneksele dayalı yaşam biçimi benim için önemlidir.	.47							
21	Batı kültüründeki insanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissedirim	.45							
22	Türk ve Müslümanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissedirim.	.44							
3	Kendimi Türk olarak tanımlarım.	.78							
9	Yaşadığım toplumda Boşnakların ayrımcılıklara maruz kaldığını düşünüyorum.	.78							
46	Türk yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	.69							
45	Boşnak yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim	.67							
15	Yaşadığım yerdeki farklı kültürdeki insanlara benzediğimi düşünüyorum.	.63							
43	Genelde Türk müzikleri dinlerim	.60							
35	Türklere güvenirim.	.57							
34	Siyasi rejimlerin Boşnaklara eşit davrandığını düşünüyorum.	.56							
4	Kendimi Avrupalı olarak tanımlarım.	.49							
13	Boşnakların yaşamı Avrupa tarzı yaşam stiline dönüşmektedir.	.46							
47	Batı yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	.78							
36	Avrupalılara güvenirim.	.74							
19	Dini ritüellerime önem veririm.	.65							
44	Genelde Batı dillerindeki müzikleri dinlerim.	.62							
26	Kendimi Batı kültürüne daha yakın hissediyorum.	.58							
17	Avrupa kültürünü kendime yakın buluyorum.	.56							
50	Avrupa yemeklerini severim	.52							
39	Slav kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	.51							

40	Diğer kültürden kişilerle birlikteyken Boşnakça konuşmaya dikkat ederim.				.48				
27	Ailemdeki bireylerin Avrupa kökenli (Sırp, Hırvat vs.) bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.					.57			
7	Boşnak kültürünün zaman içerisinde değerlerini yitirdiğini düşünüyorum.					.54			
23	Sırp ve Hırvatlar, Boşnaklara karşı mesafelidir.					.43			
42	Genelde Boşnak müzikleri dinlerim.						.57		
41	Çocuklarıma Boşnakça konuşmaları için dilimizi öğretiyorum.						.54		
16	Türk kültürünü kendime yakın buluyorum.						.43		
29	Ailemdeki bireyler Boşnak kökenli bir insanla evlenmelidir.							.57	
24	Boşnakların asimile edildiklerini düşünüyorum.							.47	
25	Boşnakların batı kültüründen farklı olduğunu düşünüyorum.							.46	
38	Osmanlı kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.								.59
20	Farklı dinlerdeki kişilerle mesafemi korurum.								.48

Tablo'ya göre, ölçekteki 50 maddenin özdeğeri 0.40'tan büyük 8 faktörde toplandığı belirlenmiştir. Bu bağlamda, ölçeğin güncel hali 50 madde ve 8 faktör olarak kabul edilmiştir. Ölçek faktörlerine ilişkin yapılan isimlendirme ve faktörlerin güvenirlik analizi bulgularına ait Cronbach's α katsayıları aşağıda verilmiştir.

Ek 3: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular -Ölçme Aracına Ait Cronbach's α Değerleri

Faktör	İsimlendirme	Yargı Sayısı	Cronbach's α
1	Kültür Özellikleri	20	.81
2	Tercih	10	.76
3	Batı Kültürü Etkisi	7	.87
4	Slav Kültürü Etkisi	2	.63
5	Hoşgörü	3	.68
6	Kültürü Koruma	3	.74
7	Asimilasyon	3	.71
8	Dini Etki	2	.76

Tablo 27'ye göre, kültür özellikleri ve Batı kültürü etkisi boyutlarına ilişkin yapılan ölçümler yüksek seviyede; tercih, Slav kültürü etkisi, hoşgörü, kültürü koruma, asimilasyon ve dini etki boyutlarına ilişkin yapılan ölçümler ise orta düzeyde güvenilir sonuçlar vermektedir.

**Ek 4: Faktör ve Güvenirlik Analizine Yönelik Bulgular -Ölçme Aracının
Normallik Varsayımını Karşılama Durumu**

No	Yargı	Çarpıklık		Baskılık	
		İst.	S.H.	İst.	S.H.
1	Kendimi Müslüman olarak tanımlarım.	-1.48	.08	.86	.17
2	Kendimi Boşnak olarak tanımlarım.	-1.15	.08	1.26	.17
3	Kendimi Türk olarak tanımlarım.	.19	.08	-1.64	.17
4	Kendimi Avrupalı olarak tanımlarım.	-.44	.08	-1.29	.17
5	Ait olduğum kültürün özelliklerini taşıyor ve yaşatmaya çalışıyorum.	-1.03	.08	-.23	.17
6	Farklı milletlerle birada yaşamaktan memnunum.	-.72	.08	-.69	.17
7	Boşnak kültürünün zaman içerisinde değerlerini yitirdiğini düşünüyorum.	-.19	.08	-.80	.17
8	Boşnakların diğer milletler arasında saygın bir konumda olduğunu düşünüyorum.	-.37	.08	-1.19	.17
9	Yaşadığım toplumda Boşnakların ayrımcılıklara maruz kaldığını düşünüyorum.	-.10	.08	-1.17	.17
10	Boşnakların birbirleriyle güçlü bir bağı vardır.	-.85	.08	-.43	.17
11	Boşnak kimliğinin oluşmasında ve devamının sağlanmasında kitle halinde yaşamak önemlidir.	-.66	.08	-.89	.17
12	Türkler ile Boşnakların ortak yönleri vardır.	-.77	.08	-.44	.17
13	Boşnakların yaşamı Avrupa tarzı yaşam stiline dönüşmektedir.	-.60	.08	-.59	.17
14	Boşnakların her durumda kendi özelliklerini ve kültürel değerlerini sürdürebildiklerini düşünüyorum.	-1.12	.08	.69	.17
15	Yaşadığım yerdeki farklı kültürdeki insanlara benzediğimi düşünüyorum.	-.02	.08	-1.11	.17
16	Türk kültürünü kendime yakın buluyorum.	-.76	.08	-.31	.17
17	Avrupa kültürünü kendime yakın buluyorum.	-.32	.08	-1.08	.17

18	Her durumda kendi kültürümün değerlerine sahip çıkarım.	-.90	.08	-.62	.17
19	Dini ritüellerime önem veririm.	-.69	.08	-.82	.17
20	Farklı dinlerdeki kişilerle mesafemi korurum.	.64	.08	-.92	.17
21	Batı kültüründeki insanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissederim	-.60	.08	-.79	.17
22	Türk ve Müslümanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissederim.	-1.01	.08	-.01	.17
23	Sırp ve Hırvatlar, Boşnaklara karşı mesafelidir	-.58	.08	-.10	.17
24	Boşnakların asimile edildiklerini düşünüyorum.	-.03	.08	-.84	.17
25	Boşnakların batı kültüründen farklı olduğunu düşünüyorum.	-.25	.08	-.75	.17
26	Kendimi Batı kültürüne daha yakın hissediyorum.	-.12	.08	-1.26	.17
27	Ailemdeki bireylerin Avrupa kökenli (Sırp, Hırvat vs.) bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	-.19	.08	-1.46	.17
28	Ailemdeki bireylerin Türk kökenli bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.	-.85	.08	-.72	.17
29	Ailemdeki bireyler Boşnak kökenli bir insanla evlenmelidir.	-.04	.08	-1.46	.17
30	Geleneksele dayalı yaşam biçimi benim için önemlidir.	-.47	.08	-1.14	.17
31	Aile birliğine önem veririm.	-1.38	.08	.32	.17
32	Bayram tatili gibi özel zamanlarda ailemle birlikte olmaya özen gösteririm.	-1.31	.08	.10	.17
33	Çocuklarımı Boşnak kültürüne ait değerleri öğretmek için büyütüyorum.	-1.05	.08	-.01	.17
34	Siyasi rejimlerin Boşnaklara eşit davrandığını düşünüyorum.	.14	.08	-1.28	.17
35	Türklere güvenirim.	-.48	.08	-.53	.17
36	Avrupalılara güvenirim.	-.22	.08	-.17	.17
37	Boşnaklara güvenirim.	-.73	.08	-.58	.17

38	Osmanlı kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	-.42	.08	-.88	.17
39	Slav kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.	-.36	.08	-.83	.17
40	Diğer kültürden kişilerle birlikteyken Boşnakça konuşmaya dikkat ederim.	-.36	.08	-1.08	.17
41	Çocuklarıma Boşnakça konuşmaları için dilimizi öğretiyorum.	-.95	.08	-.33	.17
42	Genelde Boşnak müzikleri dinlerim.	-.48	.08	-1.13	.17
43	Genelde Türk müzikleri dinlerim	-.22	.08	-1.44	.17
44	Genelde Batı dillerindeki müzikleri dinlerim.	-.04	.08	-1.28	.17
45	Boşnak yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim	-.01	.08	-1.44	.17
46	Türk yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	-.43	.08	-1.30	.17
47	Batı yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.	-.19	.08	-1.45	.17
48	Boşnak yemeklerini severim	-1.16	.08	-.18	.17
49	Türk yemeklerini severim.	-.95	.08	-.34	.17
50	Avrupa yemeklerini severim	-.23	.08	-.99	.17

Tablo 28'e göre; Türkiye ve Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnakların kültürel kimliklerine yönelik toplanan verilere ait çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, araştırma verilerinin normal dağıldığı kabul edilmiştir. Verileri normal dağılım gösteren araştırmaların analizinde, parametrik yöntemler kullanılmaktadır (Kul, 2014). Bu sebeple araştırmaya parametrik testler ile devam edilmiştir.

Ek 5: Görüşme Transkript Örnekleri

a) K.2, K, 22, Saraybosna, İUS Öğrencisi (Türkçe röportaj)

- Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

-Yaşadığım Şehir Bosna doğduğum şehir İstanbul. Boşnak Müslüman olarak tarif ediyorum, annem Karadağlı babam Bosna-Hersekli. İstanbul'da 2.5 yıl yaşadık daha sonra Bosna-Hersek'e geri döndük. (Anne ve babası İstanbul'a çalışmaya gittiklerinde tanışmışlar).

- Aile bağlarınızdan bahseder misin?

-Aslında annem de babam da çalıştığı için genel olarak akşam birbirimizi görüyoruz. Ablam da Ankara da yüksek lisans yaptığı şimdi bayramda gelecek genel olarak hafta sonları Pazar sabahları daha çok vakit geçiriyoruz.

- Peki siz kültür ve geleneklerinizi yaşıyor musunuz?

-Eskiden olduğu kadar değil aslında Bence şimdi genel olarak kimse .. Annemden babamdan daha yaşlı olan insanlar belki yaşıyorlardır.

- Ne gibi gelenekleriniz ön plana çıkıyor mesela düğünleriniz nasıl?

-Düğünler önce cami de yapılıyor. Düğünlerden mesela biz de kına gecesi falan yok bu Türklerden gelen bir adet sadece sosyal medyada Instagram'dan gördükleri kadarıyla kızlar gecesi yapılıyor. Daha çok Saraybosna biraz çok uluslu bir yer olduğu için pek öyle şey yaşanmıyor yüzde yüz Müslümanların olduğu yerlerde medreselerin olduğu yerlerde daha çok yaşıyor.

-Benim jenerasyonum liseyi bitirdiğinde hepsi farklıydı şimdi hepsi aynı. Ama tamamen ortadayız diyebilirim uzaklaştığımız doğru ama tamamen Avrupa'ya benzediğimizi söyleyemem. Savaşları anma günümüzde artık unutuluyor ama bence tarih asla unutulmamalı (Burada Bosna savaşından bahsettiğini ifade ediyor) Bence tam ortada sıkıştık ne öyleyiz ne böyleyiz. Boşnaklar olarak biz her şeyden memnunuz bir şeye karşı çıkmıyoruz. Sırp Cumhuriyetinden Sırpalar hala bize karşı kin besliyorlar. Mesela Mostar'da tamamen ikiye bölündü. Boşnaklar ve Sırpalar olarak hatta orada bir Sırp genç var ve asla köprüden karşıya geçmemiş. (o köprüyü Osmanlı yaptırdığı için). Çok anlayışlı insanlar da var. Benim arkadaşlarım var mesela bize çok destek oluyorlar. Burada seçimlerde daha çok Avrupa'ya yönelen kişi kazandı burada onu seçtiler. Genel olarak dini yanlış temsil eden kişilerden uzak kalmaya çalışıyorlar ve onu seçtiler.

- Güven konusunda hangi millet size daha yakın geliyor?

-Türklere güveniniz. Komşumuz Arnavutluk Kosova aslında kısmen Hırvatistan'a güveniyoruz. Ama tamamen güvenmiyoruz.

- Ayrımcılık ve baskıya maruz kaldığınız durumlar oldu mu?

-Ben hiç yaşamadım. Saraybosna da böyle şeyler yaşanmıyor bence genel de herkes arkadaş bence ama diğer şehirlerden hikayeler duydum böyle şeylerin yaşandığı ile ilgili en çok Mostar da duydum çünkü arkadaşlarım var. Maçlarda özellikle Hırvatların grubu kaybettiğinde hemen Müslüman mahallelerine saldırdılar ve Müslümanlarla oynamadıkları halde.. Geçenlerde bir olay oldu zaten duymuşsunuzdur iki yaşlı insanı dövdüler.

- Ailenizdeki bireylerin farklı bir millettten kişiyle evlenmesine nasıl bakıyorsunuz?

-Benim için mesele benim evimde babam bunu yasaklıyor ve babam buna tamamen karşı. Annem Karadağlı olduğu için pnun yaşadığı zamanlarda din dersi yoktu herkes hani birlik içinde yaşıyordu bu yüzden annem sadece iyi insan olsun diyo ama yine de babam yüzünden böyle şeyler yapma diyo. Babam zaten savaş yüzünden ve ölen akrabaları olduğu için karşı çıkıyor. Hani belki dinini değiştirirse tamam diyor ama Sırlar ve Hırvatlar değiştirirse yine de babam olmaz diyo. Türkleri de istemiyor ona da karşı çıkıyor benim babam çok kıskanç bir insan haberlerden izlediğimizde kadın cinayetlerinin olduğunu biliyor Türk ve Arnavut erkeklerinin çok kıskanç olduğunu bildiği için karşı çıkar izin vermez. Ama genel olarak Bosna-Hersek'te Türklerle evlilik doğal karşılanır.

- Tarih serüveninizde pek çok dönemden geçtiniz ve farklı kültürlerle etkileşimleriniz oldu, sizce Boşnak kültürü bundan nasıl etkilendi?

-Bunu zaten Başçarşı'da da görebilirsiniz böyle bir kısım Osmanlı İmparatorluğu bir kısmı Avusturya-Macaristan başlıyor böyle bence bu ülkeyi ve bu şehri güzelleştiriyor bence bu bizim tarihimizi zenginleştiren bir şey bence.

- Hangi tarz müzik dinlersiniz ve hangi yapım dizi-film seyredersiniz? (Türk-Boşnak-Avrupa)

-Ben Türkçe ve Boşnakça dinliyorum. Sırların eski dizilerini seviyorum. Savaş hakkındaki filmleri izliyorum. Oscar ödülüne layık görülen Srebrenitska'daki katliamı anlatan bir film.

- Yemek kültürünüzden bahseder misiniz, farklı kültürdeki yemeklere açık mısınız?

Aslında aynı şeyleri yapıyoruz Türklerle ama sadece baharat daha eksik oluyor ben Türk mutfağını hep tercih ederim sancak mutfağı da ayrıca çok güzel.

b) K. 13, E, 63, Başçarşı – Otel işletmecisi (İngilizce röportaj çevirisi)

- Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

Ben kendimi Bosnalı olarak tanımlıyorum. Herhangi bir dine ait hissetmiyorum kendimi. Burada doğdum ve Bosnalıyım.

- Aile bağlarınızdan bahseder misiniz? Ailenizle birlikte gerçekleştirdiğiniz paylaşımlar nelerdir?

Ailem yok ablam var ve ara sıra onunla konuşuyoruz. Yalnızım ben.

- Kültür ve geleneklerinizi yaşıyor ve yaşatıyor musunuz? Çocuklarınıza kendi kültürünüzü ve dilinizi öğretiyor musunuz?

Kültür ve gelenek çok önemli bunlar yaşatılmalı ama neye göre? Eski kültürümüzü iletmemiz çok zor ve bir yerden sonra küreselleşmeye ayak uydurmak zorunda kalır insan.

- Kendi kültürünüzün yaşadığınız diğer kültürlerle birlikte değiştiğini ya da unutulduğunu düşünüyor musunuz? Genç nesiller bu konuda ne durumdalar?

Türk kültürü çok zengin ve bence her zaman Türklere çok fazla şükran duyulur. Bizim için önemli bir millettir Osmanlıdan günümüze. Onlar bize çok şey öğretti Türkçe de. Basitçe Türkiye iç işlerindeki problemleri ben biliyorum ben inanıyorum bunlar aşılabılır. Demokrasi daha iyi olacaktır. Özellikle jeopolitik konumu itibarıyla çok büyük problemler yaşadı Bosna- Rusya yüzünden... Bosna da İslam kültürü çok vardır ve onlara yakın hissederiz. Zenginliklerle dolu bir kültür vardır. Benim büyük büyük büyük babam mesela Hıristiyandı. Onlardan sonrakiler Müslüman. Ben ise şimdi inanmıyorum. Onların Hıristiyanlardan kalan pek çok adeti vardı. Hatta Roma'dan gelen medeniyetler..Bunun özel bir örneği yok. Türkiye'ye daha önce geldim İstanbul'a çok güzel bir ülkeniz var. Türkler çok sıcak insanlar ben Türkleri Boşnak kültürüne yakın buluyorum.

- Ailenizdeki bireylerin farklı bir kültürden biri ile evlilik kararına nasıl bakarsınız?

Her millettten insan birbiriyle evlenebilir ama Bosna da genel olarak Müslümanlar ve Hıristiyanlar evlenmezler. Benim herhangi bir sakıncası yok zaten kendim de bir dine inanmıyorum.

- Tarih serüveninizde pek çok dönemden geçtiniz ve farklı kültürlerle etkileşimleriniz oldu, sizce Boşnak kültürü bundan nasıl etkilendi?

Burada çok büyük bir savaş oldu ve sneiperlarla insanlar öldürüldü. Korkunç zamanlardı. Onlar kötü insanlar çocukları öldürdüler. Ben çocukların ölmesinden dolayı kendimi sorguladım ve inanmakla ilgili ciddi bakış açım değişti.

- Ayrımcılığa ve baskıya maruz kaldığınız durumlar oldu mu?

Ben şahsen bir ayrıcalığa uğramadım ama bu savaş zamanında gerçekten insanlar çok fazla bunu yaşadı.

- Hangi tarz müzik dinlersiniz ve hangi yapım dizi-film seyredersiniz? (Türk-Boşnak-Avrupa)

Ben hoşuma giden her şeyi dinlerim daha çok klasik müzik dinlerim severim. Batı müzikleri ve Boşnak müzikleri dinliyorum. Dizi olarak Türk dizilerinden “Muhteşem Yüzyıl” duydum ablam beni aradı ve muhteşem yüzyılı çok seviyor bana izle dedi ama izlemedim.

- Yemek kültürünüzden bahseder misiniz, farklı kültürdeki yemeklere açık mısınız?

Boşnak yemeklerini tercih ediyorum beğendiğim her şeyi yiyebilirim bir sınırlamam yok aslında.

c) K. 29, K. 29, İlidza – Takı standı sahibi (Boşnakça röportaj çevirisi)

- Kendinizi tanımlarken kullandığınız ifade nedir, (Boşnak/Türk/Müslüman/Avrupalı) kendinizi bu kimliğe ait hissediyor musunuz?

-Ben kendimi Boşnak bir Müslüman olarak tanımlarım.

- Aile bağlarınızdan bahseder misiniz? Ailenizle birlikte gerçekleştirdiğiniz paylaşımlar nelerdir?

Aile bağlarımız çok kuvvetlidir. Savaş yıllarında birçok yakınımızı kaybettik ve ben o zamanlar bir bebektim. O zamanlardan beri kalan akrabalarımızla birbirimize sahip çıktık.

- Kültür ve geleneklerinizi yaşıyor ve yaşıyor musunuz? Çocuklarınıza kendi kültürünüzü ve dilinizi öğretiyor musunuz?

Geleneklerimiz mesela hafta sonu toplanıp birlikte börekler açıp şarkılar söyleriz. Hamur işini çok severiz mantı ve börek yapmak bizim işimiz. Dilimizi öğretmek için çaba göstermiyoruz zaten Bosna-Hersek’te olduğumuz için Boşnakça konuşuyoruz.

- Ailenizdeki bireylerin farklı bir kültürden biri ile evlilik kararına nasıl bakarsınız?

Biz Türkleri çok severiz onlarla evlilik yapmak da gayet uygundur eşimin akrabaları da Türklerle evlenenler vardır. Gayet sıcak bakarlar. Diğer milletlerle karışık evliliklere ise

sıcak bakmayız. Başka dinden olmaz yani sadece Müslümanlar ve Türkler ile evlilikler olumlu olur.

- Güven konusunda ilk olarak tercih edeceğiniz kültürel kimlik hangisi olurdu?
Hangi ülke size daha yakın geliyor?

Biz Türkiye'ye ve diğer Müslüman ülkelere güvenebiliriz aslında ama Hırvat ve Sırlara güvenmeyi tercih etmem. Ailemdeki herkes Türkleri çok sever ve Türkiye'ye sık sık geliriz.

- Ayrımcılığa ve baskıya maruz kaldığınız durumlar oldu mu?

Ayrımcılığa evet ben ailem maruz kaldı. Beni duygulandırdınız.. Onlar herkesi öldürdü ve biz bunu asla unutmayacağız. Bizim yanımızda sizler vardınız sizleri de unutmayacağız. Her şey çok kötüydü o yıllarda bir su bile içmek bizim için önemliydi. Kimseye ve gıdaya ulaşamıyorduk. Bunları bana anlattılar.

- Dine bakış açınız nasıldır? Kültürünüzde dinin etkileri var mıdır?

Dinimi yaşamaya çalışırım dindar bir kişiyim. Açık olabilirim görüntüm böyle ama Müslümanım. Bunun elimizden kayıp gitmesini istemeyiz.

- Kendi kültürünüzün yaşadığınız diğer kültürlerle birlikte değiştiğini ya da unutulduğunu düşünüyor musunuz? Genç nesiller bu konuda ne durumdalar?

Evet bizi çok etkiliyor Avrupa ve gitgide çocuklarımız batı kültürüne adapte oluyor. Ben bunun olmaması için elimden geleni yapıyorum. Gelecek nesiller ne yazık ki batı kültürüne daha çok adapte olacaktır elbette. Bunun. İçin önlem almak gerekir.

- Hangi tarz müzik dinlersiniz ve hangi yapım dizi-film seyredersiniz? (Türk-Boşnak-Avrupa)

Türk ve Boşnak müzikleri dinlerim genelde. Dizilerde ise gerçekten Türk dizilerini çok izliyorum. Aşk memnu, muhteşem yüzyıl izledim. Takip de ediyorum.

- Yemek kültürünüzden bahseder misiniz, farklı kültürdeki yemeklere açık mısınız?

-Yemekleri bizim kendi yemeklerimizi yeriz ve severiz böreklerimiz yine söylerim harika.

Ek 6: Etik Kurul Kararı

Evrak Tarih ve Sayısı: 26.10.2022-136522

T.C. AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARARLARI	
TOPLANTI SAYISI:10	KARAR TARİHİ: 26.10.2022
KARAR 2022/311	
Üniversitemiz Fen Edebiyat Fakültesi öğretim elemanı Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ tarafından yürütülen (Diğer Araştırmacılar: Saliha SARGIN), "Türkiye'de ve Bosna Hersek'te Yaşayan Boşnak Halkının Kültürel Kimliklerinin Karşılaştırılması" başlıklı doktora tezi kapsamında kullanılacak veri toplama araçlarının, etik açıdan sakıncalı olmadığına, katılanların oy birliği ile karar verildi.	
ASLI GİBİDİR	
e-imzalıdır Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurul Başkanı	

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Evrak Doğrulaması <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5381&eD=BSDKKRU395&eS=136522> adresinden yapılabilir.

Ek 7: Bošnjakça Anket Örneği

POREĐENJE KULTURNOG IDENTITETA BOSACA KOJI ŽIVE U TURSKOJ I BOSACA KOJI ŽIVE U BOSNI I HERCEGOVINI ANKETA. PITANJA

Poštovani učesniče,

Ova anketa je pripremljena s ciljem prikupljanja podataka za istraživanje na temu “Poređenje kulturnih identiteta Bošnjaka koji žive u Turskoj i Bosni i Hercegovini”. Tačnost rezultata istraživanja zavisi u potpunosti od vaših iskrenih odgovora. Vaši odgovori će ostati strogo poverljivi i koristiće se samo za naučne svrhe u anonimnom obliku. Nije potrebno da navedete svoje ime.

Hvala vam na dragocenom vremenu i doprinosu ovom istraživanju.

Starost	Rod	Vaš bračni status	Vaš obrazovni status
	Muško ☐ Žena ☐	Oženjen ☐ Single ☐	Završio osnovnu školu ☐ Maturant srednje škole ☐ Diplomirani univerzitet ☐ Postdiplomski ☐ Diplomirani doktorat ☐

Posao	Grad roğenja	Grad u kojem živite	Imate li djece?
			Da ☐ Br ☐

	Potpuno se slažem	Slažem se	Neodlučan sam	Ne slažem se	Uopšte se ne slažem
1. Ja sebe opisujem kao muslimana.					
2. Sebe opisujem kao Bosanac.					
3. Definišem se kao Turčin.					
4. Sebe opisujem kao Evropljanin.					
5. Imam karakteristike kulture kojoj pripadam i trudim se da je održim.					
6. Sretan sam što živim u pivu sa različitim nacionalnostima.					
7. <u>Mislim da je bosanska kultura vremenom izgubila svoje vrijednosti.</u>					
8. Mislim da Bosanci imaju respektabilan položaj među ostalim nacionalnostima.					
9. Mislim da su Bosanci izloženi diskriminaciji u društvu u kojem živim.					
10. Bosanci imaju jaku meğusobnu vezu.					
11. Važno je živjeti u grupama u formiranju i nastavku bosanskog identiteta.					
12. Turci i Bosanci imaju zajedničke aspekte.					

13. Život Bosanaca se pretvara u evropski stil života.					
14. Mislim da Bosanci u svakoj situaciji mogu zadržati svoje karakteristike i kulturne vrijednosti.					
15. Mislim da izgledam kao ljudi iz različitih kultura u kojima živim.					
16. Tursku kulturu smatram bliskom.					
17. Evropska kultura mi je bliska.					
18. U svakom slučaju, držim se vrijednosti svoje vlastite kulture.					
19. Dajem važnost svojim vjerskim ritualima.					
20. Držim se na distanci sa ljudima različitih religija.					
21. Osjećam se ugodno kada sretnem ljude u zapadnoj kulturi.					
22. Osjećam se ugodno kada se nađem sa Turcima i muslimanima.					
23. Srbi i Hrvati su distancirani prema Bošnjacima.					
24. Mislim da su Bosanci asimilirani.					
25. Bosanci se razlikuju od zapadne kulture					
26. Osjećam se bliže zapadnoj kulturi.					

27. Poštujem odluku članova moje porodice da stupe u brak sa osobom evropskog porekla (Srpkijom, Hrvatom itd.).					
28. Poštujem odluku članova moje porodice da stupe u brak sa osobom turskog porijekla.					
29. Članovi moje porodice moraju stupiti u brak sa osobom bošnjačkog porijekla.					
30. Važan mi je tradicionalni način života.					
31. Cijenim jedinstvo porodice.					
32. Vodim računa da budem sa svojom porodicom u posebnim vremenima kao što su praznici.					
33. Odgajam svoju djecu učeći vrijednostima bosanske kulture.					
34. Mislim da politički režimi jednako tretiraju Bosance.					
35. Vjerujem Turcima.					
36. Vjerujem Evropljanima.					
37. Vjerujem Bosancima.					
38. Efekti osmanske kulture na Bosance se nastavljaju					

39. Uticaj slavenske kulture na Bosance se nastavlja.					
40. Obraćam pažnju na to da govorim bosanski kada sam sa ljudima iz drugih kultura.					
41. Svoju djecu učim našem jeziku da govore bosanski.					
42. Obično slušam bosansku muziku.					
43. Obično slušam tursku muziku.					
44. Obično slušam muziku na zapadnim jezicima.					
45. Radije gledam bosanske TV serije.					
46. Više volim da gledam turske serije.					
47. Radije gledam zapadnjačke TV serije.					
48. Volim bosansku hranu.					
49. Volim tursku hranu.					
50. Volim evropsku hranu.					

Ek 8: Türkçe Anket Örneği

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN BOŞNAKLAR İLE BOSNA-HERSEK’TE YAŞAYAN BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

ANKET SORULARI

Sayın Katılımcı,

Bu çalışma “Türkiye’de Yaşayan Boşnaklar ile Bosna Hersek’te Yaşayan Boşnakların Kültürel Kimliklerinin Karşılaştırılması” konulu araştırmaya veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarının doğruluğu, tamamen sizin samimi görüşlerinizi yansıtmanıza bağlıdır. Bu nedenle vereceğiniz yanıtlar gizli tutulacak, bilimsel çalışmalarda anonim olarak kullanılacaktır. İsim belirtmeniz gerekmemektedir. Araştırmaya değerli katkılarınızdan dolayı teşekkürler.

Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Durumu
	Erkek ☐ Kadın ☐	Evli ☐ Bekar ☐	İlköğretim mezunu ☐ Orta öğretim mezunu ☐ Lise mezunu ☐ Üniversite mezunu ☐ Yüksek lisans ☐ Doktora ☐

Meslek	Doğduğu Şehir	Yaşadığı Şehir	Çocuğunuz var mı?
			Evet ☐ Hayır ☐

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
1. Kendimi Müslüman olarak tanımlarım.					
2. Kendimi Boşnak olarak tanımlarım.					
3. Kendimi Türk olarak tanımlarım.					
4. Kendimi Avrupalı olarak tanımlarım.					
5. Ait olduğum kültürün özelliklerini taşıyor ve yaşatmaya çalışıyorum.					
6. Farklı milletlerle birada yaşamaktan memnunum.					
7. Boşnak kültürünün zaman içerisinde değerlerini yitirdiğini düşünüyorum.					
8. Boşnakların diğer milletler arasında saygın bir konumda olduğunu düşünüyorum.					
9. Yaşadığım toplumda Boşnakların ayrımcılıklara maruz kaldığını düşünüyorum.					

10. Boşnakların birbirleriyle güçlü bir bağı vardır.					
11. Boşnak kimliğinin oluşmasında ve devamının sağlanmasında kitle halinde yaşamak önemlidir.					
12. Türkler ile Boşnakların ortak yönleri vardır.					
13. Boşnakların yaşamı Avrupa tarzı yaşam stiline dönüşmektedir.					
14. Boşnakların her durumda kendi özelliklerini ve kültürel değerlerini sürdürebildiklerini düşünüyorum.					
15. Yaşadığım yerdeki farklı kültürdeki insanlara benzediğimi düşünüyorum.					
16. Türk kültürünü kendime yakın buluyorum.					
17. Avrupa kültürünü kendime yakın buluyorum.					
18. Her durumda kendi kültürümün değerlerine sahip çıkarım.					
19. Dini ritüellerime önem veririm.					
20. Farklı dinlerdeki kişilerle mesafemi korurum.					

21. Batı kültüründeki insanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissedirim.					
22. Türk ve Müslümanlarla bir araya geldiğimde kendimi rahat hissedirim.					
23. Sırp ve Hırvatlar, Boşnaklara karşı mesafelidir.					
24. Boşnakların asimile edildiklerini düşünüyorum.					
25. Boşnakların batı kültüründen farklı olduğunu düşünüyorum.					
26. Kendimi Batı kültürüne daha yakın hissediyorum.					
27. Ailemdeki bireylerin Avrupa kökenli (Sırp, Hırvat vs.) bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.					
28. Ailemdeki bireylerin Türk kökenli bir birey ile evlilik kararına saygı duyarım.					
29. Ailemdeki bireyler Boşnak kökenli bir insanla evlenmelidir.					
30. Geleneksele dayalı yaşam biçimi benim için önemlidir.					
31. Aile birliğine önem veririm.					

32. Bayram tatili gibi özel zamanlarda ailemle birlikte olmaya özen gösteririm.					
33. Çocuklarımı Boşnak kültürüne ait değerleri öğreterek büyütüyorum.					
34. Siyasi rejimlerin Boşnaklara eşit davrandığını düşünüyorum.					
35. Türklere güvenirim.					
36. Avrupalılara güvenirim.					
37. Boşnaklara güvenirim.					
38. Osmanlı kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.					
39. Slav kültürünün Boşnaklar üzerindeki etkileri devam ediyor.					
40. Diğer kültürden kişilerle birlikteyken Boşnakça konuşmaya dikkat ederim.					
41. Çocuklarıma Boşnakça konuşmaları için dilimizi öğretiyorum.					
42. Genelde Boşnak müzikleri dinlerim.					
43. Genelde Türk müzikleri dinlerim.					

44. Genelde Batı dillerindeki müzikleri dinlerim.					
45. Boşnak yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.					
46. Türk yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.					
47. Batı yapımı dizileri izlemeyi tercih ederim.					
48. Boşnak yemeklerini severim.					
49. Türk yemeklerini severim.					
50. Avrupa yemeklerini severim.					

Ek 9: İngilizce Anket Örneği

COMPARISON OF CULTURAL IDENTITIES OF BOSNIAN PEOPLE LIVING IN TURKEY AND BOSNIA AND HERZEGOVINA SURVEY QUESTIONS

Dear Participant,

This study has been prepared to collect data for the research titled "Comparison of the Cultural Identities of Bosniaks Living in Turkey and Bosnia and Herzegovina." The accuracy of the research results depends entirely on your sincere responses. Therefore, your answers will be kept confidential and used anonymously in scientific studies. You do not need to provide your name. Thank you for your valuable contribution to this research.

Age	Gender	Marital Status	Education Level
	☐ Male ☐ Female	☐ Married ☐ Single	☐ Primary School Graduate ☐ Secondary School Graduate ☐ High School Graduate ☐ University Graduate ☐ Master's Degree ☐ PhD

Occupation	City of Birth	City of Residence	Do you have children?
			Yes ☐ No

	Strongly Agree	Agree	Neutral	Disagree	Strongly
1. I identify myself as a Muslim.					
2. I identify myself as a Bosniak.					
3. I identify myself as a Turk.					
4. I identify myself as a European.					
5. I carry and strive to maintain the characteristics of my cultural identity.					
6. I am happy to live with people from different nationalities.					
7. I believe that Bosniak culture has lost its values over time.					
8. I believe that Bosniaks hold a respected position among other nations.					
9. I believe that Bosniaks face discrimination in the society I live in.					
10. Bosniaks have strong ties with each other.					
11. Living in communities is important for the formation and preservation of Bosniak identity.					
12. Turks and Bosniaks share common traits.					

13. The lifestyle of Bosniaks is increasingly becoming more European.					
14. I believe that Bosniaks can maintain their unique characteristics and cultural values under all circumstances.					
15. I think I resemble people from different cultures in my area.					
16. I find Turkish culture close to mine.					
17. I find European culture close to mine. 					
18. I always uphold the values of my culture.					
19. I place importance on religious rituals.					
20. I keep my distance from people of different religions.					
21. I feel comfortable when I am with people from Western cultures.					
22. I feel comfortable when I am with Turks and Muslims.					
23. Serbs and Croats keep their distance from Bosniaks.					
24. I believe Bosniaks have been assimilated.					
25. I think Bosniaks are different from Western culture.					
26. I feel closer to Western culture.					

27. I respect the decision of my family members to marry someone of European origin (Serb, Croat, etc.).					
28. I respect the decision of my family members to marry someone of Turkish origin.					
29. My family members should marry someone of Bosniak origin.					
30. A traditional lifestyle is important to me.					
31. I value family unity.					
32. I make an effort to be with my family during special occasions such as religious holidays.					
33. I raise my children by teaching them Bosniak cultural values.					
34. I believe political regimes treat Bosniaks equally.					
35. I trust Turks.					
36. I trust Europeans.					
37. I trust Bosniaks.					
38. The influence of Ottoman culture on Bosniaks continues.					
39. The influence of Slavic culture on Bosniaks continues.					
40. I make an effort to speak Bosnian when I am with people from different cultures.					
41. I teach my children Bosnian so that they can speak the language.					

42. I usually listen to Bosnian music.					
43. I usually listen to Turkish music.					
44. I usually listen to Western music.					
45. I prefer watching Bosnian-produced TV series.					
46. I prefer watching Turkish-produced TV series.					
47. I prefer watching Western-produced TV serie.					
48. I like Bosnian food.					
49. I like Turkish food.					
50. I like European food.					

Ek 10: Bošnjakça Mülakat Örneği

POREĐENJE KULTURNIH IDENTITETA BOSACA KOJI ŽIVE U TURSKOJ I BOSACA KOJI ŽIVE U BOSNI I HERCEGOVINI PITANJA ZA INTERVJU

Starost	Rod	Vaš bračni status	Vaš obrazovni status
	Muško ☐ Žena ☐	Oženjen ☐ Single ☐	Završio osnovnu školu ☐ Maturant srednje škole ☐ Diplomirani univerzitet ☐ Postdiplomski ☐ Diplomirani doktorat ☐

Posao	Grad roğenja	Grad u kojem živite	Imate li djece?
			Da ☐ Br ☐

1. Kojim izrazom opisujete sebe (Bosanka/Turska/Muslimanska/Evropljanka) da li smatrate da pripadate ovom identitetu?
2. Možete li nam reći o vašim porodičnim vezama? Šta dijelite sa svojom porodicom?
3. Da li živite i održavate li svoju kulturu i tradiciju? Učite li svoju djecu vlastitoj kulturi i jeziku?
4. Mislite li da se vaša vlastita kultura promijenila ili zaboravljena zajedno sa drugim kulturama u kojima ste živjeli? Kakva je situacija mlađih generacija po tom pitanju?
5. Da li je po Vašem mišljenju život Bosanaca bliži evropskoj ili turskoj kulturi? Možete li nam reći šta vam je zajedničko?

6. Da li ste sretni što živite zajedno sa različitim nacionalnostima?
7. Možete li navesti neke istaknute primjere iz bosanske kulture?
8. Koji kulturni identitet biste prvo odabrali kada je povjerenje u pitanju? Koja vam je država bliža?
9. Da li ste ikada bili izloženi diskriminaciji i ugnjetavanju?
10. Šta mislite o odluci članova vaše porodice da stupe u brak sa nekim iz druge kulture?
11. Kakav je vaš pogled na religiju? Postoje li religijski utjecaji u vašoj kulturi?
12. Prošli ste kroz mnoge periode u svojoj istorijskoj avanturi i komunicirali sa različitim kulturama, kako mislite da je to utjecalo na bosansku kulturu?
13. Kakvu muziku slušaš i koje TV serije ili filmove gledaš? (turski-bosanski-evropski)
14. Možete li nam reći o vašoj kulturi ishrane?

Ek 11: Türkçe Mülakat Örneği

**TÜRKİYE’DE YAŞAYAN BOŞNAKLAR İLE BOSNA-HERSEK’TE YAŞAYAN
BOŞNAKLARIN KÜLTÜREL KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
MÜLAKAT SORULARI**

Yaş	Cinsiyet	Medeni Durumunuz	Eğitim Durumunuz
	Erkek ☐ Kadın ☐	Evli ☐ Bekar ☐	İlköğretim mezunu ☐ Orta öğretim mezunu ☐ Lise mezunu ☐ Üniversite mezunu ☐ Yüksek lisans ☐ Doktora ☐

Meslek	Doğduğunuz Şehir	Yaşadığınız Şehir	Çocuğunuz var mı?
			Evet ☐ Hayır ☐

MÜLAKAT SORULARI

1. Kendinizi tanımlarken kullandığınız ifade nedir, (Boşnak/Türk/ Müslüman/Avrupalı) kendinizi bu kimliğe ait hissediyor musunuz?
2. Aile bağlarınızdan bahseder misiniz? Ailenizle birlikte gerçekleştirdiğiniz paylaşımlar nelerdir?
3. Kültür ve geleneklerinizi yaşıyor ve yaşıtıyor musunuz? Çocuklarınıza kendi kültürünüzü ve dilinizi öğretiyor musunuz?
4. Kendi kültürünüzün yaşadığınız diğer kültürlerle birlikte değiştiğini ya da unutulduğunu düşünüyor musunuz? Genç nesiller bu konuda ne durumdalar?

5. Sizce Boşnakların yaşamları Avrupa kültürüne mi, Türk kültürüne mi daha yakın? Ortak paylaşımlarınızı söyler misiniz?
6. Farklı milletlerle bir arada yaşamaktan memnun musunuz?
7. Boşnak kültüründe öne çıkan örnekler verebilir misiniz?
8. Güven konusunda ilk olarak tercih edeceğiniz kültürel kimlik hangisi olurdu? Hangi ülke size daha yakın geliyor?
9. Ayrımcılığa ve baskıya maruz kaldığınız durumlar oldu mu?
10. Ailenizdeki bireylerin farklı bir kültürden biri ile evlilik kararına nasıl bakarsınız?
11. Dine bakış açınız nasıldır? Kültürünüzde dinin etkileri var mıdır?
12. Tarih serüveninizde pek çok dönemden geçtiniz ve farklı kültürlerle etkileşimleriniz oldu, sizce Boşnak kültürü bundan nasıl etkilendi?
13. Hangi tarz müzik dinlersiniz ve hangi yapımları dizi-film seyredersiniz? (Türk-Boşnak-Avrupa)
14. Yemek kültürünüzden bahseder misiniz, farklı kültürdeki yemeklere açık mısınız?

Ek 12: İngilizce mülakat örneği

**COMPARISON OF THE CULTURAL IDENTITIES OF BOSNIANS LIVING IN
TURKEY AND BOSNIANS LIVING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
INTERVIEW QUESTIONS**

Age	Gender	Marital Status	Education Level
	☐ Male ☐ Female	☐ Married ☐ Single	☐ Primary School Graduate ☐ Secondary School Graduate ☐ High School Graduate ☐ University Graduate ☐ Master's Degree ☐ PhD

Occupation	City of Birth	City of Residence	Do you have children?
			Yes ☐ No ☐

1. What term do you use to define yourself (Bosnian/Turkish/Muslim/European)?
Do you feel a sense of belonging to this identity?
2. Can you talk about your family ties? What are the things you share with your family?
3. Do you live and preserve your culture and traditions? Do you teach your children your own culture and language?
4. Do you think your own culture has changed or been forgotten along with the other cultures in which you have lived? What is the situation of younger generations in this regard?

5. Do you think Bosnians' way of life is closer to European culture or Turkish culture? Can you tell us about your common aspects?
6. Are you happy to live together with different nationalities?
7. Can you give some prominent examples from Bosnian culture?
8. Which cultural identity would you choose first when it comes to trust? Which country feels closer to you?
9. Have you ever experienced discrimination or oppression?
10. How do you view the decision of family members to marry someone from another culture?
11. What is your perspective on religion? Are there religious influences in your culture?
12. Throughout your historical journey, you have gone through many periods and interacted with different cultures. How do you think this has affected Bosnian culture?
13. What kind of music do you listen to, and which TV series or movies do you watch? (Turkish-Bosnian-European)
14. Can you talk about your food culture? Are you open to foods from different cultures?

Ek 9: Resim ve Fotoğraf Arşivi

Fotoğraf 1: Savaş yıllarında Saraybosna'da bomba atılmış bir bina. Bu görüntü hasar alan tüm binalarda savaşın gerçeklerinin unutulmaması için muhafaza ediliyor ve restore edilmiyor.

Fotoğraf 2: Umut Tüneli, Savaş yıllarında Boşnakların kendilerinin inşa ettiği, gerekli gıda ve savaş malzemelerini getirdikleri yer altı tünelinin görüntüsü.

Fotoğraf 3: Umut tüneli müzesinde yer alan katliam sonrası çekilmiş bir fotoğraf karesi. Daha sonra katliam yapılan sokaklarda, yerlere kanı temsil eden Bosna Gülleri sembolleri işlenmiştir.

Fotoğraf 4: Bosna Gülleri bir sokak işlemesi

Fotoğraf 5: Mostar bir zamanlar Müslüman ve Hırvatların ikiye ayrıldığı ve savaş dönemi boyunca köprünün farklı kısımlarını temsil ettikleri sembolik bir merkezdir.

Fotoğraf 6: Mostar Köprüsü, 1566 yılında Osmanlı dönemi mimarlarından Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayreddin tarafından Bosna-Hersek'in Mostar kentinde, Neretva Nehri üzerine inşa edilmiştir. Köprü, 9 Kasım 1993'te Boşnak-Hırvat Savaşı sırasında yıkılmış, ancak 2004 yılında yeniden inşa edilerek hizmete açılmıştır. 2005 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir.

Fotoğraf 7: Boşnak kahvesi Boşnakların kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Boşnakların kahve fincanlarının kulpsuz olmasının bir nedeni vardır. Eskiden Boşnaklar kahve içerken kulplu fincanları kulpundan tutmanın, parmakların istavroz işareti gibi bir şekil almasına neden olduğunu fark etmişlerdir. Bu durum, Hristiyanlar tarafından alay konusu olunca, Boşnaklar buna tepki göstererek kulpsuz fincan kullanmaya başlamışlardır. Kahve fincanlarını, baş parmak ve işaret parmağı arasında tutarak hilal şeklini oluşturan Boşnaklar, bu şekilde kahvelerini içmeye başlamışlardır (Güneş Gazetesi, 2024).

Fotoğraf 8: Boşnak Mutfağın En meşhur yemeklerinden: Ćevapi

Fotoğraf 9: Boşnak mutfağının en meşhur yemeklerinden: Boşnak Böreği

Fotoğraf 10: Boşnaklara dini eğitim veren bir lisenin mezuniyet günü

Fotoğraf 11: Saraybosna'nın kalbi konumunda Başçarşı merkezinde yer alan Sebil Çeşmesi 1753'te Mehmet Paşa Kukavica tarafından yaptırılmıştır. Saraybosna Kardeşlik Çeşmesi, Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna ile Türkiye'nin Bursa şehri arasındaki kardeş şehir ilişkisini simgeleyen bir çeşmedir.

Fotoğraf 12: Ramazan ayında Boşnaklar tarafından şehirde hazırlık yapılır ve çarşı ışıklarla süslenir

